

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Pāthikavaggaṭīkā

1. Pāthikasuttavaṇṇanā

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā

1. **Apubbapadavaṇṇanā**ti (3.0001) atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā agghaitāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhāvanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) hi vuttaṃ. **Mallesū**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatī**ti anupiyasāmantā katassa vihārassa abhāvato. Yadi na tāva pavitṭho, kasmā “pāvisi”ti vuttanti āha “**pavisissāmī**”ti-ādi, tena avassaṃ bhāvini bhūte viya upacārā hontīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**”ti-ādimāha. **Etanti** etaṃ “atippago kho”ti-ādikāṃ cintanaṃ **ahosi**. **Ativiya pago khoti** ativiya pātova. Channakopīnatāya, paribbājakapabbajjupagamena ca **channaparibbājakaṃ**, na naggaparibbājakaṃ.

2. Yasmā bhagavato uccākulappasutataṃ, mahābhinnikkhamananikkhantataṃ, anaññasādhāraṇadukkaracaraṇaṃ, vivekavāsaṃ, lokasambhāvitataṃ, ovādānūsāsanīhi lokassa bahupakārataṃ, parappavādamaddanaṃ, mahiddhikataṃ, mahānubhāvatanti evamādikāṃ taṃtaṃ-attapaccakkhaguṇavisesaṃ nissāya yebhuyyena (3.0002) aññatitthiyāpi bhagavantaṃ disvā ādaragāravabahumānaṃ dassentiyeva, tasmā vuttaṃ “**bhagavantaṃ disvā mānathaddhataṃ akatvā**”ti-ādi. **Lokasamudācāravasenā**ti lokopacāravasena. **Cirassanti** cirakālena. **Ādīni vadanti** upacāravasena. **Tassāti** bhaggavagottassa paribbājakassa. **Gihisahāyoti** gihikālato paṭṭhāya sahāyo. **Paccakkhātoti** yenākārena paccakkhānā, taṃ dassetuṃ “**paccakkhāmī**”ti-ādi vuttaṃ.

3. **Uddissāti** satthukārabhāvena uddissāti ayamettha adhippāyoti taṃ dassento “**bhagavā me**”ti-ādimāha. Yādā sunakkhattassa “bhagavantaṃ paccakkhāmī”ti cittaṃ uppannaṃ, vācā bhinnā, tadā evassa bhagavatā saddhiṃ koci sambandho natthi asakyaputtiyabhāvato sāsanaṃ paribāhirattā. Ayaṃ tāvettha sāsanaṃ yutti, sā panāyaṃ ṭhapetvā sāsanaṃ yuttikovidā aññesaṃ na sammadeva visayoti bhagavā sabbasādhāraṇavasena attanā sambandhābhāvaṃ dassetuṃ “**api nū**”-

ti ādiṃ vatvā sunakkhattaṃ “**ko santo kaṃ paccācikkhasī**” ti āha. Yasmā mukhāgatoyaṃ sambandho, na pūjāgatādiko, yo ca yācakayācitabbatāvasena hoti, tadubhayañcetta natthīti dassento bhagavā sunakkhattaṃ “ko santo kaṃ paccācikkhasī” ti avoca, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**yācako vā**” ti-ādi vuttaṃ. Yācitako vā yācakaṃ paccācikkheyyāti sambandho. **Tvaṃ pana neva yācako** “ahaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmi” ti evaṃ mama santikaṃ anupagatatā. **Na yācitako** “ehi tvaṃ sunakkhatta mamaṃ uddissa viharāhi” ti evaṃ mayā apatthitattā.

Ko samānoti yācakayācitakesu ko nāma honto. **Kanti** yācakayācitakesu eva kaṃ nāma hontaṃ maṃ **paccācikkhasi**. **Tucchapurisāti** jhānamaggādi-uttarimanussadhammesu kassacipi abhāvā rittapurisā. Nanu cāyaṃ sunakkhatto lokiyajjhānāni, ekaccābhiññaṅca uppādesīti? Kiñcāpi uppādesi, tato pana bhagavati āghātu-ppādanena saheva parihīno ahosi. Aparādho nāma suppaṭipattiyā virajjhanahetubhūto kilesuppādoti āha “**yattako te aparādho, tattako doso**” ti. **Yāvañcāti** avadhiparicchedabhāvadassanaṃ “yāvañca (3.0003) tena bhagavatā” ti-ādīsu (dī. ni. 1.3) viya. **Teti** tayā. **Idanti** nipātamattaṃ. **Aparaddhanti** aparajjhitaṃ. **Idaṃ** vuttaṃ hoti-“paccācikkhāmidānāhaṃ bhante bhagavantaṃ” ti-ādīni vadantena tucchapurisa tayā yāvañcidaṃ aparaddhaṃ, na tassa aparādhassa pamāṇaṃ atthīti.

4. Manussadhammā Ti bhāvanānuyogena vinā manussehi anuṭṭhātabbaddhammā. So hi manussānaṃ cittādhiṭṭhānamattena ijghanato tesāṃ sambhāvita-dhammo viya ṭhito tathā vutto, manussaggahaṅgañcetta tesu bahulaṃ pavattanato. **Iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ**, na ādesanānusāsanipāṭihāriyanti adhippāyo. **Kateti** pavattite. **Niyyātīti** niggacchati, vaṭṭadukkhato niggamanavasena pavattatīti attho. Dhamme hi niggacchante taṃsamaṅgipuggalo “niggacchati” ti vuccati, aṭṭhakathāyaṃ pana ni-saddo upasaggamattaṃ, yāti icceva atthoti dassetuṃ **gacchātīti** attho vutto. **Tatrāti** padhānabhāvena vuttassa atthassa bhummavasena paṭiniddesoti tasmīṃ dhamme sammā dukkhakkhayāya niyyanteti ayamettha atthoti dassento āha “**tasmīṃ ...pe... samvattamāne**” ti.

5. Agganti ñāyatīti **aggaññaṃ**. **Lokapaññattinti** lokassa paññāpanaṃ. **Lokassa agganti** lokuppattisamaye “**idaṃ nāma lokassa aggan**” ti **evaṃ jānitabbaṃ** bujjhitabbaṃ. **Aggamariyādanti** ādimariyādaṃ.

6. Ettakaṃ vippalapitvāti “na dānāhaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmi” ti, “na hi pana me bhante bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī” ti, “na hi pana me bhante bhagavā aggaññaṃ paññapetī” ti ca ettakaṃ vippalapitvā. **Idaṃ** kira so bhagavā satthukiccaṃ iddhipāṭihāriyaṃ, aggaññaṃ paññāpanaṅca kātuṃ na sakkotīti pakāsento kathesi. Tenāha “**sunakkhatto kirā**” ti-ādi. **Uttaravacanavasena** patiṭṭhābhāvato **appatiṭṭho**. Tato eva **niravo** nissaddo.

Ādīnavadassanattanti diṭṭhadhammikassa ādīnavassa dassanattaṃ. Tenāha “**sayameva garaḥaṃ pāpuṇissasi**” ti. **Samparāyikā** pana ādīnavā anekavidhā, te dassento sunakkhatto na saddaheyyāti diṭṭhadhammikasseva gahaṇaṃ (3.0004). **Anekakāraṇenāti** “itipi so bhagavā arahan” ti-ādīnā (dī. ni. 1.157, 255) anekavidhena vaṇṇakāraṇena. **Evaṃ** me avaṇṇo na bhavissatīti ajjhāsayena **attano bāla-**

tāya vaṇṇārahānaṃ **avaṇṇaṃ** **kathetvā**. Evaṃ bhagavā makkhibhāve ādīnaṃ dassetvā puna tassa kathane kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “iti kho te”ti-ādimāhāti taṃ dassetuṃ “**tato**”ti-ādi vuttaṃ. Evañhi sunakkhattassa appakopi vacanokāso na bhavissatīti. **Apakkamīti** attanā yathāṭṭhitā vuṭṭhāya apasakki. **Apakkanto** sāsanato bhaṭṭho. Tenāha “**cuto**”ti. **Evamevāti** apakkamanto ca na yathā tathā apakkami, yathā pana kāyassa bhedaṃ apāye nibbatteyya, evameva **apakkami**.

Korakhattiyavattuvaṇṇanā

7. Dvīhi padehīTi dvīhi vākyehi **āraddhaṃ** byatirekavasena tadubhayatthanidde-savasena uparidesanāya pavattattā. **Anusandhidassanavasena**ti yathānusandhi-saṅkhāta-anusandhidassanavasena.

Ekam samayanti ca bhummatthe upayogavacananti āha “**ekasmiṃ samaye**”ti ca. **Thūlū nāma janapadoti** janapadīnaṃ rājakumārānaṃ vasena tathāladdha-nāmo. Kukkuravataṃ samādānavasena etasmiṃ atthīti **kukkuravatikoti** āha “**samā-dinnakukkuravato**”ti. **Aññampīti** “catukkoṇḍikasessa vicaraṇaṃ, tathā katvāva khādanaṃ, bhuñjanaṃ, vāmapādaṃ uddharitvā muttassa vissajjanan”ti evamā-dikaṃ aññampi sunakhehi kātabbakiriyaṃ. Catūhi sarīrāvayavehi kuṇḍanaṃ gamanaṃ **catukkoṇḍo**, so etasmiṃ atthīti **catukkoṇḍiko**. So pana yasmā catūhi sarīrāvayavehi saṅghaṭṭitagamano hoti, tasmā vuttaṃ “**catusaṅghaṭṭito**”ti. Tenevāha “**dve jaṇṇūni**”ti-ādi. **Bhakkhasanti** vā bhakkhitabbaṃ, asitabbañca. Tenevāha “**yaṃ kiñci khādanīyaṃ bhojanīyan**”ti. Kāmaṃ khādanañca nāma mukhena kātabbaṃ, hatthena pana tattha upanāmanaṃ nivāretuṃ avadhāraṇaṃ katanti āha “**hatthena aparāmasitvā**”ti, aggahetvāti attho. **Sundararūpoti** sundarabhāvo. **Vatāti patthanatthe nipāto** “aho vatāhaṃ lābhī assan”ti-ādīsu viya. “Samaṇena nāma evarūpena bhavitabbaṃ aho vatāhaṃ ediso bhavēyyan”ti evaṃ tassa patthanā ahosi. Tenāha “**evaṃ kirā**”ti-ādi.

Garahatthe (3.0005) **api-kāro** “api siñce palaṇḍakan”ti-ādīsu viya. **Arahante ca** buddhe, buddhasāvake “arahanto khīṇāsavā na honti”ti **evaṃ tassa diṭṭhi uppannā**. Yathāha **mahāsīhanādasutte** “natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussa-dhammā alamariyañāṇadassanavisesā”ti (ma. ni. 1.146). **Sattamaṃ divasanti** bhummatthe upayogavacanaṃ. **Alasakenāti** ajiraṇena āmarogena.

Aṭṭhitacamatatāya **purāṇapaṇṇasadiṣo**. **Bīraṇatthambakanti** bīraṇagacchā. Mattā etassa atthīti **mattaṃ**, Bhojanamattavantanti attho. Tenāha “**pamāṇayuttan**”ti. **Mantā mantāti** mantāya mantāya.

8. Ekadvīhikāya gaṇanāya. **Nirāhārova ahosi** bhagavato vacanaṃ aññathā kātu-kāmo, tathābhūtopi sattame divase upaṭṭhākena upanītaṃ bhakkhasaṃ disvā “dhī”ti upaṭṭhāpetuṃ asakkonto bhojanataṇhāya ākaḍḍhiyamānahadayo taṃ kucchipūraṃ bhuñjitvā bhagavatā vuttaniyāmeneva kālamakāsi. Tena vuttaṃ “**atha-ssā**”ti-ādi. **Sacepi ...pe... cinteyyāti** yadi eso acelo “dhī”ti paccupaṭṭhapetvā “ajjapi ahaṃ na bhuñjeyyan”ti cinteyya, tathācintane satipi devatāviggahena **taṃ divasaṃ ...pe... kareyya**. Kasmā? **Advejjhavacanā hi tathāgatā**, na tesam

vacanaṃ vitathaṃ hoti.

Gatagataṭṭhānaṃ aṅgaṇameva hotīti tehi taṃ kaḍḍhitvā gacchantehi gatagata-ppadeso uttarakasāmantā vivaṭaṅgaṇameva hutvā upaṭṭhāti. **Teti titthiyā. Susānaṃ-yeva gantvāti** “bīraṇatthambakaṃ atikkamissāmā”ti gacchantāpi anekavāraṃ taṃ anusamyāyitvā punapi taṃyeva susānaṃ upagantvā.

9. Idanti idaṃ matasarīraṃ. “Tameva vā sarīraṃ kathāpesīti taṃ sarīraṃ adhi-ṭṭhahitvā ṭhitapetena kathāpesī”ti keci. Korakhattiyaṃ vā asurayonito ānetvā kathāpetu aññaṃ vā petaṃ, ko ettha viseso. **“Acinteyyo hi buddhavisayo”** ti pana vacanato tadeva sarīraṃ sunakkhattena pahatamattaṃ buddhānubhāvena uṭṭhāya tamatthaṃ ṅāpesīti daṭṭhabbaṃ. Purimoyeva pana attho aṭṭhakathāsu vinicchito. Tathā hi vakkhati “nibbattaṭṭhānato”ti-ādi (dī. ni. aṭṭha. 3.10).

10. Vipākanti (3.0006) phalaṃ, atthanibbattīti attho.

Samānetabbānīti sammā ānetabbāni, sarūpato ānetvā dassetabbānīti attho. Pāṭihāriyānaṃ paṭhamāditā bhagavatā vuttānupubbīyā veditabbā. Keci panettha “paracittavibhāvanaṃ, āyuparicchedavibhāvanaṃ, byādhivibhāvanaṃ, gativibhāvanaṃ, sarīranikkhepavibhāvanaṃ, sunakkhattena saddhiṃ kathāvibhāvana-ñcāti cha pāṭihāriyānī”ti vadanti, taṃ yadi sunakkhattassa cittavibhāvanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ sati “sattā”ti vattabbaṃ tassa bhāvi-avaṇṇavibhāvanāya saddhiṃ. Atha acelassa maraṇacittavibhāvanaṃ, taṃ “sattamaṃ divasaṃ kālaṃ karissati”ti iminā saṅgahitanti visuṃ na vattabbaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttana-yeneva gahetabbaṃ.

Acelakaḷāramaṭṭakavatthuvaṇṇanā

11. Nikkhantadantaṃ maṭṭakoti nikkhantadanto maṭṭako. So kira acelakabhāvato pubbe maṭṭakito hutvā vicari vivaradanto ca, tena naṃ “koramaṭṭako”ti sañjānanti. Yaṃ kiñci tassa dento “sādhurūpo ayaṃ samaṇo”ti sambhāvento aggaṃ seṭṭhaṃ-yeva

denti. Tena vuttaṃ “**lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ patto**” ti. Bahū acelakā taṃ parivāretvā vicaranti, gahaṭṭhā ca taṃ bahū aḍḍhā vibhavasampannā kālena kālaṃ upasaṅkamtivā payirupāsanti. Tena vuttaṃ “**yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto**” ti. **Vatāniyeva** pajjitabbato padāni. Aññaṃaññaṃ asaṅkarato **vatakoṭṭhāsā vā. Samattānīti** samaṃ attani gahitāni. **Puratthimenāti ena-**saddasambandhena “vesālin” ti upayogavacanāṃ, avidūratthe ca **ena-**saddo pañcamyantoti āha “**vesālito avidūre**” ti.

12. Sāsane paricayavasena **tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi. Na sampāyāsī** Ti nāvabujhi na sampādesi. Tenāha “**sammā ñānagatiyā**” ti-ādi. **Sampāyanaṃ vā** sampādanaṃ. Pañhaṃ puṭṭhassa ca **sampādanaṃ** nāma sammadeva kathananti tadabhāvaṃ dassento “**atha vā**” ti-ādimāha. Kopavasena tassa akkhīni kampanabhāvaṃ āpajjimsūti āha “**kampanakkhīni parivattetvā**” ti. **Kopanti** kodhaṃ, so pana cittassa pakuppanavasena pavattatīti āha “**kuppanākāraṇ**” ti (3.0007). **Dosanti** āghātaṃ, so pana ārammaṇe dussanavasena pavattīti āha “**dussanākāraṇ**” ti. **Atuṭṭhākāraṇti** tuṭṭhiyā pītiyā paṭipakkhabhūtapavatti-ākāraṃ. Kāyavacīvikārehi **pākaṭamakāsi. Mā vata no** Ti ettha **māti** paṭikkhepo, **noti** mayhanti atthoti āha “**aho vata me na bhaveyyā**” ti. **Maṃ vata noti** ettha pana **noti** saṃsayeti āha “**ahosi vata nu mamā**” ti.

14. Paripubbo **dahita-**saddo vatthanivāsanaṃ vadatīti āha “**paridahito nivatthavatttho**” ti. Yasanimittakatāya lābhassa yasaparihāniyāva lābhaparihāni vuttā hotīti pāḷiyāṃ “**yasā nihīno**” ti vuttaṃ.

Acelapāthikaputtavattuvaṇṇanā

15. “Ahaṃ sabbaṃ jānāmi” ti evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vadati paṭijānātīti ñāṇavādo, tena mayā **ñāṇavādena saddhiṃ. Atikkamma gacchatoti** upaḍḍhabhāgena paricchinnaṃ padesaṃ atikkamtivā iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ gacchato. Kiṃ panāyaṃ acelo pāthikaputto attano pamāṇaṃ na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ, kasmā sukkhagajjitaṃ gajjīti? “Evāhaṃ loke pāsamsa bhavissāmi” ti kohaññe katvā sukkhagajjitaṃ gajjī. Tena vuttaṃ “**nagaravāsino**” ti-ādi. **Paṭṭhapetvā**ti yuga-ggāhaṃ ārabhitvā.

16. **Hīnajjhāsayattā ...pe... udapādi.** Vuttañhettaṃ “hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike eva satte sevanti bhajanti payirupāsanti” ti (saṃ. ni. 2.98).

Yasmā tathāvuttā vācā tathārūpacittahetukā, tañca cittaṃ tathārūpadiṭṭhicittahe-tukaṃ, tasmā “taṃ vācaṃ appahāyā” ti vatvā yathā tassā appahānaṃ hoti, taṃ dassento “taṃ cittaṃ appahāyā” ti āha, tassa ca yathā appahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjivā” ti avoca. Yasmā vā tathārūpā vācā mahāsāvajjā, cittaṃ tato mahāsāvajjataraṃ taṃsamuṭṭhāpakabhāvato, diṭṭhi pana tato mahāsāvajjatamā tadubhayassa mūlabhāvato, tasmā tesāṃ mahāsāvajjatāya imaṃ vibhāgaṃ dassetvā ayaṃ anukkamo ṭhapitoti veditabbo. Tesāṃ pana (3.0008) yathā pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**ahan**” ti-ādi vuttaṃ. “**Nāhaṃ buddho**” ti **vadanto** Ti sāṭṭheyyena vinā ujukameva “ahaṃ buddho na homi” ti vadanto. **Cittadiṭṭhippa-**

hānepi eseva nayo. **Vipateyyāti** ettha **vi-saddo** paṭhame vikappe upasaggamattaṃ, dutiye pana visaraṇatthoti āha “**sattadhā vā pana phaleyyā**” ti.

17. Ekamṣenāti ekantena, ekantikamṃ pana vacanapariyāyavinimuttaṃ hotīti āha “**nippariyāyenā**” ti. **Odhāritāti** avadhāritā niyametvā bhāsītā. **Vigatarūpenāti** apagatasabhāvena. Tenāha “**vigacchitasabhāvenā**” ti, iddhānubhāvena apanītasakabhāvena. Tena vuttaṃ “**attano**” ti-ādi.

18. Dvayaṃ gacchatīti **dvayagāminī**. Kīdisaṃ dvayanti āha “**sarūpenā**” ti-ādi. Ayañhi so gaṇḍassupariphoṭṭhabbādosamṃ.

19. Ajitassa licchavisenāpatissa mahāniraye nibbattitvā tato āgantvā acelassa pāthikaputtassa santike parodanaṃ. **Abhāvāti** pubbe vuttappakārassa pāṭihāriyakaraṇassa abhāvā. Bhagavā pana sannipatitaparisaṃ pasādajananatthamṃ tadanurūpaṃ pāṭihāriyamakāsiyeva. Yathāha “**tejodhātuṃ samāpajjitvā**” ti-ādi.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. Nicayanaṃ dhanadhaññānaṃ sañcayanaṃ **nicayo**, tattha niyuttāti **necayikā**, gahapati eva necayikā **gahapatinecayikā**. Ettakāni jaṅghasahassānīti parimāṇābhāvato **sahassehipi aparimāṇagaṇanā**. **Tenevā** Ti imassa vasena sannipatitāya evaṃ mahatīyā parisāya bandhanamokkhaṃ kātuṃ labbhati, eteneva kāraṇena.

21. Cittutrāsabhayanti cittassa utrāsānākārena pavattabhayaṃ, na ñāṇabhayaṃ, nāpi “bhāyati etasmā” ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ. **Chambhitattanti** teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. **Lomahaṃsoti** teneva bhayena, tena ca chambhitattena sakalasarīre lomānaṃ (3.0009) haṭṭhabhāvo, so pana tesamṃ bhittiyamṃ nāgadantānaṃ viya uddhamṃ mukhatāti āha “**lomānaṃ uddhaggabhāvo**” ti. **Antantena āvijjhivāti** attano nisīdanatthamṃ nigūḷhaṭṭhānaṃ upaparikkhanto paribbājakārāmaṃ pariyantena anusamāyāyitvā, kassacideva sunakkhattassa vā sunakkhattasadisassa vā sabbaññupaṭiññaṃ appahāya satthu sammukhībhāve sattadhā tassa muddhāphalanaṃ dhammatā. Tena vuttaṃ “**mā nassatu bālo**” ti-ādi.

22. Saṃsappatīti tattheva pāsāṇaphalake bāladārako viya uṭṭhātuṃ asakkonto avasīdanavasena ito cito ca saṃsappati. Tenāha “**osīdatī**” ti. **Tattheva sañcaratīti** tasmimīyeva pāsāṇe ānisadupaṭṭhino sañcalanaṃ nisajjivaseneva sañcarati, na uṭṭhāya padasā.

23. Vinaṭṭharūpo Ti sambhāvanāya vināsenā, lābhassa vināsenā ca vinaṭṭhasabhāvo.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

25. Goyuttehīti balavantabalībaddayojitehi.

26. Tassāti jāliyassa. Ayañhi maṇḍisena paribbājakena saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇi, tato puretaraṃ bhagavato guṇānaṃ ajānanakāle ayaṃ pavatti. Tenevāha “**tiṭṭhatu tāva pāṭihāriyam ...pe... parājayo bhavissatī**” ti.

27. **Tiṇasīhoti** tiṇasadisaharitavaṇṇo sīho. **Kālasīhoti** kāḷavaṇṇo sīho. **Paṇḍusīhoti** paṇḍuvaṇṇo sīho. **Kesarasīhoti** kesaravanto setavaṇṇo, lohitavaṇṇo vā sīho. **Migaraññoti** ettha **miga**-saddo kiñcāpi pasadakuruṅgādīsu kesucideva catuppadesu niruḷho, idha pana sabbasādhāraṇavasenāti dassento “**migaraññoti sabbacattuppadānaṃ rañño**” ti vuttaṃ. Āgantvā seti etthāti **āsayo**, nivāsanaṭṭhānaṃ. **Sīhanādanti** parissayānaṃ sahanato, paṭipakkhassa ca hananato “sīho” ti laddhanā massa migādhīpassa ghoṣaṃ, so pana tena yasmā kutocipi abhītabhāvena pavattiyati, tasmā vuttaṃ “**abhītanādan**” ti. Tattha tattha tāsū tāsū disāsū gantvā caritabbatāya (3.0010) bhakkhitabbatāya **gocaro** ghāsoti āha “**gocarāyāti āhāratthāyā**” ti. **Varaṃ varanti** migasaṅghe migasamūhe mudumaṃsatāya varaṃ varaṃ mahimsavanavarāhādiṃ vadhitvāti yojanā. Tenāha “**thūlaṃ thūlan**” ti. Varavara-bhāvena hi tassa varabhāvo icchito. Sūrabhāvaṃ sannissitaṃ **sūrabhāvasannissitaṃ**, tena. Sūrabhāvenāpi hi “kiṃ ime pāṇake dubbale hantvā” ti appathāmesu pāṇesu kāruññaṃ upatiṭṭhati.

28. **Vighāsoti** parassa bhakkhitasesatāya virūpo ghāso vighāso, ucchiṭṭhaṃ. Tenāha “bhakkhitātirittamaṃsan” ti, tasmīṃ **vighāse**, vighāsanimitanti attho. **Asmimānadosenā** Ti asmimānadosahetu, ahaṃkāranimitanti attho. So panassa asmimāno yathā uppajji, taṃ dassetuṃ “**tatrāyan**” ti-ādi vuttaṃ.

“Segālakamaṃyevā” tipī pāṭho, yathāvuttova attho. **Bheraṇḍakamaṃyevāti** bheraṇḍasakuṇaravasadisamaṃyeva, **bheraṇḍo** nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**appiya-amanāpasaddamevā**” ti. Sammāpaṭipattiyā visesato suṭṭhu gatāti **sugatā**, sammāsambuddhā. Te apadāyanti sodhenti sattasantānaṃ etehīti **sugatāpadānāni**, tisso sikkhā. Yasmā tāhi te “sugatā” ti lakkhiyanti, tā ca tesāṃ ovādabhūtā, tasmā “**sugatalakkhaṇesū**” ti-ādi vuttaṃ. Yadi tā sugatassa lakkhaṇabhūtā, sāsanabhūtā ca, kathaṃ panesa pāthikaputto tattha tāsū sikkhāsū jīvati, ko tassa tāhi sambandhoti āha “**etassa hī**” ti-ādi. **Sambuddhānaṃ demāti dentīti** buddhasaññāya dentīti adhippāyo. Tena **esa ...pe... jīvati nāma** na sugatanvaya-ajjhupagamanato. “**Tathāgate**” ti-ādi ekatte puthuvacanti āha “**tathāgatan**” ti-ādi. **Bhuvacanaṃ eva** garusmiṃ ekasmīpi bhuvacanaṃ nappayogato **ekavacanaṃ viya vuttaṃ** vacanavipallāsenā.

29. **Samekkhitvāti** samaṃ katvā micchādassanena apekkhitvā, taṃ pana apekkhanaṃ tathā maññanamevāti āha “**maññitvā**” ti. Pubbe vuttaṃ samekkhanampi maññanaṃ evāti vuttaṃ “**amaññīti puna amaññitthā**” ti, tena aparāparaṃ tassa maññanappavattiṃ dasseti. Bheraṇḍakaravaṃ kosati vikkosati **kotthu**.

30. Te (3.0011) te pāṇe byāpādentō ghasatīti byagghoti iminā nibbacanena “byaggho” ti migarājassapi siyā nāmanti āha “**byagghoti maññatīti sīhohamasmiti maññati**” ti. Yadi pi yathāvuttanibbacanavasena sīhōpi “byaggho” ti vattabbataṃ arahati, byaggha-saddo pana migarāje eva niruḷhoti dassento “**sīhena vā**” ti-ādi māha.

31. Sīhena vicaritavane saṃvaḍḍhattā vuttaṃ “mahāvane suññavane vivaḍḍho” ti.

34. **Kilesabandhanāti** taṇhābandhanato. Taṇhābandhanañhi thiraṃ daḷhaba-

ndhanaṃ dummocaniyaṃ. Yathāha-

“Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
puttesu dāresu ca yā apekkhā;
etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
ohāriṇaṃ sithilaṃ duppamuñcaṇ”ti. (dha. pa. 346; jā. 1.2.102);

Kilesabandhanāti vā dasavidhasaṃyojanato. **Mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā**
mahantaṃ jalaviduggaṃ viya anupacitakusalasambhārehi duggamaṭṭhena.

Aggaññaapaññattikathāvaṇṇanā

36. Imassa padassa. Idaṃ nāma lokassa agganti jānitabbaṃ, taṃ **aggaññaṃ**,
so pana lokassa uppattikkamo pavatti paveṇī cāti āha “**lokuppatticariyavaṃsan**”ti.
Sammāsambodhito uttaritaraṃ nāma kiñci natthi pajānitabbesu, taṃ pana

koṭiṃ katvā dassento “**yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmi**” ti āha. “Mama pajānanā”-ti assādentō taṇhāvasena, “ahaṃ pajānāmi” ti abhinivisanto diṭṭhivasena, “suṭṭhu pajānāmi sammā pajānāmi” ti paggaṇhanto mānavasena na parāmasāmiti yojanā. “Paccattaññevā” ti padaṃ “nibbuti veditā” ti padadvayenāpi yojetabbaṃ “paccattaṃyeva uppāditā nibbuti ca paccattaṃyeva veditā” ti, sayambhuñāṇena nibbattitā nibbuti sayameva veditāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “paccattan” ti padaṃ vividhāvibhattikaṃ hutvā āvuttinayena (3.0012) āvattatīti dassetuṃ “**attanāyeva attanī**” ti vuttaṃ. **Aviditanibbānāti** appaṭiladdhanibbānā micchāpaṭipannattā. Pajānanampi hi tadadhigamavaseneva veditabbaṃ. Eti iṭṭhabhāvena pavattatīti **ayo**, sukhaṃ. Tappaṭikkhepena **anayo**, dukkhaṃ. Tadeva hitasukhassa byasanato **byasanaṃ**.

37. Taṃ dassentoti bhagavāpi “aññatitthiyo tattha sārasaññī” ti taṃ dassento. **Āhipaccabhāvenāti** āhipaccasabhāvena. Yassa ācariyavādassa vasena puriso “ācariyo” ti vuccati, so ācariyavādo ācariyabhāvoti āha “**ācariyabhāvaṃ ācariyavādan**” ti. **Etthāti** ācariyavāde. **Iti katvāti** iminā kāraṇena. **Soti** ācariyavādo. “**Aggaññaṃ**” tveva vutto aggaññavisayattā. **Kena vihitanti** kena pakārena vihitaṃ. Tenāha “**kena vihitam kinti vihitan**” ti. **Brahmajāleti** brahmajālasaṃvaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.28). Tattha hi vitthārato vuttavidhiṃ idha atidisati, pāḷi pana tattha ceva idha ca ekasadisā vāti.

41. Khiddā padosikā mūlabhūtā ettha santīti **khiddāpadosikaṃ**, ācariyakaṃ. Tenevāha “**khiddāpadosikamūlakan**” ti. **Manopadosikanti** etthāpi eseva nayo.

47. Yena vacanena abbhācikkhanti, tassa avijjamānatā nāma atthavasenevāti āha “**asaṃvijjamānaṭṭhenā**” ti. **Tucchā, musāti** ca karaṇatthe paccattavacananti āha “**tucchena, musāvādenā**” ti. Vacanassa antosāraṃ nāma aviparīto atthoti tadabhāvenāha “**antosāravirahitenā**” ti. **Abhi-ācikkhantīti** abhibhavitvā ghaṭṭentā kathenti, akkosantīti attho. **Viparītasāññoti** ayāthāvasañño. **Subhaṃ vimokkhanti** “subhan” ti vuttavimokkhaṃ. **Vaṇṇakasiṇanti** sunīlakasupītakādivaṇṇakasiṇaṃ. **Sabbanti** yaṃ subhaṃ, asubhañca vaṇṇakasiṇaṃ, tañca sabbam. **Na asubhanti** asubhampi “asubhan” ti tasmīṃ samaye na sañjānāti, atha kho “subhaṃ” tveva sañjānātīti attho. **Viparītā** ayāthāvagāhitāya, ayāthāvavāditāya ca.

48. Yasmā (3.0013) so paribbājako avissaṭṭhamicchāgāhitāya sammā appaṭipajjitukāmo sammāpaṭipannaṃ viya maṃ samaṇo gotamo, bhikkhavo ca sañjānantūti adhippāyena “**tathā dhammaṃ desetun**” ti-ādimāha, tasmā vuttaṃ “**mayā etassa ...pe... vaṭṭati**” ti. **Mammanti** mammappadesaṃ piḷājananaṭṭhānaṃ. **Suṭṭhūti** sakkaccaṃ. Yathā na vinassati, evaṃ **anurakkha**.

Vāsanāyāti kilesakkhayāvahāya paṭipattiyā vāsanāya. Sesam suviññeyyamevāti.

Pāthikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Udumbarikasuttavaṇṇanā

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Udumbarikāyāti** (3.0014) sambandhe sāmivacananti āha “**udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme**” ti. “Udumbarikāyan” ti vā pāṭho, tathā sati adhikaraṇe etaṃ bhummaṃ. Ayañhettha attho udumbarikāya rañño deviyā nibbattito ārāmo udumbarikā, tassaṃ udumbarikāyaṃ. Tenāha “**udumbarikāya deviyā santake**” ti. Tāya hi nibbattito tassā santako. Varaṇādipāṭhavasena cettha nibbattitthabodhakassa saddassa adassanaṃ. **Sandhānoti** bhinnānampi tesaṃ sandhāpanena “sandhāno” ti evaṃ laddhanāmo. **Samvaṇṇitoti** pasamsito. **Iriyatīti** pavattati. **Ariyena ñāṇenāti** kilesehi ārakattā ariyena lokuttarena ñāṇena. **Ariyāya vimuttiyāti** suvisuddhāya lokuttaraphalavimuttiyā.

Divā-saddo dina-saddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divā-saddo savisesaṃ divasabhāgaṃ dīpetīti āha “**divasassa divā**” ti-ādi. Yasmā samāpannassa cittaṃ nānārammaṇato paṭisaṃhataṃ hoti, jhānasamaṅgī ca pavivekūpagamanena saṅgaṇikābhāvato ekākiyāya nilīno viya hoti, tasmā vuttaṃ “**tato tato ...pe... gato**” ti. Mano bhavanti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahantīti **manobhāvaniyāti** āha “**manavaḍḍhakānan**” ti-ādi. **Unnamati** na saṅkucati, alīnañca hotīti attho.

51. **Yāvatāti** yāvantoti ayamettha atthoti āha “**yattakā**” ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇaṅca kenaci visesena icchitabbaṃ. Yehi ca guṇavisehehi samannāgatā bhagavato sāvakā upāsakā rājagahe paṭivasanti, ayañca tehi samannāgatoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ “**tesaṃ abhantaro**” ti vuttaṃ. Tenāha “**bhagavato kirā**” ti-ādi.

52. **Tesanti** paribbājakānaṃ. **Kathāyāti** tiracchānakathāya. **Dassanenāti** diṭṭhidaśsanena. **Ākappenāti** vesena. **Kuttenāti** kiriyāya. **Ācārenāti** aññamaññasmiṃ ācaritabba-ācārena. **Vihārenāti** rattindivaṃ (3.0015) viharitabbaviharaṇena. **Iriyāpathenāti** ṭhānādi-iriyāpathena. Aññākāratāya aññatitthe niyuttāti **aññatitthiyā**. **Saṅgantvā** samāgantvā **rāsī hutvā** parehi **nisinnaṭṭhāne**. Araññāni ca tāni vanapatthāni cāti **araññavanapatthāni**. Tattha yaṃ araññakaṅganipphādakaṃ araññakānaṃ, taṃ “araññan” ti veditabbaṃ. **Vanapatthanti** gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vappīyati. Vuttañhetāṃ “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanan” ti “vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ senāsanānaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomaḥsaṇḍānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanan” ti (vibha. 531). Tena vuttaṃ “**gāmūpacārato muttāni**” ti-ādi. **Pantānīti** pariyantāni atidūrāni. Tenāha “**dūratarāni**” ti-ādi. **Vihārūpacārenāti** vihārassa upacārappadesena. **Addhikajanassāti** maggaḡāmino janassa. **Mandasaddānīti** uccāsaddamahāsaddābhāvato tanusaddāni. Manussēhi samāgamma ekajjhaṃ pavattitasaddo **nigghoso**, Tassa yasmā attho dubbibhāvito hoti, tasmā vuttaṃ “**avibhāvitatthena nigghosenā**” ti. **Vigatavātānīti** vigatasaddāni. “**Rahassa karaṇassa yuttāni**” ti imināpi tesaṃ ṭhānānaṃ araññalakkhaṇa-

yuttataṃ, janavivittataṃ, vanavivittameva ca vibhāveti, tathā “**ekībhāvassa anurūpānī**” ti iminā.

53. Kenāti hetumhi, sahayoge ca karaṇavacananti āha “**kena kāraṇena kena puggalena saddhin**” ti. Ekopi hi vibhattiniddeso anekatthavibhāvano hoti, tathā taddhitatthapadasamāhāreti.

Saṃsandananti ālāpasallāpavasena kathāsaṃsandanaṃ. **Ñāṇabyattabhāvanti** byattañāṇabhāvaṃ, so pana parassa vacane uttaradānavasena, parena vā vutta-uttare paccuttaradānavasena siyāti āha “**uttarapaccuttaranayenā**” ti. Yo hi parassa vacanaṃ tipukkkhalena nayena rūpeti, tathā parassa rūpanavacanaṃ jātibhāvaṃ āpādeti, tassa tādisaṃ vacanasabhāvaṃ ñāṇaveyyattiyaṃ vibhāveti pākaṭaṃ karotiti. **Suññāgāresu natthāti** suññāgāresu nivāsesu natthā vinaṭṭhā (3.001 abhāvaṃ gatā. **Nāssa paññā nasseyya** tehi tehi katapucchanapaṭipucchananimittaṃ nānāpaṭibhānuppattiyā visāramāpannaṃ pucchitaṃ pañhaṃ vissajjetaṃ asamatthatāya. **Orodheyāmāti** nirussāhaṃ viya karontā avarodheyāma, taṃ parassa orodhanaṃ vādajālena vinandhanaṃ viya hotiti āha “**vinandheyāmā**” ti. Tadatthaṃ tena tucchakumbhinidassanaṃ kataṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**pūritaghaṭo hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Balaṃ dīpentoti abhūtameva attano ñāṇabalaṃ pakāseto. **Asambhinnanti** jātisambhedābhāvena asambhinnaṃ. Aññajātisambhede sati assatarassa assassa jātabhāvo viya sīhassapi sīhathāmābhāvo siyāti āha “**asambhinnakesarasīhan**” ti. **Ṭhānaso vāti** taṅkhaṇe eva.

54. “Sumāgadhā nāma nadi” ti keci, taṃ micchāti dassento “sumāgadhā nāma pokkharāṇī” ti vatvā tassā pokkharāṇibhāvassa suttantare āgatataṃ dassetuṃ “**yassā tīre**” ti-ādi vuttaṃ. Morānaṃ nivāpo etthāti **morānivāpo**. Byadhikaraṇānampi hi padānaṃ bāhiratthasamāso hotiyeva yathā “urasilomo” ti. Atha vā nivutthaṃ etthāti **nivāpo**, morānaṃ nivāpo **morānivāpo**, morānaṃ nivāpadinnaṭṭhānaṃ. Tenāha “**yattha morānan**” ti-ādi. Yasmā nigrodho tapojigucchavādo, sāsane ca bhikkhū attakilamathānuyogaṃ vajjetvā bhāvanānuyogena paramassā-sappatte viharante passati, tasmā “kathaṃ nu kho samaṇo gotamo kāyakilamathena vināva sāvake vineti” ti sañjātasandeho “ko nāma so” ti-ādinā bhagavantaṃ pucchi. Assasati anusaṅkitaparisaṅkito hoti etenāti **assāso**, pītisomanassanti āha “**assāsappattāti tuṭṭhippattā somanassappattā**” ti. Adhiko seṭṭho āsayo nissayo **ajjhāsayaoti** āha “**uttamanissayabhūtan**” ti. Ādibhūtaṃ purātaṃ seṭṭhacariyaṃ **ādi-brahmacariyaṃ**, lokuttaramagganti attho. Tathā hesa sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi teneva ākārena adhigato. Tenāha “**purāṇa ...pe... ariyamaggaṇ**” ti. Tathā hi taṃ bhagavā “addasa purāṇaṃ maggaṃ purāṇamañjasan” ti avoca. **Pūretvā** bhāvanāpāripūrivāsena. “Pūretvā” ti vā idaṃ “ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyan” ti ettha pāṭhasesoti (3.0017) vadanti. “Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti assāsappattā” ti evaṃ vā ettha yojanā.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. Pakatā hutvā vicchinnā **vippakatāti** āha “**aniṭṭhitāva hutvā ṭhitā**” ti.

56. **Vīriyena pāpajigucchanavādoti** lūkhapaṭipattisādhanena vīriyena attataṇhāvinodanavasena pāpakassa jigucchanavādo. Jigucchatīti **jiguccho**, tabbhāvo **jegucchaṃ**, adhikaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, ativiya pāpajigucchanam, tasmim **adhijegucche**. Kāyadaḥhībahulaṃ tapatīti **tapo**, attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ, tena kāyadaḥhībahulatānimittassa pāpassa jigucchanam, virajjanampi **tapojigucchāti** āha “**vīriyena pāpajigucchā**” ti. Ghāsacchādanasenāsanataṇhāvinodanamukhena attasnehavirajjananti attho. Upari vuccamānesu nānākāresu acelakādivatesu ekajjhaṃ samādinnaṃ parisodhanamevettha **pāripūraṇam**, na sabbesaṃ anavasesato samādānaṃ tassa asambhavatoti āha “**paripuṇṇāti parisuddhā**” ti. **Parisodhanañca** nesaṃ sakasamayasiddhena nayena paṭipajjana-meva. Vipariyāyena aparisuddhatā veditabbā.

57. “**Ekam pañhampi na katheti**” ti paṭhamaṃ attanā pucchitapañhassa akathitattā vuttaṃ.

Tapanissitakoti attakilamathānuyogasaṅkhātamaṃ tapamaṃ nissāya samādāya vattanako. **Sīhanādeti** sīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ. Yasmā tattha vitthāritanayena veditabbāni,

tasmā tassā atthappakāsanāya vuttanayenapi veditabbāni.

Upakkilesavaṇṇanā

58. “Sammā ādiyati”ti vatvā **sammā ādiyanañ**cassa daḷhaggāho evāti āha “**daḷhaṃ gaṇhāti**”ti. “Sāsanāvacaṇṇāpi dīpetabban”ti vatvā (3.0018) taṃ dassetuṃ “**ekacco hī**”ti-ādi vuttaṃ, tena dhutaṅgadharatāmattena attamanatā, paripuṇṇasaṅkappatā sammāpaṭipattiyā upakkilesoti imamattaṃ dasseti, na yathāvuttatapasamādānadhutaṅgadharatānaṃ satipi aniyyānikatte sadisatanti daḷḷhabbaṃ.

“**Duvidhassāpīti** ‘attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo’ti ca evaṃ upakkilesabhedena vuttassa duvidhassāpi tapassino”ti keci. Yasmā pana aṭṭhakathāyaṃ sāsānikavasenāpi attho dīpito, tasmā bāhirakassa, sāsānikassa cāti evaṃ duvidhassāpi tapassinoti attho veditabbo. Tathā ceva hi uparipi atthavaṇṇanaṃ vakkhatīti. **Ettāvatāti** yadidaṃ “ko añño mayā sadiso”ti evaṃ atimānassa, anīṭṭhitakiccasseva ca “alamettāvatā”ti evaṃ atimānassa ca uppādanaṃ, ettāvatā.

Ukkaṃsatīti ukkaṭṭhaṃ karoti. **Ukkipatīti** aññesaṃ upari khipati, paggaṇhātīti attho. **Paraṃ saṃhāretīti** paraṃ saṃharaṃ nihīnaṃ karoti. **Avakkhipatīti** adho khipati, avamaññatīti attho.

Mānamadakarāṇenāti mānasaṅkhātassa madassa karaṇena uppādanena. **Mucchito hotīti** mucchāpanno hoti, sā pana mucchāpatti abhijjhāsīlabbataparāmāsaṅkāyaganthehi gadhitacittatā, tattha ca atilaggabhāvoti āha “**gadhito ajjhosaṇṇo**”ti. **Pamajjanañ**cettha pamajjanamevāti āha “**pamādamāpajjati**”ti. Kevalaṃ dhutaṅgasuddhiko hutvā kammaṭṭhānaṃ ananuyuñjanto tāya eva dhutaṅgasuddhikatāya attukkaṃsanādivasena pavatteyyāti dassetuṃ “**sāsane**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “**dhutaṅgameva ...pe... pacceṭī**”ti.

59. **Teyeva** paccayā. **Suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhāti** ādaragāravayogena sakkaccaṃ abhisāṅkharitvā dānavasena upanayavasena laddhā. **Vaṇṇabhaṇṇa-**nanti guṇakittanaṃ. **Assāti** tapassino.

60. **Vodāsanti** byāsaṇaṃ, vibhajjananti attho. Taṃ panettha vibhajjanaṃ dvidhā icchitanti āha “**dvebhāgaṃ āpajjati**”ti. **Dve bhāge karoti** rucanāruccanavasena (3.0019) **Gedhajātoti** sañjātagedho. **Mucchanam** nāma sativippavāseneva hoti, na satiyā satīti āha “**samuṭṭhassati**”ti. **Ādīnavamattampīti** gadhitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi **na passati**. **Mattaññutāti** paribhoge mattaññutā. **Paccavekkhaṇapari-**bhogamattampīti paccavekkhaṇamattena paribhogampi ekavāraṃ paccavekkhitvāpi paribhuñjanampi **na karoti**.

61. **Vicakkasaṅṭhānāti** vipulatamacakkasaṅṭhānā. Sabbassa bhuñjanato ayokūṭasadisā dantā eva **dantakūṭaṃ**. **Apasādetīti** pasādeti. **Acelakādivasenāti** acelakavatādivasena. **Lūkhājivinti** sallekhaṇapattiyā lūkhājivikaṃ.

62. **Tapam karotīti** bhāvanāmanasikāralakkhaṇaṃ tapam carati caranto viya hoti. **Caṅkamaṃ otarati** bhāvanaṃ anuyuñjanto viya. **Vihāraṅgaṇaṃ sammajjati** vattapaṭipattiṃ pūrento viya.

“Ādassayamāno”ti vā pātho.

Kiñci vajjanti kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā dosaṃ. **Diṭṭhigatanti** viparītada-
ssanaṃ. **Aruccamānanti** attano siddhante paṭikkhittabhāvena aruccamānaṃ. **Ruccati** meti “kappati me”ti **vadati**. **Anujānitabbanti** tacchāviparītabhūtabhāvena
“evametan”ti anujānitabbaṃ. Savanamanohāritāya “sādhu suṭṭhū”ti **anumodi-**
tabbaṃ.

63. Kujjhanasīlatāya **kodhano**. Vuttalakkaṇo upanāho etassa atthīti **upanāhi**.
Evaṃbhūto ca taṃsamaṅgī hotīti “**samannāgato hoti**”ti vuttaṃ. Esa nayo ito pare-
supi.

Ayaṃ pana viseso- issati usūyatīti **ussukī**. Saṭhanaṃ asantaguṇasambhāvanaṃ
saṭho, so etassa atthīti **saṭho**. Santadosapaṭicchādanasabhāvā **māyā**, māyā
etassa atthīti **māyāvī**. Garuṭṭhāniyānampi paṇipātākaraṇalakkhaṇaṃ thambhanaṃ
thaddhaṃ, tamettha atthīti **thaddho**. Guṇehi samānaṃ, adhikañca atikkamitvā
nihīnaṃ katvā maññanasīlatāya **atimānī**. Asantaguṇasambhāvanatthikatāsa-
ṅkhātā pāpā lāmakā icchā etassāti **pāpiccho**. Micchā viparītā diṭṭhi etassāti **micchā-**
diṭṭhiko. “Idameva saccaṃ, moghamaññan”ti (3.0020) (ma. ni. 187, 202, 427; 3.27,
29; udā. 55; mahāni. 20; netti. 58) evaṃ attanā attābhiniṭṭhatāya satā diṭṭhi
sandiṭṭhi, tameva parāmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Aṭṭhakathāyaṃ pana “sayam
diṭṭhi sandiṭṭhi”ti vatthivasena attho vutto. Ā bāḷhaṃ viya dhīyatīti **ādhānanti** āha
“**daḷhaṃ suṭṭhu ṭhapitan**”ti. Yathāgahitaṃ gāhaṃ paṭinissajjanasīlo **paṭinissaggī**,
tappaṭikkhepena **duppaṭinissaggī**. Paṭisedhattho hi ayaṃ **du-saddo** yathā
“duppañño, (ma. ni. 1.449) dussīlo”ti (a. ni. 5.213; 10.75; pārā. 195; dha. pa. 308)
ca.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha nigrodha tapassīti** yathānukkantaṃ purimapāḷiṃ nigamanavasena eka-
desena dasseti. Tenāha “**evaṃ bhagavā**”ti-ādi. **Gahitaladdhinti** “acelakādibhāvo
seyyo, tena ca saṃsārasuddhi hoti”ti evaṃ gahitaladdhiṃ. **Rakkhitaṃ tapanti** tāya
laddhiyā samādiyitvā rakkhitaṃ acelakavatāditapaṃ. “**Sabbameva saṃkili-**
n”ti iminā yaṃ vakkhati **parisuddhapāḷivaṇṇanāyaṃ** “Lūkhatapassino ceva dhuta-
ṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā”ti (dī. ni. aṭṭha. 3.64), tassa parikappita-
rūpassa lūkhassa tapassinoti ayamettha adhippāyoti dasseti. “**Parisuddhapāḷida-**
ssanatthan”ti ca iminā titthiyānaṃ vasena pāḷi yevettha labbhati, na pana tada-
tthoti dasseti. **Vuttavipakkhavasenāti** vuttassa atthassa paṭipakkhavasena, paṭi-
kkhepavasenāti attho. **Tasmim ṭhāneti** hetu-atthe bhumanti tassa hetu-atthena
karaṇavacanena atthaṃ dassento “**evaṃ so tenā**”ti-ādimāha. **Uttari vāyamamā-**
noti yathāsamādinnehi dhutadhammehi aparituṭṭho, apariyositasāṅkappo ca hutvā
upari bhāvanānuyogavasena sammāvāyāmaṃ karonto.

69. **Ito paranti** ito yathāvuttanayato paraṃ. **Aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vāti**
tapojigucchāya aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā **ajānanto**. “Ayamevassa agga-
bhāvo sārabhāvo”ti maññamāno “**aggappattā, sārappattā cā**”ti āha.

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. Yamaṇaṃ (3.0021) saṃyamaṇaṃ **yāmo**, hiṃsādīnaṃ akaraṇavasena catu-bbidho yāmo va **cātuyāmo**, so eva saṃvaro, tena saṃvuto guttasabbadvāro **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**. Tenāha “**catubbidhena saṃvarena pihito**”ti. **Atipātaṇaṃ** hiṃsananti āha “**pāṇaṃ na hanati**”ti. Lobhacittena bhāvitāṃ sambhāvitanti katvā **bhāvitāṃ nāma pañca kāmagaṇā**. Ayañca tesu tesamaṃyeva samudācāro maggo-ṭṭhāpakaṃ viyāti āha “**tesaṃ saññāyā**”ti.

Etanti abhīharaṇaṃ, hīnāya anāvattanañca. Tenāha “**so abhīharatīti ādilakkaṇa-**n”ti. **Abhīharatīti** abhībuddhiṃ neti. Tenāha “**uparūpari vaḍḍheti**”ti. Cakkavattināpi pabbajitassa abhivādanādi kariyatevāti pabbajjā seṭṭhā guṇavisesayogato, dosavirahitato ca, yato sā paṇḍitapaññattā vuttā. Gīhibhāvo pana nihīno tadubha-yābhāvatoti āha “**hīnāya gīhibhāvattāyā**”ti.

71. **Tacappattāti** tacaṃ pattā, tacasadisā hotīti attho.

74. **Titthiyānaṃ vasenāti** titthiyānaṃ samayavasena. **Nesanti** titthiyānaṃ. **Tanti** dibbacakkhūṃ. **Sīlasampadāti** sabbākārasaṃpannaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Tacasārasampattitoti** tacatapo jigucchāyāsārasampattito. **Visesabhāvanti** visesasa-bhāvaṃ.

Acelakapāḷimattampīti acelakapāḷi-āgatattamattampi **natthi**, tasmā mayaṃ ana-ssāma vinaṭṭhāti attho. **A-kāro** vā nipātamattaṃ, **nassāmāti** vinassāma. **Kuto parisuddhapāḷīti** kuto eva amhesu parisuddhapāḷi-āgatapaṭipatti. Esa nayo sesesupi. **Sutivasenāpīti** sotapathāgamanamattenāpi **na jānāma**.

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Assāti** (3.0022) sandhānassa gahapatissa. **Kakkhaḷanti** pharusāṃ. **Durāsada-**vacananti avattabbavacanaṃ. Yasmā pharusavacanaṃ yaṃ uddissa payuttaṃ, tasmīṃ khamāpīte khamāpakassa paṭipākatikaṃ hoti, tasmā “**ayaṃ mayī**”ti-ādi vuttaṃ.

76. **Bodhatthāya dhammaṃ deseti**, na attano buddhabhāvaghosanaṭṭhāya. **Vāda-**tthāyāti paravādabhañjanavādatthāya. **Rāgādisamanatthāya dhammaṃ deseti**, na antevāsīkamyatāya. **Oghanittharaṇatthāyāti** caturoghanittharaṇatthāya dhammaṃ deseti sabbaso orapārātiṇṇamāvahattā desanāya. **Sabbakilesaparini-**bbānatthāya dhammaṃ deseti kilesānaṃ lesenapi desanāya aparāmaṭṭhabhā-vato.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Idaṃ sabbampīti** sattavassato paṭṭhāya yāva “sattāhan”ti padaṃ, idaṃ sabbampi vacanaṃ. **Asaṭho pana amāyāvī ujujātiko** tikkhapañño ugghaṭṭitaññūti adhippāyo. So hi taṃmuhutteneva arahattaṃ pattuṃ sakkhissatīti. **Vaṅkavaṅkoti**

kāyavaṅkādhīpi vaṅkehi vaṅko jimho kuṭilo. “**Saṭhaṃ panāhaṃ anusāsituṃ na sakkomī**” ti na idaṃ bhagavā kilāsubhāvene va vada ti, atha kho tassa abhājanabhāvene va.

78. Pakatiyā ācariyoti yo eva tumhākaṃ ito pubbe pakatiyā ācariyo ahosi, so eva idānipi pubbāciṅṇavasena ācariyo hotu, na mayaṃ tumhe antevāsike kātukā-māti adhippāyo. **Na mayaṃ tumhākaṃ uddesena atthikā**, dhammatanti meva pana tumhe ñāpetukāmamhāti adhippāyo. **Ājivatoti** jīvikāya vuttito. **Akusalāti koṭṭhāsaṃ pattāti** akusalāti taṃ taṃ koṭṭhāsatameva upagatā. **Kilesadarathasaṃpayuttā** Ti kilesadarathasahitā taṃsambandhanato. Jāti jarā maraṇānaṃ hitāti **jāti jarā maraṇiyā**. Saṃkilesa ettha atthi, saṃkilese vā niyuttāti **saṃkilesikā**. **Vodānaṃ** vuccati visuddhi, tassa paccayabhūtatā **vodāniyā**. Tathābhūta cete vodāpentīti āha “**satte vodāpentī**” ti. Sikhāppattā paññāya pāripūrivepullatā maggaphalavase-neva icchitabbāti (3.0023) āha “**maggapaññā ...pe... vepullatan**” ti. **Ubhopi vā etāni** pāripūrivepullāni. Yā hi tassa pāripūri, sā eva vepullatāti. **Tatoti** saṃkilesa-dhammappahānavodānadhammābhibuddhihetu.

79. “Yathā mārenā” ti nayidaṃ

nidassanavasena vuttaṃ, atha kho tathābhāvakathanamevāti dassetuṃ “**māro kirā**”-ti-ādi vuttaṃ. **Athāti** mārena tesam pariyaṭṭhānappattito pacchā aññāsīti yojanā. Kasmā pana bhagavā pageva na aññāsīti? Anāvajjitattā. **Māraṃ paṭibāhitvāti** mārena tesu kataṃ pariyaṭṭhānaṃ vidhametvā, na tesam sati payojane buddhānaṃ dukkaraṃ. **Soti** maggaphaluppattihetu. **Tesam** paribbājakānaṃ.

Phuṭṭhāti pariyaṭṭhānavasena phuṭṭhā. **Yatrāti** niddhāraṇe bhummanti āha “**yesū**”-ti. **Aññāṇatthanti** ājānanatthaṃ, upasaggamattañcettha ā-kāroti āha “**jānana**”-ti, vīmaṃsanatthanti attho. **Cittam nuppananti** “jānāma tāvassa dhamman”-ti ājānanatthaṃ “brahmacariyaṃ carissāmā”-ti ekasmiṃ divase ekavārampi tesam cittam nuppannaṃ. Sattāho pana vuccamāno etesaṃ kiṃ karissatīti yojanā. **Sattāhaṃ pūretunti** sattāhaṃ brahmacariyaṃ pūretuṃ, brahmacariyavasena vā sattāhaṃ pūretunti attho. **Paravādabhindananti** paravādamaddanaṃ. **Sakavādasa-**
mussāpananti sakavādapaggaṇhanaṃ. **Vāsanāyāti** saccasampañivedhavāsanāya. **Nesanti** ca pakaraṇavasena vuttaṃ. Tadaññesampi hi bhagavato sammukhā, paramparāya ca devamanussānaṃ suṇantānaṃ vāsanāya paccayo evāti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Udumbarikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Cakkavattisuttavaṇṇanā

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā

80. Uttānaṃ (3.0024) vuccati pākaṭaṃ, tappaṭikkhepena **anuttānaṃ** apākaṭaṃ, paṭicchannaṃ, apacuraṃ, duviññeyyañca. Anuttānānaṃ padānaṃ vaṇṇanā **anuttā-**
napadavaṇṇanā. Uttānapadavaṇṇanāya payojanābhāvato **anuttānaggahaṇaṃ**. “**Mātulā**”-ti itthilingavasena laddhanāmo eko rukkho, tassā āsannappadesa māpi-tattā nagarampi “mātulā” tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ “**mātulāyanti evaṃ**
nāmake nagare”-ti. **Avidūreti** tassa nagarassa avidūre.

Kāmañcettha sutte “bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā daḥhanemi nāma ahoṣī”-ti-ā-dinā atītavaṃsadīpikā kathā ādito paṭṭhāya āgatā, “aḍḍhateyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā bhavissanti”-ti-ādinā pana savisesaṃ anāgata-tthapaṭisaṃyuttā kathā āgatāti vuttaṃ “**anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāyā**”-ti. Anāgatatthadīpanaṃhi acchariyaṃ, tatthāpi anāgatassa sammāsambuddhassa paṭipattikittanaṃ acchariyatamaṃ. **Samāgamenāti** sannipātena.

“**Bhattaggaṃ amanāpan**”-ti-ādi kevalaṃ tesam parivitakkamattaṃ. **Amanāpanti** amanuññaṃ. Buddhesu kato appakopi aparādho appako kāro viya garutaravipā-koti āha “**buddhehi saddhiṃ ...pe... sadisaṃ hoti**”-ti. **Tatrāti** tasmīṃ mātulanaga-rassa samīpe, tassaṃ vā parisāyaṃ.

Attadīpāti ettha kāmaṃ yo paro na hoti, so attāti sasantāno “attā”-ti vuccati, hita-

sukhesibhāvena pana attanibbisesattā dhammo idha “**attā**”ti adhippeto. Tenāha “**attā nāma lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dvidhā āpo gato etthāti **dīpo**, oghena anajjhotthato bhūmibhāgo. Idha pana kāmoghādīhi anajjhottharaṇiyattā dīpo viyāti **dīpo**, attā dīpo patiṭṭhā etesanti **attadīpā**. Tenāha “**attānaṃ dīpan**”ti-ādi. Dīpabhāvo cettha paṭisaraṇatāti āha “**idaṃ tasseva vevacanan**”ti. **Aññasaraṇapaṭikkhepavacanan**ti aññasaraṇabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. Idañhi na aññaṃ saraṇaṃ katvā (3.002 viharaṇasseva paṭikkhepavacanaṃ, atha kho aññaṃ saraṇasabhāvasseva paṭikkhepavacanaṃ tappaṭikkhepe ca tena itarassāpi paṭikkhepasiddhito. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Idāni tamevatthaṃ suttantarena sādhetuṃ “**vuttampi cetan**”ti-ādi. Yadi ettha pākatiko attā icchito, kathaṃ tassa dīpasaraṇabhāvo, tasmā adhippāyiko ettha attā bhavēyyāti pucchati “**ko panettha attā nāmā**”ti. Itaro yathādhippetamaṃ attānaṃ dassento “**lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dutiyavāropi paṭhamavārasseva pariyaṃbhāvena desitoti dassetuṃ “**tenāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Gocareti bhikkhūnaṃ gocaraṭṭhānabhūte. Tenāha “**carituṃ yuttaṭṭhāne**”ti. **Saketi** kathaṃ panāyaṃ bhikkhūnaṃ sakoti āha “**pettike visaye**”ti. Pitito sammā-sambuddhato āgatattā “ayaṃ tumhākaṃ gocarō”ti tena uddiṭṭhattā **pettike visaye**ti. **Carantanti** sāmi-atthe upayogavacanananti āha “**ayamevattho**”ti, carantānanti ca attho, tenāyaṃ vibhattivipallāsenapi vacanavipallāsenapīti dasseti. Kilesamā-rassa otārālābheneva itaramārānampi otārālābhō veditabbo. **Ayaṃ panatthoti** gocare caraṇaṃ sandhāyāha, vatthu pana byatirekamukhena āgataṃ.

Sakuṇe hantīti **sakuṇagghi**, mahāsenasakuṇo. **Ajjhappattāti** abhibhavanava-sena pattā upagatā. **Na myāyanti** me ayaṃ sakuṇagghi nālaṃ **abhavissa**. **Naṅga-lakattakaraṇanti** naṅgalena kasitappadeso. **Leḍḍuṭṭhānanti** leḍḍūnaṃ utṭhapita-ṭṭhānaṃ. **Sake baleti** attano balahetu. **Apatthaddhāti** avagāḷhatthambhā sañjāta-tthambhā. **Assaramānāti** avhāyantī.

Mahantaṃ leḍḍunti naṅgalena bhinnaṭṭhāne sukkhatāya tikhiṇasiṅga-ayoghana-sadisamaṃ mahantaṃ leḍḍuṃ. **Abhiruhitvāti** tassa adhobhāgena attanā pavisitvā nilīnayoggappadesamaṃ sallakkhetvā tassupari caṅkamanto **assaramāno aṭṭhāsi**. “**Ehi kho**”ti-ādi tassa assaramānākāradassanaṃ. **Sannayhāti** vātaggahaṇava-sena **ubho pakkhe** Samaṃ ṭhapetvā. **Paccupādīti** pāvīsi. **Tatthevāti** yattha pubbe lāpo ṭhito, tattheva leḍḍumhi (3.0026). **Uranti** attano urappadesamaṃ. **Paccatāḷesīti** pati atāḷesi sārāmbhavasena vegena gantvā paharaṇato vidhārentī patāḷesi. **Ārammaṇanti** paccayaṃ. “Avasaraṇ”ti keci.

“Kusalānaṃ”ti evamaṃ pavattāya desanāya ko anusandhi? Yathā-anusandhi eva. Ādito hi “attadīpā, bhikkhave, viharathā”ti-ādinā (dī. ni. 3.80) yeva attadhammapariyāyena lokiyalokuttaradhammā gahitā, te yevettha kusalaggahaṇena gahitāti. **Anavajjalakkhaṇānanti** avajjapaṭipakkhasabhāvānaṃ. “Avajjarahitasabhāvānaṃ”ti keci. Tattha purime atthavikappe vipākadhammadhammā eva gahitā, dutiye pana vipākadhammāpi. Yadi evamaṃ, kathaṃ tesamaṃ samādāya vattananti? Na kho panetaṃ evamaṃ daṭṭhabbaṃ “vipākadhammā sīlādi viya samādāya vattitabbā”ti. **Samādānanti** pana attano santāne sammā ādānaṃ paccayavasena pavatti yevāti daṭṭhabbaṃ. Vipākadhammā hi paccayavisesehi sattasantāne sammadeva

āhitā āyu-ādisampattivisesabhūtā uparūparikusalavisesuppattiyā upanissayā hontīti vadanti. **Puññaṃ pavaḍḍhatī**ti ettha **puññanti** uttarapadalopenāyaṃ nidde-soti āha “**puññaphalaṃ vaḍḍhati**”ti. **Puññaphalanti** ca ekadesasarūpekasesena vuttaṃ “puññañca puññaphalañca puññaphalan”ti āha “**uparūpari puññampi puññavipākopi veditabbo**”ti.

“**Mātāpitūnan**”ti-ādi nidassanamattaṃ, tasmā aññampi evarūpaṃ hetūpani-ssayaṃ kusalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sinehavasena**ti upanissayabhūtassa sinehassa vasena, na sampayuttassa. Na hi sinehasampayuttaṃ nāma kusalaṃ atthi. **Mudumaddavacittanti** mettāvasena ativiya maddavantaṃ cittaṃ. Yathā matthakappaṭṭaṃ vaṭṭagāmikusalalaṃ dassetuṃ “mātāpitūnaṃ ...pe... mudumaddavacittan”-ti vuttaṃ, evaṃ matthakappaṭṭameva vivaṭṭagāmikusalalaṃ dassetuṃ “**cattāro sati ...pe... bodhipakkhiyadhammā**”ti vuttaṃ. Tadaññepi pana dānasīlādidhammā vaṭṭassa upanissayabhūtā **vaṭṭagāmikusalalaṃ** vivaṭṭassa upanissayabhūtā **vivaṭṭagāmikusalanti** veditabbā. **Pariyosānanti** phalavisesāvahatāya phaladāya koṭi sikhāppatti, devaloke ca pavattisirivibhavoti pariyosānaṃ “**manussaloke**”ti vise-sitaṃ, manussalokavaseneva cāyaṃ (3.0027) desanā āgatāti. Maggaphalanibbā-nasampatti pariyosānanti yojanā. **Vivaṭṭagāmikusalassa vipākaṃ suttapariyosāne dassissati** “atha kho, bhikkhave, sañkho nāma rājā”ti-ādinā (dī. ni. 3.108).

Daḷhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. Idhāti imasmiṃ “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ”ti-ādinā (dī. ni. 3.110) suttadesanāya āradhaṭṭhāne vaṭṭavivaṭṭagāmibhāvena sādharmaṇe kusalagga-haṇe. Tattha **vaṭṭagāmikusalānusandhivasena** “**bhūtapubbaṃ bhikkhave**”ti **desanaṃ ārabhi**, ārabhanto ca desiyamānamattaṃ. Dhammapaṭiggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ sañkhepato evaṃ dīpetvā ārabhīti dassetuṃ “**bhikkhave**”ti-ādi vuttaṃ, paṭhamaṃ tathā adīpentopi bhagavā atthato dīpeti viyāti adhippāyo.

82. Īsakampīti appamattakampi. **Avasakkitanti** ogatabhaṭṭhaṃ. **Nemi-abhimu-khanti** nemippadesassa sammukhā. **Bandhiṃsu** cakkaranassa osakkitānosakki-tabhāvaṃ jānituṃ. **Tadetanti** yathāvuttaṭṭhānā cavanaṃ. **Atibalavadoseti** rañño balavati anathe upaṭṭhite **sati**.

Appamattoti rañño āṇāya pamādaṃ akaronto.

Ekasamuddapariyantamevāti jambudīpameva sandhāya vadati. So uttarato assakaṇṇapabbatena paricchinnaṃ hutvā attānaṃ parikkhipitvā ṭhita-ekasamu-ddapariyanto. **Puññiddhivasena**ti cakkavattibhāvāvahāya puññiddhiyā vasena.

83. Evaṃ katvāti kāsāyāni vatthāni acchādetvā. **Sukataṃ kammanti** dasakusala-kammaphameva vadati.

“**Dasavidhaṃ, dvādasavidhan**”ti ca vuttavibhāgo parato āgamissati. **Pūrentene-vāti** pūretvā ṭhiteneva. **Niddoseti** cakkavattivattassa paṭipakkhabhūtānaṃ dosānaṃ apagamane niddose. **Cakkavattīnaṃ vatteti** cakkavattirājūhi vattitabbavatte. Bhāvini bhūte viya hi upacāro yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti (su. ni. 410). Adhigatacakkavattibhāvāpi hi te tattha vattantevāti tathā vuttaṃ.

Cakkavatti-ariyavattavaṇṇanā

84. Aññathā (3.0028) vattituṃ adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ, tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Garuṃ karontoti** pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto. Tenevāha “**tasmiṃ gāravuppattiyā**”ti. **Mānentoti** sambhāvanāvasena manena piyāyanto. Tenāha “**tamevā**”ti-ādi. Evaṃ pūjayato apacāyato evañca yathāvuttasakkārādisambhavoti taṃ dassetuṃ “**taṃ apadisivā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Dhammādhīpatibhūto āgatabhāvenā**”ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimapurimatara-attabhāvesu sakkacca samupacitabhāvaṃ dasseti. “**Dhammavaseneva sabbakiriyānaṃ karaṇenā**”ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnoṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assāti** rakkhāvaraṇaguttīyā. **Paraṃ rakkhanto** aññaṃ diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto teneva paratthasādhanena khanti-ādiguṇena **attānaṃ** tato eva **rakkhati. Mettacittatāti** mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīnaṃ** sītuṇhādīpaṭibāhanena **āvaraṇaṃ. Anto jana-sminti** abhantarabhūte puttadārādījane.

“**Sīlasaṃvare paṭiṭṭhāpehī**”ti iminā rakkhaṃ dasseti, “**vatthagandhamālādīni dehī**”ti iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Bhattavetasampadānenapīti pi-saddena** sīlasaṃvare paṭiṭṭhāpanādīni sampiṇḍeti. Eseva nayo ito paresupi **pi-saddaggahaṇesu. Nigamo nivāso** etesanti **negamā**, evaṃ **jānapadāti** āha “**nigamavāsino-**”ti-ādi.

Navavidhā mānamadāti “seyyohamasmi”ti-ādi (saṃ. ni. 4.108; dha. sa. 1121; vibha. 866; mahāni. 21, 178) nayappavattiyā navavidhā mānasaṅkhātā madā. Māno eva hettha pamajjanākārena pavattiyā mānamado. Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti **sūrato** u-kārassa dīghaṃ katvā, tassa bhāvo **soraccaṃ**, kāyikavācasiko avītikkamo, sabbaṃ vā kāyavacīsucaritaṃ. Suṭṭhu oratoti **sorato**, tassa bhāvo **soraccaṃ**, yathāvuttameva sucaritaṃ. **Rāgādīnanti** rāgadosamohamānā dīnaṃ. **Damanādīhīti** damanasamanapariniḃbāpanehi. **Ekamattānanti** (3.0029) ekaṃ cittaṃ, ekaccaṃ attano cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbabhāgiyaṃ damanādipaccekaṃ icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṃ ekākinaṃ attānaṃ. **Kāle kāleti** tesam santikaṃ upasaṅkamitabbe kāle kāle.

Idha ṭhatvāti “idaṃ kho, tāta, tan”ti evaṃ nigamanavasena vuttaṭṭhāne ṭhatvā. **Vattanti** ariyacakkavattivattaṃ. **Samānetabbanti** “dasavidhaṃ, dvādasavidhan”ti ca heṭṭhā vuttagaṇanāya ca samānaṃ kātabbaṃ anūnaṃ anadhikaṃ katvā dassettabbaṃ. **Adhammarāgassāti** ayuttaṭṭhāne rāgassa. **Visamalobhassāti** yuttaṭṭhānepi ativiya balavabhāvena pavattalobhassa.

Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā

85. Vattamānassāti paripuṇṇe cakkavattivatte vattamānassa, no aparipuṇṇeti āha “**pūretvā vattamānassā**”ti. Kittāvatā panassa pāripūrī hotīti? Tattha “katādhikārassa tāva heṭṭhimaparicchena dvādasahipi saṃvaccharehi pūrati, pañcavīsatiyā, paññāsāya vā saṃvaccharehi. Ayañca bhedo dhammacchandassapi tikkhamajjhamudutāvasena, itarassa tato bhiyyopī”ti vadanti.

Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā

90. Attano matiyāti paramparāgataṃ purāṇaṃ tantim paveṇim laṅghitvā attano icchitākārena. Tenāha “**porāṇakan**”ti-ādi.

Na pabbantīti samiddhiyā na pūrenti, phītā na hontīti attho. Tenāha “**na vaḍḍhanti**”ti. Tathā cāha “**katthaci suññā hontī**”ti. Tattha tattha rājakicce raññā amā saha vattantīti **amaccā**, Yehi vinā rājakiccaṃ nappavattati. Paramparāgatā hutvā rañño parisāya bhavāti **pārisajjā**. Tenāha “**parisāvacarā**”ti. Tasmim ṭhānantare ṭhapitā hutvā rañño āyaṃ, vayañca yāthāvato gaṇentīti **gaṇakā**. Jātikulasutācārādivasena puthuttaṃ gatattā mahatī mattā etesanti **mahāmattā**, te pana mahānubhāvā amaccā evāti āha “**mahā-amaccā**”ti. Ye rañño hatthānikādīsu avaṭṭhitā, te **anikaṭṭhāti** āha “**hatthi-ācariyādayo**”ti (3.0030). Mantam paññaṃ asitā hutvā jīvantīti **mantassājīvino**, matisajīvati attho, ye tattha tattha rājakicce upadesadāyino. Tenāha “**mantā vuccati paññā**”ti-ādi.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. Balavalobhattāti “imasmim̄ loke idāni daliddamanussā nāma bahū, tesam̄ sabbesam̄ dhane anuppadiyamāne mayham̄ kosassa parikkhayo hoti”ti evam̄ uppanabalavalobhattā. **Uparūparibhūmisūti** chakāmasaggasañkhātāsu uparūparikāmbhūmisu. Kammassa phalam̄ **aggam̄** nāma, tam̄ panettha uddhagāmiti āha “**uddham̄ aggam̄ assā**”ti. Sagge niyuttā, saggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasannaṃ visesānanti** dibba-āyuvaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva dibbarūpādīnañca phalavisēsānaṃ. **Vaṇṇaggahaṇena** cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, **rūpaggahaṇena** bahiddhā rūpārammaṇaṃ.

92. Suṭṭhu nisiddhanti yathāyaṃ iminā attabhāvena adinnaṃ ādātum̄ na sakkoti, evam̄ sammadeva tato nisedhitaṃ katvā. **Mūlahatanti** jīvitā voropanena mūle eva hataṃ.

96. Rāgavasena caraṇaṃ **carittaṃ**, carittameva **cārittaṃ**, methunanti adhippāyo, tam̄ pana “paresam̄ dāresū”ti vuttattā “**micchācāran**”ti āha.

100. Paccanīkadiṭṭhīti “atthi dinnan”ti-ādikāya (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) sammādiṭṭhiyā paṭipakkhabhūtā diṭṭhi.

101. Mātucchādikā Upari sayameva vakkhati. **Atibalavalobhoti** ativiya balavā bahalakilesa, yena akāle, adese ca pavattati. **Micchādhammoti** micchā viparīto avisabhāgavatthuko lobhadhammo. Tenāha “**purisānan**”ti-ādi.

Tassa bhāvoti yena mettākaruṇāpubbaṅgamaena cittaena puggalo “matteyyo”ti vuccati, so tassa yathāvuttacittuppādo, taṃsamuṭṭhānā ca kiriyā **matteyyatā**. Tenāha “**mātari sammā paṭipattiyā etaṃ nāman**”ti (3.0031). Yā sammā pajjitabbe sammā appaṭipatti, sopi doso agāravakiriyādibhāvato. Vippaṭipattiyaṃ pana vattabbameva natthīti āha “**tassā abhāvo ceva tappaṭipakkhatā ca amatteyyatā**”ti. **Kule jeṭṭhānanti** attano kule vuddhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhakabhātikādīnaṃ.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. “Yan”ti iminā samayo āmaṭṭho, bhummatthe cetam̄ paccattavacananti āha “**yasmim̄ samaye**”ti. Alaṃ patinoti **alam̄pateyyā**. Tassā pariyattatā bhariyābhāvenāti āha “**dātum̄ yuttā**”ti. **Aggarasānīti** madhurabhāvena, bhesajjabhāvena ca aggabhūtarasāni.

Dippissantīti paṭipakkhabhāvena samujjalissanti. Tenāha “kusalantipi na bhavissati”ti. **Aho purisoti** mātādīsupi īdiso, aññesaṃ kesam̄ kiṃ vissajjessati, aho tejavapurisoti.

Gehe mātugāmaṃ viyāti attano gehe dāsibhariyābhūtamātugāmaṃ viya. **Missībhāvanti** mātādīsū bhariyāya viya cārittasaṅkaraṃ.

Balavakopoti hantukāmatāvasena uppattiyā balavakopo. **Āghātetīti** āhanati, attano kakkhaḷapharusabhāvena cittaṃ vibādhatīti attho. Nissayadahanaraso hi doso. **Byāpādetīti** vināseti, **manopadūsanato** manassa pakopanato. **Tibbanti** tikkham̄, sā panassa tikkhatā sarīre avahantepi sinehavatthum̄ laṅghitvāpi pavattiyā veditabbāti āha “**piyamānassapī**”ti-ādi.

104. Kappavināso kappo uttarapadalopena, antarāva kappo **antarakappo**.

Tañhādibhedo kappo etassa atthīti **kappo**, sattalokoti āha “**antarāva lokavināso**” ti. Svāyaṃ antarakappo katividho, kathañcassa sambhavo, kiṃ gatikoti antogadhaṃ codanaṃ sandhāyāha “**antarakappo ca nāmā**” ti-ādi. **Lobhussadāyāti** lobhādhi-kāya **pajāya** vattamānāya.

Evam cintayimsūti pubbe yathānussavānussaraṇena, attano ca āyuvisesassa labhanato. **Gumbalatādīhi gahanaṃ ṭhānanti** gumbalatādīhi sañchannatāya gahanabhūtaṃ ṭhānaṃ. **Rukkhehi gahananti** rukkhehi nirantaranicitehi gahanabhūtaṃ (3.0032). **Nadīvidugganti** chinnataṭṭhi nadīhi orato, pārato ca viduggaṃ. Tenāha “**nadīnan**” ti-ādi. **Pabbatehi visamaṃ** pabbatantaraṃ. **Pabbatesu vā** chinnataṭṭesu durārohaṃ **visamaṭṭhānaṃ**. **Sabhāgeti** jīvanavasena samānabhāge sadise **kari-ssanti**.

Āyuvanṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. Āyatanti vā dīghaṃ cirakālikaṃ. Maraṇavasena hi ñātikkhayo āyato apunārāvattanato, na rājabhayādīnā ukkamanavasena punarāvattiyāpi tassa labbhanato. **Osakkeyyāmāti** orameyyāma. Viramaṇampi atthato pajahanameva pariccajanabhāvatoti āha “**pajaheyyāmāti attho**” ti. **Sīlagabbhe vaḍḍhitattāti** mātu, pitu ca sīlavantatāya tadavayavabhūte gabbhe vaḍḍhi “sīlagabbhe vaḍḍhitā” ti vuttā, etena utu-āhārassa viya tadaññassāpi bāhirassa paccayassa vasena sattasantānassa visesādhānaṃ hotīti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttameva. **Khettavisuddhiyāti** adhiṭṭhānabhūtavatthuisuddhiyā. Nanu ca taṃ visesādhānaṃ jāyamānaṃ rūpasantatiyā eva bhaveyyāti? Sacca-metaṃ, rūpasantatiyā pana tathā āhitavisesāya arūpasantatipi laddhūpakārā eva hoti tappaṭibaddhavuttibhāvato. Yathā kabalīkārāhārena upatthambhite rūpakāye sabbopi attabhāvo anuggahito eva nāma hoti, yathā pana rañño cakkavattino puññavisesaṃ upanissāya tassa itthiratanādīnaṃ anaññasādhāraṇā te te visesā sambhavanti tabbhāve bhāvato, tadabhāve ca abhāvato, evameva tasmīṃ kāle mātāpitūnaṃ yathāvuttapuññavisesaṃ upanissāya tesam puttānaṃ jāyamānānaṃ dīghāyukatā khettavisuddhiyāva hotīti veditabbā saṃvegadhammachandādisamu-pabrūhitāya tadā tesam kusalacetanāya tathā uḷārabhāvena samuppajjanato. **Etthāti** imasmīṃ manussaloke, **tatthāti** yathāvuttaṃ kusaladhammaṃ samādāya vattamāne sattanikāye. **Tatthevāti** tasmīmyeva sattanikāye. “**Attanova sīlasampattiyā**” ti vuttaṃ sasantatipariyāpannassa dhammassa tattha visesappaccayabhāvato. Khettavisuddhipi pana idhāpi paṭikkhipitum na sakkā.

Koṭṭhāsāti (3.0033) cattārīsavassāyukāti-ādayo asītivassasahasāyukapariyosānā ekādasa koṭṭhāsā. **Adinnādānādīhīti ādi**-Saddena kule jetthāpacāyikāpariyosānānaṃ dasannaṃ pāpakoṭṭhāsānaṃ gahaṇaṃ.

Saṅkharāja-uppattivaṇṇanā

106. Evam uppajjanakataṇhāti evaṃ vacībhedaṃ pāpanavasena pavattā

bhuñjitukāmatā. **Anasananti** kāyikakiriyā-asamatthatāhetubhūto sarīrasaṅkoco. Tenāha “**avipphārikabhāvo**” ti-ādi. **Ghananivāsatanti** gāmanigamarājadhānīnaṃ ghananiviṭṭhataṃ aññaṃaññaṃ nātidūravattitaṃ. **Nirantarapūritoti** nirantaraṃ viya puṇṇo tatrupalānaṃ sattānaṃ bahubhāvato.

Metteyyabuddhuppādavaṇṇanā

107. Kiñcāpi pubbe vaḍḍhamānakavasena desanā āgataṃ, idaṃ pana na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Kasmāti ce āha “**na hī**” ti-ādi. Sattānaṃ vaḍḍhamānāyukakāle buddhā na nibbattanti saṃsāre saṃvegassa dubbibhāvanīyattā. Tato vassasatasahassato orameva buddhuppādakālo.

108. Samussitaṭṭhena yūpo viyāti **yūpo**, yūpanti ettha sattā anekabhūmikūṭāgārovarakādivantatāyāti **yūpo**, pāsādo. **Rañño hetubhūtenāti** hetu-atthe karaṇavacchantidasseti-ussāhasampatti-ādinā. Mahatā rājānubhāvena, mahatā ca kittisaddena samannāgatattā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanassa rañjanato **mahāpanādo nāma rājā jāto**. **Jātaket**i mahāpanādajātake (jā. 1.3.40 mahāpanādajātake).

Panādo nāma so rājāti “atīte panādo nāma so rājā assosī” ti attabhāvantaratāya attānaṃ paraṃ viya niddisati. Āyasmā hi bhaddajitthero attanā ajjhāvutthapubbaṃ suvaṇṇapāsādaṃ dassetvā evamāha. **Yassa yūpo suvaṇṇayoti** yassa rañño ayaṃ yūpo pāsādo suvaṇṇayo suvaṇṇamayo. **Tiriyaṃ soḷasubbedhoti**

vitthārato soḷasasarapātappamāṇo, so pana aḍḍhajojanappamāṇo hoti. **Ubbhamāhu** (3.0034) **sahassadhāti** ubbhaṃ uccabhāvaṃ assa pāsādassa sahassadhā sahassakaṇḍappamāṇaṃ āhu, so pana yojanato pañcaviṣatiyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhatthaṃ “āhū”ti dīghaṃ kataṃ, ahu ahosiṭi atthaṃ vadanti.

Sahassakaṇḍoti sahassabhūmiko, “sahassakhaṇḍo” tipi pāṭho, so eva attho. **Satageṇḍūti** anekasataniyūhako. **Dhajālūti** tattha tattha niyūhasikharādīsu patiṭṭhāpītehi sattidhajavīraṅgadhajādīhi dhajehi sampanno. **Haritāmayoti** cāmīkarasuvaṇṇamayo. Keci pana **haritāmayoti** “haritamaṇiparikkhaṭo”ti vadanti. **Gandhabbāti** naṭā. **Chasahassāni sattadhāti** chamattāni gandhabbasahassāni sattadhā tassa pāsādassa sattuṣu ṭhānesu rañño abhiraṃpanatthaṃ naccimṣūti attho. Te evaṃ naccantāpi kira rājānaṃ hāsetuṃ nāsakkimṣu. Atha sakko devarājā devanaṭaṃ pesetvā samajjaṃ kāresi, tadā rājā hasiṭi.

Koṭigāmo nāma māpito. **Vatthūti** bhaddajittherassa vatthu. Taṃ **theragāthāvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. bhaddajittheragāthāvaṇṇanāya) vitthārato āgatameva. **Itarassāti** naḷakāradevaputtassa. **Ānubhāvāti** puññānubhāvanimittaṃ.

Dānavasena datvāti taṃ pāsādaṃ attano pariggahabhāvaviyojanena dāna-mukhe niyojetvā. **Vissajjetvāti** citteneva pariccajanavasena datvā puna dakkhiṇeyyānaṃ santakabhāvakaraṇena nirapekkhapariccāgavasena vissajjetvā. **Ettakenāti** “bhūtapubbaṃ bhikkhave”ti ādiṃ katvā yāva “pabbajissati”ti padaṃ ettakena desanāmaggena.

Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. Idaṃ bhikkhuno āyusminti āyusmiṃ sādhetabbe idaṃ bhikkhuno icchitabbaṃ cirajīvitāya hetubhāvatoti. Tenāha “idaṃ āyukāraṇaṃ”ti.

Sampannasīlassa avippaṭṭisārapāmojjapītipassaddhisukhasamādhīyathābhūtaññādisambhavato taṃsamutṭhānapaṇītarūpehi kāyassa phuṭattā sarīre vaṇṇadhātu (3.0035) vipprasannā hoti, kalyāṇo ca kittisaddo abbhuggacchatīti āha “**sīlavato hi**”ti-ādi.

Vivekajaṃ pītisukhādīti ādi-saddena samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītiyaṃ kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ upekkhāsukhañca saṅgaṇhāti.

Appaṭikkūlatāvahoti appamāṇānaṃ sattānaṃ, attano ca tesu appaṭikkūlabhāvato. Hitūpasamaṃhārādivasena pavattiyā sabbadisāsu pharaṇa-appamāṇavasena sabbadisāsu vipphārikatā.

“Arahattaphalasaṅkhātamaṃ balan”ti vuttaṃ tassa akuppadhammatāya kenaci anabhibhavanīyabhāvato.

“Loke”ti idaṃ yathā **“ekabalampī”ti** iminā sambandhīyati, evaṃ “duppasahaṃ durabhisambhavan”ti imehipi sambandhitabbaṃ. Lokapariyāpanneheva hi dhammehi tesamaṃ balassa duppasahatā, durabhisambhavatā, na lokuttarehīti. **Etthevāti** etasmiṃ arahattaphale eva, tadatthanti attho.

Lokuttarapuññampīti lokuttarapuññampi puññaphalampi. **Yāva āsavakkhayā pavaḍḍhati** vivaṭṭagāmikusaladhammānaṃ samādanahetūti yojanā. **Amatapānaṃ**

piviṃsu heṭṭhimamaggaphalasangamamavasenāti adhippāyo.

Cakkavattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Aggaññasuttavaṇṇanā

Vāseṭṭhabhāradvājavaṇṇanā

111. Etthāti (3.0036) “pubbārāme, migāramātupāsāde”ti etasmiṃ padadvaye. Koyaṃ pubbārāmo, kathaṅca pubbārāmo, kā ca migāramātā, kathaṅcassā pāsādo ahoṣīti etasmiṃ antolīne anuyoge. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya saṅkhepeneva anupubbikathā. **Padumuttaraṃ bhagavantaṃ** Ekaṃ upāsikaṃ aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentiṃ disvāna tattha sañjātagāravabahu-mānā tamevatthaṃ purakkhatvā bhagavantaṃ **nimantetvā**. **Meṇḍakaputtassāti** meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Sotāpannā ahoṣi** tathā katādhikārattā.

Mātuṭṭhāne ṭhapesi attano sīlacārasampattiyā garuṭṭhāniyattā. **Upayoganti** tattha tattha appetabbaṭṭhāne appanāvasena viniyogaṃ agamaṃsu. **Aññehi ca** veḷuriyalohitaṅkamasāragallādīhi. **Bhassatīti** otarati. **Suddhapāsādo** na sobha-**tīti** kevalo ekapāsādo eva vihāro na sobhati. Niyūhāni bahūni nīharitvā kattabase-nāsanāni “duvaḍḍhagehāni”ti vadanti. Majjhe gabbho samantato anupariyāyatoti evaṃ dvikkhattuṃ vaḍḍhetvā katasenāsanāni **duvaḍḍhagehāni**. **Cūlapāsādāti** khuddakapāsādā.

Uttaradevīvihāro nāma nagarassa pācīnadvārasamīpe katavīhāro.

Titthiyalīngassa aggahitattā **neva titthiyaparivāsaṃ vasanti**. Anupasampanna-bhāvato āpattiyā āpannāya abhāvato **na āpattiparivāsaṃ vasanti**. **Bhikkhubhā-****vanti** upasampadaṃ. **Tevijjasuttanti** imasmiṃ dīghanikāye tevijjasuttaṃ **sutvā**.

113. Anuvattamānā caṅkamīṃsu ananucaṅkamane yathādhīpetassa atthassa pucchanādīnaṃ asakkuṇeyyattā. **Tesanti** tesam dvinnaṃ. Tenāha “**paṇḍitataro**”ti. **Atthā**Ti bhavattha. **Kulasampannāti** sampannakulā uditodite brāhmaṇakule uppannā. **Brāhmaṇakulāti** kenaci pārijuññaena anupaddutā (3.0037) eva brāhma-ṇakulā. Tenāha “**bhogādisampannan**”ti-ādi. **Ime brāhmaṇā** uccā hutvā “imaṃ vasalaṃ pabbajjaṃ pabbajīṃsū”ti-ādīnā jāti-ādīni ghaṭṭentā **akkosanti**. **Paribhāsa-****ntīti** paribhavitvā bhāsanti. **Attano anurūpāyāti** attano ajjhāsayassa anurūpāya. Antarantarā vicchijja pavattiyamānā paribhāsā paripuṇṇā nāma na hoti khaṇḍa-bhāvato, tabbipariyāyato paripuṇṇā nāma hotīti āha “**antarā**”ti-ādi.

Appatiṭṭhatāyāti apassayarahitattā. **Vibhinnoti** vinaṭṭho.

Itare tayo vaṇṇāti khattiyādayo vaṇṇā **hīnā**. Nanu khattiyāva seṭṭhā vaṇṇā yathā buddhā etarahi khattiyakule eva uppannāti? Saccametaṃ, te pana attano micchā-bhimānena, micchāgāhena ca “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vadanti, taṃ tesam vacanamattaṃ. “**Sujjhantīti** suddhā honti, na nindaṃ garaṃ pāpuṇantī”ti

vadanti. **Sujjhanti** vā saṃsārato sujjhanti, na sesā vaṇṇā asukkajātikattā, manta-jjhenābhāvato cāti. Brahmuno **mukhato jātā** vedavacanato jātāti mukhato jātā. Tato eva brahmuno mahābrahmuno vedavacanato vijātāti **brahmajā**. Tena duvidhenāpi nimmitāti **brahmanimmitā**. Vedavedaṅgādibrahmadāyajjaṃ arahantīti **brahmadāyādā**. Muṇḍake samaṇaketi ettha ka-kāro garahāyanti āha “**nindantā jigucchantā vadantī**”ti. **Ibbheti** sudde, te pana gharabandhanena baddhā nihīnatarāti āha “**gahapatike**”ti. **Kaṇheti** kaṇhajātike. Bandhanaṭṭhena **bandhu**, kassa pana bandhūti āha “**mārassa bandhubhūte**”ti. **Pādāpacce**ti pādato jātāpacce. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā, khattiyā urato, ūrūhi vessā, pādato suddā”ti.

114. Yasmā paṭhamakappikakāle catuvaṇṇavavattānaṃ natthi, sabbeva sattā ekasadisā, aparabhāge pana tesaṃ payogabhedavasena ahosi, tasmā vuttaṃ “**porāṇaṃ ...pe... ajānantā**”ti. **Laddhibhīndanattāyāti** “brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā”ti evaṃ pavattāya laddhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttappaṭilābhattāyāti** “evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇaṃ (3.0038) sodhessāmā”ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttappaṭilābhāya. Ayañhettha dhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Sañjātapupphāti** rajassalā. Itthīnañhi kumāribhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte kati-payā lohitapīlakā saṅṭhahitvā aggahitapupphā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā, pupphasamaññā ca. **Nesanti** brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanāṃ siyāti** “brahmuno puttā”ti-ādivacanāṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ ...pe... mukhaṃ bhavēyya**, na cetaṃ atthi.

Catuvaṇṇasuddhivaṇṇanā

115. **Mukhacchedakavādanti** “brāhmaṇā mahābrahmuno mukhato jātā”ti vādassa chedakavādaṃ. **Ariyabhāve asamattāti** anariyabhāvāvahā. **Pakatikāḷakāti** sabhāveneva na suddhā. **Kaṇhoti** kiliṭṭho upatāpako. Tenāha “**dukkhoti attho**”ti.

Sukkabhāvo nāma parisuddhatāti āha “**nikkilesabhāvena paṇḍarā**”ti. **Sukkoti** na kiliṭṭho anupatāpakoti vuttaṃ “**sukhoti attho**”ti.

116. **Ubhayavokiṇṇeti** vacanavipallāsenā vuttanti āha “**ubhayesu vokiṇṇesū**”ti. **Missībhūtesūti** “kadāci kaṇhā dhammā, kadāci sukkā dhammā”ti evaṃ ekasmiṃ santāne, ekasmiṃyeva ca attabhāve pavattiyā missībhūtesu, na pana ekajjhaṃ pavattiyā. **Etthāti** anantaravuttadhammāva anvādhittāti āha “**kaṇhasukkadhammesū**”ti. Yasmā ca te brāhmaṇā na ceva te dhamme atikkantā, yāya ca paṭipadāya atikkameyyuṃ, sāpi tesaṃ paṭipadā natthi, tasmā vuttaṃ “**vattamānāpi**”ti. **Nānujānanti** ayathābhuccavādabhāvato. **Anujānanañca** nāma abbhanumodananti tadbhāvaṃ dassentena “**nānumodanti, na paṃsanti**”ti vuttaṃ. **Catunnaṃ vaṇṇānanti** niddhāraṇe sāmivacanāṃ. **Tesanti** pana sambandhepi vā sāmivacanāṃ. **Te ca** brāhmaṇā **na evarūpā** na edisā, yādiso arahā ekadesenāpi tena tesaṃ sadisa-tābhāvato, **tasmā** tena kāraṇena **nesaṃ** brāhmaṇānaṃ “brāhmaṇova (3.0039)

seṭṭho vaṇṇo” ti vādaṃ **viññū** yathābhūtavādino buddhādayo ariyā **nānujānanti**.

Ārakattādihīti ettha kilesānaṃ ārakattā pahīnabhāvato dūrattā **arahaṃ**, kilesārīnaṃ hatattā **arahaṃ**, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā **arahaṃ**, paccayādīnaṃ arahattā **arahaṃ**, pāpakaraṇe rahābhāvena **arahanti** evamattho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.125 ādayo), taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 1.124) ca vuttanayena veditabbo. **Āsavānaṃ khīṇattā**ti catunnampi āsavānaṃ anavasesato pahīnattā. **Brahmacariyavāsanti** magga-brahmacariyavāsaṃ. Tassa vāsassa pariyoṣitattā **vutthavāso**, dasannampi vā ariyavāsānaṃ vutthattā **vutthavāso**. Vuttañhetam-

“Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasiṃssanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā” ti (a. ni. 10.19).

Vussatīti vā **vusitaṃ**, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **“vusitavā”** ti vutto. **Karaṇiyam** nāma pariññāpahānasacchikiriyaḥbhāvanā dukkhassantaṃ kātukāmehi ekantato kattabbattā, taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kātabbaṃ kataṃ, tasmā vuttaṃ

“catūhi ...pe... katakaraṇīyo”ti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā**, kilesā, khandhā ca. Vuttañhi “bhārā have pañcakkhandhā”ti (saṃ. ni. 3.22) **ohāritoti** apa-
nīto. **Sako attho sadatthoti** ettha **da-kāro** padasandhikaro. Kāmaṃ diṭṭhi-ādayopi
saṃyojanāni eva, tathāpi taṇhāya bhavasamyojanaṭṭho sātisayo. Yathāha “avijjā-
nīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsamyojanānaṃ”ti. (saṃ. ni. 2.125, 126, 127, 132, 134,
136, 142; 3.5.520; kathā. 75) tato sā eva sutte (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.93, 133;
3.373; saṃ. ni. 3.1081; paṭi. ma. 1.34 ādayo) samudayasaccabhāvena vuttā,
tasmā vuttaṃ “**bhavasamyojanaṃ vuccati taṇhā**”ti. **Sammadaññā vimuttoti**
sammā aññāya jānanabhūtāya aggamaggapaññāya (3.0040) sammā yathā-
bhūtaṃ yaṃ yathā jānitabbaṃ, taṃ tathā jānitvā vimutto. **Imasmiṃ loketi** imasmiṃ
sattaloke. **Idhattabhāveti** imasmiṃ attabhāve, **parattabhāveti** parasmimṃ attabhāve,
idhaloke, paraloke cāti attho.

117. Antaravirahitā Ti vibhāgavirahitā. Tenāha “**attano kulena sadisā**”ti. Anuya-
ntīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā**, anuvattakā. Tenāha “**vasavattino**”ti.

118. Niviṭṭhāti saddheyyavatthusmiṃ anupavisanavasena nivīṭṭhā. Tato eva
tasmimṃ adhikaṃ nivisanato **abhiniviṭṭhā**. **Acalaṭṭhitāti** acalabhāve ṭhitā.

Yanti yaṃ kathetabbadhammaṃ anupadhāretvā, tadatthañca appaccakkhaṃ
katvā kathanā, **etaṃ atthānaṃ** akāraṇaṃ tassa bodhimūleyeva samucchinnatā.
Vicchindajananatthanti ratanattayasaddhāya vicchindassa uppādanatthaṃ, añña-
thattāyāti attho. **Soti māro**. **Musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhīti** āgataphalassa ariyasā-
vakassa purato musā vattuṃ na visahi, tasmā **āma mārosmīti paṭijāni**. **Silāpathavi-**
yanti ratanamayasilāpathaviyaṃ. Sineruṃ kira parivāretvā ṭhito bhūmippadeso
sattaratanamayo, “suvaṇṇamayo”ti keci, sā vitthārato, ubbedhato anekayojanasa-
hassaparimāṇā ativiya niccalā. **Kiṃ tvaṃ etthāti** kiṃ kāraṇā tvaṃ ettha. “Ṭhito”ti
accharaṃ pahari. **Ṭhātuṃ asakkontoti** ariyasāvakassa purato ṭhātuṃ asakkonto.
Ayañhi ariyadhammādhigamassa ānubhāvo, yaṃ māropi nāma mahānubhāvo
ujukaṃ paṭipparituṃ na sakkoti.

Maggo eva mūlaṃ **maggamūlaṃ**, Tassa. **Sañjātattā** uppannattā. **Tena maggamū-**
lena patiṭṭhitasantāne laddhapatiṭṭhā. Bhagavato desanādhammaṃ nissāya ari-
yāya jātiyā jāto “**bhagavantaṃ nissāya ariyabhūmiyaṃ jāto**”ti vutto. “**Ure vasi-**
tvā”ti idaṃ dhammaghosassa urato samuṭṭhānatāya vuttaṃ. Ure vāyāmajanitā-
bhijātītāya vā **oraso**. Mukhato jātena jāto “**mukhato jāto**”ti vutto. Kāraṇakāraṇepi
hi kāraṇe viya vohāro hoti “tiṇehi bhattaṃ siddhan”ti. Keci pana “vimokkhamu-
khassa vasena (3.0041) jātattā mukhato jāto”ti vadanti, tatthāpi vuttanayeneva
attho veditabbo. Purimenatthena yonijo, sedajo, mukhajoti tīsu sambandhesu
mukhajena sambandhena bhagavato puttabhāvo vibhāvito. Atthadvayenāpi
dhammajabhāvoyeva dīpito. Ariyadhammappattito laddhaviseso hutvā pavatto
taduttarakāliko khandhasantāno “ariyadhammato jāto”ti veditabbo, ariya-
dhammaṃ vā maggaphalaṃ nissāya, upanissāya ca jāto sabbopi dhammappa-
bandho “ariyadhammato jāto”ti gahetabbo. Tesam pana ariyadhammānaṃ aparī-
yositakiccatāya ariyabhāvena abhinibbattimattaṃ upādāya “**ariyadhammato jātattā**”-
ti vuttaṃ. Pariyositakiccatāya tathā nibbattipāripūriṃ upādāya “**nimmitattā**”ti

vuttaṃ, yato “dhammajo dhammanimmito”ti vuttaṃ. “Navalokuttaradhamma-
dāyaṃ ādiyatīti dhammadāyādo” tipi pāṭho. **Assāti** “bhagavatomhiputto”ti-ādinā
vuttassa vākyassa. **Atthaṃ dassentoti** bhāvatthaṃ pakāsentō. Tathāgatassa ana-
ññasādhāraṇasīlādidhammakkhandaṃ samūhanivesavasena dhammakāya-
tāya na kiñci vattabbaṃ atthi, satthuṭṭhāniyassa pana dhammakāyataṃ dassetuṃ
“kasmā tathāgato dhammakāyoti vutto”ti sayameva pucchāṃ samuṭṭhāpetvā
“**tathāgato hi**”ti-ādinā tamatthaṃ vissajjeti. **Hadayena cintetvāti** “imaṃ dhammaṃ
imassa desessāmī”ti tassa upagatassa veneyyanassa bodhanatthaṃ cittena
cintetvā. **Vācāya abhinīharīti** saddhammadesanāvācāya karavīkarutamañjunā
brahmāsarena veneyyasantānābhimukhaṃ tadajjhāsayānurūpaṃ hitamatthaṃ
nīhari upanesi. **Tenāti** tena kāraṇena evaṃsaddhammādhimuttibhāvena. **Assāti**
tathāgatassa. **Dhammamayattāti** dhammabhūtatā. Idhādhippetadhammo seṭṭha-
ṭṭhena brahmabhūtoti āha “**dhammakāyattā eva brahmakāyo**”ti. Sabbaso
adhammaṃ pajahitvā anavasesato dhammo eva bhūtoti **dhammabhūto**. Tathā-
rūpo ca yasmā sabhāvato dhammo evāti vattabbaṃ arahatīti āha “**dhammasa-
bhāvo**”ti.

119. Seṭṭhacchedakavādanti “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti (dī. ni. 3.116) evaṃ
vuttaseṭṭhabhāvachchedakavādaṃ. **Aparenapi nayanāti** yathāvuttaseṭṭhacchedaka-
vādato aparenapi porāṇakalokuppattidassananayena. **Seṭṭhaccheda ...pe... dasset-**
tuntī sopi hi “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā añṇe (3.0042) vaṇṇā”ti, “brāhmaṇā
brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā”ti (dī. ni. 3.114) ca evaṃ pavattāya
micchādiṭṭhiyā viniveṭṭhano jātibrāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvassa chedanato seṭṭha-
chedanavādo nāma hotīti dassetuntī attho.

Itthabhāvanti imaṃ pakārataṃ manussabhāvaṃ. Sāmaññajotanā hi visese ava-
tiṭṭhāti, pakaraṇavasena vā ayamattho avacchinno daṭṭhabbo. **Maneneva nibba-**
ttāti bāhirapaccayena vinā kevalaṃ upacārajhānamanasāva nibbattā. Yāya upacā-
rajhānacetanāya te tattha nibbattā, nīvaraṇavikkhambhanādinā uḷāro tassā pava-
ttiviseso, tasmā jhānaphalakappo tassā phalavisesoti āha “**brahmaloke viyā-**
”ti-ādi. “**Sayampabhā**”ti padānaṃ tattha sūriyālokādihi vinā andhakāraṃ vidha-
mantā sayameva pabhāsantīti **sayampabhā**, antalikkhe ākāse carantīti **antalikkha-**
carā, tadanñakāmāvacarasattānaṃ viya sarīrassa vicaraṇaṭṭhānassa asubhatā-
bhāvato **subhaṃ**, subheva tiṭṭhantīti **subhaṭṭhāyīnoti** attho veditabbo.

Rasathavipātubhāvavaṇṇanā

120. Sabbaṃ cakkavāḷanti anavasesaṃ koṭisatasahassaṃ cakkavāḷaṃ. **Samata-**
nīti sañchādentī vipphari, sā pana tasmīṃ udake patīṭṭhitā ahoṣīti āha “**patīṭṭha-**
hī”ti. **Vaṇṇena sampannāti** sampannaṃ vaṇṇā. **Makkhikaṇḍakarāhitanti** makkhikāhi
ca tāsāṃ aṇḍakehi ca rahitaṃ.

Atītānantarepi kappe loloyeva. Kasmā? Evaṃ ciraparicitalolatāvasena sabbapa-
ṭṭhamāṃ tathā akāṣīti dasseti. **Kimevidanti** “vaṇṇato, gandhato ca tāva ñātaṃ,
rasato pana kimevidaṃ bhavissatī”ti saṃsayajāto vadati. **Tiṭṭhatīti** aṭṭhāsi.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakārakanti** ettha ālopapariyāyo **āluppa**-saddoti āha “**ālopaṃ katvā**” ti. Paccakkhabhūtānampi (3.0043) candimasūriyānaṃ pavattiyaṃ lokiyānaṃ sammoho hoti, taṃ vidhamituṃ “**ko pana tesaṃ**” ti-ādinā aṭṭha pañhāvissajjanāni gahitāni. Tattha **tesanti** candimasūriyānaṃ. **Kasminti** kasmim̐ ṭhāne. “**Ko upari**” ti eteneva ko heṭṭhāti ayamattho vuttoyeva. Tathā “**ko sīghaṃ gacchati**” ti iminā ko saṅikaṃ gacchatīti ayampi attho vuttoyeva. **Vīthiyoti** gamanavīthiyo. **Ekatoti** ekasmim̐ khaṇe **pātubhavanti**. Sūriyamaṇḍale pana atthaṅgate candamaṇḍalaṃ paññāyittha. **Chandaṃ ñatvā vāti** rucim̐ ñatvā viya.

Ubhayanti anto, bahi ca.

Ujukanti āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca. **Parimaṇḍalatoti** parikkhepato.

Ujukaṃ saṅikaṃ gacchati amāvāsiyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggameva ohīyanato. **Tiriyam̐ sīghaṃ gacchati** ekasmimpi māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dassanato. “**Dvīsu passesū**” ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Candassa purato, pacchato, samañca tārakā gacchantiyeva. **Attano ṭhānanti** attano gamanaṭṭhānaṃ. **Na vijahanti** attano vīthiyāva gacchanato. Sūriyassa ujukaṃ gamanassa sīghatā candassa gamanaṃ upādāya veditabbā. **Tiriyam̐ gamanaṃ** dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato ca dakkhiṇadisāya gamanaṃ **dandhaṃ** chahi chahi māsehi ijjhanato. **Soti** sūriyo. **Kālapakkha-uposathatoti** kālapakkhe uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ. **Pāṭipadadivaseti** sukkapakkhapāṭipadadivase. **Ohāya gacchati** attano sīghagāmitāya, tassa ca dandhagāmitāya. **Lekhā viya paññāyati** pacchimadisāyaṃ. **Yāva uposathadivasāti** yāva sukkapakkha-uposathadivasā. “**Cando anukkamena vaḍḍhitvā**” ti idaṃ uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāya-mānāya attano chāyāya vasena anukkamena candamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāya vuttaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya. **Uposathadivase** puṇṇamāyaṃ **paripuṇṇo hoti**, paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissatīti attho. **Dhāvitvā gaṇhāti** candassa dandhagatitāya, attano ca sīghagatitāya. **Anukkamena hāyitvāti** ettha “anukkamena (3.0044) vaḍḍhitvā” ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati.

Yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kiḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyassa vimānaṃ pakatimaggato adho otarivā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikkatā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthi**” ti samaññaṃ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kiḷāpasutā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi

uddham āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagatinā vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthi**” ti samaññaṃ gatā. Yadā sūriyo uddhamanāruhanto, adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ, yathārucci ca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthi**” ti samaññaṃ gatā. Tena vuttaṃ “**ajavīthi**” ti-ādi.

Evam “kati nesam vīthiyo” ti pañhaṃ vissajjetvā “kathaṃ vicaranti” ti pañhaṃ vissajjetum “**candimasūriyā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sineruto bahi nikkhamantīti** sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā tato gamanavīthito bahi attano tiriyaagamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. **Anto vicarantīti** evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā, tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vivaritum “**tehi**” ti-ādi vuttaṃ. Sinerussa, cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa, sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā “**sinerusamīpena (3.0045) vicaranti**” ti vuttā, na sinerussa aggāḷinda-allinā. **Cakkavāḷasamīpena caritvāti** etthāpi eseva nayo. **Majjhenāti** sinerussa, cakkavāḷassa ca ujukaṃ vemajjhena maggena. **Citramāse majjhenāti** etthāpi eseva nayo.

Ekappahārenāti ekavelāya, ekeneva vā attano ekappahārena. **MajjhanhikoTi** ṭhitamajjhanhiko kālo **hoti**.

Tadā hi sūriyamaṇḍalaṃ uggacchantaṃ hutvāpi imasmim̐ dīpe ʒhitassa upaḍḍha-
meva dissati, uttarakurūsu ʒhitassa ogacchantaṃ hutvā. Evañhi ekavelāyameva
tīsu dīpesu ālokaḥaraṇaṃ.

Yesu kattikādinakkhattasamaññā, tānipi tārakarūpāni yevāti vuttaṃ “**sesatāraka-
rūpāni cā**”ti, nakkhattasaññitatārakarūpato avasiṭṭhatārakarūpānīti attho. Ubhayā-
nīpi tāni devatānaṃ vasanakavimānānīti veditabbāni. Rā-saddo tiyati chijjati
etthāti **ratti**, sattānaṃ saddassa vūpasamanakāloti attho. Dibbanti sattā kiḷanti
jotanti etthāti **divā**. Sattānaṃ āyuṃ minanto viya siyati antaṃ karotīti **māso**. Taṃ
taṃ kiriyāṃ arati vattetīti **utu**. Taṃ taṃ sattaṃ, dhammappavattiñca saṅgama
vadanto viya sarati vattetīti **saṃvaccharo**.

122. Vivajjanaṃ **vivajjo**, so eva **vevajjaṃ**, vaṇṇassa vevajjaṃ **vaṇṇavevajjaṃ**,
vaṇṇasampattiyā vigamo, tassa pana atthitā “**vaṇṇavevajjatā**”ti vuttā. Tenāha “**viva-
jjabhāvo**”ti. **Tesanti** vaṇṇavantānaṃ sattānaṃ. **Atimānappaccayāti** dubbaṇṇava-
mbhanavasena atikkamma attano vaṇṇaṃ paṭicca mānapaccayā, mānasampa-
ggaṇhananimittanti attho. Sātisayo raso etissā atthīti **rasāti laddhamānāya, anubhā-
simsūti** anurodhavasena bhāsimsu. **Lokuppattivaṃsakathanti** lokuppattivaṃsajaṃ
paveṇīkathaṃ, ādikāle uppannaṃ paveṇī-āgatakathanti attho. “Anupatanti”tipi
pāṭho, so evattho.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. Ediso hutvāti ahicchattakasadiso hutvā.

124. Padālatāti (3.0046) “**padā**”ti evaṃnāmā ekā latā, sā pana yasmā sampa-
nnavāṇṇagandharasā, tasmā “**bhaddalatā**”ti vuttā. **Nāḷikāti** nāḷivalli. **Ahāyīti** nassi.

125. **Akaṭṭhapāko**Ti akaṭṭheyeva ʒhāne uppajjitvā paccanako, nīvāro viya
sañjāto hutvā nippajjanakoti attho. **Kaṇo** “kuṇḍakan”ti ca vuccati. **Thusanti**
taṇḍulaṃ pariyanandhitvā ʒhitattaco, tadabhāvato “**akaṇo, athuso**”ti sāli vutto.
“**Paṭivirūḷhan**”ti idaṃ pakkabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Paṭivirūḷhato hi taṃ
pakkanti. Yasmiṃ ʒhāne sāyaṃ pakko sāli gahito, tadeva ʒhānaṃ dutiyadivase
pāto pakkena sālinā paripuṇṇaṃ hutvā tiṭṭhatīti āha “**sāyaṃ gahitaṭṭhānaṃ pāto
pakkaṃ hotī**”ti-ādi. **Alāyitanti** lāyitaṭṭhānampi tesāṃ kammappaccayā alāyitameva
hutvā anūnaṃ paripuṇṇameva **paññāyati**, na kevalaṃ paññāyanaṃ, atha kho
tathābhūtaṃ hutvā tiṭṭhati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. “**Manussakāle**”ti idaṃ pubbe manussabhūtānaṃyeva tattha idāni nikantiva-
sena uppatti hotīti katvā vuttaṃ, devatānampi purimajātiyaṃ itthibhāve ʒhitānaṃ
tattha virāgādipurisattappaccaye asati tadā itthiliṅgameva pātubhavati. **Purisattapa-
ccayeti** “attanopi anissaratā, sabbakālaṃ parāyattavuttitā, rajassalatā vañcatā,
gabbhadhāraṇaṃ, paṭhamāya pakatiyā nihīnapakatitā, sūravīratābhāvo, ‘appakā
janā’ti ‘hīletabbatā’ti evamādi ādīnavapaccavekkhaṇapubbakampi itthibhāve ‘alaṃ

itthibhāvena, na hi itthibhāve ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavituṃ, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ adhigantuṃ sakkā'ti evaṃ itthibhāvavirajjanaṃ, 'yathāvutta-ādīnavavirahato uttamapakatibhāvato sampadamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo sampāpuṇitun'ti evaṃ purisattabhāve sambhāvanāpubbakaṃ patthanāṭhapanāṃ, 'tatha ninnapoṇapabbhāracittatā'ti" evamādike purisabhāvassa paccayabhūte **dhamme. Pūretvā** vaḍḍhetvā. Paccakkaṃ bhūtaṃ, sadisañca diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca suvipulaṃ anattaṃ acintetvā purisassa kāmesu micchācaraṇaṃ kevalaṃ itthiyaṃ āsāpatti (3.0047) phalenevāti āsā-āpatti itthibhāvāvahāpi hotiyeva. Tanninnapoṇapabbhārabhāvena tannikantiyā nimittabhāvāpattitoti vuttaṃ "**puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesumicchācāraṃ nissāya labhati**" ti. **Tadāti** yathāvutte paṭhamakappikakāle. **Pakatiyāti** sabhāvena. **Mātugāmassāti** purimattabhāve mātugāmabhūtassa. **Purisassāti** etthāpi "pakatiyā" - ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Upanijjhāyatanti** upecca nijjhāyantānaṃ. Yathā aññamaññasmiṃ sārāgo uppajjati, evaṃ sāpekkhabhāvena **olokentānaṃ. Rāgapariḷāhoti** rāgajo pariḷāho.

Nibbuyhamānāyāti pariṇatā hutvā niyyamānāya.

Methunadhammasamācāraṇaṇā

127. Gomayapiṇḍamattampi nālatthāti sammadeva vivāhakammaṃ nālatthāti adhippāyena **vadanti. Pātabyatanti** tasmīṃ asaddhamme kilesakāmena pivita-bbataṃ kiñci pivitabbavatthuṃ pivantā viya ativiya tosetvā paribhuñjitabbataṃ **āpajjīṃsu, pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ **āpajjīṃsu** upagacchiṃsu. Paribhogattho hi ayaṃ **pā-saddo**, kattusādhano ca **tabya-Saddo**, yathārucci paribhuñjīṃsūti attho.

Sannidhikārakanti sannidhikāraṃ, **ka-kāro** padavaḍḍhanamattanti āha "**sannidhiṃ katvā**" ti. **Apadānanti** avakhaṇḍanaṃ. **Ekekasmīṃ ṭhāneti** yattha yattha vahitaṃ, tasmīṃ tasmīṃ ekekasmīṃ ṭhāne. **Gumbagumbāti** puñjapuñjā.

Sālivibhāgavaṇṇanā

128. Sīmaṃ ṭhapeyyāmāti "ayaṃ bhūmibhāgo asukassa, ayaṃ bhūmibhāgo asukassā" ti evaṃ paricchedaṃ kareyyāma. **Taṃ aggaṃ katvāti** taṃ ādiṃ katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇanā

130. Pakāsetabbanti dosavasena pakāsetabbaṃ. **Khipitabbanti** khepaṃ kātabbaṃ. Tenāha "**hāretabban**" ti, sattanikāyato nīharitabbaṃ.

Nesanti (3.0048) niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

131. Akkharanti niruttiṃ. Sā hi mahājanena sammatoti niddhāretvā vattabbato nirutti, tasmīṃyeva nirūḷhabhāvato, aññattha asañcaraṇato akkharanti ca vuccati,

tathā saṅkhātabbato **saṅkhā**, samaññāyatīti **samaññā**, paññāpanato **paññatti**, voharaṇato **vohāro**. **Uppannoti** pavatto. **Na kevalaṃ akkhamevā**ti na kevalaṃ samaññākaraṇameva. **Khettasāminoti** taṃ taṃ bhūmibhāgaṃ pariggahetvā ṭhita-sattā. **Tīhi saṅkhehī**ti tividhakiriyābhisaṅkhatehi tīhi saṅkhehi khattiyādīhi tīhi vaṇṇehi pariggahitehi. “Khattiyānuyantabrāhmaṇagahapatikanegamajānapadehi tīhi gahapatīhi pariggahitehi”ti ca vadanti. **Agganti ñātenā**ti aggaṃ kulanti ñātena. Khattiyakulañhi loke sabbasetṭhaṃ. Yathāha “khattiyō setṭho janetasmim, ye gottapaṭisārino”ti, (dī. ni. 1.277; 3.140; ma. ni. 2.30; saṃ. ni. 1.182, 245) abhedopacārena pana akkharassa khattiyasaddassapi setṭhatāti pāḷiyaṃ “aggaññena akkharena”ti vuttaṃ. Idāni abhedopacārena vinā eva atthaṃ dassetuṃ “**agge vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. Yena anārambhābhāvena bāhitākusalā “brāhmaṇā”ti vuttā, tameva tāva dassetuṃ pāḷiyaṃ “vītaṅgārā”ti-ādi vuttanti tadatthaṃ dassento “**pacitvā**”ti-ādi māha. **Tamenanti** vacanavipallāsena niddesoti āha “**te ete**”ti. **Abhisāṅkharontāti** cittamantabhāvena aññamaññaṃ abhivisiṭṭhe karontā, brāhmaṇākappabhāvena saṅkharontā ca. **Vācentāti** paresaṃ kathentā, ye tathā ganthe kātuṃ na jānanti. **Acchantīti** āsanti, upavisantīti attho. Tenāha “**vasantī**”ti. **Acchentīti** kālaṃ khepentī. **Hīnasammataṃ** jhānabhāvanānuyogaṃ chaḍḍetvā ganthe pasutatādīpanato. **Setṭhasammataṃ jātaṃ** “vedadharā sottiyā subrāhmaṇāti evaṃ setṭhasammataṃ jātaṃ.

133. **Methunadhammaṃ samādiyivāti** jāyāpatikabhāvena dvayaṃ dvayaṃ nivāsaṃ ajjhupagantvā. **Vāṇijakammādiketi ādi**-saddena kasikammādiṃ saṅgaṇhāti.

134. **Luddācārakammakhuddācārakammunāti** (3.0049) paraviheṭṭhanādiluddācārakammunā, naḷakāradārūkammādikhuddācārakammunā ca. **Suddanti** ettha **su**-iti sīghatthe nipāto. **Dā**-iti garahaṇattheti āha “**suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ kucchitaṃ gacchantī**”ti.

135. **Ahūti** kālavipallāsavasena vuttanti dassento “**hoti kho**”ti āha. **Imināti** “imehi kho, vāsetṭha, catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa abhinibbatti hoti”ti iminā vacanena. **Imaṃ dassetīti** samaṇamaṇḍalaṃ nāma ...pe... suddhiṃ pāpuṇantīti imaṃ atthajātaṃ dasseti. Yadi imehi ...pe... abhinibbatti hoti, evaṃ sante imāneva cattāri maṇḍalāni padhānāni, samaṇamaṇḍalaṃ appadhānaṃ tato abhinibbattatīti? Nayidamevanti dassetuṃ “**imānī**”ti-ādi vuttaṃ. **Samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti** guṇehi visiṭṭhabhāvato. Guṇo hi viññūnaṃ anuvattanahetu, na kolaputtīyaṃ, vaṇṇapokkharatā, vākkaraṇamattaṃ vā. Tenāha “**dhammeneva anuvattanti, no adhammenā**”ti. So dhammo ca lokuttarova adhippeto, yena saṃsārato visujjhati, tasmā **samaṇamaṇḍalanti** ca sāsānikameva samaṇagaṇaṃ vadatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**samaṇamaṇḍalañhi**”ti-ādi.

Duccaritādikathāvaṇṇanā

136. Micchādiṭṭhivasena samādinna-kammaṃ nāma “ko anubandhitabbo. Ajota-ggisoṭṭhimiso”ti-ādinā yaññavidhānādivasena pavattitaṃ hiṃsā dipāpakammaṃ. **Micchādiṭṭhikammassā**ti “esa saddhādhigato devayāno, yena yanti puttino visokā”ti-ādinā pavattitassa micchādiṭṭhisahagatakamma. **Samādānaṃ** tassa tathā pavattanaṃ, tassā vā diṭṭhiyā upagamaṃ.

137. Dvayakārīti kusalākusaladvayassa kattā. Tayidaṃ dvayaṃ yasmā ekajjhaṃ nappavattati, tasmā āha “**kālenā**”ti-ādi. **Ekakkaṇḍe ubhayavipākādānaṭṭhānaṃ nāma natthi** ekasmiṃ khaṇḍe cittadvayūpasañhitāya sattasantatiyā abhāvato. Yathā pana dvayakārīno sukhadukkhapaṭisaṃveditā sambhavati, taṃ dassetaṃ “**yena panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃbhūto**ti vikalāvayavo. Dvepihi kusalākusalakammaṇi katūpacitāni sabhāvato balavantāneva honti, tasmā maraṇakāle upaṭṭhahanti (3.0050). **Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti** paccaya-lābhato. Nikanti-ādayo hi paccayavisesā akusalasseva sabhāgā, na kusalassa, tasmā katūpacitabhāvena samānabalesu kusalākusalesu paccaya-lābhena vipaccitaṃ laddhokāsātāya kusalaṃ akusalaṃ balavataraṃ hotīti, tathābhūtaṃpi **taṃ** Yathā vipākādāne laddhokāsassa kusalassāpi avasaro hoti, tathā laddhapaccayaṃ paṭisandhidānābhimukhaṃ **kusalaṃ paṭibāhitvā** paṭisandhiṃ dentaṃ **tiracchānayaṇiṃ nibbattāpetīti**. “Akusalaṃ balavataraṃ hotīti”ti ettha “akusalaṃ ce balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ paṭibāhitvā”ti vuttanayeneva atthaṃ vatvā tesu kusalaṃ ce balavataraṃ hoti, tañca akusalaṃ paṭibāhitvā manussayaṇiṃ nibbattāpeti, akusalaṃ pavattivedaṇiṃ hoti, atha naṃ taṃ kāṇampi karoti khujjampi piṭhasappimpi kucchirogādīhi vā upaddutaṃ. Evaṃ so pavattiyaṃ nānappa-kāraṃ dukkhaṃ paccanubhavatīti idaṃ sandhāya vuttaṃ “sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotīti”. Tatrāyaṃ vini-cchayo- vuttakāle vā kārena samānabalesu kusalākusalakammesu upaṭṭhahantesu maraṇassa āsanna-velāyaṃ yadi balavata-rāni kusala-javanāni javanti, yathā-upaṭṭhitaṃ akusalaṃ paṭibāhitvā kusalaṃ vuttanayena paṭisandhiṃ deti. Atha

balavatarāni akusalajavanāni javanti, yathā-upaṭṭhitam kusalam paṭibāhitvā akusalam vuttanayeneva paṭisandhim deti. Tam kissa hetu? Ubhinnaṃ kammānaṃ samānabalavabhāvato, paccayantarasāpekkhato cāti, sabbaṃ vīmaṃsitvā gahe-ttabbaṃ.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. Bodhi vuccati maggasammādiṭṭhi, cattāri ariyasaccāni bujhatīti katvā, sabhāvato, taṃsabhāvato ca tassā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā, sativīriyādayo dhammā, tesam **bodhipakkhiyānaṃ. Paṭipāṭiyāti** bodhipakkhiyadesanāpaṭipāṭiyā. **Bhāvanaṃ anugantvāti** anukkamena pavattaṃ bhāvanaṃ patvā. Tenāha “**paṭipajjivā**”ti. Sa-upādisesāya nibbānadhātuyā vasena khīṇāsavassa seṭṭhabhāvaṃ lokassa pākaṭam katvā dassetuṃ sakkā, na itarāya sabbaso apaññattibhāvūpaga-mane tassa (3.0051) adassanatoti vuttaṃ “**parinibbātīti kilesaparinibbānena parini-bbāyati**”ti. **Vinivattetvāti** tato catuvaṇṇato nīharitvā.

140. Tamevatthanti “khīṇāsavova devamanussesu seṭṭho”ti vuttamevattham.

Seṭṭhacchedakavādamevāti jātibrahmaṇānaṃ seṭṭhabhāvasamucchedakameva katham. **Dassetvā** bhāsivā. **Suttantaṃ vinivattetvāti** pubbe lokiyadhammasanda-ssanavasena pavattaṃ aggaññasuttaṃ “sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāyā”ti-ādinā tato vinivattetvā nīharitvā tena asaṃ-saṭṭham katvā. **Āvajantāti** samannāharantā. **Anumajjantāti** pubbenāparaṃ atthato vicarantāti.

Aggaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Sampasādanīyasuttavaṇṇanā

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. Pāvārenti (3.0052) sañchādenti sarīraṃ etenāti **pāvāro**, vattham. Pāvā-
raṇam vā **pāvāro**, “vattham dussan”ti pariyāyasaddā eteti dussameva pāvāro, so
etassa bahuvīdho anekakoṭippabhedo bhaṇḍabhūto atthīti **dussapāvāriko**. So kira
pubbe daharakāle dussapāvārabhaṇḍameva bahum pariggahetvā vāṇijjam akāsi,
tena nam seṭṭhiṭṭhāne ṭhitampi “pāvāriko” tveva sañjānanti. **Bhagavatīti iti**-saddo
ādi-attho, pakārattho vā, tena bhagavantaṃ upasaṅkamitvā therena vuttavacanaṃ
sabbaṃ saṅgaṇhāti. “Kasmā evaṃ avocā”ti tathāvacane kāraṇam pucchitvā
“**somanassapavedanathan**”ti kasmā payojanaṃ vissajjitaṃ, tayidaṃ ambaṃ
puṭṭhassa labujam byākaraṇasadisanti? Nayidamevaṃ cintetabbaṃ. Yā hissa
therassa tadā bhagavati somanassuppatti, sā niddhāritarūpā kāraṇabhāvena
coditā, tasmā evaṃ avocāti, sā eva ca yasmā niddhāritarūpā pavedanavasena

bhagavato sammukhā tathāvacanaṃ payojeti, tasmā “attano uppannasomanassa-pavedanatthan”ti payoĵanabhāvena vissajjitaṃ.

Tatrāti tasmim̄ somanassapavedane. Vihāre nivāsaparivattanavasena **suniva-tthanivāsano. Ābhujitvā**ti ābandhitvā.

Samāpattito vuṭṭhāya “Aho santo vatāyaṃ ariyavihāro”ti samāpattisukhapacca-vekkhaṇamukhena **attano guṇe anussarituṃ āraddho**, ārabhitvā ca nesaṃ taṃ taṃ sāmāññavisesavibhāgavasena anussari. Tathā hi “samādhi”ti sāmāññato gahitasseva “paṭhamaṃ jhānaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo, “paññā”ti sāmāññato ca gahitasseva “vipassanāññāṇaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo uddhaṭo. “Lokiyābhiññāsu dibbacakkhuññāsseva gahaṇaṃ therassa itarehi sātisayanti dassetun”ti vadanti, pubbenivāsāññāṇampi pana “kappasatasahassādhikassā”ti-ādinā kiccavasena dassitameva, lakkhaṇahāravasena vā itaresaṃ pettha gahitatā veditabbā.

Atthappabhedassa (3.0053) sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Tathā dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttiyaṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭi-bhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattāna karaṇasamatthaṃ paṭi-bhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**, (visuddhi. 2.428) taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭi. 2.428) vuttanayeneva veditabbo. Sāvaka-visaye paramukkamaṃsagataṃ ñāṇaṃ **sāvaka-pāramiññāṇaṃ** Sabbaññutaññāṇaṃ viya sabbañeyyadhammesu. Tassāpi hi viṣuṃ parikkamaṃ nāma natthi, sāvaka-pāramiyā pana sammadeva paripūritattā agga-maggasamadhigamenevassa samadhigamo hoti. Sabbaññutaññāṇasseva sammāsambuddhānaṃ yāva nisinnapallaṅkā anussaratoti yojanā.

Bhagavato sīlaṃ nissāya guṇe anussarituṃāraddhoti yojanā. Yasmā guṇānaṃ bahubhāvato nesaṃ ekajjhaṃ āpāthāgamaṇaṃ natthi, sati ca tasmim̄ anirūpitarū-peneva anussaraṇena bhavitabbaṃ, tasmā therō savisaye ṭatvā te anupadaṃ sarūpato anussari, anussaranto ca sabbapaṭhamaṃ sīlaṃ anussari, taṃ dassento “**bhagavato sīlaṃ nissāyā**”ti āha, sīlaṃ ārabbhāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā cettha therō ekekavasena bhagavato guṇe anussarivā tato paraṃ catukkapañcakādivasena anussari, tasmā “cattāro iddhipāde”ti vatvā tato paraṃ bojjaṅgabhāvanāsāmāññena indriyesu vattabbesu tāni aggahetvā “**cattāro magge**”ti-ādi vuttaṃ. **Catuyoniparicchedakaññāṇaṃ** mahāsīhanādasutte (ma. ni. 1.152) āgatanayeneva veditabbaṃ. **Cattāro ariyavaṃsā** ariyavaṃsasutte (a. ni. 4.28) āgatanayeneva veditabbā.

Padhāniyaṅgādayo saṅgīti (dī. ni. 3.317) dasuttarasuttesu (dī. ni. 3.355) āgami-ssanti. **Cha sārāṇiya dhammā** parinibbānasutte (dī. ni. 2.141) āgatā eva. Sukhaṃ supanādayo (a. ni. 11.15; paṭi. ma. 2.22) **ekādasa** mettānisamaṃsā (3.0054). “Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccan”ti-ādinā saṃ. ni. 5.1081, mahāva. 15, paṭi. ma. 2.30) catūsu ariyasaccesu tiparivattavasena āgatā **dvādasa dhammacakkākarā**. Maggapha-lesu pavattāni aṭṭha ñāṇāni, cha asādhāraṇaññāṇāni cāti **cuddasa buddhaññāṇāni**.

Pañcadasa vimuttiparipācaniyā dhammā megghiyasuttavaṇṇanāyaṃ (udā. aṭṭha. 31) gahetabbā, **soḷasavidhā ānāpānassati** ānāpānassatisutte (ma. ni. 3.148), **aṭṭhā-rasa buddhadhammā** (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; dī. ni. aṭṭha. 3.305) evaṃ veditabbā-

Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi samādhissa hāni, natthi paññāya hāni, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭṭhaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭaṃmano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha “**natthi davā**”ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravāti** sahasā kiriyā natthi”ti vadanti. Sahasā pana kiriyā **davā**, “aññaṃ karissāmi”ti aññaṃsā karaṇaṃ **ravā**. **Natthi apphuṭṭanti** ñāṇena aphaṣitaṃ natthi. **Natthi vegāyitanti** turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭaṃmanoti** niratthakacittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññaṃnupekkhā natthi. Keci pana “natthi dhammadesanāya hāni”-ti apaṭhitvā “natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā [sattiyā (vibha. mūlaṭi. suttantabhājanīyavaṇṇanā)] hāni”ti paṭhanti.

Jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ catusaccayojanāvasena pavattāni **catucattālīsa** ñāṇāniyeva (saṃ. ni. 2.33) sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **ñāṇavatthūni**. Vuttañhettaṃ-

“Yato (3.0055) kho bhikkhave ariyasāvako evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanīrodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanīrodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti”ti-ādi (saṃ. ni. 2.33).

Jarāmaraṇasamudayoti cettha jāti adhippetā. Sesapadesu bhavādayo veditabbā.

Kusalacittuppādesu phassādayo **paropaṇṇāsa kusaladhammā**.

“Jātipaccayā jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ, atītampi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaraṇaṃ”ti ñāṇaṃ. “Yampi idaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti ñāṇanti evaṃ jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā **sattasattati ñāṇavatthūni** (saṃ. ni. 2.34) veditabbāni. Tattha **yampīti** chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇaṃ vipassanārammaṇabhāvena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttaṃ ñāṇaṃ. “**Khayadhammaṃ**”ti-ādinā pana pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, vipassanādassanato vipassanā paṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ “aṅgaṃ”ti vadanti, pāḷiyaṃ (saṃ. ni. 2.34) pana sabbattha ñāṇavasena aṅgānaṃ

vuttattā “**nirodhadhammanti ñāṇan**”ti iti-saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanā-
ñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇanti ayamattho dissati. Na hi yampi idaṃ dhammatṭhiti-
ñāṇaṃ, tampi ñāṇanti sambandho hoti ñāṇaggahaṇena etasmiṃ ñāṇabhāvada-
ssanassa anadhippetattā, “khayadhammaṃ ...pe... nirodhadhamman”ti etesaṃ
sambandhabhāvappasaṅgo cāti. **Catuvīsati ...pe... vajirañāṇanti** ettha keci tāva
āhu “bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamā-
pattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva ca arahattaphalasa-
māpattiṃ samāpajjati, tāsamaṃ purecamaṃ, sahavacarañca ñāṇaṃ paṭipakkhehi abhe-
jjataṃ, mahattañca upādāya **mahāvajirañāṇaṃ** nāma. Vuttañhetamaṃ bhagavatā-
‘Tathāgataṃ (3.0056), bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve
vitakkā bahulaṃ samudācaranti- khemo ca vitakko, paviveko ca vitakko’ti (itivu.
38).

Khemavitakko hi bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavi-
takko arahattaphalasaṃpattiṃ. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuco, mattha-
kappatto samāpattisu vasībhāvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakka-
ṇeheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appa-
maññāsamāpattiyā saddhiṃ dasa, nirodhasamāpatti, arahattaphalasaṃpatti
cāti dvādasetaṃ samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassa-
kkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhattaṃ”ti. “Evaṃ samāpajjitabba-
samāpattisañcāritañāṇaṃ **mahāvajirañāṇaṃ** Nāmā”ti keci.

Apare pana “yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭicca-
samuppādamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anu-
padadhammavipassanaṃ ārabhanta yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāga-
hanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ sunisitaṃ
karoti, evameva nisānasilāsadisiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā
ñāṇassa tikkhavisadasūrabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ
paṭiccasamuppādaṅgavasena sammāsanto divase divase lakkhakoṭilakkhakoṭi-
phalasaṃpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘**catuvīsati ...pe... mahāvajira-
ñāṇaṃ nissāyā**’ti”. Nanu bhagavato samāpattisamāpajjane parikamme payojanaṃ
natthi?

Nayidaṃ ekantikaṃ. Tathā hi vedanāpaṭippanāmanādīsu savisesaṃ parikamma-pubbaṅgamaṃ samāpattiyo samāpajji. Apare pana “lokiyasamāpattisamāpajjane parikammaṃ payojanaṃ natthi. Lokuttarasamāpattisamāpajjane tassa pari-kammaṃ icchitabbamevā”ti vadanti.

“Aparamparā”ti padaṃ yesaṃ desanāya atthi, te **aparampariyāva. Kusalapañña-ttiyanti** kusaladhammaṃ paññāpane. **Anuttaroti** uttamo. **Upanissaye** ṭhatvāti ñāṇūpanissaye ṭhatvā yādiso pubbūpanissayo pubbayogo, (3.0057) tattha pati-ṭṭhāya. **Mahantato saddahati** paṭipakkhavigamaṃ ñāṇassa viya saddhāyapi tikkhavisadabhāvāpattito. **Avasesa-arahantehīti** pakatisāvakehi. **Asīti mahātherā** paramatthadīpaniyaṃ theragāthāvaṇṇanāyaṃ nāmato uddhaṭā. **Cattāro mahātherā** Ti mahākassapa-anuruddhamahākaccānamahākoṭṭhikattherā. **Tesupi** aggasāvakesu **sāriputtatthero** Paññāya viṣiṭṭhabhāvato. **Sāriputtattheratopi eko paccekabuddho** tikkhavisadañāṇo abhinīhāramahantatāya sambhatañāṇasambhārattā. Satipi paccekabodhiyā avisesesu bahūsu ekajjhaṃ sannipatitesu pubbayogavasena lokiye visaye siyā kassaci ñāṇassa viṣiṭṭhatāti dassetuṃ “**sace panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahati**”ti idaṃ heṭṭhā āgatadesanāsotavasena vuttaṃ. Buddhā hi buddhaguṇe mahattaṃ paccakkhato va passanti, na saddahanavasena.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**seyyathāpi nāmā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Gambhīro uttānoti** gambhīro vā uttāno vāti **jānanatthaṃ. “Evamevā”**ti-ādi yathādassitāya upamāya upameyyena saṃsandanaṃ. Buddhaguṇesu appamattavisayampi lokiyamahājanassa ñāṇaṃ apavattitarūpeneva pavattati anavattitasabhāvattāti vuttaṃ “**ekabyāma ...pe... veditabbā**”ti. Tattha **ñāta-udakaṃ viyāti** pamāṇato ñāta-udakaṃ viya. Ariyānaṃ pana tattha attano visaye pavattanakañāṇaṃ pavattitarūpeneva pavattati attano paṭivedhānurūpaṃ, abhinīhārānurūpaṃ avattitasabhāvattāti dassento “**dasabyāmayottenā**”ti-ādimāha. Tattha paṭividdhasaccānampi paṭipakkhavidhamanapubbayogavisesavasena ñāṇaṃ sātīsayāṃ, mahānubhāvañca hotīti imamatthaṃ dassetuṃ sotāpannañāṇassa dasabyāma-udakaṃ opammabhāvena dassetvā tato paresaṃ dasuttaradiguṇadasa-guṇa-asītiguṇavisitṭhaṃ udakaṃ opammaṃ katvā dassitaṃ. Nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinā, therena ca te paricchijja ñātāti āpajjatīti? Nāpajjatīti dassento “**tattha yathā so puriso**”ti-ādimāha. Tattha **so purisoti** so caturāsītibyāmasahassappamāṇena yottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne mahāsamudde udakaṃ minivā ṭhito puriso. So hi therassa upamābhāvena gahito. **Dhammanvayenāti** (3.0058) anumānañāṇena. Tañhi siddhaṃ dhammaṃ anugantvā pavattanato “dhammanvayo”ti vuccati, tathā anvayavasena atthassa bujjanato **anvayabuddhi**, anumeyyaṃ anuminotīti **anumānaṃ**, nidassane diṭṭhanayena anumeyyaṃ gaṇhātīti “**nayaggāho**”ti ca vuccati. Tenāha “dhammanvayenā”ti-ādi. Svāyaṃ dhammanvayo na yassa kassaci hoti, atha kho tathārūpassa aggasāvakassevāti āha “**sāvaka-pāramiñāṇe ṭhatvā**”ti. Yadi thero buddhaguṇe ekadesato paccakkhe katvā tadanñe nayaggāhena gaṇhi, nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinā āpannāti? Nayidaṃ evanti dassento “**anantā apa-**

rimāṇā” ti.

“Saddahatī” ti vatvā puna tamevattham vibhāvento “**therena hi ...pe ... bahutarā**” - ti āha. Katham panāyamatto evam datṭhabboti evam adhippāyabhedakam upamāya saññāpetum “**yathā katham viyā**” ti-ādi vuttam “upamāyamidhekacce viññū purisā bhāsītassa attham ājānanti” ti (sam. ni. 2.67) **ito nava ito navāti** ito majjhaṭṭhānato yāva dakkhiṇatīrā nava ito majjhaṭṭhānato yāva uttaratīrā nava. Idāni yathāvuttamattham suttena samatthetum “**buddhopī**” ti gāthamāha.

Yamakayugaḷamahānadīmahogho viyāti dvinnaṃ ekato samāgatattā yugaḷabhūtānaṃ mahānadīnaṃ mahogho viya.

Anucchavikam katvāti yoyam mama pasādo buddhaguṇe ārabba ogāḷho hutvā uppanno, tam anucchavikam anurūpaṃ katvā. **Paṭiggahetum** sampaticchitum añño koci **na sakkhissati** Yāthāvato anavabujjhanato. **Paṭiggahetum sakkoti** tassa hetuto, paccayato, sabhāvato, kiccato, phalato sammadeva paṭivijjhanato. **Pūraṭṭanti** puṇṇabhāvo. **Paggharaṇakāleti** vikiraṇakāle, patanakāleti attho. “**Pasanno**” ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti “**uppannasaddho**” ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsītāti āha “**evam saddahāmīti attho**” ti. Abhiññāyatīti **abhiñño**, adhiko abhiñño **bhiyyobhiñño**, so eva atisayavacanicchāvasena “**bhiyyobhiññataro**” ti vuttoti āha “**bhiyyataro abhiññāto**” ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti **abhiññā**, abhivisiṭṭhā paññā, bhiyyo abhiññā (3.0059) etassāti **bhiyyobhiñño**, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro**, svāyamassa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha “**bhiyyatarābhiñño vā**” ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, Sabbaññutaññāṇam, aggamaggañāṇaṇca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇam, aggamaggañāṇapadaṭṭhānaṇca sabbaññutaññāṇam sambodhi nāma. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇam, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakam paṭipakkhavidhama- navasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Sacca- metam, tam pana aparipuṇṇam paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha “**arahattamaggañāṇe vā**” ti. Aggamaggavasena cettha ariyānaṃ bodhittayapāripūrīti dassetum “**arahattamaggeneva hī**” ti-ādi vuttam. **Nippadesāti** anavasesā. **Gahitā hontīti** arahattamaggena gahitena adhigatena gahitā adhigatā honti. **Sabbanti** tehi adhigantabbaṃ. **Tenāti** sambodhinā sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahatta- maggañāṇena.

142. Khādaniyānaṃ uḷāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchatī**” ti. Pasamsāya uḷāratā viṭṭhabhāvenāti āha “**setṭhe**” ti, obhāsassa uḷāratā mahanta- bhāvenāti vuttam “**vipule**” ti. Usabhassa ayanti **āsabhī**, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha “**usabhassa vācāsadisī**” ti. Yena pana guṇenassā taṃsadisatā, tam dassetum “**acalā asampavedhī**” ti vuttam. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānesu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ tam tamattham viññāpentī paveṇī **āca- riyaparamparā**. Kevalam attano matiyā “itikira evamkirā” ti parikkappanā **itikira**. Piṭa- kassa ganthassa sampadānato sayam sampadānabhāvena gahaṇam **piṭakasampa- dānaṃ**. Yathāsutānaṃ atthānaṃ ākāraṇassa parivitakkaṃ **ākāraparivitakko**.

Tatheva “evametan”ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamaṇaṃ diṭṭhiniijjhānakkhanti. Āgamādhigamehi vinā takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ takko. Anumānavidhiṃ nissāya **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā, therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato ñāṇena paṭivijhitvā viyā**”ti vuttaṃ. Sihanādo viyāti **sihanādo**, taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so (3.0060) cettha evaṃ veditabboti dassento “**sihanādo**”ti-ādimāha. **Neva dandhāyantena**ti na mandāyanta. **Na bhaggarāyantena**ti aparisaṅkanta.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sihanādaṃ nadanto atthato tattha anuyogaṃ sodheti nāma. Anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāma. **Dātunti** sodhetuṃ. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, tadayuttaṃ. Na hi yo sihanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detiti yujjati. **Nighaṃsananti** vima-ddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamānaṃ, **tāpanaṅ**cettha gaggariyā dhamāpanasī-sena vadati. **Sabbe teti** sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe, tenetaṃ dasseti- ye te ahesuṃ atītaṃ addhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsa-mbuddhā, tesam tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya buddhānaṃ lokiyacittacāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatitā tato parato chinnavaṇṇamā chinnapapañcā pariyādiṇṇavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsa-mbuddhā, tesam sabbesampi sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti.

Anāgatabuddhānaṃ panāti pana-saddo visesatthajotano, tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asaṅjātesu kathanti imamatthaṃ joteti. Tenāha “anāgatāpi”ti-ādi. “Cittena paricchinditvā veditā”ti kasmā vuttaṃ, nanu atitānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariya-ñāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsañāṇavasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso.

Viditaṭṭhāne na karoti sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittatā, setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha “**thero kirā**”ti-ādi. Pāraṃ pariyantaṃ minotīti **pāramī**, sā eva ñāṇanti **pāramiñāṇaṃ**, sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvaka-pāramiñāṇaṃ**, tasmim. Sāvakānaṃ ukkaṃsapariyantagata jānane nāyaṃ anuyogo, atha kho **sabbaññuta-ññāṇe** sabbaññutāya jānane. Keci pana “**sāvaka-pāramiñāṇeti** sāvaka-pāramiñāṇa-visaye”ti atthaṃ vadanti. Tathā sesapadesupi. **Sīla..pe... samatthanti** sīlasamā-dhipaññāvimmuttisaṅkhātākāraṇānaṃ (3.0061) jānanasamatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa, parehi “buddhā”ti jānanassa ca kāraṇaṃ.

143. Anumānañāṇaṃ viya saṃsayapiṭṭhikaṃ ahutvā “idamidan”ti yathāsabhā-vato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo**, paccakkhañāṇanti āha “**dhammassa paccakkhato ñāṇassa**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ anugantvā**”ti. Paccak-khasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānanti veditabbo. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato veditameva hotīti “**anumā-nañāṇaṃ nayaggāho vidito**”ti vuttaṃ. **Viditoti** viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇoti** aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha “**apariyanto**”ti. **Tenāti** apariya-

ntattā, tena vā apariyantena ñāṇena, eteneva thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tatthassa asaṅgamappaṭihaṭṭa-anumānañāṇaṃ pavattatīti dasseti. Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena. Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlaṃ. **Ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso “paṇḍito”ti vuccati, taṃ **paṇḍiccanti āha “paṇḍiccena samannāgato”**ti. Taṃtaṃ-itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati sammosaṃ hiṃsati vidhamatīti **medhā**, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā**, ṭhānaso uppajjanakapaññā. Anupariyāyanti etenāti **anupariyāyo**, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anusamāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātābbā etthāti **pākārasandhi**, pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimaṇṭena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha “**dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ**”ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnabhinnappadeso, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi “vivaranaṃ”ti vuccati.

Kiliṭṭhanti malīnaṃ. **Upatāpentīti** kilesapariḷāhena santāpentīti. **Vibādhentīti** piḷentīti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha “**anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti**”ti. **Tasmāti** paccayūpaghātena (3.0062) uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittāti** catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvāti** aviparītasabhāvena yathā paṭipakkhā samucchiṃjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni, bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ.

Missakāti samathavipassanāmaggavasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā”ti-ādito vuttattā **satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā** “satta bojhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā”ti vuttattā, maggapariyāpannānaṃyeva ca nesam nippariyāyabojjhaṅgabhāvato, tesu ca sabbaso adhigatesu lokanāthena sabbaññutaññāṅampi adhigatameva hotīti “**bojjhaṅge maggo, sabbaññutaññāṅa-ñcāti gahite sundaro paṅho bhaveyyā**”ti mahāsivatthero āha, **na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Theroti** sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato, upagatānañca parissayarahitasukhādhigamanaṭṭhānato. **Pākāro viya silaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Pariyāyapatho viya hirī** silapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetam “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacanan”ti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesana-añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagarapaviṭṭhapavisana-kānaṃ sattānaṃ sallakkaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho.

144. Nipphattidassanattanti siddhidassanattam, adhigamadassanattanti attho. “**Pañcanavuttipāsaṇḍe**”ti idaṃ yasmā thero paribbājako hutvā tato pubbeva nibbānapariyesanaṃ caramāno te te pāsaṇḍino upasaṅkamtivā nibbānaṃ pucchi, te nāssa cittaṃ ārādhesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Te pana pāsaṇḍā heṭṭhā vuttā eva. **Tatthevāti** tassayeva bhāgineyyassa desiyamānāya desanāya. Parassa vaḍḍhitaṃ bhattaṃ bhuñjanto viya **sāvakaṃpāramiññaṃ hatthagataṃ akāsi** adhigacchi. **Uttaruttaranti** heṭṭhimassa heṭṭhimassa uttaraṇato atikkamanato uttaruttaram, tato eva padhānabhāvaṃ pāpitatāya (3.0063) **paṇītapāṇītaṃ. Uttaruttaranti** vā uparūpari. **Paṇītapāṇītanti** paṇītataram, paṇītatamañcāti attho. **Kaṇhanti** kāḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ. **Sukkanti** odātaṃ vodānadhammaṃ. **Savipakkhaṃ katvāti** pahātabbapahāyakabhāvadassanavasena yathākkamaṃ ubhayaṃ savipakkhaṃ katvā. “Ayaṃ kaṇhadhammo, imassa ayaṃ pahāyako”ti evaṃ **kaṇhaṃ paṭibāhitvā** desanāvasena nīharitvā **sukkaṃ**, “ayaṃ sukkadhammo, iminā ayaṃ pahātabbo”ti evaṃ **sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhaṃ. Sa-ussāhanti** phalupādanasamatthatāvasena sabyāpāraṃ. Tenāha “**savipākan**”ti. Vipākadhamaṃmanti attho.

Tasmiṃ desite dhammeti tasmiṃ vuttanayena bhagavā tumhehi desite dhamme **ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakaṃpāramiññaṃ jānitvā** paṭivijjhivā. Taṃjānane hi vutte catusaccadhammajānanaṃ avuttasiddhanti. “**Catusaccadhammesū**”ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttākāradassanaṃ. Vipakkho pana parato āgamissati. **Etthāti** “dhammesu niṭṭhaṃ agaman”ti etasmiṃ pade. **Therasallāpoti** therānaṃ sallāpasadiso vinicchayavādo. **Kāḷavallavāsīti** kāḷavallavihāravāsī. **Idānīti** etarahi “idāhaṃ bhante”ti-ādivacanakāle. **Imasmiṃ pana ṭhāneti** “dhammesu niṭṭhaṃ agaman”ti imasmiṃ padese, imasmiṃ vā niṭṭhānakāraṇabhūte yoniso parivitakkane. “Imasmiṃ pana ṭhāne buddhaguṇesu niṭṭhaṅgato”ti kasmā vuttaṃ, nanu sāvakaṃpāramiññaṃsamadhigatakāle eva thero buddhaguṇesu niṭṭhaṅgatoti? Saccametam, idāni pana taṃ pākaṭaṃ jātanti evaṃ vuttaṃ. **Sabbanti** “catusaccadhammesū”ti-ādi sumattherena vuttaṃ sabbaṃ. **Arahatte niṭṭhaṅgatoti** etthāpi

vuttanayeneva anuyogaparihārā veditabbā. Yadipe dhammasenāpati “sāvaka-pāramiññaṃ mayā samadhigatan”ti ito pubbepi jānātiyeva, idāni pana asaṅkhyeyyā-parimeyyabhede buddhaguṇe nayaggāhavasena pariggahetvā kiccasiddhiyā tasmim̐ ñāṇe niṭṭhaṅgato ahoṣīti dassento “**mahāsivatthero ...pe... dhammesūti sāvaka-pāramiññaṃ niṭṭhaṅgato**”ti avoca.

Buddhaguṇā pana nayato āgatā, te nayaggāhato yāthāvato jānanto sāvaka-pāramiññaṃ tathājānanavasena niṭṭhaṅgatattā sāvaka-pāramiññaṃ tassa aparāparuppattivasena, tena tena bhāvetabbakiccabahutāvasena ca “**dhammesū**”ti puthu-vacanena vuttaṃ. Anantāparimeyyānaṃ anaññavisayānaṃ (3.0064) buddhaguṇānaṃ nayato pariggaṇhanena therassa sātisayo bhagavati pasādo uppajjati āha “**bhiyyosomattāyā**”ti-ādi. “Suṭṭhu akkhāto”ti vatvā taṃ evassa suṭṭhu akkhātataṃ dassetuṃ “**niyyāniko maggo**”ti vuttaṃ. Svākkhātataṃ hi dhammassa yadatthaṃ desito, tadatthasādhanena veditabbā. **Phalathāya niyyātīti** anantaravipākattā, attano uppattisamanantameva phalanipphādanavasena pavattati attho. Vaṭṭacārakato niyyātīti vā **niyyāniko**, niyyānasīloti vā. **Rāgadosamohanimma-danasamattho**ti idhāpi “pasannosmi bhagavatīti dasseti”ti ānetvā sambandho. **Vaṅkādi**ti ādi-saddena jimhakuṭile, añṇe ca paṭipattidose saṅgaṇhāti. Bhagavā tumhākaṃ buddhasubuddhatā viya dhammasudhammatā, saṅhasuppaṭipatti ca dhammesu niṭṭhaṅgamanena sāvaka-pāramiññaṃ niṭṭhaṅgatattā mayhaṃ suṭṭhu vibhūtā supākaṭā jātīti dassento therō “svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅgho pasīdin”ti avoca.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. Anuttarabhāvoti seṭṭhabhāvo. Anuttaro bhagavā yena guṇena, so anuttarabhāvo, taṃ **anuttariyaṃ**. Yasmā tassāpi guṇassa kiñci uttaritaraṃ natthi eva, tasmā vuttaṃ “sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadati”ti. **Kusalesu dhammesūti** kusaladhammanimittaṃ. Nimittatthe hi etaṃ bhuttaṃ, tasmā kusaladhammadesanāhetupi bhagavāva anuttaroti attho. **Bhūmiṃ dassentoti** visayaṃ dassento. Kusaladhammadesanāya hi kusalā dhammā visayo. **Vuttapadeti** “kusalesu dhammesū”ti evaṃ vuttavākye, evaṃ vā vuttadhammakotṭhāse. “Pañcadhā”ti kasmā vuttaṃ, nanu chekaṭṭhenapi kusalaṃ icchitabbaṃ “kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānan”ti-ādīsūti (ma. ni. 2.87)? Saccametaṃ, so pana chekaṭṭho kosallasambhūtaṭṭheneva saṅgahitoti visuṃ na gahito. “Kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”ti (jā. 1.15.146; 2.22.2008) **jātake** āgatattā “**jātakapariyāyaṃ patvā ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati**”ti vuttaṃ. “Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, ime dhammā kusalā vā akusalā vā sāvajjā vā anavajjā vā”ti-ādīsu suttapadesesu “kusalā”ti vuttadhammā eva “anavajjā”ti vuttati (3.0065) āha “**suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati**”ti. **Abhidhamme** “kosallaṃ”ti paññā āgatati yonisomanasikārahetukassa kusalassa **kosallasammūtaṭṭho**, darathābhāvadīpanato **niddarathaṭṭho**, “kusalassa katattā upacitattā”ti vatvā iṭṭhavipākaniddisanato **sukhavipākaṭṭho** ca abhidhammanayasiddhoti āha “**abhidhamma ...pe... vipāka-**

ṭṭhenā”ti. **Bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358) bhagavato kāyasamācārādike vaṇṇentena dhammabhaṇḍāgārikena “yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”ti kusalo kāyasamācāro rañño pasenadissa vutto. Na hi bhagavato sukhavipākakammaṃ atthīti sabbasāvajjarahitā kāyasamācārādayo “kusalā”ti vuttā, idha pana “kusa-lesu dhammesū”ti bodhipakkhiyadhammā “kusalā”ti vuttā, te ca samathavipassanā maggasampayuttā ekantena sukhavipākā evāti avajjarahitatāmattaṃ upādāya anavajjattho kusala-saddoti āha “**imasmimṃ pana ...pe... datṭhabban**”ti. Evañca katvā “phalasaṭṭipattihānaṃ pana idha anadhippetan”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti savipākasseva gahaṇanti katvā.

“**Cuddasavidhenā**”ti-ādi saṭṭipattihāne (dī. ni. 2.376; ma. ni. 1.109) vuttanayena veditaṃ. **Paggahaṭṭhenā**ti kusalapakkhassa paggaṇhanasabhāvena. **Kiccavasenā**ti anuppannākusalanuppadanādikiccavasena. Tato eva cassa catubbidhatā. **Ijjanatṭhenā**ti nippajjanasabhāvena. Chandādayo eva iddhipādesu viṭṭhasabhāvā, itare aviṭṭhā, tesampi viseso chandādikatoti āha “**chandādivasena nānāsabhāvā**”ti.

Adhimokkhādisabhāvavasenāti pasādādhimokkhādisalakkhaṇavasena. **Upatthambhanatṭhenā**ti sampayuttadhammānaṃ upatthambhanakabhāvena. **Akampi-yatṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyasabhāvena. **Salakkhaṇenā**ti adhimokkhādisabhāvena. **Niyyānatṭhenā**ti saṃkilesapakkhato, vaṭṭacārakato ca niggamanaṭṭhena. **Upatṭhānādinā**ti upatṭhānadhammavicayapaggaṇhasampiyāyanapassambhanasamādhāna-ajjupekkhanasaṅkhātena attano sabhāvena. **Hetuṭṭhenā**ti nibbānassa sampāpakahetubhāvena. **Dassanādinā**ti dassanābhiniropanapariggahasamuṭṭhāpanavodāpanapaggaṇhupatṭhānasamādhānasāṅkhātena attano sabhāvena.

Sāsanassa (3.0066) **pariyosānadassanattanti** sāsanaṃ nāma nippariyāyato sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Tattha ye samathavipassanāsahagatā, te sāsanassa ādi, maggapariyāpannā majjhe, phalabhūtā pariyosānaṃ, taṃdassanattamaṃ. Tenāha “**sāsanassa hī**”ti-ādi.

Puna **etadānuttariyaṃ bhante**ti yathāraddhāya desanāya nigamanaṃ. Vuttas-seva atthassa puna vacanañhi nigamanaṃ vuttaṃ. **Taṃ desananti** taṃ kusalesu dhammesu desanāppakāraṃ, desanāvidhiṃ, desetabbañca, **sakalaṃ** vā sampuṇṇaṃ anavasesaṃ **abhijānāti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti, **asesaṃ abhijānanato** eva **uttari** upari **abhiññeyyaṃ natthi**. Itoti bhagavatā abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivāsena **puggalo vā** ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. **Kusalesu dhammesu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi**.

Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

146. **Āyatanapaññāpanāsū**ti cakkhādīnaṃ, rūpādīnañca āyatanānaṃ sambodhanesu, tesamaṃ ajjhattikabāhiravibhāgato, sabhāgavibhāgato, samudayato, atthaṅgamato, āhārato, ādīnavato, nissaraṇato ca desanāyanti attho.

Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā

147. **Gabbhokkamanesū** Ti gabbhabhāvena mātukucchiyaṃ avakkamanesu anuppavesesu, gabbhe vā mātukucchismiṃ avakkamanesu. **Pavisatī**ti paccayavasena tattha nibbattento pavisanto viya hotīti katvā vuttaṃ. **Ṭhātī**ti santānaṭṭhitiyā pavattati, tathābhūto ca tattha vasanto viya hotīti āha “**vasatī**”ti. **Pakatilokiyamanussānaṃ paṭhamā gabbhāvakkantī**ti pacuramanussānaṃ gabbhāvakkanti desanāvasena idha paṭhamā. “**Dutiyā gabbhāvakkantī**”ti-ādīsupi evaṃ yojanā veditabbā. **Alamevā**ti yuttameva.

Khipitum (3.0067) **na sakkontī**ti tathā vātānaṃ anuppajjanameva vadati. **Sesanti** puna “etadānuttariya”ti-ādi pāṭhappadesaṃ vadati.

Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā

148. Parassa cittaṃ ādisati etehīti **ādesanāni**, yathā-upaṭṭhitanimittādīni, tāni eva aññamaññassa asaṃkiṇṇarūpena ṭhitattā **ādesanavidhā**, ādesanābhāgā, tāsū **ādesanavidhāsu**. Tenāha “**ādesanakoṭṭhāsesū**”ti. **Āgatanimittenā**ti yassa ādisati, tassa, attano ca upagatanimittena, nimittappattassa lābhālābhādi-ādisana-vidhidassanassa pavattattā “**idaṃ nāma bhavissatī**”ti vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana “evampi te mano”ti-ādinā parassa cittādisanameva āgataṃ, taṃ nidassanamattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi “idaṃ nāma bhavissatī”ti vuttasseva atthassa vibhāvanavasena vatthu āgataṃ. **Gatanimittam** nāma gamananimittam. **Ṭhitanimittam** nāma attano samīpe ṭhānanimittam, parassa gamanavasena, ṭhānavasena ca gahetabbanimittam. **Manussānaṃ** paracittavidūnaṃ, itaresampi vā savanavasena parassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ **saddam sutvā**. **Yakkhapisācādīnanti** hiṅkārāyakkhānañceva kaṇṇapisācādīpisācānaṃ, kumbhaṇḍanāgādīnañca.

Vitakkavipphāravasenāti vipphārikabhāvena pavattavitakkassa

vasena. **Uppannanti** tato samuṭṭhitam. **Vippalapantānanti** kassaci atthassa abo-
dhanato virūpaṃ, vividham vā palapantānaṃ. **Suttapamattādīnanti ādi-**saddena
vedanāṭṭakhittacittādīnaṃ saṅgaho. **Mahā-aṭṭhakathāyaṃ** pana “idaṃ vakkhāmi,
evaṃ vakkhāmiti vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjati”ti (abhi. aṭṭha.
1.vacīkammadvāarakathāpi) āgatattā jāgarantānaṃ pakatiyaṃ ṭhitānaṃ avippala-
pantānaṃ vitakkavipphārasaddo kadāci uppajjati viññāyati, yo loke “mantajappo”-
ti vuccati. Yassa mahā-aṭṭhakathāyaṃ asotaviññeyyatā vuttā. Tādisañhi
sandhāya viññattisahajameva “jivhātālucalanādikaravitakkasamuṭṭhitam sukhuma-
saddam dibbasotena sutvā ādisati sutte vuttan”ti (dha. sa. mūlaṭi. vacīkammadvā-
rakathāvaṇṇanā) **ānandācariyo** avoca. Vuttalakkaṇo eva pana nātisukhumo
attano, accāsannappadese ṭhitassa ca maṃsasotassāpi āpātham gacchatiti
sakkā viññātum. **Tassāti** (3.0068) tassa puggalassa. **Tassa vasenāti** tassa vita-
kkassa vasena. Evaṃ ayampi ādesanavidhā cetopariyaññāvaseneva āgatati
veditabbā. Keci pana “**tassa vasenāti** tassa saddassa vasenā”ti attham vadanti,
taṃ ayuttam. Na hi saddaggaṇena taṃsamuṭṭhāpakacittam gayhati, saddagga-
ṇānusārenapi tadatthasseva gahaṇam hoti, na cittassa. Eteneva yadeke “**yam
vitakkayatoti** yamattham vitakkayato”ti vatvā “**tassa vasenāti** tassa atthassa vase-
nā”ti vaṇṇenti, tampi paṭikkhitam.

Manasā saṅkharīyantīti **manosaṅkhārā**, vedanāsaññā. **Pañihitāti** purimapariba-
ndhavinayena padhānabhāvena nihitā ṭhapitā. Tenāha “**cittasaṅkhārā suṭṭhapi-
tā**”ti. Vitakkassa vitakkanaṃ nāma uppādanamevāti āha “**pavattessati**”ti. “Pajānā-
ti”ti pubbe vuttapadasambandhadassanavasena āneti. **Āgamanenāti** jhānassa
āgamanatṭhānavasena. **Pubbabhāgenāti** maggassa sabbapubbabhāgena vipassa-
nārambhena. Ubhayaṃ petam yo sayam jhānalābhī, adhigatamaggo ca aññaṃ
tadatthāya paṭipajjantaṃ disvā “ayam iminā nīhārena paṭipajjanto addhā jhānaṃ
labhissati, maggaṃ adhigamissati”ti abhiññāya vinā anumānavasena jānāti, taṃ
dassetum vuttam. Tenāha “**āgamanena jānāti nāmā**”ti-ādi. **Anantarāti** vuṭṭhita-
kālam sandhāyāha. Tadā hi pavattavitakkapajānaneneva jhānassa hānabhāgiya-
tādivisesapajānanam.

Kiṃ panidaṃ cetopariyaññaṃ parassa cittam paricchijja jānantaṃ iddhicitta-
bhāvato avisesato sabbesampi cittam jānātīti? Noti dassento “**tatthā**”ti-ādimāha.
Na ariyānanti yena cittaena te ariyā nāma jātā, taṃ lokuttaracittam na jānāti appaṭi-
viddhabhāvato. Yathā hi puthujjano sabbesampi ariyānaṃ lokuttaracittam na
jānāti appaṭividdhattā, evaṃ ariyopi heṭṭhimo uparimassa lokuttaracittam na
jānāti appaṭividdhattā eva. Yathā pana uparimo heṭṭhimaṃ phalasaṃpattim na
saṃpajjati, kiṃ evaṃ so tassa lokuttaracittam na jānātīti codanam sandhāyāha
“**uparimo pana heṭṭhimassa jānāti**”ti, paṭividdhattāti adhippāyo. “Uparimo
heṭṭhimaṃ na saṃpajjati”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**tesañhi**”ti-ādi. **Tesanti** ari-
yānaṃ. **Heṭṭhimā heṭṭhimā saṃpatti** bhūmantarappattiyā paṭippassaddhikappā.
Tenāha “**tatrupapattiyeva hoti**”ti, na (3.0069) uparibhūmipatti. Nimittādivasena
ñātassa kadāci byabhicāropi siyā, na pana abhiññāññaṇena ñātassāti āha “**ceto
...pe... natthī**”ti. “Taṃ bhagavā”ti-ādi **sesam** nāma.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Brahmajāle**Ti brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Ātappanti vīriyaṃ** ātappati kosajjaṃ sabbampi saṃkilesapakkhanti. Kusalavīriyasseeva hettha gahaṇaṃ appamādādipadantarassannidhānato. **Padahitabbato**ti padahanato, bhāvanaṃ uddissa vāyamanatoti attho. **Anuyuñjitabbato**Ti anuyuñjanato. Īdisānaṃ padānaṃ bahulaṃkattuvisayatāya icchitabbattā ātappapadassa viya itaresampi kattusādhanatā daṭṭhabbā. Paṭipattiyaṃ nappamajjati ete nāti **appamādo**, sati-avippavāso. Sammā manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**, tathāpavatto kusalacittuppādo. Bhāvanānuyogameva tathā vadati. Desanākkamena **paṭhamā**, **dassanasamāpatti nāma** karajakāye paṭikkūlakārassa samma deva dassanavasena pavattasamāpattibhāvato. **Nippariyāyenevāti** vuttalakkaṇa dassanasamāpattisannissayattā, dassanamaggaphalabhāvato ca paṭhamasāmaññaphalaṃ pariyāyena vinā **dassanasamāpatti**.

Atikkamma chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhatīti tāni apaccavekkhitvā aṭṭhimeva paccavekkhati. **Aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpattī**ti vuttanayena aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhu-adhiṭṭhānā paṭhamajjhānasamāpatti. Yo hi bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇo hutvā saviññāṇake kāye aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha paṭikkūlamanasikāravasena paṭhamaṃ jhānaṃ nibbatteti, tassāyaṃ paṭhamajjhānasamāpatti **dutiyā dassanasamāpatti**. Tena vuttaṃ “aṭṭhi aṭṭhi”ti-ādi. Yo panettha pāḷiyaṃ dvattiṃsākāramanasikāro vutto, so maggasodhanavasena vutto. Tattha vā kataparicayassa sukheneva vuttanayā aṭṭhipaccavekkhaṇā samijjhatī. Tenevettha “imaṃ cevā”ti “**atikkamma cā**”ti **ca**-saddo samuccayattho vutto. **Taṃ jhānanti** yathāvuttaṃ (3.0070) paṭhamajjhānaṃ. **Ayanti** ayaṃ sakadāgāmi phalassamāpatti . Sātisayaṃ catusaccadassanāgamanato pariyāyena vinā mukhyā **dutiyā dassanasamāpatti**. **Yāva tatiyamaggā vattatīti āha** “khīṇāsavassa vasena catutthā dassanasamāpatti kathitā”ti.

Pāḷiyaṃ **purisassa cāti ca**-saddo byatireke, tena yathāvuttasamāpattidvayato vuccamānaṃyeva imassa visesaṃ joteti. Avicchedena pavattiyā sotasadisatāya viññāṇameva **viññāṇasotaṃ**, tadetaṃ viññāṇaṃ purimato anantarapaccayaṃ labhitvā pacchimassa anantarapaccayo hutvā pavattatīti ayaṃ assa sotāgatatāya sotasadisatā, tasmā pajānitabbabhāvena vuttaṃ ekameva cettha viññāṇaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ “**viññāṇasotanti viññāṇamevā**”ti vuttaṃ. **Dvīhipi bhāgehi**ti orabhāgaparabhāgehi. Idhaloko hissa orabhāgo, paraloko parabhāgo dvinnampi vasenetaṃ sambandhanti. Tenāha “**idhaloke patiṭṭhitan**”ti-ādi. Viññāṇassa khaṇe khaṇe bhijjantassa kāmaṃ natthi kassaci patiṭṭhitatā, taṇhāvasena pana taṃ “patiṭṭhitan”ti vuccatīti āha “**chandarāgavasenā**”ti. Vuttañhetam-

“Kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ viruḷhaṃ ...pe... atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti”ti-ādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7).

Kammanti kusalākusalakammaṃ, upayogavacanametam. **Kammato upagacchantanti** kammabhāvena upagacchantam, viññāṇanti adhippāyo. Abhisāṅkhāraviññāṇaṇhi yena kammunā sahatam, aññadatthu tabbhāvameva upagatam hutvā pavattati. **Idhaloke patiṭṭhitam nāma** idha katūpacitakammabhāvūpagamanato. **Kammabhavam ākaḍḍhantanti** kammaviññāṇam attanā sampayuttakammaṃ javāpetvā paṭisandhinibbattanena tadabhimukham ākaḍḍhantam. Teneva paṭisandhinibbattanasāmatthiyena **paraloke patiṭṭhitam nāma** attano phalassa tattha patiṭṭhāpanena. Keci pana “abhisāṅkhāraviññāṇam parato vipākam dātum asamattham idhaloke patiṭṭhitam nāma, dātum samattham pana paraloke patiṭṭhitam (3.0071) nāmā”ti vadanti, tam tesam matimattam “ubhayato abocchinnam”ti vuttatā. Yaṅca tehi “paraloke patiṭṭhitam”ti vuttam, tam idhalokepi patiṭṭhitameva. Na hi tassa idhaloke patiṭṭhitabhāvena vinā paraloke patiṭṭhitabhāvo sambhavati. **Sekkhaputhujjanānam cetopariyaññanti** sekkhānam, puthujjanānaṅca cetaso paricchindanakaṅṅam. **Kathitam** paricchinditabbassa cetaso chandarāgavasena patiṭṭhitabhāvajotanato.

Catutthāya dassanasamāpattiyā tatiyadassanasamāpattiyam vuttappaṭikkhepena attho veditabbo.

Purimānam dvinnam samāpattinam pubbe samathavasena atthassa vuttatā idāni vipassanāvasena dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. **Niccalameva** pubbe vuttassa atthassa apanetabbato. Atthantarattatāya dassiyamānāya padam calitam nāma hoti. **Aparo nayoti** ettha paṭhamajjhānassa paṭhamadassanasamāpattibhāve apubbam natthi. **Dutiyajjhānam dutiyāti** ettha pana “aṭṭhikavaṇṇakasiṇavasena paṭiladdhadutiyajjhānam dutiyā dassanasamāpatti”ti vadanti, tatiyajjhānampi tatheva paṭiladdham. Dassanasamāpattibhāvo pana yo bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuko hutvā saviññāṇake aṭṭhim pariggahetvā tattha vaṇṇakasiṇavasena heṭṭhimāni tīṇi jhānāni nibbatteti, tassa. **Tatiyajjhānam tatiyā** dassanasamāpatti adhiṭṭhānabhūtassa dibbacakkhuñāṇassa vasena. **Catutthajjhānam catutthāti** rūpāvacaracatutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuñāṇassa tam catutthajjhānam catutthā dassanasamāpatti. Idhāpi sekkhaputhujjanānam cetaso paricchindanena tatiyā dassanasamāpatti, arahato cittassa paricchindanena catutthā dassanasamāpatti veditabbā. Evañhesā atthavaṇṇanā pāḷiyā saṃsāndeyya. “**Paṭhamamaggo**”ti-ādīsu aṭṭhi-ārammaṇapaṭhamajjhānapādako **paṭhamamaggo paṭhamā dassanasamāpatti**. Aṭṭhi-ārammaṇadutiyajjhānapādako **dutiyamaggo dutiyā** dassanasamāpatti. Paracittañāṇasahagatā catutthajjhānapādakā **tatiyacatutthamaggā tatiyacatutthadassanasamāpattiyoti**. Purisassa viññāṇapajānanam panettha asammohavasena daṭṭhabbam.

Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

150. Puggalapaṇṇattisūti (3.0072) puggalānam paññāpanesu. Guṇavisesavasena aññamaññam asaṅkarato ṭhapanesu. **Lokavohāravasenāti** lokasammutiva-

sena. Lokavohāro hesa, yadidaṃ “satto puggalo”ti-ādi. Rūpādīsu sattavisattatāya **satto**. Tassa tassa sattanikāyassa pūraṇato galanato, maraṇavasena patanato ca **puggalo**. Santatiyā nayanato **naro**. Attabhāvassa posanato **poso**. **Evaṃ paññāpeta-bbāsu** voharitabbāsu. “Sabbametaṃ puggalo”ti imissā sādharmaṇapaññattiyā vibhāvanavasena vuttaṃ, na idhādhippeta-asādhāraṇapaññattiyā, tasmā **lokapaññattisūti** sattalokagatapaññattīsu. **Anuttaro hoti** anaññasādhāraṇattā tassa paññāpanassa.

Dvīhi bhāgehīti kāraṇe, nissakke cetam puthuvacanaṃ, āvutti-ādivasena cāyamattho veditabboti āha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi, etena “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūlanāgattheravādo**, “nāmakāyato, rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahādhammarakkhitattheravādo**, “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimuttova maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūlābhayattheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho. **Arūpasamāpattīnanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattappatta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattappatto anāgāmī nāma hoti. **Pāḷīti** puggalapaññattipāḷi. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvāti** aṭṭha samāpattiyo sahaṇātanāmakāyena paṭilabhitvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvāti** dassanahetu. Na hi āsave paññāya passantī, dassanakāraṇā pana (3.0073) parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā dassanāyattaparikkhīṇattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāya visesato muttoti paññāvimutto anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva**, na tadekadesabhūtarūpajjhānapaṭikkhepavasena. Evañhi

arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttotoyeva nāma hoti, na paññāvimuttoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto**, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo, accantasamyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālemeva sacchikātabbaṃ, sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**so jhānaphassa**” ti-ādi. **Ekacce āsavāti** heṭṭhimamaggattayavajjhā āsavā. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā eka-ccesu āsavesu khepitesu tena sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhīti** vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. “Diṭṭhattā patto” tipi pāṭho, tena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha “**dukkhā saṅkhārā**” ti-ādi. Paṭhamaphalato paṭṭhāya yāva aggamaggā diṭṭhippattoti āha “**esopi kāyasakkhī viya chabbidho hoti**” ti. **Idaṃ dukkhanti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ” ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ yāthāvasarasato pajānāti, pajānanto ca ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe “dukkhasaccaṃ” ti pajānāti. Taṇhaṃ pana idaṃ dukkhaṃ ito samudeti, tasmā “**ayaṃ dukkhasamudayo**” ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattiṃ gacchanti, tasmā taṃ “**ayaṃ dukkhanirodho**” ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo (3.0074) taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ “**ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**” ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ “**tathāgatappaveditā**” ti-ādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditāti** tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā veditā pākaṭā katā. **Dhammāti** catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontīti** sudiṭṭhā honti. **Vocaritāti** sucaritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayanti** ayaṃ evarūpo **puggalo “diṭṭhippatto”** ti vuccati.

Saddhāya vimutto Ti saddahanavasena vimutto, etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevāti** kāyasakkhimhi vuttanayeneva. **No ca kho yathā diṭṭhippattassāti** yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāya vimuttassāti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena, akilamanto ca sakkoti vikkhambhetuṃ, saddhāvimutto dukkhena kilamanto vikkhambheti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**etesu hī**” ti-ādi.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti **dhammo**, paññā. **Paññāpubbaṅgamanti** paññāpadhānaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhi**, paññaṃ sātisayaṃ pavatte-
tīti attho. Paññā vā imaṃ puggalaṃ vāheti, nibbānābhimukhaṃ gametīti attho.

Saddhānusārīniddesepe eseva nayo.

Tasmāti visuddhimagge (visuddhi. 2.770, 776) vuttattā, tato eva visuddhimagge, taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 2.776) vuttanayenettha attho veditabbo.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. Padahanavasenā Ti bhāvanānuyogavasena. **Satta bojjaṅgā padhānāti vuttā** vivekanissitādibhāvena padahitabbato bhāvetabbato.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. Dukkheṇa (3.0075) **kasireṇa samādhiṃ uppādentassāti** pubbabhāge āga-manakāle kicchena dukkheṇa sasaṅkhāreṇa sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhiṃ uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassāti** vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṅikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, sacchikarontassa pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatīti** yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi **paññā** āgamanavasena “dukkha-paṭipadā dandhābhiññā nāmā”ti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā

153. Bhassasamācāreti vacīsamācāre. **Ṭhitoti** yathāraddhaṃ taṃ avicchedava-sena kathento. Tenāha “**kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathento**” ti. **Musāvādūpa-saṅhitanti** antarantarā pavattena musāvādena upasaṃhitaṃ. **Vibhūti** vuccati viṣuṃ-bhāvo, tattha niyuttanti vebhūtikaṃ, tadeva **vebhūtiyaṃ**, pesuññaṃ. Tenāha “**bhedakaravācan**” ti. Karaṇuttariyalakkhaṇato sārambhato jātāti **sārambhajā**. Tassā pavatti-ākāradassanattaṃ “**tvam dussīlo**” ti-ādi vuttaṃ. Bahiddhākathā amanāpā, manāpāpi parassa cittavighātāvahattā karaṇuttariyapakkhiyamevāti dassento “**tuyhan**” ti-ādimāha. **Vikkhepakathāpavattanti** vikkhepakathāvasena pavattaṃ. **Jayapurekkhāro hutvāti** attano jayaṃ purakkhatvā. Yaṃ kiñci na bhāsa-tīti yojanā. “**Mantā**” ti vuccati **paññā**, mantanaṃ jānananti katvā. “**Mantā**” ti idaṃ “mantetvā” ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha “**upaparikkhitvā**” ti. **Yuttakatha-mevāti** attano, suṇantassa ca yuttarūpameva kathaṃ. **Hadaye nidahitabbayu-ttanti** atthasampattiyā, byañjanasampattiyā atthavedādipaṭilābhanimittattā citte ṭhapetabbaṃ, vimuttāyatanabhāvena manasi kātabbanti attho. Sabbaṅgasampa-nnāpi vācā akāle bhāsītā abhājane bhāsītā viya na atthāvahāti āha “**yuttapattakāle-nā**” ti. Ayañca caturaṅgasamannāgatā subhāsītavācā (3.0076) saccasambodhāva-hāditāya sattānaṃ mahiddhikā mahānisaṃsāti dassetuṃ “**evaṃ bhāsītā hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Sīlācāreti sīle ca ācāre ca parisuddhasīle ceva parisuddhamanosamācāre ca. **Ṭhitoti** paṭiṭṭhahanto. Saccam etassa atthīti **saccoti** āha “**saccakatho**” ti. Esa nayo **saddhoti** etthāpi. Tenāha “**saddhāsampanno**” ti. “Nanu ca heṭṭhā saccam kathitamēvā” ti kasmā vuttam? Heṭṭhā hi vacīsamācāram kathentena saccam kathitam, paṭipakkhapaṭikkhepavasena idha sīlam kathentena tam paripuṇṇam katvā dassetum saccam sarūpeneva kathitam. “Puggalādhiṭṭhānāya kathāya ārabbhantarañcetam, tathāpi saccam vatvā anantameva saccassa kathanaṃ punaruttam hotīti parassa codanāvasaro mā hotū” ti tattha parihāram dātukāmo “**idha kasmā puna vuttan**” ti āha. **Heṭṭhā vācāsaccam kathitam** caturaṅgasamannāgataṃ subhāsītavācam dassentena. **Antamaso ...pe... dassetum idha vuttam** “evam sīlam suparisuddham hotī” ti. Imasmim panatthe “evam parittakam kho, rāhula, tesam sāmāñnam, yesam natthi sampajānamusāvāde lajjā” ti-ādi nayappavattam **rāhulovādasuttam** dassetabbam.

Guttā satikavāṭena pidahitā dvārā etenāti **guttadvāro** Ti āha “**chasu indriyesū**” ti-ādi. Pariyesanapaṭiggaṇhanaparibhogavissajjanavasena bhojane mattam jānātīti **bhojane mattaññū**. **Samanti** avisamaṃ. Samacāritā hi kāyavisamādīni pahāya kāyasamādipūraṇam. **Nisajjāyā** Ti ettha **iti-saddo** ādi-attho, tena “āvaraṇīyehi dhammehi cittam parisodheti” ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Bhāvanāya citta parisodhanañhi jāgariyānuyogo, na niddāvinodanamattam. **Nittandīti** vigatathinamiddho. Sā pana nittanditā kāyālasīyavigamane pākaṭā hotīti vuttam “**kāyālasīyavirahito**” ti. “**Āraddhavīriyo**” ti iminā duvidhopi vīriyārambho gahitoti tam vibhajitvā dassetum “**kāyikavīriyenāpi**” ti-ādi vuttam. Saṅgama gaṇavīhāro saḥavāso **saṅgaṇikā**, sā pana kilesehipi evam hotīti tato visesetum “**gaṇasaṅgaṇikan**” ti vuttam. Gaṇena saṅgaṇikam gaṇasaṅgaṇikanti. **Ārambhavattuvasenā**ti anadhigatavisesādhigamākāraṇavasena **ekavīhārī**, na kevalam ekībhāvavasena. **Kilesasaṅgaṇikanti** (3.007 kilesasahitacittatam. **Yathā tathāti** vipassanāvasena, paṭisaṅkhānavasena vā. Samathavasena **ārammaṇūpanijjhānam**. Vipassanāvasena **lakkhaṇūpanijjhānam**.

Kalyāṇapaṭibhānoti sundarapaṭibhāno, sā panassa paṭibhānasampadā vacana-cāturīyasahitāva icchitāti āha “**vākkaraṇa ...pe... sampanno cā**” ti. “Paṭibhānan” ti hi ñāṇampi vuccati ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Tattha atthayuttam kāraṇayuttam paṭibhānamassāti **yuttapaṭibhāno**. Pucchitānantameva sīham byākātum asammatthāya no muttapaṭibhānam assāti **no muttapaṭibhāno**. Idha pana vikiṇṇavāco muttapaṭibhāno adhippetoti adhippāyena “**sīlasamācārasmiñhi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hoti**” ti vuttam. **Gamanasamatthāyāti** assutam dhammam gametum samatthāya. **Dhāraṇasamatthāyāti** sātīsayam sativīriyasahitatāya yathāsutam yathāpariyattam dhammam dhāretum samatthāya. Munanato anuminanato **mutīti** anumāna **paññāya nāmaṃ**. **Tīhi padehīti** “gatimā dhitimā mutimā” ti tīhi padehi. **Heṭṭhāti** heṭṭhā “āraddhavīriyo” ti vuttaṭṭhāne. **Idhāti** “dhitimā” ti vuttaṭṭhāne. Vīriyampi heṭṭhā guṇabhūtam gahitanti vuttovāyamatto. **Heṭṭhāti** “jāgariyānuyogamanuyutto, jhāyī” ti ettha **vipassanāpaññā kathitā**. **Idhāti** “dhitimā mutimā” ti ettha **buddhavadanagaṇhanapaññā** kathitā karaṇapubbāparakosallapaññādīpanato. Kilesakā mopī vatthukāmo viya yathāpavatto assādīyatīti vuttam “**vatthukāmakilesa-**

kāmesu agiddho” ti.

Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā

154. Attano upāyamanasikārenāti attani sambhūtena pathamanasikārena bhāvanāmanasikārena. **Paṭipajjamānoti** visuddhiṃ paṭipajjamāno.

155. Kilesavimuttiñāṇeti kilesappahānājanane.

156. Pariyādiyamāno Ti paricchijja gaṇhantoti attho. **Suddhakkhandheyeva anussarati** nāmagottaṃ pariyādiyituṃ asakkonto. Vuttamevatthaṃ vivarituṃ “**eko hi**” ti-ādi vuttaṃ. **Sakkoti** pariyādiyituṃ. **Asakkontassa** (3.0078) **vasena gahitaṃ**, “Amutrāsiṃ evaṃnāmo” ti-ādi vuttanti attho. **Asakkontassāti** ca ārohane asakkontassa, orohane pana ñāṇassa thirabhūtattā. Tenāha “**suddhakkhandheyeva anussaranto**” ti-ādi. **Etanti** pubbāparavirodhaṃ. **Na sallakkhesi** diṭṭhābhinivesena kuṇṭhañāṇattā. Tenāha “**diṭṭhigatikattā**” ti. **Ṭhānanti** ekasmiṃ pakkhe avatṭhānaṃ. **Niyamoti** vādaniyamo paṭinīyatavādatā. Tenāha “**imaṃ gahetvā**” ti-ādi.

157. Piṇḍagaṇanāyāti “ekam dve” ti-ādinā agaṇetvā saṅkalanapaduppādanādinā piṇḍanavasena gaṇanāya. **Acchiddakavasenāti** avicchindakagaṇanāvasena gaṇanā kamagaṇanaṃ muñcitvā “imasmiṃ rukkhe ettakāni paṇṇāni” ti vā “imasmiṃ jalāsaye ettakāni udakāḥhakāni” ti vā evaṃ gaṇetabbassa ekajjhampi piṇḍetvā gaṇanā. Kamagaṇanā hi antarantarā vicchijja pavattiyā pacchindikā. Sā panesā gaṇanā savanantaraṃ anapekkhitvā manasāva gaṇetabbato “**manogaṇanā**” tipi vuccatīti āha “**manogaṇanāyā**” ti. **Piṇḍagaṇanameva dasseti**, na vibhāgagaṇanaṃ. **Saṅkhātuṃ na sakkā** aññehi asaṅkhyeyyābhāvato. Paññāpāramiyā pūritabhāvaṃ dassento itarāsaṃ pūraṇena vinā tassā

pūraṇaṃ natthīti “**dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā**” ti āha. Tenāha “**sabbaññutaññā-
ṇassa suppaṭividdhattā**” ti. **Ettakanti dassethāti dīpeti** thero. Yaṃ pana pāḷiyaṃ
“**sākāraṃ sa-uddesaṃ anussarati**” ti vuttaṃ, taṃ tassa anussaraṇamattaṃ
sandhāya vuttaṃ, na āyuno vassādigaṇanāya paricchindanaṃ tassa avisayabhā-
vato.

158. Tumhākaṃ sammāsambuddhānaṃ yeva anuttarā anaññasādhāraṇattā.
Idāni tassā desanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya vibhāgābhāvaṃ dassetuṃ
“**atītabuddhāpī**” ti-ādi vuttaṃ. **Imināpi kāraṇenāti** anuttarabhāvena, aññehi
buddhehi ekasadisabhāvena ca.

159. Āsavānaṃ ārammaṇabhāvūpagamanena sāsavā. Upecca ādhiyantīti
upādhi, dosāropanāni, saha upādhihīti **sa-upādhikā**. Anariyiddhiyañhi attano citta-
dosena ekacce upārambhaṃ dadanti, svāyamatto **kevaṭṭasuttena** dīpetabbo. **No**
“**ariyā**” ti **vuccati** sāsavabhāvato. Niddosehi (3.0079) khīṇāsavehi pavattetabbato
niddosā dosehi saha appavattanato. Tato eva **anupārambhā**. Ariyānaṃ iddhīti **ariyi-
ddhīti vuccati**.

Appaṭikkūlasaññīti iṭṭhasaññī iṭṭhākārena pavattacitto. **Paṭikkūleti** amanuññe
aniṭṭhe. **Dhātusaññanti** “dhātuyo” ti saññaṃ. **Upasaṃharatīti** upaneti pavatteti. **Ani-
ṭṭhasmiṃ vatthusmīti** aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatīti** mettaṃ
hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva taṃ tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃ-
haratīti** dhammasabhāvacinanena dhātuso, paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ
vā tattha pavatteti. **Appaṭikkūle satte** ñātimittādike yāthāvato dhammasabhāvaci-
nana aniccasaññāya visabhāgabhūte “kesādi asucikoṭṭhāsamevā” ti **asubha-
saññaṃ pharati** asubhamanasikāraṃ pavatteti. **Chalaṅgupekkhāyāti** iṭṭhāniṭṭha-
chalaṅgamaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu
pavattanato “chalaṅgupekkhāyā” ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya.

Taṃ desananti taṃ dvīsu iddhividhāsu desanappakāraṃ desanāvidhiṃ. **Asesaṃ**
sakalanti asesaṃ niravasesaṃ sampuṇṇaṃ abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti. **Asesaṃ**
abhijānato tato **uttari abhiññeyyaṃ natthi**. Itoti bhagavato abhiññātato. **Añño** para-
matthavasena **dhammo vā** paññattivāsena **puggalo vā ayaṃ nāma yaṃ bhagavā**
na jānātīti idaṃ natthi na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññā-
tattā. Dvīsu **iddhividhāsu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi**.
Imināpīti pi-saddo na kevalaṃ vuttatthasamuccayattho, atha kho avuttatthasamu-
ccayatthopi daṭṭhabbo. Yaṃ taṃ bhanteti-ādināpi hi bhagavato guṇadassanaṃ
tasseva pasādassa kāraṇavibhāvanaṃ.

Aññathāsathuguṇadassanādivaṇṇanā

160. Pubbe “etadānuttariyaṃ bhante” ti-ādinā yathāvuttabuddhaguṇā dassitā,
tato añño evāyaṃ pakāro “yaṃ taṃ bhante” ti-ādinā āradhoti āha “**aparenāpi ākā-
renā**” ti. Buddhānaṃ sammāsambodhiyā saddahanato visesato **saddhā kulaputtā**
nāma bodhisattā, mahābodhisattāti adhippāyo. Te hi mahābhinihārato paṭṭhāya (3.0
mahābodhiyaṃ sattā āsattā laggā niyatabhāvūpagamanena kenaci asaṃhāriya-

bhāvato. Yato nesam na kathañci tattha saddhāya aññathattam hoti, eteneva tesam kammaphalam saddhāyapi aññathattābhāvo dīpito datṭhabbo. **Tasmāti yasmā** atisayavacanicchāvasena, “anuppattam tam bhagavatā”ti saddantarasa-nnidhānena ca viṣiṭṭhavisayaṃ “saddhena kulaputtenā”ti idam padam, tasmā. Lokuttaradhammasamadhigamamūlakattā sabbabuddhaguṇasamadhigamassa “nava lokuttaradhammā”ti vuttam. **“Āraddhavīriyenā”ti-ādīsu samāsapadesu “vīriyam thāmo”ti-ādīni** avayavapadāni. **Ādi-**saddena parakkamapadam saṅga-ṇhāti, na dhorayhapadam. Na hi tam vīriyavevacanam, atha kho vīriyavantavā-cakam. Dhurāya niyuttoti hi **dhorayho**. Tenāha “tam dhuram vahanasamatthena mahāpurisenā”ti. **Paggahitavīriyenā**ti asithilavīriyena. **Thiravīriyenā**ti ussoḥhibhāvū-pagamanena thirabhāvappattavīriyena. **Asamadhurehī** anaññasādhāraṇadhu-rehī. Paresam asayhasahanā hi lokanāthā. **Tam sabbam** acinteyyāparimeyya-bhedam buddhānam guṇajātam. Pāramitā, buddhaguṇā, veneyyasattāti yasmā idam tayaṃ sabbesampi buddhānam samānameva, tasmā āha **“atītānāgata ...pe... ūno natthī”** ti.

Kāmasukhallikānuyoganti kāmasukhe allīnā hutvā anuyuñjanam. **Ko jānāti para-lokam** “atthī”ti, ettha “ko ekavisayoyam indriyagocarō”ti evaṃdiṭṭhi hutvāti adhi-ppāyo. **Sukhoti** iṭṭho sukhāvaho. **Paribbājikāyāti** tāpasaparibbājikāya taruṇiyā. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** taruṇamudulomavatiyā. **Moḷibandhāhī** moḷim katvā bandhakesāhi. **Paricārentī** attano pāricārikam karonti, indriyāni vā tattha parito cārenti. **Lāmakanti** paṭikiliṭṭham. **Gāmvāsīnam** Bālānam **dhammam**. Puthujjanānamidanti **pothujjanikam**. Yathā pana tam “puthujjanānamidan”ti vatta-bbatam labhati, tam dassetuṃ **“puthujjanehi sevitabban”** ti āha. Anariyehi sevitab-banti vā **anariyam**. Yasmā pana niddosatto ariyattho, tasmā **“anariyanti na niddosan”** ti vuttam. **Anatthasamyuttanti** diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhavi-pulānatthasañhitam. **Attakilamathānuyoganti** attano kilamathassa khedanassa anu-yuñjanam. Dukkham etassa atthīti **dukkham**. Dukkhamanam etassāti **dukkhamam**.

Ābhicetasikānanti (3.0081) **abhiceto** vuccati abhikkantam visuddham cittam, adhicitam vā, tasmim abhicetasi jātānīti ābhicetasikāni, abhicetosannissitāni vā. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānam, **diṭṭhadhammo** vuccati paccakkho attabhāvo, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajhā-nānametaṃ adhivacanam. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmimyeva at-tabhāve asaṃkiliṭṭham nekkhammasukham vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavi-hārānī”ti vuccantīti. **Kathitā** “diṭṭhadhammasukhavihāro”ti sappītikattā, lokuttaravi-pākasukhumasañhitattā ca. **Saha maggena vipassanāpādakajjhānam** kathitam “cattārome cunda sukhallikānuyogā ekantanibbidāyā”ti-ādīnā (dī. ni. 3.184) **catu-tthajjhānikaphalasarāpattī** catuttthajjhānikā phalasarāpattī diṭṭhadhammasukha-vihārabhāvena kathitā. Cattāri rūpāvacarāni **“diṭṭhadhammasukhavihārājjhānā-nī”** ti **kathitānī**ti attho. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum samatthoti attho. Tenāha **“yathākāmalābhī”** ti. **Adukkhalābhī**ti sukheva paccanīkadhammānam samucchinnattā samāpajjitum

samattho. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeneva vuṭṭhātuṃ samattho. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ. Ekacco tathā samāpajjituṃ sakkoti, pāribandhake pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāribandhake ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nālikayantaṃ viya yathāparicchede vuṭṭhātuṃ. Bhagavā pana sabbaso samucchinnapāribandhakattā vasibhāvassa sammadeva samadhigattā sabbametaṃ sammadeva sakkoti.

Anuyogadānappakāraṇaṇā

161. Dasasahassilokadhātuyāti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitāya dasasahassilokadhātuyā. Jātikhettabhāvena hi taṃ ekajjhaṃ gahetvā “ekissā lokadhātuyā”ti vuttaṃ, tattakāya eva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasena”ti keci. Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva (3.0082) jātikhettaṃ. “Tannivāsīnaṃyeva ca devānaṃ dhammābhisamayo”ti vadanti. Pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavaḷena samānayogakkhamatṭhānaṃ **jātikhettaṃ**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**. Buddhañāssa visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ**. **Okkamanādināṃ** channameva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādikālepi tassa pakampanalabbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma**, yaṃ ekaccaṃ saṃvaṭṭati, vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** tannivāsīdevatānaṃ siraṣā sampaṭicchanaena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāvene, na adhippāyavasena. “Yāvatā pana ākaṅkheyyā”ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavattheyyeva.

Nuppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati”ti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, imasmiṃyeva sutte “kiṃ panāvuso, sārīputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyan”ti (dī. ni. 3.161) evaṃ puṭṭho “ahaṃ bhante noti vadeyyan”ti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “atṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.277; netti. 57; mi. pa. 5.1. 1) imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti? Carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānanti dassento “**tattha bodhipallaṅke**”ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyāti** paṭilomakkamena vadati. **Khettapariggaho katova** hoti “idaṃ buddhānaṃ jātikhettan”ti. Kena pana pariggaho kato? Uppajjamānena bodhisattena. **Parinibbānato paṭṭhāyāti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantareti** carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ, dhātuparinibbānanti imehi dvīhi paricchinne etasmiṃ antare.

Tipiṭaka-antaradhānakathāvaṇṇanā

“Na (3.0083) nivāritā”ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**tīṇi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Paṭipatti-antaradhānena sāsanaṃ osakkittā aparassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā.

“Pariyatti pamāṇaṃ”ti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tayidaṃ hīnaṃ nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammaṃ hi ṭhitiṃ dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti “yo pana bhikkhū”ti-ādi (pārā. 39, 44; pāci. 45) nayappavattāya sikkhāpadapāḷimātikāya antarahitāya. Nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe, pabbajjā-upasampadākammesu ca **sāsanaṃ tiṭṭhati**. Yathā vā pātimokkhe dharante eva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati eva tadubhaye pātimokkhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato. Tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanaṃ ṭhitiheṭṭi āha “**pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitasu sāsanaṃ tiṭṭhati**”ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ anupasampannaṃ anicchittā, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe, taṃ siddhiyā siddhāsu pabbajjupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti, pacchimakapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasānaṃ, pacchimakasīlabhedato paraṃ paṭipattisānaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Sāsana-antarahitavaṇṇanā

Etena kāmaṃ “sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇaṃ”ti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati sā appatiṭṭhā hoti paṭivedho viya, tasmā paṭipatti-antaradhānaṃ sāsanaosakkanaṃ visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanaosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ “**tīṇi parinibbānāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhātūnaṃ sannipātānādi** Buddhānaṃ adhiṭṭhānenevāti veditabbaṃ.

resu, devanāgabrahmaloakesu ca vippakiritvā t̥hitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipalla-
Tāti (3.0084) rasmiyo. **Kāruññanti** paridevanakāruññaṃ. Jambudīpe, dīpanta-
resu, devanāgabrahmaloakesu ca vippakiritvā t̥hitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipalla-
ñkaṭṭhāne ekajjhaṃ sannipātanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ,
ekajālibhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavasenevāti veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho.
Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā
evāti āha “**desanāya ca visesābhāvato**” ti, etena ca anacchariyattameva sādheti.
“**Vivādabhāvato**” ti etena vivādābhāvattaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe (mi. pa. 5.1.1). **Ekuddesoti** eko ekavidho abhinno uddeso.
Sesapadesupi eseva nayo.

Ekam eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**, etena evaṃsabhāvā ete
buddhaguṇā, yena dutiyaṃ buddhaguṇaṃ dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti
dasseti. Paccayavisesanipphannañhi dhammānaṃ sabbhāvaviseso na sakkā
nivāretunti. “Na dhāreyyā” ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyehi pakāsento “**cale-
yyā**” ti-ādimāha. Tattha **caleyyāti** paripphandeyya. **Kampeyyāti** pavedheyya. **Name-
yyāti** ekapassena natā bhavēyya. **Oṇameyyāti** osīdeyya. **Vinameyyāti** vividhā ito
cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena bhusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyāti**
vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhastā bhavēyya. Tathābhūtā ca na
katthaci tiṭṭheyya ti āha “**na t̥hānaṃ upagaccheyyā**” ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento “**yathā mahārājā**” ti-ādimāha. Tattha **samupā-
dikāti** samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃgāmi-
nīti attho. **Vaṇṇenāti** saṅghānena. **Pamāṇenāti** ārohena. **Kisathūlenāti** kisathūla-
bhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampīti** dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentam. **Tandīkato** Ti tena bhojanena tandī-
bhūto. **Anoṇamitadaṇḍajātoti** yāvadaṭṭhabhojanena oṇamituṃ asamatthatāya (3.008
anoṇamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhuttovāti** ekam vaḍḍhitakam bhuttamattova
mareyyāti. **Atidhammabhārenāti** dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sakiṃ teneva
calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ
sandhārentaṃ, abhimatañca lokena; taṃ attano garusabhāvātāya sakaṭabha-
ṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhamevaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi
taṃsamaṅginaṃ dhārento, abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena
garusabhāvattā atibhārabhūto pathavicalanassa kāraṇaṃ hotīti dassento “**idha
mahārāja dve sakaṭā**” ti-ādimāha, eteneva tathāgatassa mātukucchi-okkamanādi-
kāle pathavikampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassāti** ekasmā,
ekassa Vā sakaṭassa **ratanaṃ** tasmā **sakaṭato gahetvāti** attho.

Osāritanti uccāritaṃ, kathitanti attho.

Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatikāti sabbhāvabhūtā akittimā pakatikā. **Kāraṇamahantattāti** kāra-
ṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāra-
ṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. **Pathaviādīni** mahantāni vatthūni,

mahantā ca **sakkabhāvādayo** attano attano visaye ekekāva, evaṃ **sammāsambuddhopi** mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyamevaṃ “ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hoti” ti vadanto “ekissā lokadhātuyā” ti vuttalokadhātuto aññesupi cakkavāḷesu aparassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

“Sammukhā metan” ti-ādinā pavattitaṃ attano byākaraṇaṃ aviparītatthatāya satthari pasāduppādanena sammāpaṭipajjamānassa anukkamena lokuttaradhammāvahampi hotīti āha “**dhammassa ...pe... paṭipadan**” ti. Vādassa anupatanaṃ anuppavatti **vādānupātoti** āha “**vādoyevā**” ti.

Acchariya-abbhutavaṇṇanā

162. Udāyīti (3.0086) nāmaṃ, mahāsarīratāya pana thero **mahā-udāyīti** paññāyittha, yassa vasena vinaye nisīdanassa dasā anuññātā. **Pañcavaṇṇāti** khuddikā-dibhedato pañcappakārā. Pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi atibyāpitadeho “**nirantaram pītiyā phuṭasarīro**” ti vutto, tato evassā pariyāyato pharaṇalakkhaṇampi vuttaṃ. **Appa**-saddo “appakasirenevā” ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.101; 5.158; a. ni. 7.71) viya idha abhāvattoti āha “**appicchatāti nittaṇhatā**” ti. **Tihākārehīti** yathālābhaya-thābalayathāsārappapakārehi.

Na na katheti kathetiyeva. **Cīvarādi**hetunti cīvaruppādādi hetubhūtaṃ payuttakathaṃ **na katheti**. **Veneyyavasenāti** vinetabbapuggalavasena. **Katheti** “evamayaṃ vinayaṃ upagacchatī” ti. “Sabbābhibhū sabbavidūhamasmī” ti-ādikā (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; dha. pa. 353) **gāthāpi** “dasabalasama-nnāgato, bhikkhave, tathāgato” ti-ādikā (saṃ. ni. 2.21, 22) **suttantāpi**.

163. Abhikkhaṇanti abhiṇṇaṃ. **Niggāthakattā**, pucchanaṃ vassajjanavasena pavattitattā ca “**veyyākaraṇan**” ti vuttaṃ. Sesamaṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ evāti.

Sampasādanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Pāsādikasuttavaṇṇanā

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṅkiriyaṇṇanā

164. Lakkhassa (3.0087) saravedhaṃ avirajjhītvāna vijjhanavidhiṃ jānantīti **vedhaññā**. Tenāha “**dhanumhi katasikkhā**” ti. **Sippamaṃ uggahaṇatthāyāti** dhanusi-ppādisippassa uggahaṇatthāya. Majjhimena pamāṇena sarapātayogyatāvasena katattā **dīghapāsādo**.

Sampati kālaṃ katoti acirakālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** jātadvedhikā sañjāta-bhedā. **Dvejhhajātāti** duvidhabhāvappattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ**, viruddhacittaṃ. **Tanti** bhaṇḍanaṃ. “Idaṃ nahānādi na kattabban” ti

paññattavattaṃ paññatti. Dhammavinayanti pāvacaṇaṃ siddhantaṃ. Vijjhantā mukhasattīhi. **Sahitaṃ meti** mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ. Tenāha “**atthasaṃhitaṃ**”ti. **Adhiciṇṇanti** āciṇṇaṃ. **Viparāvattanti** virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsiṭṭanti attho. Tenāha “**cirakālavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgama nivattanaṃ**”ti. **Pariyesamāno vicara** tattha gantvā sikkhāti attho. **Sace sakkosi**, idāniyeva mayā veṭṭitaṃ dosaṃ nibbeṭṭhehi. **Maraṇamevāti** aññamaññaghātanavasena maraṇameva. Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**, te pana tassa sissāti āha “**antevāsikesū**”ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha “**nivattanasabhāvā**”ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Tenāha “**duppavediteti duviññāpīte**”ti. Na upasamāya saṃvattatīti **anupasamasamvattanaṃ**, tadeva **anupasamasamvattanikaṃ**, tasmim. Samussitaṃ hutvā paṭiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ**, paṭiṭṭhāti āha “**bhinnathūpeti bhinnapaṭiṭṭhe**”ti, **thūpoti** vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññe dhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena, so nigaṇṭhassa samaye. Kehici abhinnasammatoṇi bhinnāni vinatṭho eva sabbena sabbaṃ abhāvatoṇi so **bhinnathūpo**, so eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkato muccitukāmānaṃ **paṭisaraṇaṃ**, tamettha natthīti **appaṭisaraṇo** (3.0088), tasmim bhinnathūpe appaṭisaraṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamaṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānihārenāti** nānā-kārena.

165. Tatheva samudācariṃsu bhūtapubbagatiyā. **Sāmākānanti** sāmākadhaññānaṃ.

“Yenassa upajjhāyo”ti vatvā yathāssa āyasmato cundassa dhammabhaṇḍāgārīko upajjhāyo ahosi, taṃ vitthārena dassetuṃ “**buddhakāle kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **buddhakāle**ti bhūtakathanametāṃ, na viśesanaṃ. Satthu parinibbānato puretameva hi dhammasenāpati parinibbuto.

Dhammaratanapūjāvaṇṇanā

Saddhivihārikaṃ adāsīti saddhivihārikaṃ katvā adāsī.

Kathāya mūlanti bhagavato santikā labhitabbadhammakathāya kāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpetī**ti uṭṭhāpeti, dāliddiyapaṅkato uddharatīti adhippāyo. **Sandhamanti** samma-deva dhamanto. Ekekasmim pahāreyeva tayo tayo vāre katvā **divā navavāre rattim navavāre**. **Upaṭṭhānameva gacchati** buddhupaṭṭhānavasena, pañhāpucchanādivasena pana antarantarāpi gacchateva, gacchanto ca **divasassa ...pe... gacchati**. Nātuṃ icchitassa atthassa uddharaṇabhāvato pañhova **pañhuddhāro**, taṃ **gahe-tvāva gacchati** attano mahāpaññatāya, satthu ca dhammadesanāyaṃ akilāsubhāvato.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayavaṇṇanā

166. Ārocitepi tasmim atthe. **Sāmiko** hoti, tassa sāmikabhāvaṃ dassetuṃ “**sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānāti**” ti āha. **Evanti** vacanasampañcchanaṃ. Cunda-ttherena hi ānītaṃ kathāpābhataṃ bhagavā sampañcchanto “**evan**” ti āha. “**E-n**” ti durakkhāte dhammavinaye sāvakānaṃ dvedhikādibhāvena viharāṇakiriyāpārāmasanañhetāṃ.

Yasmā (3.0089) ...pe... **pākaṭaṃ hoti** byatirekamukhena ca neyyassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. Atha vā **yasmā** ...pe... **pākaṭaṃ hoti** dosesu ādīnavadassanena tappaṭipakkhesu guṇesu ānisaṃsassa vibhūtabhāvāpattito. **Vokkammāti** apasakketvā. Āmeḍitalopena cāyaṃ niddeso, vokkamma vokkammāti vuttaṃ hoti, tena tassa vokkamanassa antarantarāti ayamatto labbhatīti āha “**na nirantaran**” -ti-ādi. **Dhammānudhammapaṭipatti-ādayoti** tena sathārā vuttamuttidhammassa anudhammaṃ appaṭipajjanādayo. **Ādi**-saddena pāliyaṃ āgatā asāmīcipaṭipadādayo ca saṅgayhanti. **Manussattampīti pi**-saddena “vicāraṇapaññāya asambhavo, dosesu anabhinivesitā, asandiṭṭhiparāmāsītā” ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “Tathā evan” ti padehi yathākkamaṃ pakārassa kāmaṃ tirokkhatā, paccakkhatā vuccati, tathāpi yathā “tathā paṭipajjatū” ti padena paṭipajjanākāro niyametvā vihito, tathā “evaṃ paṭipajjatū” ti imināpīti idaṃ tassa atthadassanabhāvena vuttaṃ. **Samādapitattā** micchāpaṭipadāya **apuññaṃ pasavati**.

167. Ñāyati muttidhammo etenāti **ñāyo**, tena sathārā vutto dhammānudhammo, taṃ paṭipannoti **ñāyappaṭipanno**, so pana yasmā tassa muttidhammassa adhi-game kāraṇasammato, tasmā vuttaṃ “**kāraṇappaṭipanno**” ti. **Nipphādessatīti** sādheṣṣati, siddhiṃ gamissatīti vuttaṃ hoti. **Dukkhanibbattakanti** sampati, āya-tiñca dukkhassa nibbattaṃ. **Vīriyaṃ karoti**

micchāpaṭipannattā.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. Niyyātīti vattati, saṃvattatīti vā attho.

170. Idha sāvakaṣṣa sammāpaṭipattiyā ekantika-apassayadassanattamaṃ satthu sammāsambuddhatā, dhammassa ca svākkhātātā kittitāti “**sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasamsaṃ dassetvā**”ti vuttaṃ. Evañhi imissā desanāya saṃkilesa-bhāgiyabhāvena uṭṭhitāya vodānabhāgiyabhāvena yathānusandhinā pavatti dīpitā hoti. **Abodhitatthā**ti appaveditatthā, paramatthamaṃ catutthasaccapaṭivedhamaṃ apāpitāti attho. Pāliyaṃ “assā”ti padaṃ “sāvakā saddhamme”ti (3.0090) dvīhi padehi yojetabbaṃ “assa sammāsambuddhassa sāvakā, assa saddhamme”ti. **Sabbasaṅgahapadehi katanti sabbassa sāsanaṭṭhassa saṅgaṇṇanapadehi ekajjhaṃ kataṃ.** Tenāha “**sabbasaṅgāhikaṃ kataṃ na hotīti attho**”ti. Pubbenāparaṃ sambandhatthabhāvena saṅgahetabbatāya vā saṅgahāni padāni katāni etassāti **saṅgahapada-kataṃ**, brahmacariyaṃ. Tappaṭikkhepena na ca saṅgahapadakatanti yojanā. Rāgādipaṭipakkhaharaṇaṃ, yathānusiṭṭhamaṃ vā paṭipajjamānānaṃ vaṭṭadukkhatopaṭiharaṇaṃ nibbānapāpanaṃ **paṭihāro**, so eva ā-kārassa i-kāraṃ katvā **paṭihiro**, Paṭihiro eva **pāṭihiro**, saha pāṭihirenāti **sappāṭihiraṃ**, tathā suppaveditatāya sappāṭihiraṃ katanti **sappāṭihirakataṃ**. Tādisaṃ pana vaṭṭato niyyāne niyuttaṃ, niyyānappayojanañca hotīti āha “**niyyānikaṃ**”ti. **Devalokatoti devalokato paṭṭhāya rūpīdevanikāyato pabhuti. Suppakāsitanti suṭṭhu pakāsitaṃ. Yāva devamanussehīti vā yāva devamanussehi yattakā devā manussā ca, tāva te sabbe abhibyāpetvā suppa-kāsitaṃ.** Anutāpāya hotīti **anutappo**, so pana anutāpaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ “**anutāpakaro hotī**”ti.

172. **Thiro**ti ṭhitadhammo kenaci asaṃhāriyo, asekkhā sīlakkhandhādayo therakārakā dhammā.

173. **Yogehi khemattā**Ti yogehi anupaddutattā. **Saddhammassāti** assa saddhammassa. **Assāti** ca assa satthuno.

174. Upāsakā brahmacārino nāma visesato anāgāmino. Sotāpannasakadāgāminopi tādisā tathā vuccantīti “**brahmacariyavāsaṃ vasamānā ariyasāvakā**” icceva vuttaṃ.

176. **Sabbakāraṇasampannanti** yattakehi kāraṇehi sampannaṃ nāma hoti, tehi sabbehi kāraṇehi sampannaṃ sampattaṃ upagataṃ paripuṇṇaṃ, samannāgataṃ vā. **Imameva dhammanti** imameva sāsanaḍḍhammaṃ.

Udakena (3.0091) padesaññunā attano paññāveyyattiyataṃ dassetuṃ aniyyānike atthe payuttaṃ paheḷikasadisamaṃ vacanaṃ, bhagavatā attano sabbaññutāya niyyānike atthe yojetvā dassetuṃ “udako sudan”ti-ādi vuttanti taṃ dassetuṃ “**so kirā**”ti-ādimāha.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgama samāgammā**ti tasmim̐yeva ṭhāne labbhamānānaṃ gativasena saṅgama ṭhānantarato pakkosanena samāgatānaṃ vasena samāgama. Tenāha “**saṅgantvā samāgantvā**”ti. **Atthena atthanti** padantare āgata-atthena saha tattha tattha āgatamatthaṃ. **Byañjanena byañjanti** etthāpi eseva nayo. **Samānentehī**ti samānaṃ karontehi, opammaṃ vā ānentehi. **Saṅgāyitabbanti** sammadeva gāyitabbaṃ kathetabbaṃ, taṃ pana saṅgāyanaṃ vācanāmaggoti āha “**vācetabban**”ti.

178. **Tassa vā bhāsiteti** tassa bhikkhuno bhāsīte atthe ceva byañjane ca. Atthamicchāgahaṇaropanāni yathā honti, taṃ dassetuṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti-ādi vuttaṃ. **Āramaṇaṃ “satipaṭṭhānaṃ”ti gaṇhāti**, na satiyeva “satipaṭṭhānaṃ”ti. “**Satipaṭṭhānāni**”ti byañjanaṃ ropeti tasmim̐ atthe, na “satipaṭṭhānā”ti. **Upapannatarānī**ti yuttatarāni. **Allīnatarānī**ti siliṭṭhatarāni. **Yā cevāti** liṅgavipallāsena vuttaṃ, vibhattilopena vā. Puna **yā cevāti** liṅgavipallāseneva niddeso. **Neva ussādetabboti** na ukkaṃsetabbo virajjhivā vuttattā. **Na apasādetabboti** na santajjetabbo vivādapariharaṇatthaṃ. **Dhāraṇatthanti** upadhāraṇatthaṃ sallakkhaṇatthaṃ.

181. **Atthena upetanti** aviparītena atthena upetaṃ taṃ “ayamettha attho”ti upecca paṭijānitvā ṭhitaṃ. Tathārūpo ca tassa bujhitā nāma hotīti āha “**atthassa viññātāraṇa**”ti. **Evametam bhikkhuṃ pasamsathāti** vuttanayena dhammabhāṇakaṃ amuṃ bhikkhuṃ “evaṃ lābhā no āvuso”ti-ādi-ākārena pasamsatha. Idānissa pasamsabhāvaṃ dassetuṃ “**eso hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Esāti** pariyattidhammassa satthukiccakaraṇato, tattha cassa sammadeva avaṭṭhitabhāvato “**buddho nāma esā**”ti (3.0092) vutto. “Lābhā no”ti-ādinā cassa bhikkhūnaṃ piyagarubhāvaṃ vibhāvento satthā taṃ attano ṭhāne ṭhapesīti vutto.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. **Tatopi uttaritaranti** yā pubbe sammāpaṭipannassa bhikkhuno pasamsana-vasena “idha pana cunda satthā ca hoti sammāsambuddho”ti-ādinā (dī. ni. 3.167, 169) pavattitadesanāya upari “idha cunda satthā ca loke udapādī”ti-ādinā (dī. ni. 3.170, 171) desanā vaḍḍhitā. Tatopi uttaritaraṃ savisesaṃ desanaṃ vaḍḍhento “**paccayahetū**”ti-ādimāha. Tattha **paccayahetū**ti paccayasamvattanahetu. **Uppajjanakā āsavāti** paccayānaṃ pariyesanahetu ceva paribhogahetu ca uppajjanakā kāmāsavādayo. Tesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ “idha, bhikkhave, ariyasāvako micchā-ājīvaṃ pahāya sammā-ājīvena jīvitam̐ kappeti”ti (saṃ. ni. 5.8) “idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati”ti-ādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) ca sammāpaṭipattiṃ upadisanto bhagavā **paṭighātāya dhammaṃ deseti** nāma. “Yo tumhesu pāliyā atthabyañjanāni micchā gaṇhāti, so neva ussādetabbo, na apasādetabbo, sādhukaṃ saññāpetabbo tasseva atthassa nisantiyā”ti evaṃ pariyattidhamme micchāpaṭipanne sammāpaṭipattiyaṃ bhikkhū niyojento bhagavā bhaṇḍanahetu uppajjanakānaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ deseti nāma. **Yathā te na pavisantīti** te āsavā attano cittasantānaṃ yathā na otaranti. **Mūlaghātena paṭihanānāyāti** yathā mūlaghāto hoti, evaṃ mūla-

ghātavasena pajahanāya. **Tanti cīvaraṃ. Yathā cīvaraṃ** idamatthikatameva upādāya anuññātaṃ, **evaṃ piṇḍapātādayopi.**

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. Sukhitanti sañjātasukhaṃ. **Piṇṭanti** dhātaṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **“thūlaṃ karoti”** ti vuttaṃ.

186. Naḥitasabhāvāti (3.0093) anavaṭṭhitasabhāvā, evarūpāya kathāya anavaṭṭhānabhāvato sabbhāvopi tesam anavaṭṭhitoti adhippāyo. Tenāha **“jivhā no atthi”** - ti-ādi. Kāmaṃ “pañcahi cakkhūhi” ti vuttaṃ, aggahitaggahaṇena pana cattāri cakkhūni veditabbāni. Sabbaññutaññāṇaṃhi samantacakkhūti. Tassa vā ñeyyadhammesu jānanavasena pavattiṃ upādāya **“jānatā”** ti vuttaṃ. Hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dassanavasena pavattiṃ upādāya **“passatā”** ti vuttaṃ. **Nemaṃ** vuccati thambhādīhi anupaviṭṭhabhūmippedesoti āha **“gambhīrabhūmiṃ anupaviṭṭho”** ti. **Suṭṭhu nikhātoti** bhūmiṃ nikhānitvā sammadeva ṭhapito. **Tasminti** khīṇāsava. **Anajjhācāro acalo asampavedhī**, yasmā ajjhācāro setughāto khīṇāsavānaṃ. **Sotāpannādayo** Ti ettha **ādi-saddena** gahitesu anāgāmino tāva navasupi ṭhānesu khīṇāsavā viya abhabbā, sotāpannasakadāgāmino pana “tatiyapañcamatṭhānesu abhabbā” ti na vattabbā, itaresu sattasu ṭhānesu abhabbāva.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. Gihibyañjanenā Ti gihiliṅgena. Khīṇāsavo pana gihibyañjanena arahattaṃ pattopi na tiṭṭhati vivekaṭṭhānassa abhāvāti adhippāyo. **Tassa vasenāti** bhummadevattabhāve ṭhatvā arahattappattassa vasena. **Ayaṃ pañhoti** “abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācaritun” ti ayaṃ pañho **āgato** itarassa pabbajjāya, parinibbānena vā abhabbatāya avuttasiddhattā. Yadi evaṃ kathaṃ bhikkhugahaṇanti āha **“bhinnadosattā”** ti-ādi. **Aparicchedanti** apariyantaṃ, tayidaṃ suvipulanti āha **“mahantan”** ti. Ñeyyassa hi vipulatāya ñāṇassa vipulatā veditabbā, etena “aparicchedan” ti vuccamānampi ñeyyaṃ satthu ñāṇassa vasena paricchedamevāti dassitaṃ hoti. Vuttañhetam “ñāṇapariyantikaṃ neyyan” ti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) **anāgate apaññāpananti** anāgate visaye ñāṇassa apaññāpanaṃ. “Paccakkhaṃ viya katvā” ti kasmā viya-saddaggahaṇaṃ kataṃ, nanu buddhānaṃ sabbampi ñāṇaṃ attano visayaṃ paccakkhameva katvā pavattati ekappamāṇabhāvato? Saccametaṃ, **“akkhan”** ti pana cakkhādi-indriyaṃ vuccati, taṃ akkhaṃ pati vattatīti cakkhādinissitaṃ viññāṇaṃ, tassa (3.0094) ca āramaṇaṃ **“paccakkhan”** ti loke niruḷhametanti taṃ nidassanaṃ katvā dassento **“paccakkhaṃ viya katvā”** ti avoca, na pana bhagavato ñāṇassa appaccakkhākārena pavattanato. Tathā hi vadanti-

“Āvibhūtaṃ pakāsaṇaṃ, anupaddutacetasaṃ;

atītānāgate ñāṇaṃ, paccakkhānaṃ vasissati” ti.

Aññattha vihitakenāti aññasmiṃ visaye pavattitena. **Saṅgāhetabbanti** samaṃ

katvā kathayitabbaṃ, kathanam pana paññāpanam nāma hoti **paññāpetabbanti** attho vutto. **Tādisanti** satatam samitam pavattakam. **Ñānam nāma natthīti** āvajjanaena vinā ñāṇupattiyā asambhavato. Ekākārena ca ñāṇe pavattamāne nānākārassa visayassa avabodho na siyā. Athāpi siyā, anirupitarūpeneva avabodho siyā, tena ca ñānam ñeyyam aññātasadisameva siyā. Na hi “idaṃ tan”ti vivekena anavabuddho attho ñāto nāma hoti, tasmā “carato ca tiṭṭhato cā”ti-ādi bālalāpanamattam. Tenāha “**yathariva bālā abyattā, evaṃ maññantī**” ti.

Satiṃ anussaratīti **satānusāri**, satiyānuvattanavasena pavattañānam. Tenāha “**pubbenivāsānussatisampayuttakan**” ti. **Ñānam pesesīti** ñānam pavattesi. Sabbatthakameva ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā **appaṭihatam anivāritam ñānam gacchati** pavattaticceva attho. “Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇan”ti (cūḷani. 211) vacanato catumaggañānam **bodhi**, tato tassa adhiगतattā uppajjanakam paccavekkhaṇañānam “bodhijam ñānam uppajjati”ti vuttam. **Bodhijam** bodhimūle jātam catumaggañānam, tañca kho **anāgatam ārabba** uddissa tassa appavattati-attham **tathāgatassa uppajjati** tassa uppānattā āyatim punabbhavābhāvato. Katham tathāgato anāgatamaddhānam ārabba atīrakam ñāṇadassanam paññāpetīti? Atītassa pana addhuno mahantatāya atīrakam ñāṇadassanam tattha paññāpetīti ko ettha virodho. Titthiyā pana imamattham yāthāvato ajānantā- “tayidaṃ kiṃ su, tayidaṃ kathaṃsū”ti attano aññānameva pākaṭam karonti. Tasmā bhagavatā sasantatipariyāpannadhammappavattim sandhāya “aññavihitakam ñāṇadassanan”ti-ādi vuttam. Itaram pana sandhāya vuccamāne sati tathārūpe payojane anāgatampi addhānam (3.0095) ārabba atīrakameva ñāṇadassanam paññāpeyya bhagavāti anathasamhitanti ayamettha atthoti āha “**na idhalokattham vā paralokattham vā nissitan**”ti. Yam pana sattānam anathāvahattā anathasamhitam, tattha setughāto tathāgatassa. “**Bhāratayuddhasitāharaṇasadisan**” ti iminā tassā kathāya yebhuyyena abhūtattatam dīpeti.

Sahetukanti ñāpakena hetunā sahetukaṃ. So pana hetu yena nidassanena sādhiyati, taṃ tassa kāraṇanti tena **sakāraṇaṃ katvā**. Yathā hi paṭiññātattasādhanato hetu, evaṃ sādhaṃ nidassananti. **Yuttapattakāleyevā**ti yuttānaṃ pattakāle eva. Ye hi veneyyā tassā kathāya yuttā anucchavikā, tesamyeva yojane sandhāya vā kathāya patto upakārāvaho kālo, tadā eva **kathetī**ti attho.

188. “Tathā tatheva gadanato”ti iminā “tathāgato”ti āmeḍitalopenāyaṃ nidde-soti dasseti. **Tathā tathevā**ti ca dhamma-atthasabhāvānurūpaṃ, veneyyajjhāsaya-nurūpañcāti adhippāyo. **Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ** daṭṭhabbato, tena yaṃ diṭṭhaṃ, yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ sati samavāye passeyyaṃ, taṃ sabbaṃ “diṭṭhaṃ” tveva gahitaṃ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato. **“Sutan”**ti-ādīsupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanaṃ** sotabbato. **Mutanti** sanissayena ghānādi-indriyena sayāṃ patvā pāpuṇitvā gahetabbaṃ. Tenāha **“patvā gahetabbato”**ti. **Viññātanti** vijānītabbaṃ, taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha **“sukhadukkhādidhammāyatanaṃ”**ti. **Pattanti** yathā tathā pattaṃ, hatthagataṃ adhigatanti attho. Tenāha **“pariyesitvā vā apariyesitvā vā”**ti. **Pariyesitanti** pattiyāmatthaṃ pariyiṭṭhaṃ, taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā ubhayathāpi pariyesitamevāti āha **“pattaṃ vā appattaṃ vā”**ti. Padadvayenāpi dvippakārampi pattaṃ, dvippakārampi pariyesitaṃ, tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** copanaṃ apāpetvā citteneva anusaṃcaritaṃ, parivitakkanti attho. **Pītakanti ādīti ādi-saddena** lohitaka-odātādi sabbaṃ rūpārammaṇavibhāgaṃ saṅgaṇhāti. **Suma-noti** rāgavasena, lobhavasena, saddhādivasena vā sumano. **Dummanoti** byāpāda-vitakkavasena, vihiṃsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhottoti** aññāṇavasena vā ñāṇavasena (3.0096) vā majjhatto. Eseva nayo sabbattha. Tattha tattha **ādi-saddena** saṅkhasaddo paṇavasaddo, pattaṅgandho pupphagandho, pattaṅgandho phala-raso, upādinnaṃ anupādinnaṃ, majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammaṃti evaṃ ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Appattanti ñāṇena asappattaṃ, aviditanti attho. Tenāha **“ñāṇena asacchikatan”**-ti. **Tatheva gatattā**ti tatheva ñātattā abhisambuddhattā. **Gata-saddena ekatthaṃ** Buddhi-atthanti attho. “Gati-atthā hi dhātavo buddhi-atthā bhavanti”ti akkharaci-ntakā.

Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā

189. “Asamataṃ kathetvā”ti vatvā samopi nāma koci natthi, kuto uttaritaroti dassetuṃ **“anuttaratan”**ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ asamatā, anuttaratā ca sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitāti dassetuṃ **“sabbaññutan”**ti vuttaṃ. Sā sabbaññutā saddhammavaracakkavattibhāvena loke pākaṭā jātāti dassetuṃ **“dhammarājabhāvaṃ kathetvā”**ti vuttaṃ. Tathā sabbaññubhāvena ca satthā imesu diṭṭhigatavipallāsesu evaṃ paṭipajjatīti dassento **“idānī”**ti-ādīmāha. Tattha **sīhanādanti** abhītanādaṃ seṭṭhanādaṃ. Seṭṭhanādo hesa, yadidaṃ ṭhapaniyassa pañhassa ṭhapaniyabhāvadassanaṃ. ṭhapaniyatā cassa pāli-āruḷhā eva “na hetan”ti-ādīnā. Yathā upacita-kammakilesena itthattaṃ āgantabbaṃ, tathā naṃ āgatoti **tathāgato**, satto. Tathā

hi so rūpādīsu satto visattoti katvā “**satto**” ti ca vuccati. **Itthattanti** ca paṭiladdhattā tathā paccakkhabhūto attabhāvoti veditabbo.

“**Atthasaṃhitam na hoti**” ti iminā ubhayattha vidhuratādassanena niratthakavi-ppalāpataṃ tassa vādassa vibhāveti, ubhayalokatthavidhurampi samānaṃ “kiṃ nu kho vivaṭṭanissitan” ti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “**na ca dhammasaṃhitam**” ti vuttaṃ. Tenāha “**navalokuttaradhammanissitam na hoti**” ti. Yadipi taṃ na vivaṭṭogataṃ hoti, vivaṭṭassa pana adhiṭṭhānabhūtaṃ nu khoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “**na ādibrahmacariyakan**” ti-ādi vuttaṃ.

190. Kāmaṃ (3.0097) taṇhāpi dukkhasabhāvattā “dukkhan” ti byākātabbā, pabhavabhāvena pana sā tato visuṃ kātābbāti “**taṇhaṃ ṭhapetvā**” ti vuttaṃ. Tenāha “**tasseva dukkhassa pabhāvikā**” ti-ādi. Nanu ca avijjādayopi dukkhassa samudayoti? Saccam samudayo, tassā pana kammaṃ vicittabhāvaheṭṭo, dukkhuppādane visesapaccayabhāvato ca sātisayo samudayaṭṭhoti sā eva suttesu tathā vuttā. Tenāha “**taṇhā dukkhasamudayoti byākatan**” ti. **Ubhinnaṃ appavattīti** dukkhasamudayānaṃ appavattinimittaṃ. “**Dukkhaparijānana**” ti-ādi maggakiccadassanaṃ, tena maggassa bhāvanatthopi atthato dassitovāti daṭṭhabbaṃ. Na hi bhāvanābhisaṃmayena vinā pariññābhisaṃmayādayo sambhavan-
tīti. Saccavavattāpanaṃ appamādapāṭipattibhāvato asammohakalyāṇakittisa-
ddādinimittatāya yathā sātisayaṃ idhalokatthāvahaṃ, evaṃ yāva ñāṇassa tikkha-
visadabhāvappattiyā abhāvena navalokuttaradhammasampāpakaṃ na hoti, tāva
tatha tatha sampattibhave abbhudayasampatti anugameva siyāti vuttaṃ “**etaṃ
idhalokaparalokatthanissitan**” ti. **Navalokuttaradhammanissitanti** navavidhampi
lokuttaradhammaṃ nissāya pavattaṃ tadadhigamūpāyabhāvato. Yasmā saccasa-
mbodhaṃ uddissa sāsanaṃ brahmacariyaṃ vussati, na aññadatthaṃ, tasmā etaṃ
saccavavattāpanaṃ “ādīpadhānaṃ” ti vuttaṃ paṭhamataraṃ citte ādātābato.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayaṇṇanā

191. Taṃ mayā byākatamevāti taṃ mayā tathā byākatameva, byākātabbaṃ
nāma mayā abyākataṃ natthīti byākaraṇāvekaḷḷena attano dhammasudhamma-
tāya buddhasubuddhataṃ vibhāveti. Tenāha “**sīhanādaṃ nadanta**” ti. Purimu-
ppannā diṭṭhiyo aparāparuppannānaṃ diṭṭhīnaṃ avassayā hontīti “**diṭṭhiyova
diṭṭhinissayā**” ti vuttaṃ. **Diṭṭhigatikāti** diṭṭhigatiyo, diṭṭhippavattiyoti attho. **Idameva
dassanaṃ saccanti** “sassato attā ca loko cā” ti idameva dassanaṃ saccam
amoghaṃ aviparītaṃ. **Aññesaṃ vacanaṃ moghanti** “asassato attā ca loko cā” ti
evamādikaṃ aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ,
micchāti attho. Na sayam kātābboti **asayamkāroti** āha “**asayamkato**” ti, yādicchika-
ttāti adhippāyo.

192. **Atthi** (3.0098) khoti ettha kho-saddo pucchāyaṃ, atthi nūti ayamettha
atthoti āha “**atthi kho idam āvuso vuccati**” ti-ādi. **Āvuso yaṃ tumhehi “sassato attā
ca loko cā” ti vuccati**, idamatthi kho idam vācāmatthaṃ, no natthi, tasmā vācāvattu-
mattato tassa **yaṃ kho te evamāhaṃsu “idameva saccam moghaṃ aññaṃ” ti, taṃ**

tesaṃ nānujānāmīti evamettha attho ca yojanā ca veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.30) vuttameva. **Diṭṭhipaññattiyāti** diṭṭhiyā paññāpane “evaṃ esā diṭṭhi uppannā”ti tassā diṭṭhiyā samudayato, atthaṅgamato, assādato, ādīnavato, nissaraṇato ca yāthāvato paññāpane. Aviparītavuttiyā **samena ñāṇena samaṃ** kañci neva samanupassāmi. **Adhipaññattīti** abhiññeyyadhammapaññāpanā. Yaṃ ajānantā bāhirakā diṭṭhipaññattiyeva allīnāti tañca paññattito ajānantā thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti. Ettha ca yāyaṃ “diṭṭhipaññatti nāmā”ti vuttā diṭṭhiyā diṭṭhigatikehi evaṃ gahitatāya vibhāvanā, tatha ca bhagavato uttaritaro nāma koci natthi, svāyamattho **brahmajāle** (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vibhāvito eva. “Adhipaññattī”ti vuttā pana vibhāviyamānā lokassa nibbidāhetubhāvena bahulikārāti tassā vasena bhagavā anuttarabhāvaṃ pavedento ‘neva attanā samasamaṃ samanupassāmi’ti sīhanādaṃ nadī”ti keci. Aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.192) pana “yañca vuttaṃ ‘paññattiyā’ti yañca ‘adhipaññattī’ti, ubhayametaṃ atthato ekan”ti “idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpī”ti ca vuttā, ubhayassapi vase nettha bhagavā sīhanādaṃ nadīti viññāyati. **Ubhayaṃ petam atthato ekanti** ca paññattibhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na bhedābhāvato. Tenāha “**bhedato hī**”ti-ādi. **Khandhapaññattīti** khandhānaṃ “kandhā”ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā. “Ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapeti”ti (saṃ. ni. 2.20, 97) āgataṭṭhāne hi paññāpanā dassanā pakāsanā **paññatti** nāma, “supaññattaṃ mañcapīṭhan”ti (pārā. 269) āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā **paññatti** nāma, idha ubhayampi yujjati.

Diṭṭhinissayappahānavaṇṇanā

196. Pajahanatthanti (3.0099) accantāya paṭinissajjanatthaṃ. Yasmā tena pajahanena sabbe diṭṭhinissayā sammadeva atikkantā honti vītikkantā, tasmā “**samati-kkamāyāti tasseva vevacanan**”ti avoca. Na kevalaṃ satipaṭṭhānā kathitamattā, atha kho veneyyasantāne patiṭṭhāpitāti dassetuṃ “desitā”ti vatvā “paññattā”ti vuttanti āha “**desitāti kathitā. Paññattāti ṭhāpitā**”ti. Idāni satipaṭṭhānadesanāya diṭṭhinissayānaṃ ekantikaṃ pahānāvahabhāvaṃ dassetuṃ “**satipaṭṭhānabhāvanāya hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tatha satipaṭṭhānabhāvanāyāti iminā tesaṃ bhāvanāya eva nesaṃ pahānaṃ, desanā pana tadupanissayabhāvato tathā vuttāti dasseti. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyamevāti.

Pāsādikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. Abhinīhārādiguṇamahattena (3.0100) mahanto purisoti **mahāpuriso**, so lakkhīyati etehīti **mahāpurisalakkhaṇāni**. Taṃ mahāpurisaṃ byañjayanti pakāse-
ntīti **mahāpurisabyañjanāni**. Mahāpuriso nimīyati anumīyati etehīti **mahāpurisanimi-
ttāni**. Tenāha “**ayaṃ ...pe... kāraṇāni**” ti.

200. **Dhārentīti** lakkhaṇapāṭhaṃ dhārenti, tena lakkhaṇāni te sarūpato jānanti,
na pana samuṭṭhānatoti dasseti. Tenāha “**no ca kho**” ti-ādi, tena anaññasādhāraṇa-
metaṃ, yadidaṃ mahāpurisalakkhaṇānaṃ kāraṇavibhāvananti dasseti. **Kasmā
āhāti** yathāvuttassa suttassa samuṭṭhānakāraṇaṃ pucchati, ācariyo “aṭṭhuppattiyā
anurūpattā” ti vatvā tamevassa aṭṭhuppattiṃ vitthārato dassetuṃ “**sā panā**” ti-ādi-
māha. **Sabbapāliphulloti** sabbaso samantato vikasitapuppho. Vikasanameva hi
pupphassa nipphatti. **Pāricchattako viyāti** anussavaladdhamattaṃ gahetvā
vadanti. **Uppajjati** labbhati, nibbattati attho.

Yena kammenāti yena kusalakammunā. **Yaṃ nibbattanti** yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ
nibbattaṃ. **Dassanattanti** tassa tassa kusalakamma sarūpato, kiccatto, pava-
tti-ākāravisesato, paccayato, phalavisesato ca dassanattaṃ, eteneva paṭipāṭiyā
uddiṭṭhānaṃ lakkhaṇānaṃ asamuddesakāraṇavibhāvanāya kāraṇaṃ dīpitaṃ
hoti samānakāraṇānaṃ lakkhaṇānaṃ ekajjhaṃ kāraṇadassanavasena pava-
ttattā. **Evamāhāti** “bāhirakāpi isayo dhārenti” ti-ādinā iminā iminā pakārena āha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkhanaṇṇā

201. “**Purimaṃ jātinti** purimāyaṃ jātiyaṃ, bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ”-
ti vadanti. “Pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhito” ti vacanato accantasamyo-
ge vā upayogavacanaṃ. Yattha yattha hi jātiyaṃ mahāsatto puññakammaṃ (3.0101)
kātuṃ ārabhati, ārabhato paṭṭhāya accantameva tattha puññakammappasuto hoti.
Tenāha “daḥhasamādāno” ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Nivutthakkhandhā
“jāti” ti vuttā** khandhavinimuttāya jātiyā abhāvato, nibbattilakkhaṇassa ca vikā-
rassa idha anupayujjanato. **Jātavasenāti** jāyanavasena. “**Tathā**” ti iminā “pubbe
nivutthakkhandhā” ti imaṃ padaṃ upasaṃharati. **Bhavanavasenāti**

paccayato nibbattanavasena. **Nivutthavasenā**ti nivusitatāvasena. **Ālayaṭṭhenā**ti āvasitabhāvena. Nivāsatto hi nīketatto.

Tatthāti devalokādimhi. **Ādi**-saddena ekaccaṃ tiracchānayoṇiṃ saṅgaṇhāti. **Na sukaranti** devagatiyā ekantasukhatāya, duggatiyā ekantadukkhatāya, dukkhabahulatāya ca puññakiriyaṃ okāso na sulabharūpo paccayasamavāyassa dullabhabhāvato, uppajjamānā ca sā uḷārā, vipulā ca na hotīti gativasenāpi khettavisesatā icchitabbā “tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahasaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”ti (ma. ni. 3.379) vacanato. Manussagatiyā pana sukhabahulatāya puññakiriyaṃ okāso sulabharūpo paccayasamavāyassa ca yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyaṃ upanissayo hoti, dukkhūpanisā saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato aggimhi tāpanaṃ, udakena vā temanaṃ chedanakiriyaṃ samatthāya na visesapaccayo, tāpetvā pana samānayo gato udakatemanaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā ekantasukhasamaṅgitā sukhabahulatā ca puññakiriyaṃ samatthāya na visesapaccayo, sati pana samānayo gato dukkhasantāpane, sukhumabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyaṃ samatthāya sambhavati, tathā sati uppajjamānā puññakiriyaṃ mahājutikā mahāvippahārā paṭipakkhacchedanasamatthā hoti. Tasmā manussabhāvo puññakiriyaṃ visesapaccayo. Tena vuttaṃ “**tattha na sukaraṃ, manussabhūtasseva sukarā**”ti.

Atha (3.0102) “manussabhūtasā”ti ettha ko vacanatto? “Manassa ussannatāya **manussā**ti, sūrabhāvasatimantatābrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānā ukkaṭṭhaguṇacittāti attho. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā-

‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’ti (a. ni. 9.21; kathā. 271).

Tathā hi buddhā bhagavanto, paccekabuddhā, aggasāvaka, mahāsāvaka, cakkavattino, aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Te hi samānarūpādītāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussā tveva paññāyimsū”ti keci. Apare pana bhaṇanti “lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya **manussā**. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo, alobhādayo ca ussannā, te lobhādi-ussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādi-ussannatāya sugatimaggaṃ, nibbānagāmmimaggañca paripūrenti, tasmā lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catudīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti”ti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena **manussā**”ti vadanti. **Manu** nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākkattabbatāsu niyojanatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane “mahāsammato”ti vuccati amhākaṃ mahābodhisatto, paccakkhato, paramparā ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya “manussā, mānussā”ti ca vuccanti. Tato eva hi te “mānavā, manuṃjā”ti ca voharīyanti. **Manussa-**

bhūtassāti manussesu bhūtassa jātassa, manussabhāvaṃ vā pattassāti attho. Ayañca nayo lokiyamahājanassa vasena vutto. Mahābodhisattānaṃ pana santānassa mahābhinihārato paṭṭhāya kusaladhammapaṭṭipattiyaṃ sammadeva abhisankhatattā tesam sugatiyaṃ, attano uppajjanaduggatiyañca nibbattānaṃ kusalakammaṃ garutaramevāti dassetuṃ “**akāraṇaṃ vā etan**” ti-ādi vuttaṃ.

Evarūpe (3.0103) **attabhāveti** hatthi-ādi-attabhāve. **Ṭhiteṇa katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetuṃ** loke appaññatarūpattā. **Sukhena dīpetuṃ** “asukasmiṃ dese asukasmiṃ nagare asuko nāma rājā, brāhmaṇo hutvā imaṃ kusalakammaṃ akāsī” ti evaṃ suviññāpayabhāvato. **Thiraggahaṇoti** asithilaggāhī thāmappattaggaṇo. **Niccālaggaṇoti** acañcalaggāhī tatha kenacipi asaṃhāriyo. **Paṭikuṭatīti** saṃkuṭati, jigucchāvasena vivaṭṭati vā. **Pasāriyatī** Ti vitthataṃ hoti vepullaṃ pāpuṇāti.

Taveso mahāsamuddasadisoti eso udakogho teva mahāsamuddasadisoti. Dīyati etenāti **dānaṃ**, pariccāgacetanā. **Diyyānavasenāti** deyyadhammassa pariyaṭṭaṃ katvā pariccajanavasena **dānaṃ**. **Samvibhāgakarāṇavasenāti** tasseva attanā saddhiṃ parassa samvibhājanavasena **saṃvibhāgo**, tathāpavattā cetanā. **Sīlasamādāneti** sīlassa sammadeva ādāne, gahaṇe pavattaneti attho. Taṃ pavattikālena dassento “**pūraṇakāle**” ti āha. Mātu hito mattheyyo, yassa pana dhammassa vasena so “mattheyyo” ti vuccati, so **mattheyyatā** Ti āha “**mātu kātabbavatte**” ti. Eeva nayo “**pettheyyatāyā**” ti-ādīsu. **Aññataraññataresūti** aññamaññaviṣiṭṭhesu aññesu, te pana kusalabhāvena vuttā kusalāti āha “**evarūpesū**” ti. **Adhikusalesūti** abhivisiṭṭhesu kusalesu, sā pana abhivisiṭṭhatā upādāyupādāya hoti. Yaṃ panettha ukkaṃsagataṃ adhikusalaṃ, tadukkaṃsanayena idhādhippetanti taṃ dassetuṃ “**atthi kusalā, atthi adhikusalā**” ti-ādi vuttaṃ. Nanu paññāpāramisaṅgahaññasambhārabhūtā kusalā dhammā nippariyāyena sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayā kusalā nāma, ime pana mahāpurisalakkhaṇanibbattakā puññasambhārabhūtā kasmā tathā vuttāti? Sabbesampi mahābodhisattasantānagatānaṃ pāramidhammānaṃ sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayabhāvato. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahāpuriso yaṃ kiñci puññaṃ karoti, sabbaṃ taṃ sammāsambodhisamadhiḡamāyeva pariṇāmeti. Tathā hi sasambhārābyāso, dīghakālābyāso, nirantarābyāso, sakkaccābyāso cattāro abyāsā caturadhiṭṭhānaparipūritasambandhā anupubbena mahābodhiṭṭhānā sampajjanti.

Sakimpīti (3.0104) **pi**-Saddena anekavārampi kataṃ vijātiyena antaritaṃ saṅgaṇhāti. **Abhiṇhakarāṇenāti** bahulikārena. **Upacitanti** uparūpari vadḍhitaṃ. **Piṇḍikaṇanti** piṇḍaso kataṃ. **Rāsīkatanti** rāsibhāvena kataṃ. Anekakkhattuñhi pavattiyamānaṃ kusalakammaṃ santāne tathāladhaparibhāvanaṃ piṇḍibhūtaṃ viya, rāsibhūtaṃ viya ca hoti. Vipākaṃ pati saṃhaccakāribhāvattā **cakkavālaṃ atisambādhaṃ bhavaggaṃ atinīcaṃ**, sace pane taṃ rūpaṃ siyāti adhippāyo. **Vipulattāti** mahantattā. Yasmā pana taṃ kammaṃ mettākaruṇāsatisampajaññāhi pariggahitatāya durasamussāritaṃ pamāṇakarāṇadhammanti pamāṇarahitatāya “appamāṇan” ti vattabbataṃ arahati, tasmā “**appamāṇattā**” ti vuttaṃ.

Adhibhavatīti phalassa uḷārabhāvena abhibhuyya tiṭṭhati. Atthato paṇītapāṇī-

tānaṃ bhogānaṃ paṭilābho evāti āha **“atirekaṃ labhati”** ti. **Adhigacchatī**ti vindati, nibbattamānova tena samannāgato hotīti attho. Ekadesena aphusitvā sabbappadesehi phusanato sabbappadesehi phusantiyo etesaṃ pādatalānaṃ santīti **“sabbāvantehi pādatalēhi”** ti vuttaṃ. Yathā nikkhipane sabbe pādatalappadesā saṃhaccakārino aninnatāya samabhāvato, evaṃ uddharaṇepīti vuttaṃ **“samaṃ phusati, samaṃ uddharati”** ti. Idāni imassa mahāpurisalakkhaṇassa samadhigamena laddhabbanissandaphalavibhāvanamukhena ānubhāvaṃ vibhāvetuṃ **“sacepi hī”** -ti-ādi vuttaṃ. Tattha **narakanti āvāṭaṃ. Anto pavisati** samabhāvāpattiyā. **“Cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhānan”** ti idaṃ yaṃ bhūmippadesaṃ pādatalaṃ phusati, tattha cakkalakkhaṇampi phusanavasena patiṭṭhātīti katvā vuttaṃ. Tassa pana tathā patiṭṭhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāya evāti suppatiṭṭhitapādatāya ānubhāvakitane **“lakkhaṇantarānayaṃ kimatthiyaṃ”** ti na cintetabbaṃ. **Sīlatejenā**ti sīlappabhāvena. **Puññatejenā**ti kusalappabhāvena. **Dhammatejenā**ti ñāṇappabhāvena. Tīhipi padehi bhagavato buddhabhūtaṃ dhammā gahitā, **“dasannaṃ pāramīnaṃ”** -ti iminā buddhakaradhammā gahitā.

202. Mahāsamuddova sīmā sabbabhūmissarabhāvato. **“Akhilamanimittamaṅṅakan”** ti tīhipi padehi theyyābhāvova vuttoti āha **“niccoran”** ti-ādi (3.0105). **Khara-samphassaṭṭhenā**ti ghaṭṭanena dukkhasamphassabhāvena **khilāti. Upaddavapaccayaṭṭhenā**ti anattahetutāya **nimittāti. “Akhilan”** ti-ādinā ekacārīhi corābhāvo vutto, **“nirabbudan”** ti iminā pana gaṇabandhavasena vicaraṇacorābhāvo vuttoti dassetuṃ **“gumbaṃ gumbaṃ hutvā”** ti-ādi vuttaṃ. **Avikkhambhaniyoti** na vibandhaniyo kenaci appaṭibāhaniyo ṭhānato anikkaḍḍhaniyo. Paṭipakkhaṃ aniṭṭhaṃ atthetīti **paccatthiko**, etena pākaṭabhāvena virodhaṃ akaronto veripuggalo vutto. Paṭiviruddho amitto **paccāmitto**, etena pākaṭabhāvena virodhaṃ karonto veripuggalo vutto. **Vikkhambhetuṃ nāsakkhiṃsu**, aññadatthu sayameva vighātabya-sanaṃ pāpuṇiṃsu ceva sāvakattañca pavedesuṃ.

“Kammaṃ” ti-ādīsu **kammaṃ nāma** buddhabhāvaṃ uddissa katūpacito lakkhaṇasaṃvattaniyo puññasambhāro. Tenāha **“satasahassakappādhikāni”** ti-ādi. **Kamma-sarikkhakaṃ nāma** tasseva puññasambhārassa karaṇakāle kenaci akampaniyassa daḥhāvattitabhāvassa anucchaviko suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātassa lakkhaṇassa parehi avikkhambhaniyatāya ñāpakanimittabhāvo, svāyaṃ nimittabhāvo tasseva lakkhaṇassāti aṭṭhakathāyaṃ **“kamma-sarikkhakaṃ nāma ...pe... mahāpurisalakkhaṇaṃ”** ti vuttaṃ. Ṭhānagamanesu pādānaṃ daḥhāvattitabhāvo **lakkhaṇaṃ nāma**. Pādānaṃ bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ, pādatalānaṃ sabbabhāgehi phusanaṃ, samameva uddharaṇaṃ, tasmā suṭṭhu samaṃ sabbabhāgehi patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**, tassa bhāvo **suppatiṭṭhitapādatā**ti vuccati lakkhaṇaṃ. Suṭṭhu samaṃ bhūmiyā phusaneneva hi nesaṃ tattha daḥhāvattitabhāvo siddho, yaṃ **“kamma-sarikkhakaṃ”** ti vuttaṃ. **Lakkhaṇānisamsoti** lakkhaṇapaṭilābhassa udrayo, lakkhaṇasaṃvattaniyassa kammaṃ ānisamsaphalanti attho. Nissandaphalaṃ pana heṭṭhā bhāvitameva.

203. Kammādibhedeti kammakamma-sarikkhakalakkhaṇa lakkhaṇānisamsavisaññite vibhāge. **Gāthābandhaṃ sandhāya vuttaṃ**, attho pana apubbaṃ natthīti

adhippāyo. **Porāṇakattherāti** aṭṭhakathācariyā. **Vaṇṇanāgāthāti** thomanāgāthā vuttamevatthaṃ gahetvā thomanāvasena pavattattā. **Aparabhāge** (3.0106) **therā** nāma pāḷiṃ, aṭṭhakathañca potthakāropanavasena samāgatā mahātherā, ye sātṭhakathaṃ piṭakattayaṃ potthakāruḷhaṃ katvā saddhammaṃ addhaniyacira-
tṭhitikaṃ akaṃsu. **Ekapadikoti** “**dalhasamādāno ahoṣi**”ti-ādipāṭhe ekekapada-
gāhī. **Atthuddhāro**ti tadatthassa sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena uddha-
raṇato atthuddhārabhūto, tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatapadāni gahetvā gāthābandhava-
sena tadatthavicāraṇabhāvadassanaṃ, na pana dhammabhaṇḍāgārikena ṭhapita-
bhāvapaṭikkhipananti daṭṭhabbaṃ.

Kusaladhammānaṃ vacīsaccassa bahukārataṃ, tappaṭipakkhassa ca musāvā-
dassa mahāsāvajjataṃ dassetuṃ anantameva kusalakammapathadhamme
vadantopi tato vacīsaccaṃ nīharitvā katheti **sacce**ti vā sannidhāneva “dhamme”ti
vuccamānā kusalakammapathadhammā eva yuttāti vuttaṃ “**dhammeti dasakusala-**
kammapathadhamme”ti. Gobalībaddaṇāyena vā ettha attho veditabbo. **Indriyada-**
maneti indriyasaṃvare. Kusalakammapathagghaṇenassa vārittasilameva gahi-
tanti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ saṃyamasseva gahaṇaṃ katanti “**saṃyameti**
sīlasaṃyame”ti vuttaṃ. **Suci** vuccati puggalo yassa dhammassa vasena, taṃ
soceyyaṃ, kāyasucaritādi. Etasseva hi vibhāgassa dassanatthaṃ vuttampi cetaṃ
puna vuttaṃ, manosoceyyaggahaṇena vā jhānādi-uttarimanussadhammānampi
saṅgaṇhanatthaṃ **soceyyaggahaṇaṃ**. **Ālayabhū**tanti samathavipassanānaṃ
adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Uposathakammanti** uposathadivase samādiyitvā samācari-
tabbaṃ puññakammaṃ **uposatho** sahacaraṇaṇāyena. “**Avihimsāyāti** sattānaṃ
aviheṭhanāyā”ti vadanti, taṃ pana silaggahaṇeneva gahitaṃ. Tasmā **avihimsā-**
yāti karuṇāyāti attho. **Avihimsāggahaṇeneva** cettha appamaññāsāmaññaena cattā-
ropi brahmavihārā upacārāvattā gahitā lakkhaṇahāranayena. **Sakalanti** anava-
sesaṃ paripuṇṇaṃ. Evamettha kāmāvacarattabhāvapariyāpannattā lakkhaṇassa
taṃsaṃvattanikakāmāvacarakusaladhammā eva pāramitāsaṅgahapuññasambhā-
rabhūtakāyasucaritādīhi dvādasadhā vibhattā eva.

Gāthāyaṃ “sacce”ti-ādinā dasadhā saṅgayha dassitā. Esa nayo sesalakkhaṇepi.

Aṃnubhīti gāthāsukhatthaṃ akāraṃ sānunāsikaṃ katvā vuttaṃ. Byañjanāni lakkhaṇāni ācikkhantīti **veyañjanikā**. **Vikkhambhetabbanti** paṭibāhitabbaṃ **tassāti** (3.0107) mahāpurisassa, **tassa** vā mahāpurisalakkhaṇassa. Lakkhaṇasīsenā cettha taṃsaṃvattanikapuññasambhāro vuccati.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā

204. Bhayaṃ nāma bhīti, taṃ pana ubbijjanākārena, uttasanākārena ca pavattiyā duvidhanti āha “**ubbegabhayañceva uttāsabhayañcā**”ti. Tadubhayampi bhayaṃ vibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Apanūditāti** yathā corādayo viluppanabandhanādīni parassa na karonti, katañca paccāharaṇādinā paṭipākatikaṃ hoti, evaṃ yathā ca caṇḍahatthi-ādayo dūrato parivajjitā honti, aparivajjite tassa yathā ṭhāne ṭhitehi abhibhavo na hoti, evaṃ apanūditā. **Ativāhetīti** atikkāmeti. **Taṃ ṭhānanti** taṃ sāsakaṭṭhānaṃ. **Asakkontānanti** upayogatthe sāmivacanaṃ, asakkonteti attho. **Asakkontānanti** vā anādare sāmivacanaṃ. Saha parivārenāti **saparivāraṃ**. Tattha kiñci deyyadhammaṃ dento yadā tassa parivārabhāvena aññampi deyyadhammaṃ deti, evaṃ tassa taṃ dānamayaṃ puññaṃ saparivāraṃ nāma hoti.

Tamatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**tattha annan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā deyyadhammaṃ tassa annadānassa parivāro, evaṃ tassa sakkaccakaraṇaṃ pīti dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Yāgubhattaṃ datvāva adāsīti yojanā. Esa nayo ito paratopi. **Suttaṃ vaṭṭetīti** cīvarassa sibbanasuttakaṃ duvaṭṭativatṭādivasena vaṭṭitaṃ akāsi. **Rajananti** alli-ādirajanavatthūṃ. **Paṇḍupalāsanti** rajanupagameva paṇḍuvaṇṇaṃ palāsaṃ.

Heṭṭhimānīti annādīni **cattāri**. **Nisadaggahaṇeneva** nisadapotopi gahito. **Cīna-piṭṭhaṃ** sindhurakacuṇṇaṃ. **Kojavanti** uddalomi-ekantalomi-ādikojavattharaṇa. **Suvibhatta-antarānīti** suṭṭhu vibhatta-antarāni, etena cakkāvayavatṭhānānaṃ suparicchinnataṃ dasseti.

Laddhābhisekā khattiyā attano vijite visavitāya brāhmaṇādike catūhi saṅgahavattūhi rañjetuṃ sakkonti, na itarāti āha “**rājānoti abhisittā**”ti. Rājato yathāladdhagāmanigamādiṃ issaravatāya bhujjantīti **bhojakā**, tādiso bhogo etesaṃ atthi (3.0108), tattha vā niyuttāti **bhogikā**, te eva “**bhogiyā**”ti vuttā. **Saparivāraṃ dānanti** vuttanayena saparivāradānaṃ. **Jānātūti** “sadevako loko jānātū”ti iminā viya adhippāyena **nibbattaṃ cakkalakkhaṇanti** lakkhaṇasseva kamma sarikkhatā dassitā. Evaṃ sati tikameva siyā, na catukkaṃ, tasmā cakkalakkhaṇassa mahāparivāratāya ñāpakanimittabhāvo kamma sarikkhakaṃ nāma. Tenevāha “saparivāraṃ ...pe... jānātūti nibbattan”ti. “Dīghāyukatāya taṃ nimittan”ti (dī. ni. 3.207) ca vakkhati, tathā “taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotakan”ti (dī. ni. 3.221) ca. Nissandaphalaṃ pana paṭipakkhābhībhavo daṭṭhabbo. Tenevāha gāthāyaṃ “sattumaddano”ti.

205. Etanti etaṃ gāthābandhabhūtaṃ vacanaṃ, taṃ panatthato gāthā evāti āha “**imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccantī**”ti.

Puratthāti vā “pure”ti vuttatopi pubbe. Yasmā mahāpuriso na atitāya ekajātiyaṃ, nāpi katipayajātisu, atha kho purimapurimatarāsu tathāva paṭipanno, tasmā tattha paṭipattiṃ dassetuṃ “pure puratthā”ti vuttaṃ. Imissāpi jātiyaṃ atitakālavasena “purepuratthā”ti vuttuṃ labbhāti tato visesanatthaṃ “purimāsu jātisū”ti vuttanti āha “**imissā**”ti-ādi. Keci “imissā jātiyā pubbe tusitadevaloke katakammaṃ paṭikkhepavacanan”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ tattha tādissassa katakammaṃ abhāvato. **Apanūdanoti** apānetā. **Adhimuttoti** yuttapayutto.

Puññakammenāti dānādipuññakammena. **Evaṃ santeti** satamattena puññakammena ekekaṃ lakkhaṇaṃ nibbatteyya, evaṃ sati. **Na rocayiṃsū**ti kevalaṃ satamattena puññakammena lakkhaṇanibbattiṃ na rocayiṃsu aṭṭhakathācariyā. Kathaṃ pana rocayiṃsūti āha “**anantesu panā**”ti-ādi. **Ekekaṃ kammanti** ekekaṃ dānādipubbakammaṃ. **Ekekaṃ sataguṇaṃ katvā**ti anantāsu lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādipuññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ “satan”ti adhippettaṃ, tasmā idha **sata**-Saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvacanoti dasseti “satagghi sataṃ devamanussā”ti-ādīsu (3.0109) viya. Tenāha “**tasmā satapuññalakkhaṇoti imamattaṃ rocayiṃsū**”ti.

Āyatapaṇhitādīlakkhaṇavaṇṇanā

206. Sarasacuti nāma jātassa sattassa yāvajīvaṃ jīvitvā pakatiyā maraṇaṃ. Ākaḍḍhajiyaṃ dhanudaṇḍassa viya pādānaṃ antomukhaṃ kuṭilatāya **antovaṅka-pādatā**. Bahimukhaṃ kuṭilatāya **bahivaṅkapādatā**. Pādatalassa majjhe unatāya **ukkuṭikapādatā**. Aggapādena khañjanakā **aggakoṇḍā**. Paṇhipadesena khañjanakā **paṇhikoṇḍā**. **Unnatakāyenā**ti anonatabhāvena samussitasarīrena. **Muṭṭhikatahatthā**ti āvudhādīnaṃ gahaṇatthaṃ katamuṭṭhihatthā. **Phaṇahatthakā**ti añña-maññaṃ saṃsaṭṭhaṅgulihatthā. **Idametta kamma**sarikkhakanti idaṃ imesaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ tathāgatassa dīghāyukatāya ñāpakanimittabhāvo ettha āyatapaṇhitā, dīghaṅgulitā brahmujugattatāti etasmiṃ lakkhaṇattaye kamma-sarikkhakattaṃ. Nissandaphalaṃ pana anantarāyatādi daṭṭhabbaṃ.

207. Bhāyitabbavatthunimittaṃ uppajjamānampi bhayaṃ attasinehahetukaṃ pahīnasinehassa tadabhāvatoti āha “**yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitaṃ piya**”ti. **Suciṇṇenā**ti suṭṭhu katūpacitena sucaritakammunā.

Cavitvāti saggato cavitvā. “**Sujātagatto subhujo**”ti ādayo sarīrāvayavaguṇā imehi lakkhaṇehi avinābhāvinoti dassetuṃ vuttā. **Cirayapanāyā**ti attabhāvassa cirakālaṃ pavattanāya. Tenāha “**dīghāyukabhāvāyā**”ti. **Tatoti** cakkavattī hutvā yāpanato. **Vasippattoti** jhānādīsu vasībhāvañceva cetovasībhāvañca patto **hutvā**, kathaṃ iddhibhāvanāya iddhipādabhāvanāyāti attho. Yāpeti cirataranti yojanā.

Sattussadatālakkhaṇavaṇṇanā

208. Raso jāto etesanti **rasitāni**, mahārasāni. Tenāha “**rasasampannāna**”ti.

Piṭṭhakhajjakādīnīti pūpasakkhalimodakādīni. **Ādi**-saddena pana kadaliphalādiṃ saṅgaṇhāti. Piṭṭhaṃ pakkipitvā pacitabbapāyasaṃ **piṭṭhapāyasaṃ**. **Ādi**-saddena tathārūpabhojjayāgu-ādiṃ saṅgaṇhāti.

Idha (3.0110) kamma sarikkhakaṃ nāma sattussadatālakkhaṇassa paṇitalābhītāya ñāpakanimittabhāvo. Iminā nayena tattha tattha lakkhaṇe kamma sarikkhakaṃ niddhāretvā yojetabbam.

209. Uttamo aggarasadāyakoti sabbasattānaṃ uttamo lokanātho aggānaṃ paṇitānaṃ rasānaṃ dāyako. **Uttamānaṃ aggarasānanti** paṇitesupi paṇitarasānaṃ. **Khajjabhojjādijotakanti** khajjabhojjādilābhajotakaṃ. Lābhasaṃvattanikassa kamma phalaṃ “**lābhasaṃvattanikaṃ**”ti kāraṇūpacārena vadati. **Tadatthajotakanti** vā tassa paṇitabhojanadāyakattasaṅkhātassa atthassa jotakaṃ. **Tadādhigacchatī**ti ettha ā-kāro nipātamattanti āha “**taṃ adhigacchatī**”ti. **Lābhiruttamanti** rakāro padasandhikaro.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā

210. Pabbajitaparikkhāraṃ pattacīvarādiṃ **gihiparikkhāraṃ** vatthāvudhayānasa-yanādiṃ.

Sabbanti sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetī**ti satadhotatelena makkheti viya. **Atthasaṃvaḍḍhanakathāyā**ti hitāvahakathāya. **Kathā**gahaṇaṅcetha nidassanamattaṃ. Paresaṃ hitāvaho kāyapayogopi **atthacariyā**. Atṭhakathāyaṃ pana vacīpayogavaseneva atthacariyā vuttā.

Samānattatāyāti sadisabhāve samānaṭṭhāne ṭhapanena, taṃ panassa samānaṭṭhāne ṭhapanam attasadisatākaraṇam, sukkena ekasambhogatā, attano sukhu-ppattiyam; tassa ca dukkhuppattiyam tena attano ekasambhogatāti āha “**samāna-sukhadukkhabhāvenā**”ti. Sā ca samānasukhadukkhata ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti taṃ dassento “**ekāsane**”ti-ādimāha. **Na hi sakkā ekaparibhogo kātuṃ** jātiyā hīnattā. **Tathā akariyamāne ca so kujjhati** bhogena adhikattā, tasmā **dussaṅgaho**. **Na hi so ekaparibhogam icchati** jātiyā hīnabhāvato. **Na akariyamāne ca kujjhati** bhogena hīnabhāvato. **Ubhohī**ti jātibhogehi. **Sadisopi susaṅgaho** ekasadisabhā-vene va (3.0111) itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassābhāvato. **Adīyamānepi** kismiñci āmise **akariyamānepi** saṅgahe. **Na pāpakena cittaena passati** Pesalabhāvato. Tato eva **paribhogopi ...pe... hoti**. **Evarūpanti** gihī ce, ubhohi sadisaṃ; pabbajito ce, sīlavantanti adhippāyo.

Susaṅgahitāva hontīti suṭṭhu saṅgahitā eva honti daḷhabhattibhāvato. Tenāha “**na bhijjanti**”ti.

Dānādisaṅgahakammanti dānādibhedam parasāṅgaṇhanavasena pavattam kusalakammaṃ.

211. Anavaññātena aparibhūtena sambhāvitenā. **Pamodo** vuccati hāso, **na appamodenā**ti ettha paṭisedhadvayena so eva vutto. So ca odagyasabhāvattā na dīno dhammūpasañhitattā na gabbhayuttoti āha “**na dīnena na gabbhitenāti attho**”ti. Sattānaṃ agaṇhanaguṇenāti yojanā.

Atiruciranti ativiya rucirakatam, tam pana passantānam pasādāvahanti āha “**supāsādikan**” ti. **Suṭṭhu chekanti** ativiya sundaram. **Vidhātabboti** vidhātum sandisitum sakkuṇeyyo. Piyam vadatīti **piyavadū** Yathā “sabbavidū” ti. Sukhameva sukhatā, tam **sukhatam**. **Dhammañca anudhammañcā**ti lokuttaradhammañceva tassa anurūpapubbabhāgadhammañca.

Ussaṅkhapādādilakkhaṇavaṇṇanā

212. “Atthūpasamhitan” ti iminā vaṭṭanissitā dhammakathā vuttāti āha “**idhaloka-paralokatthanissitan**” ti. “**Dhammūpasamhitan**” ti iminā vivaṭṭanissitā, tasmā dasakusalakammamāpathā vivaṭṭasannissayā veditabbā. **Nidaṃsesīti** sandassesīti te dhamme paccakkhe katvā pakāsesīti. **Nidaṃsanakathanti** pākaṭakaraṇakatham. Jeṭṭhaṭṭhena **aggo**, pāsamsaṭṭhena **seṭṭho**, pamukhaṭṭhena **pāmokkho**, padhānaṭṭhena **uttamo**, hitasukhatthikehi pakārato varaṇīyato rajanīyato **pavaroti** evam atthavisesavācīnampi “aggo” ti-ādīnam padānam bhāvatthassa bhedābhāvato “**sabbāni aññamaññavevacanāni**” ti āha.

ṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosaṅkhā pādā
Uddhaṅgamanīyāti (3.0112) suṇantānaṃ uparūpari viśesaṃ gamentīti uddha-
ṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosaṅkhā pādā
etassāti **adhosaṅkhapādo**. **Saṅkhāti** ca gopphakānamidaṃ nāmaṃ.

213. Dhammadānayaññanti dhammadānasaṅkhātamaṃ yaññaṃ.

Suṭṭhu saṅṭhitāti sammadeva saṅṭhitā. Piṭṭhipādassa upari pakati-aṅgulena
caturaṅgule jaṅghāpadese **nigūḷhā** apaññāyamānarūpā hutvā ṭhitāti attho.

Eṇijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā

214. Sippanti sikkhitabbaṭṭhena “sippa”ti laddhanāmaṃ sattānaṃ jīvikāhetu-
bhūtaṃ ājīvaividhiṃ. Jīvikatthaṃ, sattānaṃ upakāratthañca veditabbaṭṭhena **vijjā**,
mantasatthādi. Caranti tena sugatiṃ, sukhañca gacchantīti **caraṇaṃ**. Kamma-
katāññaṃ uttarapadalopena “**kamma**”ti vuttanti āha “**kammanti kammassakatā-
jānana**paññā”ti. **Tāni cevāti** pubbe vuttahatthi-ādīni ceva. **Satta ratanā**ni muttā-
dīni satta ratanāni. **Ca**-saddena rañño upabhogabhūtānaṃ vatthaseyyādīnaṃ
saṅgaho. **Rañño anucchavikā**ni rañño paribhuñjanayogyāni. **Sabbesanti** “rājāra-
hānī”ti-ādīnā vuttānaṃ sabbesaṃyeva ekajjhaṃ **gahaṇaṃ**. Buddhānaṃ parisā
nāma odhiso anodhiso ca samitapāpā, tathatthāya paṭipannā ca hotīti vuttaṃ
“**samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā**”ti.

Sippādivācananti sippānaṃ sikkhāpanaṃ. Pāḷiyampi hi “vāceta”ti vācanasī-
sena sikkhāpanaṃ dassitaṃ. **Ukkuṭikāsananti** taṃtaṃveyyāvaccakaraṇena ukku-
ṭikassa nisajjā. Payojanavasena gehato gehamaṃ gāmato gāmaṃ jaṅghāyo kila-
metvā pesanaṃ **jaṅghapesanikā**. **Likhitvā pātitaṃ viya hoti** aparipuṇṇabhāvato.
Anupubba-uggatavaṭṭitanti gopphakaṭṭhānato paṭṭhāya yāva jāṇuppadesaṃ maṃsū-
pacayassa anukkamena samantato vaḍḍhitattā anupubbena uggataṃ hutvā suva-
ṭṭitaṃ. **Eṇijaṅghalakkhaṇanti** saṅṭhānamattena eṇimigajaṅghāsadisajaṅghala-
kkhaṇaṃ.

215. “Yatupaghātāyā”ti (3.0113) ettha **ta**-kāro padasandhikaro, anunāsikalo-
pena niddesoti āha “**ya**”ti-ādi. “Uddhaggalomā **sukhumattacotthatā**”ti vuttattā
codakena “kiṃ pana aññaṃ kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattati”ti codito, āca-
riyo “na nibbattati”ti vatvā “yadi evamaṃ idha kasmā lakkhaṇantaraṃ kathitaṃ”ti anto-
līnameva codanaṃ pariharanto “**yaṃ pana nibbattatīti ...pe... idha vuttan**”ti āha.
Tattha **yaṃ pana nibbattatīti** yaṃ lakkhaṇaṃ vuccamānalakkhaṇanibbattakena
kammunā nibbattati. **Taṃ anubyañjanaṃ hotīti** taṃ lakkhaṇaṃ vuccamānassa
lakkhaṇassa anukūlalakkhaṇaṃ nāma hoti. **Tasmā** tena kāraṇena **idha** eṇijaṅgha-
lakkhaṇakathane “uddhaggalomā sukhumattacotthatā”ti lakkhaṇantaraṃ **vuttaṃ**.

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā

216. Samitapāpaṭṭhena Samaṇaṃ, na pabbajjā mattena. **Bāhitapāpaṭṭhena**

brāhmaṇaṃ, na jātimattena.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha “**mahāpaññādīhi samannāgatoti attho**”ti. **Nānattanti** yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā bhagavā “mahāpañño”ti-ādinā kittiyati, tāsamaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā.

Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassā kiccasiddhiyā dassento “**mahante silakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā**”ti-ādimāha. Tattha hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya, pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, āni-saṃsamahantatāya ca silakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvaka-bodhipaccakabodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamaṃ. **Āni-saṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**, (visuddhi. 1.6) **ākaṅkheyyasuttādīsu** (ma. ni. 1.65) ca āgatanayeneva veditabbo. Iminā nayena (3.0114) **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ vitthāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭhānānaṃ** pana mahāvisayatāya, sā **bahudhātukasutte** āgatanayena veditabbā. **Vihārasamāpattiyo** samādhikkhandhaniddhāraṇanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahato, so saccavibhaṅga- (vibha. 189) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189) āgatanayena, **satipaṭṭhānā** dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu, (vibha. 355) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 355) ca āgatanayena, **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa, mahato sukhasa, mahato atthassa, mahato yogakkhemassa nibbattibhāvato, santapaṇītanipuṇa-atakkāvacaraṇaṇḍitavedaniyabhāvato ca; **abhiññānaṃ** mahāsambhārato, mahāvisayato, mahākiccatto, mahānubhāvato, mahānibbattito ca, **nibbānassa** madanimmadanādimahattasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti** “ayaṃ rūpakkhandho nāma ...pe... ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahavidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahavidhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa atītādibhedavasenāpi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma ...pe.. idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ āyatanānaṃ nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsūti** “ayaṃ cakkhudhātu nāma ...pe... ayaṃ manoviññādhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikā”ti evaṃ nānādhātūsūti ñāṇaṃ pavattati, tayidaṃ upādinnakadhātūvasena vuttaṃ. Paccekabuddhānampi hi dvinnāṅca aggasāvakānaṃ upādinnakadhātūsūti evaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṅca kho ekadesatova, na nippadesato. Anupādinnakadhātūnaṃ pana lakkhaṇādimmattameva jānanti, na nānākaraṇaṃ. Sabbaññubuddhāna-

meva pana “imāya nāmadhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco (3.0115), imassa tanutaco. Imassa pattamaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, imassa pītakaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, susaṅghānaṃ, dussaṅghānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusamaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṅṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, kaṅho, nīlo, odāto hoti” ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānāpaṭiccasamuppādesū Ti ajjhatabahiddhābhedaṭṭo ca nānāpabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgāni hi paccekamaṃ paṭiccasamuppādasāññitāni. Tenāha **saṅkhārapīṭake** “dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā” ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū** ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahitesu suññatabhāvesu tato eva itthipurisa-attattaniyādivasena anupalabbhanasabhāvesu pakāresu. **Ma-kāro** hettha padasandhikaro. **Nānā-atthesū** ti atthapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayuppannādivasena nānāvidhesu atthesu. **Dhammesū** ti dhammapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayādivasena nānāvidhesu dhammesu. **Niruttīsū** ti tesameva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttīsū. **Paṭibhānesū** ti atthapaṭisambhidādisu visayabhūtesu “imāni ñāṇāni idamatthajotakāni” ti (vibha. 726, 729, 731, 732, 734, 736, 739) tathā tathā paṭibhānato upaṭiṭṭhanato “paṭibhānāni” ti laddhanāmesu nānāñāṇesu. **“Puthunānāsīlakkhandhesū”** ti-ādīsū sīlassa puthuttaṃ vuttameva, itaresamaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **“puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkammā”** ti, tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ, puthuttaṃ dassetvā idāni sampayutta-dhammavasena hāsabhāvaṃ, pavatti-ākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvaṃ dassetuṃ **“katamā hāsapaññā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahu-lo** Ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī** ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ṭhapetvā indriyasaṃvaram tassa visuṃ vuttattā anavasesa-sīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitavikasitā viya (3.0116) pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatā. Puna **sīlakkhandhanti** ariyasīlakkhandhamāha. **“Samādhikkhandhan”** ti-ādīsūpi eseva nayo.

Sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippamaṃ javatī ti yā rūpadhamme “aniccā” ti sīghavegena pavattati, paṭipakkhadūrabhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesūpi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **“rūpan”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā** ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā** Ti bhayānakabhāvato. **Asāraṭṭhenā** ti asārakabhāvato attasāravirahato, niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā** ti tulānabhūtāya vipassanāpaññāya tuletivā. **Tīrayitvā** ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīrayitvā. **Vibhāvayitvā** ti yāthāvato pakāsetvā

paccakkhaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhanirodhahetubhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavi-passanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **“rūpan”** ti-ādi vuttaṃ. “Vuṭṭhānagā-minivipassanāvasenā” ti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhapahānena veditabboti. “Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapañña” ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **“uppannaṃ kāmavitakkaṃ”** ti-ādimāha. Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **“ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā ...pe... adhi-gatā hontī”** ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā” ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhika-paññaṃ dassetuṃ **“sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhapavattasaṃvego. **Uttāsabahuloti** ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrāsamānaso, etena ādināvā-nupassanamāha. **“Ukkaṇṭhanabahulo”** ti pana iminā nibbidānupassanamāha (3.0117) **“aratibahulo”** ti-ādinā tassā eva aparāparuppattim. **Bahimukhoti** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijhanaṃ **nibbedho**, so etissā atthi, nibbijhatīti vā **nibbedhikā**, sā eva pañña **nibbedhikapañña**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā ca suviññeyyameva.

217. Pabbajitaṃ upāsītāti ettha yādisaṃ pabbajitaṃ upāsato paññaṃ paṭilābho hoti, taṃ dassetuṃ **“paṇḍitaṃ pabbajitaṃ”** ti vuttaṃ. **Upāsanañcetta** upaṭṭhānavasena icchitaṃ, na upanisīdanamattenāti āha **“payirupāsītā”** ti. **Atthanti hitaṃ. Abbhantaraṃ karitvāti** abbhantaragataṃ katvā. Tenāha **“atthayuttan”** ti. Bhāvanapumṣa-kaniddeso cāyaṃ, hitūpasañhitaṃ katvāti attho. **Antara-saddo** vā cittapariyāyo “yassantarato na santi kopā” ti-ādīsu (udā. 20) viya. Tasmā **atthantaroti** hitajjhāsa-yoti attho.

Paṭilābhatthāya gatenāti paṭilābhatthāya pavattena,

paṭilābhasaṃvattaniyenāti attho. **Uppāde ca nimitte ca chekāti** uppādaavidhimhi ceva nimittavidhimhi ca kusalā. Uppādanimittakovidatāsīsena cettha lakkhaṇako-sallameva dasseti. Atha vā sesalakkhaṇānaṃ nibbattiyā buddhānaṃ, cakkavattī-nañca uppādo anumiyati, yāni tehi laddhabba-ānisaṃsāni nimittāni, tasmim **uppāde ca nimitte ca** anuminanādivasena **chekā** nipuṇāti attho. **Ñatvā passissatīti** ñāṇena jānitvā passissati, na cakkhuviññāṇenāti adhippāyo.

Atthānusāsanīsūti atthānaṃ hitānaṃ anusāsanīsu. Yasmā anathapaṭivajjanapubbikā sattānaṃ atthapaṭipatti, tasmā anathopi paricchijja gahetabbo, jānitabbo cāti vuttaṃ “**atthānattham pariggāhakāni ñāṇāni**” ti, yato “āyupāyakosallaṃ viya apāyakosallampi icchitabban” ti vuttaṃ.

Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā

218. Paṭisaṅkhānabalena (3.0118) kodhavinayena **akkodhano**, na bhāvanābale-nāti dassetuṃ “**na anāgānimaggenā**” ti-ādi vuttaṃ. **Evam akkodhavasikattāti** evaṃ maghamāṇavo viya na kodhavasam gatattā. **Nābhisajjīti** kujjhanavaseneva na abhisajji. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccaya-bhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetam, na lubbhanavasena. Tenāha “**kuṭilakaṇṭako viyā**” ti-ādi. So hi yattha laggati, taṃ khobhento eva laggati. **Tattha tathāti** tasmim tasmim mammaṭṭhāne. **Mammanti** phutṭhamattepi rujjana-ṭṭhānaṃ. **Pubbuppattikoti** paṭhamuppanno. **Tato balavataro byāpādo** laddhāseva-natāya cittassa byāpajjanato. **Tato balavatarā patitthiyanāti** sātisayaṃ laddhāseva-natāya tato byāpādāvattāyapi balavatarā patitthiyanā paccatthikabhāvena thāma-ppattito.

Sukhumattharaṇādīti ādi-saddena paṇitabhojanīyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo bhojanadānassapi vaṇṇasampadānimittabhāvato. Tenāha bhagavā “bhojanaṃ bhikkhave dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ ...pe... āyuṃ deti, vaṇṇaṃ deti” ti (a. ni. 5.37) tathā ca vakkhati “āmisadānena vā” ti.

219. Ti adāsi. **Devoti** megho, pajjunno eva vā. **Varataroti** uttamataro. Pabbajjāya visadisāvattādi bhāvato na pabbajjāti **apabbajjā**, gihibhāvo. Acchādentīti kopīnaṃ paṭicchādentīti etehīti acchādanāni, nivāsanāni, tesam **acchādanānañceva** sesa **vatthānañca** kojavādi **uttamapāvuraṇānañca**. **Vināsoti** katassa kamma avipa-ccitvā vināso.

Kosohitavattaguyhalakkhaṇavaṇṇanā

220. **Samānetāti** sammadeva ānetā samāgametā. **Rajje patitṭhitena sakkā kātuṃ** bahubhatikasseva ijjhanato. Kattā nāma natthīti vajjam paṭicchādentīti ānetvā sambandho, karonti vajjapaṭicchādanakammanti vā. Nanu vajjapaṭicchādanakammaṃ nāma sāvajjanti? Saccaṃ sāvajjam saṃkiliṭṭhacittena (3.0119) paṭicchā-dentassa, idaṃ pana asaṃkiliṭṭhacittena parassa uppajjanaka-anattham parihara-ṇavasena pavattaṃ adhippetam. “**Ñātisaṅgaham karontenā**” ti etena ñātathacari-

yāvasena taṃ kammaṃ pavattatīti dasseti.

221. Amittatāpanāti amittānaṃ tapanasilā, amittatāpanaṃ hotu vā mā vā evaṃ-sabhāvāti attho. Na hi cakkavattino puttānaṃ amittā nāma keci honti, ye te bhavēyyuṃ, cakkānubhāveneva sabbepi khattiyādayo anuvattakā tesāṃ bhavanti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā

222. Samanti samānaṃ. Tena tena loke viññātaguṇena **samaṃ samānaṃ jānāti**, yato tattha paṭipajjanavidhināva itarasmim paṭipajjati. **Sayaṃ jānātīti** aparaneyyo hutvā sayameva jānāti. **Purisaṃ jānātīti** vā “ayaṃ seṭṭho, ayaṃ majjhimo, ayaṃ nihīno”ti taṃ taṃ purisaṃ yāthāvato jānāti. **Purisavisesaṃ jānātīti** tasmim tasmim purise vijjamānaṃ visesaṃ jānāti, yato tattha tattha anurūpadānapadānādipaṭipattiyā yuttapattakārī hoti. Tenāha “**ayamidamarahati**” ti-ādi.

Sampattipaṭilābhatṭhenāti diṭṭhadhammikādisampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena. **Samasaṅgahakammanti** samaṃ jānitvā tadanurūpaṃ tassa tassa saṅgaṇhana-kammaṃ.

223. Tulayitvāti tīrayitvā. **Paṭivicinitvāti** vīmaṃsitvā. Nipuṇayogato **nipuṇā**, Ati-viya nipuṇā **atinipuṇā**, sā pana tesāṃ nipuṇatā saṅhasukhumā paññāti āha “**sukhu-mapaññā**” ti.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā

224. Khemakāmoti anupaddavakāmo. Kammassakatāññaṃ sattānaṃ vadḍhi-āvahaṃ sabbasampattividhāyakanti āha “**paññāyāti kammassakatāpaññā-yā**” ti.

Samantaparipūrānīti (3.0120) samantato sabbabhāgehi paripuṇṇāni. Tato eva **ahināni** anūnāni. **Dhanādīhīti** dhanadhaññādīhi.

225. Okappanasaddhā saddheyyavatthuṃ okkanditvā pakkhanditvā saddahana-saddhā. Sā eva pasādanīyavatthusmimpi abhippasīdanavasena pavattiyā **pasāda-saddhā**. **Pariyattisavanenāti** sattānaṃ hitasukhāvahāya pariyattiyā savanena. Dhāraṇaparicayādīnaṃ taṃmūlakattā tathā vuttaṃ. **Etesanti** saddhādīnaṃ. Saha hānadhammenāti **sahānadhammo**, na sahānadhammoti **asahānadhammo**, tassa bhāvo **asahānadhammatā**, taṃ **asahānadhammatam**, aparihānīyasabhāvanti attho.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā

226. Tilaphalamattampi bhojanaṃ. **Sabbattha pharatīti** sabbā rasāharaṇīyo anu-

ssarantaṃ sabhāvena sabbasmiṃ kāye pharati. **Samā hutvā vahantīti** avisamā ujukā hutvā pavattanti.

Ārogyakaraṇakammanti arogabhāvakaṃ sattānaṃ aviheṭhanakammaṃ. Madhurādibhedam rasam gasati harati etehi, sayameva vā taṃ gasanti gilanti anto pavesentīti **rasaggasā**, rasaggasānaṃ aggā **rasaggasaggā**, te ettha santīti **rasaggasaggi**, tadeva lakkhaṇam. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ taggatavisesā-vabodhanattham bhinnaṃ viya katvā vohāro yathā “silāputtakassa sarīran”ti. Rasaggasaggitāsaṅkhātāṃ vā lakkhaṇam **rasaggasaggilakkhaṇam**.

227. Vadha-saddo “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodati”ti-ādīsu (pāci. 879) bādhanatthopi hotīti tato visesanattham “**māraṇavadhenā**”ti vuttaṃ, māraṇasaṅkhātena vadhenāti attho. Bādhanattho eva vā **vadha**-saddo, māraṇena, bādhanena cāti attho. **Ubbādhanāyāti** bandhanāgāre pakkhipitvā uddham uddham bādhanena. Tenāha “**bandhanāgārappavesanē**”ti.

Abhinīlanettādīlakkhaṇavaṇṇanā

228. Viṣaṭanti kujjhanavasena vinisaṭam katvā. Tenāha “**kakkaṭako viyā**”ti-ādi. **Visācīti** virūpaṃ sācitakam, vijimhanti attho. Tenāha “**vaṅkakkhikoṭiyā**”ti (3.0121), kuṭila-akkhikoṭipātenāti attho. **Viceyya pekkhitāti** ujukam anoloketvā diṭṭhipātam vicāretvā oloketvā. Tenāha “**yo kujjhitvā**”ti-ādi. **Paroti** kujjhito. **Na oloketi** taṃ sammukhā gacchantam kujjhitvā na oloketi, parammukhā. **Viteyyāti** virūpaṃ tiriyaṃ, viññūnaṃ olokanakkamaṃ vītikkamitvāti attho. Jimham anoloketvā ujukam olokanam nāma kuṭilabhāvakarānaṃ pāpadhammānaṃ abhājana-ujukatacittata-sseva hotīti āha “**ujumano hutvā ujum pekkhitā**”ti. Yathā ca ujum pekkhitā hotīti ānetvā sambandho. **Pasaṭanti** ummīlanavasena sammadeva patthaṭam. **Vipulam vitthatanti** tasseva vevacanaṃ. Piyam piyāyitabbaṃ dassanaṃ olokanam eta-ssāti **piyadassano**.

Kāṇoti akkhīni nimmīletvā pekkhanako. **Kākakkhīti** kekarakkho. **Vaṅkakkhīti** jimhapekkhanako. **Āvilakkhīti** ākuladiṭṭhipāto. Nīlapītalohitasetakāḷavaṇṇānaṃ vasena **pañcavaṇṇo**. Tattha pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlaseta-kāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā. “**Pasādoti** pana tesam vaṇṇānaṃ pasannākāraṃ sandhāya vuttan”ti keci. **Pañcavaṇṇo pasādoti** pana yathāvuttapañcavaṇṇaparivāro, tehi vā paṭimaṇḍito pasādoti attho. **Nettasampattīkarānīti** “pañcavaṇṇapasādatā tirohitavidūragatadassanasamatthatā”ti evamādi cakkhusampadāya kāraṇāni. **Lakkhaṇasatthe yuttāti** lakkhaṇasatthe āyuttā sūksalā.

Uṇhīsasīsalakkhaṇavaṇṇanā

230. PubbaṅgamoTi ettha pubbaṅgamatā nāma pamukhatā, jeṭṭhaseṭṭhaka-bhāvo bahujanassa anuvattaniyatāti āha “**gaṇajēṭṭhako**”ti-ādi.

Pubbaṅgamatāti pubbaṅgamassa kammaṃ. Yassa hi kāyasucaritādīkamma

vasena mahāpuriso bahujanassa pubbaṅgamo ahosi, tadassa kammaṃ “pubbaṅgamatā”ti adhippetam, na pubbaṅgamabhāvo. Tenāha “**idha kammaṃ nāma pubbaṅgamatā**”ti. **Pītipāmojjena** (3.0122) **paripuṇṇasīsoti** pītiyā, pāmojjena ca sampuṇṇapaññāsīso bahulam somanassasahagataññānasampayuttacittasamaṅgī eva hutvā **vicarati**. **Mahāpurisoti** mahāpurisajātiko.

231. Bahujananti sāmi-atthe upayogavacananti āha “**bahujanassā**”ti. Paribhuñjanaṭṭhena **paṭibhogo**, upayogavatthu paṭibhogo, tassa hitāti **paṭibhogiyā**. Desakālam ṅatvā tadupakaraṇūpaṭṭhānādi **veyyāvaccakarā** sattā. **Abhiharantīti** byāharanti. Tassa tassa veyyāvaccassa paṭiharaṇato pavattanakaraṇato **paṭihāro**, veyyāvaccakaro, tassa bhāvo **paṭihārakanti** āha “**veyyāvaccakarabhāvan**”ti. Visavanaṃ **visavo**, kāmakāro vasitā, so etassa atthīti **visavīti** āha “**ciṇṇavasī**”ti.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā

232. UpavattatīTi anukūlabhāvaṃ upecca vattati. Tenāha “**ajjhāsayaṃ anuvattatī**”ti.

Ekekalomalakkhaṇanti ekekasmim lomakūpe ekekalomatālakkaṇaṃ. **Ekekehi lomehīti** aññesaṃ sarīre ekekasmimpi lomakūpe anekānipi lomāni uṭṭhahanti, na tathāgatassa. Tehi puna paccekaṃ lomakūpesu ekekeheva uppannehi kuṇḍalāvattahi padakkhiṇāvattakajātehi nicitaṃ viya sarīraṃ hotīti vuttaṃ “**ekekalomūpacitaṅgavā**”ti.

Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā

234. Abhinditabbaparisoti parehi kenaci saṅgahena saṅgahetvā, yuttikāraṇaṃ dassetvā vā na bhinditabbapariso.

Apisuṇāvācāyāti upayogatthe sāmivacanaṃ, pesuññassa paṭipakkhabhūtaṃ kusalakammaṃ. **Pisuṇā vācā** etassāti **pisuṇāvāco**,

tassa **pisuṇavācassa** puggalassa. **Aparipuṇṇā**ti cattārīsato ūnabhāvena na pari-
puṇṇā. **Viraḷā**Ti savivarā.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā

236. ĀdeyyavācoTi (3.0123) ādaragāravavasena ādātābbavacano. “Evametan”-
ti **gahetābbavacano** sirasā sampañcchitasāsano.

Baddhajivhāti yathā sukhena parivattati, evaṃ sirādīhi palibuddhajivhā. **Gūḷhaji-
v**hāti rasabahalatāya gūḷhagaṇḍasadisajivhā. **Dvijivhā**ti agge kappabhāvena
dvidhābhūtajivhā. **Mammanā**ti apparippuṭatalāpā. Kharapharusakakkasādivasena
saddo bhijjati bhinnakāro hoti. Vicchinditvā pavattassaratāya **chinnassarā vā**. Ane-
kākaratāya **bhinnassarā vā**. Kākassa viya amanuññassaratāya **kākassarā vā**.
MadhuroTi iṭṭhe, kammaphalena vatthuno suvisuddhattā. **Pemaṇiyoti** pītisañja-
nano, piyāyitabbo vā.

237. AkkosayuttattāTi akkosupasañhitattā akkosavatthusahitattā. **Ābādhaka-
r**inti ghaṭṭanavasena paresaṃ piḷāvahaṃ. Bahuno janassa avamaddanato, pama-
ddābhāvakaṇato vā **bahujanappamaddanaṃ**. **Abāḷhanti** vā ettha a-kāro
vuddhi-attho “asekkhā dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. tikamātikā 11) viya, tasmā ati-
viya bāḷhaṃ pharusam **giranti** evamettha attho veditabbo. **Na bhaṇī**ti cettha “na
abhaṇi na bhaṇī”ti saralopena niddeso. **Susaṃhitanti** suṭṭhu saṃhitam. Kena
pana suṭṭhu saṃhitam? “Madhuran”ti anantameva vuttattā madhuratāyāti viññā-
yati, kā panassa madhuratāti āha “**suṭṭhu pemaṃhitam**”ti. Upayogaputhuttavi-
sayo yaṃ **vācā**-saddoti āha “**vācāyo**”ti, sā cassā upayogaputhuttavisayatā “hada-
yagāminiyo”ti padena samānādhikaraṇatāya daṭṭhabbā. “**Kaṇṇasukhan**”ti pāṭhe
bhāvanapuṃsakaniddesoyanti dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttam. **Vedayathā**ti kālavi-
pallāsenāyaṃ niddesoti āha “**vedayitthā**”ti. **Brahmassaratanti** seṭṭhassarataṃ,
brahmuno sarasadisassarataṃ vā. **Bahūnaṃ bahunti** bahūnaṃ janānaṃ bahuṃ
subhaṇitanti yojanā.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā

238. Appadhaṃsikoti appadhaṃsiyo. **Ya**-kāraṃ hi **ka**-kāraṃ katvā ayaṃ
niddeso yathā “niyyānikā dhammā”ti (dha. sa. dukamātikā 97) **guṇatoti** attanā
adhigataguṇato. **Ṭhānatoti** yathāṭhitatṭhānantarato.

Palāpakathāyāti (3.0124) samphappalāpakathāya. **Antopaviṭṭhahanukā** ekato,
ubhato vā saṃkucitavisukā. **Vaṅkahanukā** ekapassena kuṭilavisukā. **Pabbhāraha-
nukā** purato olambamānavisukā.

239. Vikiṇṇavacanā nāma samphappalāpino, tappaṭikkhepena **avikiṇṇavacanā**
mahābodhisattā. Vācā eva tadatthādhigamupāyatāya “**byāppatho**”ti vuttāti āha
“**avikiṇṇa ...pe... vacanapatho assā**”ti. “**Dvīhi dvīhī**”ti nayidaṃ āmedītavacanaṃ
asamānādhikaraṇato, atha kho dvīhi diguṇatādassananti āha “**dvīhi dvīhīti catū-
hī**”ti. Tasmā “dvidugamā”ti catugamā vuttāti āha “**catuppadānan**”ti. **Tathāsabhā-**

voti yathāssa vuttanayena kenaci appadhamṣiyatā hoti guṇehi, tathāsabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā

240. Visuddhasīlacāratāya parisuddhā samantato sabbathā vā suddhā puggalā parivārā etassāti **parisuddhaparivāro**.

241. Pahāsīti tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca pariccaji. Tidivaṃ tāva-tiṃsabhavanam puram nagaram etesanti **tidivapurā**, tāvatiṃsadevā, tesam varo tidivapuravaro, indo. Tena **tidivapuravarena**. Tenāha “**sakkenā**”ti. Lapanti kathenti etenāti **lapanam**, mukhanti āha “**lapanajanti mukhajan**”ti. Suṭṭhu dhavala-tāya **sukkā**, īsakampi asaṃkiliṭṭhatāya **suci**. Sundarasaṅṭhānatāya suṭṭhu bhāvanato, vipassanato ca **sobhanā**. Kāmaṃ janānam manussānam nivāsanaṭṭhānādi-bhāvena patiṭṭhābhūto desaviseso “janapado”ti vuccati, idha pana saporivāracatumahādīpasaññito sabbo padeso tathā vuttoti āha “**cakkavāḷaparicchinno janapado**”-ti. Nanu ca yathāvutto padeso samuddaparicchinno, na cakkavāḷapabbataparicchinnoti? So padeso cakkavāḷaparicchinnoti hoti tathā vuttaṃ. Ye vā samuddanissitā, cakkavāḷapādanissitā ca sattā, tesam te te padesā patiṭṭhāti tepi saṅgaṅhanto “**cakkavāḷaparicchinno**”ti avoca. **Cakkavāḷaparicchinnoti** ca cakkavāḷena paricchinnoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassā**Ti tassa cakkavattino. Puna (3.0125) **tassāti** tassa janapadassa. **Bahujana sukhanti** ettha paccatabahuvacanapena bahujanaggahaṇanti āha “**bahujanā**”ti. Yathā pana te hitasukham caranti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ “**samānasukhadukkhā hutvā**”ti vuttaṃ. **Vigatapāpoti** sabbaso samucchindanena viniddhutapāpadhammo. **Daratho** vuccati kāyiko, cetasiko ca pariḷāho. Tattha cetasikapariḷāho “vigatapāpo”ti imināva vuttoti āha “**vigatakāyikadarathakilamatho**”ti. Rāgādayo yasmiṃ santāne uppannā, tassa malīnabhāvakaṇaṇena **malā**. Kacavarabhāvena **khilā**. Sattānam mahānatthakarattā visesato doso **kalīti** vuttaṃ “**dosakalīnañcā**”ti. **Panūdehīti** samucchindanavasena sasantānato nīhārakehi, pajahanakehīti attho. Sesam suviññeyyameva.

Ettha ca yasmā sabbesampi lakkhaṇānam mahāpurisasantānagatapuññasambhārahetaḥkabhāvena sabbamyeva taṃ puññakammaṃ sabbassa lakkhaṇassa kāraṇam visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇam bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti, tasmā yassa yassa lakkhaṇassa yaṃ yaṃ puññakammaṃ visesakāraṇam, taṃ taṃ vibhāgena dassenti ayaṃ desanā pavattā. Tattha yathā yādisaṃ kāyasucaritādipuññakammaṃ suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇam vuttaṃ, tādisameva “uṇhīsasīsatāya” kāraṇanti na sakkā vattuṃ daḷhasamādānatāvisiṭṭhassa tassa suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇabhāvena vuttattā, itarassa ca pubbaṅgamatāvisiṭṭhassa vuttattā, evaṃ yādisaṃ āyatapaṅhitāya kāraṇam, na tādisameva dīghaṅgulitāya, brahmujugattatāya ca kāraṇam visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇam bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti. Tattha yathā ekeneva kammunā cakkhādinānindriyuppattiyam avatthābhedato, sāmattiyaḥbhedato vā kammabhedo icchitabbo. Na hi yada-vattham kammaṃ cakkhussa kāraṇam, tadavatthameva sotādīnam kāraṇam hoti

abhinnasāmatthiyaṃ vā, tasmā pañcāyatanikattabhāvapatthanābhūtā purimani-
pphannā kāmataṇhā paccayavasena viṣiṭṭhasabhāvā kammassa viṣiṭṭhasabhāva-
phalanibbattanasamatthatāsādhavasena paccayo hotīti ekampi anekavidhapha-
lanibbattanasamatthatāvasena anekarūpataṃ āpannaṃ viya hoti, evamidhāpi
“ekampi pāṇātipātā veramaṇivasena (3.0126) pavattaṃ kusalakammaṃ āyatapa-
ṇhitādīnaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ nibbattakaṃ hotīti vuccamānepi na koci
virodho. Tena vuttaṃ “so tassa kammassa katattā ...pe... imāni tīṇi mahāpurisala-
kkhaṇāni paṭilabhati”ti nānākammunā pana tesaṃ nibbattiyaṃ vattabbameva
natthi, pāḷiyaṃ pana “tassa kammassā”ti ekavacananiddeso sāmāñnavasena
daṭṭhabbo. Evañca katvā satapuññalakkhaṇavacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Imāni
dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati”ti-ādīsupi eseva nayoti.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

242. Pākārena (3.0127) parikkhittanti padaṃ ānetvā sambandho. **Gopurattālaka-**
yuttanti dvārapāsādena ceva tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpita-aṭṭālakehi
ca yuttaṃ. Veḷūhi parikkhittattā, abhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañcha-
nnattā ca **nīlobhāsaṃ**. Chāyūdakasampattiyā, bhūmibhāgasampattiyā ca **mano-**
ramaṃ.

Kāḷakavesenāti kalandakarūpena. **Nivāpanti** bhojanaṃ. **Tanti** uyyānaṃ.

“**Kho panā**”ti vacanālaṅkāramattametanti **tena samayenā**ti atthavacanaṃ
yuttaṃ. **Gahapati mahāsāloti** gahapatibhūto mahāsāro, ra-kārassa la-kāraṃ katvā
ayaṃ niddeso. Vibhavasampattiyā mahāsārappatto kuṭumbiko. “**Putto panassa**
assaddho”ti-ādi aṭṭhuppattiko yaṃ suttanikkhepoti taṃ aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ
āraddhaṃ. Kammaphalasaddhāya abhāvena **assaddho**. Ratanattaye pasādābhā-
vena **appasanno**. **Evamāhā**ti evaṃ idāni vuccamānākārena vadati.

Yāvajīvaṃ anussaraṇīyā hoti Hitesitāya vuttā pacchimā vācāti adhippāyena.
Puthudisāti visuṃ visuṃ disā, tā pana anekāti āha “**bahudisā**”ti.

243. “**Na tāva pavīṭṭho**”ti-ādīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Na idānevā**ti na
imāya eva velāya. Kiṃ carahīti āha “**paccūsasamayepī**”ti-ādi. **Gihivinayanti**
gihīnaṃ gahaṭṭhānaṃ vinayatantibhūtaṃ “gihinā evaṃ vattitabban”ti gahaṭṭhācā-
rassa gahaṭṭhavattassa anavasesato imasmiṃ sutte savisesaṃ katvā vuttattā.
Tathevāti yathā buddhacakkhunā diṭṭhaṃ, tatheva passi. **Namassati** vattavasena
kattabbanti gahetvā ṭhitattā.

Chadisādivaṇṇanā

244. Vacanaṃ sutvāva cintesi buddhānubhāvena attasammāpaṇidhānanimittena puññabalena ca codiyamāno. **Na kira tā etāti** tā cha (3.0128) disā etā idāni mayā namassiyamānā puratthimādikā na honti kirāti. **Nipātamattanti** anathakabhāvaṃ tassa vadati. **Pucchāpadanti** pucchāvacaṇaṃ.

Bhagavā gahapatiputtena namassitabbā cha disā pucchito desanākusalatāya ādito eva tā akathetvā tassa tāva paṭipattiyā naṃ bhājanabhūtaṃ kātuṃ vajjanīya-vajjanatthañceva sevittabbasevanatthañca ovādaṃ dento **“yato kho gahapatiputtā”**-ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tattha **kammakilesā**ti kammabhūtā saṃkilesā. **Kilissanti**ti kiliṭṭhā malīnā viya ṭhitā, upatāpitā ca hontīti attho. **Tasmāti** kilissananimittattā. Yadipi surāpānaṃ pañcaverabhāvena upāsakehi parivajjanīyaṃ, tassa pana apāyamukhabhāvena parato vattukāmatāya pāṇātipātādike eva sandhāya “cattāro”ti vuttaṃ, na “pañcā”ti. “Visuṃ akammaṃ pathabhāvato cā”ti apare. “Surāpānampi ‘surāmerayapānaṃ, bhikkhave, āseviṃ bhāviṃ bahuḷikataṃ nirayasamvattanikaṃ’-ti-ādi (a. ni. 8.40) vacanato visuṃ kammaṃ pathabhāvena āgataṃ. Tathā hi taṃ duccharitakammaṃ hutvā duggatigāmiṭṭhivattakabhāvena niyatan”ti keci, tesāṃ matena ekādasa kammaṃ pathā siyuṃ. Tasmā yathāvuttesveva kammaṃ pathesu upakāraṃ katasabhāgattavasena anuppaveso daṭṭhabboti “visuṃ akammaṃ pathabhāvato cā”ti suvuttametaṃ. Surāpānassa bhogāpāyamukhabhāvena vattukāmatāya “cattāro” tveva avoca. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, hetūti āha **“ṭhānehīti kāraṇehī”**ti. Apenti apagacchanti, apeti vā etehīti **apāyā**, apāyānaṃ, apāyā eva vā mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni**. **Vināsamukhānīti** etthāpi eseva nayo.

Kiñcāpi “ariyasāvakaṃ”ti pubbe sādharmaṇato vuttaṃ, visesato pana paṭhamāya bhūmīyaṃ ṭhitasseva vakkhamānanayo yujjati **“soti so sotāpanno”**ti vuttaṃ. Pāpaka-saddo nihīnapariyāyoti **“lāmakehi”**ti vuttaṃ. Apāyadukkhaṃ, vaṭṭadukkhañca pāpentīti vā pāpakā, tehi **pāpakehi**. **Cha disā**

paṭicchādentoti tena tena bhāgena dissantīti “disā”ti saññite cha bhāge satte yathā tehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭicchādentō paṭisandhārento. **Vijinanatthāyāti** (3.0129) abhibhavanatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca anattamaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadubhayatthamaṃ sampādeti, so ubhayalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato, sakaṭṭhasampādanato ca. Tenāha “**ayañceva loko**”ti-ādi. Pāṇātipātādīni **pañca verāni** Verappasavanato. **Āraddho hotīti** saṃsādhito hoti, tayidaṃ saṃsādhanamaṃ kittisaddena idha sattānaṃ cittatosanena, verābhāvāpādanena ca hotīti āha “**paritosito ceva nipphādito cā**”ti. Puna **pañca verānīti** pañca veraphalāni uttarapadalopena.

Katamassāti katame assa. **Kilesasampayuttatā kilesoti** taṃyogato taṃsadisaṃ vadati yathā “pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ, (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; 5.28; pārā. 11; dha. sa. 499; vibha. 508) nīlaṃ vatthan”ti ca. Sampayuttatā cettha tadekaṭṭhatāya veditabbā, na ekuppādādītāya. Evañca katvā pāṇātipātakammassa diṭṭhimānalobhādīhipi kiliṭṭhatā siddhā hoti, micchācārassa dosādīhi kiliṭṭhatā. Tenāha “**saṃkilesoyevā**”ti-ādi. Pubbe vutta-atthavasena pana sammukhenapi nesamaṃ kilesapariyāyo labbhateva. **Etadatthaparidīpakamevā**ti yo “pāṇātipāto kho”ti-ādinā vutto, etassa atthassa paridīpakameva. Yadi evaṃ kasmā puna vuttanti āha “**gāthābandhan**”ti, tassa atthassa sukhaggahaṇatthamaṃ bhagavā gāthābandhamaṃ avocāti adhippāyo.

Catuṭṭhānādivaṇṇanā

246. “Pāpakammaṃ karotī”ti kasmā ayaṃ uddesaniddeso pavattoti antolīnacodanaṃ sandhāya “**idaṃ bhagavā**”ti-ādi vuttaṃ. Sukkapakkhavasena hi uddeso kato, kaṇhapakkhavasena ca niddeso āraddho. **Kāra**keti pāpakammassa kārake. **Akāra**ko pākaṭṭho hoti yathā paṭipajjanto pāpamaṃ karoti nāma, tathā appaṭipajjanato. Saṃkilesadhammavivajjanapubbakamaṃ vodānadhammapaṭipatti-ācikkhanaṃ idha desanākosallaṃ. **Paṭhamataram** kārakamaṃ dassento āha yathā “vāmaṃ muñca dakkhiṇamaṃ gaṇhā”ti (dha. sa. aṭṭha. 498) tathā (3.0130) hi bhagavā aṭṭhatimṣa maṅgalāni dassento “asevanā ca bālānaṃ”ti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) vatvā “paṇḍitānañca sevanā”ti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) avoca. **Chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha “**chandena pemena agatin**”ti. **Chandāti** hetumhi nissakkavacananti āha “**chandenā**”ti. Chanda-saddo cettha taṇhāpariyāyo, na kusalacchandādi-pariyāyoti āha “**pemenā**”ti. **Parapadesūti** “dosāgatimaṃ gacchanto”ti-ādīsu vākyesu. “**Eseva nayo**”ti iminā “dosena kopenā”ti evamādi atthavacanamaṃ atidisati. **Mittoti** daḥhamitto, sambhattoti attho. **Sandiṭṭhoti** diṭṭhamattasahāyo. **Pakativeravasenāti** pakatīyā uppannaveravasena, cirakālānubandhavirodhavasenāti attho. Tenevāha “**taṅkhaṇuppannakodhavasena vā**”ti. **Yaṃ vā taṃ vā** ayuttaṃ akāraṇamaṃ **vatvā**. Visame corādike, visamāni vā kāyaduccaritādīni samādāya vattanena nissito **visamanissito**.

Chandāgati-ādīni na gacchati maggeneva catunnampi agatigamanānaṃ pahīnattā, **agatigamanānīti** ca tathāpavattā apāyagamanīyā akusalacittuppādā vedi-

tabbā agati gacchati etehīti.

Yassati tena kittiyatīti **yaso**, thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivāriyatīti **yaso**, parivāroti āha “**kittiyasopi parivārayasopi**” ti. **Parihāyatīti** pubbe yo ca yāvatake labbhati, tato parito hāyati parikkhayaṃ gacchati.

Cha-apāyamukhādivaṇṇanā

247. Pūve bhājane pakkhipitvā tajaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇāti** pana tassā surāya bijaṃ vuccati, ye “surāmodakā” tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanāḷikerādipuppharaso cirapārivāsiko **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**. Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso cirapārivāsiko **sambhārasaṃyutto**. **Taṃ sabbampīti** taṃ sabbaṃ dasavidhampi. **Madakaraṇavasena** (3.0131) **majjaṃ** pivantaṃ madayatīti katvā. Surāmerayamajje pamādatṭhānaṃ **surāmerayamajjapamādatṭhānaṃ**. **Anu anu yogoti** punappunaṃ taṃsamaṅgitā. Tenāha “**punappunaṃ karaṇaṃ**” ti, aparāparaṃ pavattananti attho. **Uppannā ceva bhogā parihāyanti** pānabyasanena byasanakaraṇato. **Anuppannā ca nuppajjanti** pamattassa kammantesu ñāyakaraṇābhāvato. **Bhogānanti** bhujjita-bbaṭṭhena “bhogā” ti laddhanāmānaṃ kāmagaṇānaṃ. Apāyamukha-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Avelāyāti** ayuttavelāya. Yadā vicarato attharakkhādayo na honti. **Visikhāsu cariyāti** racchāsu vicaraṇaṃ.

Samajjā vuccati maho, yattha naccānipi payojīyanti, tesaṃ dassanādi-atthaṃ tattha abhirativasena caraṇaṃ upagamanaṃ **samajjābhicaraṇaṃ**. **Naccādidassanavasena** naccādinānaṃ dassanādivasena naccādisaddalopo datṭhabbo, dassanena vā savanampi gahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcaviññānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato “dassanavasena” icceva vuttaṃ. Idha cittālasiyatā akāraṇanti “**kāyālasiyatā**” ti vuttaṃ. **Yuttappayuttatāti** tappasutatā atirekataratāya.

Surāmerayassa cha-ādīnavādivaṇṇanā

248. Sayaṃ datṭhabbanti **sandiṭṭhaṃ**. Sandiṭṭhameva **sandiṭṭhikaṃ**, dhanajāni-saddāpekkhāya pana itthilingavasena niddeso, diṭṭhadhammikāti ayamettha atthoti āha “**idhalokabhāvinī**” ti. Samaṃ, sammā passitabbāti vā **sandiṭṭhikā**, pānasamakālabhāvinīti attho. **Kalahappavaḍḍhanī** mittassa kalahe anādīnavadassibhāvato. **Khettaṃ** uppattiṭṭhānabhāvato. **Āyatananti** vā kāraṇaṃ, ākaro vāti attho. **Paraloke akittiṃ pāpuṇanti** akittisaṃvattaniyassa kammassa pasavanato. **Kopīnaṃ** vā pākaṭabhāvena akattabbarahassakammaṃ. Surāmadamattā ca pubbe attanā kataṃ tādisaṃ kammaṃ amattakāle chādentā vicarivā mattakāle paccatthikānampi vivaranti pākaṭaṃ karonti, tena tesaṃ sā surā tassa kopīnassa nidaṃsanato “**kopīnanidaṃsaṇi**” ti vuccatīti evamettha attho datṭhabbo. **Kammassakatāpa-**

ññanti nidassanamattam daṭṭhabbam. “Yaṃ kiñci lokiyaṃ paññaṃ dubbalaṃ karo-
 tiyevā”ti hi sakkā viññātuṃ. Tathā hi byatirekamukhena tamattham patitṭhapetuṃ
 (3.0132) “**maggapaññaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Antomukhameva na pavisati**”ti
 iminā surāya maggapaññādubbalakaraṇassa durasamussāritabhāvamāha. Nanu
 cevaṃ surāya tassā paññāya dubbalīkaraṇe sāmattiyaavighāto acodito hoti ari-
 yānaṃ anuppayogasseva coditattāti? Nayidaṃ evaṃ upayogopi nāma sadā tesam
 natthi, kuto kiccakaraṇanti imassa atthassa vuttattā. Atha pana aṭṭhānaparikappa-
 vasenassā kadāci siyā upayogo, tathāpi so tassā dubbaliyaṃ īsakampi kātuṃ
 nālamaeva sammadeva paṭipakkhadūrībhāvena suppatiṭṭhitabhāvato. Tenāha
 “maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkoti”ti. Maggasīsenā cettha ari-
 yānaṃ sabbassāpi lokiyalokuttarāya paññāya dubbalabhāvāpādāne asamatthā
 dassitāti daṭṭhabbam. Pajjati etena phalanti **padam**, kāraṇam.

249. Attāpissa akālacārissa **agutto** sarasato **arakkhito** upakkamatopi parivajja-
 nīyānaṃ aparivajjanato. Tenāha “**avelāya caranto hi**”ti-ādi. **Kaṇṭakādīnipīti pi**-sa-
 ddena sobbhādike saṅgaṇhāti. **Verinopīti pi**-saddena corādikā saṅgayhanti. **Putta-**
dārāti ettha puttaggahaṇena puttīpi gahitāti āha “**puttadhītarō**”ti. **Bahi patthananti**
 kāmāpatthanāvasena antogehassitato nibaddhavatthuto bahiddhā patthanam
 katvā. **Aññehi katapāpakammesūti** parehi katāsu pāpakiriyāsu. **Saṅkitabbo hoti**
 akāle tattha tattha caraṇato. **Ruhati** yasmiṃ padese corikā pavattā, tattha parehi
 diṭṭhattā. **Vattum na sakkāti** “ettakaṃ dukkham, ettakaṃ domanassan”ti paricchi-
 nditvā vattum na sakkā. **Taṃ sabbampi vikālacārimhi** puggale **āharitabbaṃ** tassa
 upari pakkhipitabbaṃ **hoti**. Kathaṃ? **Aññasmim puggale** tathārūpe āsaṅkitabbe
asati. Itīti evaṃ. **Soti** vikālacārī. **Purakkhato** Purato attano upari āsaṅkante katvā
 carati.

250. Naṭanāṭakādinaccanti naṭehi nātakehi naccitabbanāṭakādinaccavidhi. **Ādi-**
 saddena avasiṭṭham sabbam saṅgaṇhāti. “Tattha gantabbaṃ hotī”ti vatvā
 tatthassa gamanena yathā anuppannānaṃ bhogānaṃ anuppādo, uppannānaṃ
 vināso hoti, taṃ dassetuṃ “**tassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gītanti** saragataṃ, pakaraṇagataṃ
 (3.0133), tāḷagataṃ, apadhānagatanti gandhabbasatthavihitam aññampi sabbam
 gītam veditabbaṃ. **Vāditanti** viṇāveṇumudiṅgādivādanam. **Akkhānanti** bhāratayu-
 ddhasītāharaṇādi-akkhānam. **Pāṇissaranti** kaṃsatālam, “pāṇitālan”tipi vadanti.
Kumbhathūnanti caturassa-ambaṇakatālam. “Kuṭabherisaddo”ti keci. “**Eseva nayo**”-
 ti iminā “kasmim ṭhāne”ti-ādinā nacce vuttamattham gītādīsu atidisati.

251. Jayanti jūtam jinanto. **Veranti** jitena kiḷakapurisena jayanimittam attano
 upari veraṃ virodham **pasavati** uppādeti. Tañhissa verapasavanaṃ dassetuṃ
 “**jitam mayā**”ti-ādi vuttaṃ. **Jinoti** jūtaparājayāpannāya dhanajāniyā jino. Tenāha
 “**aññena jito samāno**”ti-ādi. **Vittam anusocatīti** taṃ jinaṃ vittam uddissa anutthu-
 nati. **Vinicchayaṭṭhāneti** yasmiṃ kismiñci aṭṭavinicchayaṭṭhāne. **Sakkhipuṭṭhassāti**
 sakkhibhāvena puṭṭhassa. **Akkhasoṇḍoti** akkhadhutto. **Jūtakaroti** jūtapamādaṭṭhā-
 nānuyutto. **Tvampi nāma kulaputtoti** kulaputto nāma tvam, na mayaṃ tayi kolapu-
 ttiyaṃ idāni passāmāti adhippāyo. **Chinnabhinnakoti** chinnabhinnahirottappo, ahi-
 riko anottappīti attho. **Tassa kāraṇāti** tassa atthāya.

Anicchitoti na icchito. Positabbā bhavissati jūtaparājayena sabbakālaṃ rittatu-
cchabhāvato.

Pāpamittatāya cha-ādīnavādivaṇṇanā

252. Akkhadhuttāti akkhesu dhuttā, akkhanimittaṃ atthavināsakā. **Itthisoṇḍāti** itthīsu soṇḍā, itthisambhoganimittaṃ ātappanakā. Tathā **bhattasoṇḍā**dayo vedītabbā. **Pipāsāti** uparūpari surāpipāsā. Tenāha “**pānasoṇḍā**”ti. **Nekatikā**dayo heṭṭhā vuttā eva. Metti-uppattiṭṭhānatāya **mittā honti**. **Tasmāti** pāpamittatāya.

253. Kammantanti kammaṃ, yathā suttaṃyeva suttanto, evaṃ kammaṃyeva kammanto, taṃ kātuṃ **gacchāmāti vutto**. Kammaṃ vā anto niṭṭhānaṃ gacchati etthāti **kammanto**, kammakaraṇaṭṭhānaṃ, taṃ **gacchāmāti vutto**.

Pannasakhāti (3.0134) suraṃ pātuṃ panne paṭipajante eva sakhāti panna-sakhā. Tenāha “**ayamevattho**”ti. “**Sammiyasammiyo**”ti vacanamettha atthīti **sammiyasammiyo**. Tenāha “**sammasammāti vadanto**”ti. **Sahāyo hotīti** sahāyo viya hoti. **Otārameva gavesatīti** randhameva pariyesati anattamassa kātukāmo. **Verappasavoti** parehi attani verassa pasavanaṃ anupavattanaṃ. Tenāha “**verabahulatā**”ti. Paresaṃ kariyamāno anatto ettha atthīti **anatto**, tabbhāvo **anattatāti** āha “**anattakāritā**”ti. Yo hi paresaṃ anattaṃ karoti, so atthato attano anattakāro nāma, tasmā **anattatāti** ubhayānatthakāritā. **Ariyo** vuccati satto, kucchito ariyo **kadariyo**. Yassa dhammassa vasena so

“kadariyo”ti vuccati, so dhammo **kadariyatā**, macchariyaṃ. Taṃ pana dubbisajjanīyabhāve t̥hitaṃ sandhāyāha “**sut̥thu kadariyatā thaddhamacchariyabhā**”voti. Avipaṇṇasabhāvato uṭṭhātuṃ asakkonto ca iṇaṃ gaṇhanto **saṃsīdantova iṇaṃ vigāhati** nāma. Sūriye anuggate eva kammante anārabhanto rattim̃ **anut̥thānasīlo**.

Atthāti dhanāni. **Atikkamantīti** apagacchanti. Atha vā **atthāti** kiccāni. **Atikkamantīti** atikkantakālāni honti, tesam̃ atikkamopi atthato dhanānameva atikkamo. **Iminā kathāmaggenāti** iminā “yato kho gahapatiputtā”ti-ādi (dī. ni. 3.244) nayappavattena kathāsaṅkhātena hitādhigamūpāyena. **Ettakaṃ kammanti** cattāro kammakilesā, cattāri agatigamanāni, cha bhogānaṃ apāyamukhānīti evaṃ vuttaṃ cuddasavidhaṃ pāpakammaṃ.

Mittapatirūpakavaṇṇanā

254. Anattoti “bhogajāni, āyasakyaṃ, parisamajjhe maṅkubhāvo, sammūlhamaraṇaṃ”ti evaṃ ādiko diṭṭhadhammiko “duggatiparikilesa, sugatiyañca appāyukatā, bahvābādhatā, atidaliddatā, appannapānatā”ti evaṃ ādiko ca anatto **uppaḥjati**. **Yāni kānici bhayānīti** attānuvādabhayaparānuvādabhayadaṇḍabhayādīni loke labbhamānāni yāni kānici bhayāni. **Upaddavāti** antarāyā. **Upasaggāti** sarīrena saṃsaṭṭhāni viya (3.0135) uparūpari uppajjanakāni byasanāni. **Aññadatthūti** ekantenāti etasmim̃ atthe nipāto “aññadatthudasō”ti-ādīsu (dī. ni. 1.42) viyāti vuttaṃ “**ekaṃsenā**”ti. **Yaṃ kiñci** gahaṇayogyam̃ **haratiyeva** gaṇhātiyeva. Vācā eva paramā etassa kammanti **vacīparamo**. Tenāha “**vacanamattenevā**”ti-ādi. **Anuppiyanti** takkanaṃ, yaṃ vā “rucī”ti vuccati yehi surāpānādīhi bhogā apenti vigaḥcchanti, tesu tesam̃ **apāyesu** byasanahetūsu **sahāyo hoti**.

255. Hārakoyeva hoti, na dāyako, tamassa ekaṃsato hārakabhāvaṃ dassetuṃ “**sahāyassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Yaṃ kiñci appakanti** pupphaphalādi yaṃ kiñci parittaṃ vatthuṃ **datvā, bahuṃ pattheti** bahuṃ mahagghaṃ vatthayugādiṃ paccāsīsati. Dāso viya hutvā mittassa taṃ taṃ kiccaṃ karonto kathaṃ amitto nāma jātoti āha “**ayan**”ti-ādi. Yassa kiccaṃ karoti anathaparihāratthaṃ, attano mittabhāvadassanattañca, taṃ **sevati**. **Atthakāraṇāti** vaḍḍhinimittaṃ, ayametesam̃ bhedo.

256. Pareti paradivase. **Na āgato sīti** āgato nāhosi. **Khiṇanti** tādisassa, asukassa ca dinnattā. **Sassasaṅgaheti** sassato kātabbadhaññasaṅgahe **kate**.

257. “Dānādīsu yaṃ kiñci karomā”ti vutte “sādhu samma karomā”ti anujānātīti imamattaṃ “**kalyāṇepi eseva nayo**”ti atidisati. Nanu evaṃ anujānanto ayaṃ mitto eva, na amitto mittapatirūpakoti? Anuppiyabhāṇīdassanamattametaṃ. Sahāyena vā desakālaṃ, tasmim̃ vā kate uppajjanakavirodhādiṃ asallakkhetvā “karomā”ti vutte yo taṃ jānanto eva “sādhu samma karomā”ti anuppiyaṃ bhaṇati, taṃ sandhāya vuttaṃ “kalyāṇaṃ pissa anujānātī”ti. Tena vuttaṃ “kalyāṇepi eseva nayo”ti.

259. Mittapatirūpakā ete mittāti evaṃ jānitvā.

Suhadamittavaṇṇanā

260. Sundarahadayāti (3.0136) pemassa atthivasena bhaddacittā.

261. Pamattaṃ rakkhatī ettha pamādasena kiñci ayutte kate tādise kāle rakkhaṇaṃ “bhītaṃ saraṇaṃ hotī”ti imināva taṃ gahanti tato aññameva pamattassa rakkhaṇavidhiṃ dassetuṃ “**majjaṃ pivivā**”ti-ādi vuttaṃ. Gehe ārakkhaṃ asaṃvihitassa bahigamanampi pamādapakkhikamevāti “**sahāyo bahigato vā hotī**”ti vuttaṃ. **Bhayaṃ harantoti** bhayaṃ paṭibāhanto. Bhogahetutāya phalūpacārena dhanam “**bhogaṃ**”ti vadati. **Kiccakaraṇīyeti** khuddake, mahante ca kātabbe uppanne.

262. Nigūhitaṃ yuttakathanti nigūhitaṃ chādetuṃ yuttakathaṃ, nigūhitaṃ vā yuttā kathā etassāti **nigūhitaṃ yuttakathaṃ**, attano kammaṃ. **Rakkhatī** anāvika-
ronto chādeti. **Jīvitampi** pi-saddena kimaṅgaṃ pana aññaṃ pariggahitavatthunti
dasseti.

263. Passantesu passantesūti āmeditavacanena nivāriyamānassa pāpassa punappunaṃ karaṇaṃ dīpeti. Punappunaṃ karonto hi pāpato visesena nivāre-
tabbo hoti. **Saraṇesūti** saraṇesu **vattassu** abhinnāni katvā paṭipajja, **saraṇesu** vā
upāsakabhāvena **vattassu**. **Nipuṇanti** saṅhaṃ. **Kāraṇanti** kammassakatādibheda-
yuttaṃ. **Idaṃ kammanti** imaṃ dānādibhedaṃ kusalakammaṃ. “Kammaṃ”ti sādha-
raṇato vuttassāpi tassa “sagge nibbattanti”ti padantarassannidhānena saddhāhi-
ro-
ttappālobhādiguṇadhammasamaṅgitā viya kusalahāvo jotito hoti. Saddhādayo
hi dhammā saggagāmiṃ maggo. Yathāha-

“Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
dhammā ete sappurisānuyātā;
etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
etena hi gacchati devalokaṃ”ti. (a. ni. 8.32);

264. Bhavanaṃ (3.0137) sampattivaḍḍhanaṃ **bhavoti** attho, tappaṭikkhepena
abhavoti āha “**abhavena avuḍḍhiyā**”ti. **Pārijuṇṇanti** jāni. **Anattamano hotī** attā-
mano na hoti anukampakabhāvato. Aññadatthu taṃ bhavaṃ attani āpatitaṃ viya
maññati. Idāni taṃ bhavaṃ sarūpato dassetuṃ “**tathārūpan**”ti-ādi vuttaṃ. **Virū-**
poti bībhaccho. **Na pāsādikoti** tasseva vevacanaṃ. **Sujātoti** sundarajātiko jātisa-
mpanno.

265. Jalanti jalanto. **Aggīvāti** aggikkhandho viya. **Bhāsatī** virocati. Yasmāssa
bhagavatā savisesaṃ virocanaṃ loke pākaṭabhāvañca dassetuṃ “jalaṃ aggīva
bhāsatī”ti vuttaṃ, tasmā yadā aggi savisesaṃ virocati, yattha ca ṭhito dūre ṭhitā-
nampi paññāyati, taṃ dassanādivasena tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**rattin**”ti-ādi
vuttaṃ.

“Bhamarasseva iriyato”ti etenevassa bhogasamharaṇaṃ dhammikaṃ ñāyope-
tanti dassento “**attānampi**”ti-ādimāha. **Rāsīm karontassāti** yathāssa dhanadhaññā-
dibhogajātaṃ sampiṇḍitaṃ rāsibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ iriyato āyūhantassa ca.
Cakkappamāṇanti rathacakkappamāṇaṃ. **Nicayanti** vuḍḍhiṃ parivuḍḍhiṃ.
“Bhogā sannicayaṃ yanti”ti keci paṭhanti.

Samāhatvāti saṃharitvā. **Alaṃ**-saddo “alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ,

alam virajjitun”ti-ādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 129, 134, 143) yuttanti imamattham joteti, “alamariyañāṇadassanavisesan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.328) pariya-ttanti. Yo veṭhitattoti-ādīsu (su. ni. 217) viya atta-saddo sabhāvapariyāyoti taṃ sabbam dassento “**yuttasabhāvo**”ti-ādīmāha. **Sanṭhapetunti** sammā ṭhapetuṃ, sammadeva pavattetunti attho.

Evam vibhajantoti evam vuttanayena attano dhanam catudhā vibhajanto vibhajanahetu **mittāni ganthati** soḷasa kalyāṇamittāni mettāya ajirāpanena pabandhati. Tenāha “**abhejjamānāni ṭhapeti**”ti. Katham pana vuttanayena catudhā bhogānam vibhajanena mittāni ganthatīti āha “**yassa hī**”ti-ādi. Tenāha bhagavā “dadam mittāni ganthati”ti (saṃ. ni. 1.246). **Bhuñjeyyāti** (3.0138) upabhuñjeyya, upayu-ñjeyya cāti attho. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnam dānavasena ceva adhi-vatthadevatādīnam petabalivasena, nhāpitādīnam vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva. Tathā hi vakkhati “imesu panā”ti-ādi āyo nāma heṭṭhimantena vayato catugguṇo icchitabbo, aññathā vayo avicchedavasena na santāneyya, nidheyya, bhājeyya ca asambhateti vuttam “**dvīhi kammaṃ payojaye**”ti. **Nidhe-tvāti** nidahitvā, bhūmigataṃ katvāti attho. **Rājādivasenāti ādi**-saddena aggi-udaka-coradubbhikkhādike saṅgaṇhāti. **Nhāpitādīnanti ādi**-saddena kulālarajakādīnam saṅgaho.

Chaddisāpaṭicchādānakaṇḍavaṇṇanā

266. Catūhi kāraṇehīti na chandagamanādīhi catūhi kāraṇehi. **Akusalam pahā-yāti** “cattāro kammakilesā”ti vuttam akusalañceva agatigamanākusalañca paja-hitvā. **Chahi kāraṇehīti** surāpānādīsu ādīnavadassanasañkhātehi chahi kāraṇehi. Surāpānānuyogādibhedam chabbidham **bhogānam apāyamukham** vināsa-mukham **vajjetvā**. **Soḷasa mittānīti** upakārādivasena cattāro, pamattarakkhaṇādiki-ccavisesavasena paccekam cattāro cattāro katvā soḷasavidhe kalyāṇamitte **sevanto** Bhajanto. Satthavāñijjādīmicchājīvam pahāya ñāyeneva vattanato **dhammikenā ājīvena jīvati**. **Namassitabbāti** upakāravasena, guṇavasena ca nama-ssitabbā sabbadā natena hutvā vattitabbā. Disā-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āgamanabhayanti** tattha sammā appaṭipattiyā, micchāpaṭipattiyā ca uppajjana-ka-anattho. So hi bhāyanti etasmāti “bhayan”ti vuccati. Yena kāraṇena mātāpitu-ā-dayo puratthimādibhāvena apadiṭṭhā, taṃ dassetuṃ “**pubbupakāritāyā**”ti-ādi vuttam, tena atthasarikkhatāya nesam puratthimādibhāvoti dasseti. Tathā hi mātā-pitaro puttānam puratthimabhāvena tāva upakāribhāvena dissanato, apadissa-nato ca puratthimā disā. Ācariyā antevāsikassa dakkhiṇabhāvena, hitāhitam pati-kusalabhāvena dakkhiṇārahatāya ca vuttanayena dakkhiṇā disā. Iminā nayena “**pacchimā disā**”ti-ādīsu yathāraham (3.0139) attho veditabbo. Gharāvāsassa dukkhabahulatāya te te ca kiccavisesā yathā-uppatitadukkhanittharaṇatthāti vuttam “**te te dukkhavisesse uttarati**”ti. Yasmā dāsakammakarā sāmikassa pādānam payirupāsanavasena ceva tadanucchavikakiccāsādhānavasena ca yebhuyyena santikāvacarā, tasmā vuttam “**pādamūle patitṭhānavasenā**”ti. **Guṇe-**

hīti uparibhāvāvahehi guṇehi. **Upari ʘhitabhāvenā**ti saggamagge mokkhamagge ca paṭiʘhitabhāvena.

267. Bhatoti posito, taṃ pana bharaṇaṃ jātakā lato paṭṭhāya sukhapaccayūpaha-
raṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca tehi pavattitanti dassetuṃ “**thaññaṃ pāye-
tvā**” ti-ādi vuttaṃ. **Jaggitoti** paṭijaggito. **Teti** mātāpitaro.

Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesaṃ paramparāya
ʘhitiyā kāraṇaṃ hotīti “**taṃ rakkhanto kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāmā**” ti vuttaṃ.
Adhammikavaṃsatoti “kulappadesādinā attanā sadisaṃ ekaṃ purisaṃ ghaṭetvā
vā gīvāyaṃ vā hatthe vā bandhamaṇiyaṃ vā hāretabban” ti evaṃ ādinā pavatta-a-
dhammikapaveṇito. **Hāretvā**ti apanetvā taṃ gāhaṃ vissajjāpetvā. Mātāpitaro tato
gāhato vivecaneneva hi āyatimaṃ tesaṃ paramparāhārikā siyā. **Dhammikavaṃseti**
hiṃsādiviratiyā dhammike vaṃse dhammikāya paveṇiyaṃ. **ʘhapentoti** paṭiʘha-
pento. **Salākabhattādīni anupacchinditvā**ti salākabhattadānādīni avicchinditvā.

Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti ettha yasmā dāyapaṭilābhassa

yogyabhāvena vattamānoyeva dāyajjaṃ paṭipajjati nāma, na itaro, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**mātāpitaro**”ti-ādi vuttaṃ. **Dāraketi** putte. **Vinicchayaṃ patvāti** “puttassa cajavissajjanan”ti evaṃ āgataṃ vinicchayaṃ āgamma. **Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti vuttanti** “dāyajjaṃ paṭipajjāmī” ti idaṃ catutthaṃ vattanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. **Tesanti** mātāpitūnaṃ. **Tatīyadivasato paṭṭhāyāti** matadivasato tatīyadivasato paṭṭhāya.

Pāpato nivāraṇaṃ nāma anāgatavisayaṃ. Sampattavattutopi hi nivāraṇaṃ vītikkame anāgate eva siyā, na vattamāne. Nibbattitā pana pāpakiriyā (3.0140) garahaṇamattapaṭikārāti āha “**katampi garahanti**”ti. **Nivesentīti** paṭiṭṭhapenti. Vuttappakārā mātāpitaro anavajjameva sippaṃ sikkhāpentīti vuttaṃ “**muddāgaṇanādisippan**”ti. **Rūpādīhīti ādi**-saddena bhogaparivārādiṃ saṅgaṇhāti. **Anurūpenāti** anucchavikena.

Niccabhūto samayo abhiṅhakaraṇakālo. Abhiṅhattho hi ayaṃ nicca-saddo “niccapahaṃsito niccapahaṭṭho”ti-ādīsu viya. Yuttapattakālo eva samayo **kālasamayo**. “**Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**”ti imināssa niccameva dāne tesam yuttapayuttataṃ dasseti. **Sikhāṭhapanam** dārakakāle. **Āvāhavivāham** puttadhītūnaṃ yobbanappaṭtakāle.

Tam bhayaṃ yathā nāgacchati, evaṃ pihitā hoti “puratthimā disā”ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. Yathā pana tam bhayaṃ āgaccheyya, yathā ca nāgaccheyya, tadubhayaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Vippaṭipannāti** “bhato ne bharissāmi”ti-ādinā uttasammāpaṭipattiyā akāraṇena ceva tappaṭipakkhamicchāpaṭipattiyā akāraṇena ca vippaṭipannā **puttā assu**. **Ētam bhayanti** etam “**mātāpitūnaṃ appatirūpāti** viññūnaṃ garahitabbatābhayaṃ, paravādabhayan”ti evamādi **āgaccheyya** puttesu. **Puttānaṃ nānurūpāti** ettha “puttānaṃ”ti padaṃ etam bhayaṃ puttānaṃ āgaccheyyāti evaṃ idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tādisānañhi mātāpitūnaṃ puttānaṃ ovādānusāsaniyo dātuṃ samatthakālato paṭṭhāya tā tesam dātabbā evāti katvā tathā vuttaṃ. Puttānañhi vasenāyaṃ desanā anāgatā **sammāpaṭipannesu** ubhosu attano, mātāpitūnañca vasena uppajjanakatāya **sabbaṃ bhayaṃ na hoti** sammāpaṭipannattā. Evaṃ paṭipannattā eva **paṭicchannā hoti** tattha kātabba-ṭṭhisanthārassa sammadeva katattā. **Khemāti** anupaddavā. Yathāvuttasammāpaṭipattiyā akāraṇena hi uppajjanaka-upaddavā karaṇena na hontīti.

“Na kho te”ti-ādinā vutto saṅgīti-anāruḷho bhagavatā tadā tassa vutto paramparāgato attho veditabbo. Tenāha “**bhagavā siṅgālakam etadavocā**”ti. **Ayañhīti** ettha **hi**-saddo avadhāraṇe. Tathā hi “**no aññā**”ti aññadisaṃ nivatteti.

268. Ācariyaṃ (3.0141) dūratova disvā uṭṭhānavacaneneva tassa paccuggama-nādisāmīkiriyaṃ avuttasiddhāti tam dassento “**paccuggamaṃ katvā**”ti-ādīmāha. **Upaṭṭhānenāti** payirupāsanena. **Tikkhattuṃ-upaṭṭhānagamanenāti** pāto, majjhānhike, sāyanti tīsu kālesu upaṭṭhānatthaṃ upagamanena. Sippuggahaṇatthaṃ pana upagamaṃ upaṭṭhānantogadham payojanavasena gamanabhāvatoti āha “**sippuggahaṇa ...pe... hoti**”ti. Sotuṃ icchā **sussūsā**, sā pana ācariye sikkhitabba-sikkhe ca ādaragāravapubbikā icchitabbā “addhā iminā sippena sikkhitena evarūpaṃguṇaṃ paṭilabhissāmi”ti. Tathābhūtañca tam savanaṃ saddhāpubbaṅgamaṃ

hotīti āha “**saddahitvā savanenā**” ti. Vuttamevattham byatirekavasena dassetuṃ “**asaddahitvā ...pe... nādhigacchati**” ti vuttaṃ. Tasmā tassattho vuttapaṭipakkhana-
yena veditabbo. Yaṃ sandhāya “avasesakhuddakapāricariyāyā” ti vuttaṃ, taṃ
vibhajanam anavasesato dassetuṃ “**antevāsikena hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Paccupaṭṭhānā-
dīnīti ādi**-saddena āsanapaññāpanam bījananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Antevāsika-
vattanti** antevāsikena ācariyamhi sammāvattitabbavattaṃ. **Sippapaṭiggahaṇenāti**
sippaganthassa sakkaccaṃ uggahaṇena. Tassa hi suṭṭhu uggahaṇena tadanusā-
renassa payogopi sammadeva uggahito hotīti. Tenāha “**thokaṃ gahetvā**” ti-ādi.

Suvinītam vinentīti idha ācāravinayo adhippeto. Sippasmiṃ pana sikkhāpanavi-
nayo “suggahitaṃ gāhāpentī” ti imināva saṅgahitoti vuttaṃ “**evaṃ te nisīditabban**” -
ti-ādi. Ācariyā hi nāma antevāsike na diṭṭhadhammike eva vinenti, atha kho sampa-
rāyikepīti āha “**pāpamittā vajjetabbā**” ti. Sippaganthassa uggaṇhanaṃ nāma yāva-
deva payogasampādanatthanti āha “**payogaṃ dassetvā gaṇhāpentī**” ti. **Mittāmacce-
sū** Ti attano mittāmaccesu. **Paṭiyādentīti** pariggahetvā naṃ mamattavasena paṭiyā-
denti. “Ayaṃ amhākaṃ antevāsiko” ti-ādinā hi attano pariggahitadassanamu-
khena ceva “bahussuto” ti-ādinā tassa guṇapariggaṇhanamukhe ca taṃ tesam
paṭiyādenti. **Sabbadisāsu rakkham karonti** cātuddisabhāvasampādanenassa
sabbattha sukhajīvibhāvasādhanato. Tenāha “**uggahitasippo hī**” ti-ādi. Sattānañhi
duvidhā sarīrarakkhā abhantaraparissayapaṭighātena, bāhiraparissayapaṭighā-
tena ca. Tattha (3.0142) **abhantaraparissayo** khuppiṃpāsādibhedo, so lābhasi-
ddhiyā paṭihaññati tāya tājāparihārasaṃvidhānato. **Bāhiraparissayo** cora-amanu-
ssādihetuko, so vijjāsiddhiyā paṭihaññati tāya tājāparihārasaṃvidhānato. Tena
vuttaṃ “**yaṃ yaṃ dīsan**” ti-ādi.

Pubbe “**uggahitasippo hī**” ti-ādinā sippasikkhāpaneneva lābhuppattiyā disāsu
parittāṇakaraṇam dassitaṃ, idāni “yaṃ vā so” ti-ādinā tassa uggahitasippassa
nippattivasena guṇakittanamukhena paggaṇhanenapi lābhuppattiyāti ayame-
tesam vikappānam bhedo. **Sesanti** “paṭicchannā hoti” ti-ādikam pāḷi-āgataṃ,
“evañca pana vatvā” ti-ādikam aṭṭhakathāgatañca. **Etthāti** etasmiṃ dutiyadisāvāre.
Purimanayenevāti pubbe paṭhamadisāvāre vuttanayeneva.

269. Sammānanā nāma sambhāvanā, sā pana atthacariyālakkaṇā ca dānala-
kkaṇā ca catutthapañcamatṭhāneheva saṅgahitāti piyavacanalakkaṇam taṃ
dassetuṃ “**sambhāvitakathākathanenā**” ti vuttaṃ. Vigatamānanā **vimānanā**, na
vimānanā **avimānanā**, vimānanāya akaraṇam. Tenāha “**yathā dāsakammakarāda-
yo**” ti-ādi. Sāmikena hi vimānitānam itthīnam sabbo parijano vimānetiyeva. **Paricara-
ntoti** indriyāni paricaranto. **Taṃ aticarati nāma** taṃ attano gihinim atimaññitvā aga-
ṇetvā vattanato. **Issariyavossaggenāti** ettha yādiso issariyavossaggo gihiniyā anu-
cchaviko, taṃ dassento “**bhattagehe vissatṭhe**” ti āha. Gehe eva ṭhatvā vicāreta-
bbampi hi kasivāñijjādikammaṃ kulitthiyā bhāro na hoti, sāmikasseva bhāro, tato
āgatasāpateyyam pana tāya suguttaṃ katvā ṭhapetabbaṃ hoti. “**Sabbaṃ issariyam
vissatṭham nāma hoti**” ti etā maññantīti adhippāyo. Itthiyo nāma puttalābhena viya
mahagghavipulālaṅkāralābhenapi na santussantevāti tāsam tosanaṃ alaṅkāradā-
nanti āha “**attano vibhavānurūpenā**” ti.

Kulitthiyā saṃvihitabbakammantā nāma āhārasampādanavicārappakārāti āha “**yāgubhattapacanakālādīnī**” ti-ādi. **Sammānanādīhi** yathārahaṃ (3.0143) piyavacanehi ceva bhojanadānādīhi ca **paheṇakapesanādīhi** aññato, tattheva vā uppānassa paṇṇākārassa chaṇadivasādīsu pesetabbapiyabhaṇḍehi ca **saṅgahitaparijanā**. Gehasāminiyā antogehajano niccaṃ saṅgahito evāti vuttaṃ “**idha parijanonāma ...pe... ṇātijano**” ti. **Ābhatadhananti** bāhirato antogehaṃ pavesitadhanaṃ. Gihiniyā nāma paṭhamaṃ āhārasampādane kosallaṃ icchitabbaṃ, tattha ca yuttapayuttatā, tato sāmikassa itthijanāyattesu kiccākiccesu, tato puttānaṃ parijanassa kātabbakiccesūti āha “**yāgubhattasampādanādīsū**” ti-ādi. “Nikkosajjā” ti vatvā tameva nikkosajjataṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**yathā**” ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ tatiyadisāvāre. **Purimanayenevāti** paṭhamadisāvāre vuttanayeneva. Iti bhagavā “pacchimā disā puttadārā” ti uddisitvāpi dāravaseneva pacchimaṃ disaṃ vissajjesi, na puttavasena. Kasmā? Puttā hi dārakakāle attano mātu anuggaṇhaneneva anuggahitā honti anukampitā, viññutaṃ pattakāle pana yathā tepi tadā anuggahetabbā, svāyaṃ vidhi “pāpā nivārenti” ti-ādinā paṭhamadisāvāre dassito evāti kiṃ puna vissajjanenāti. Dānādisaṅgahavatthūsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

270. Cattāripi ṭhānāni laṅghitvā pañcamameva ṭhānaṃ vivarituṃ “**avisamvādana-tāyā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yassa yassa nāmaṃ gaṇhātīti** sahāyo atthikabhāvena yassa yassa vatthuno nāmaṃ katheti. **Avisamvādetvāti** ettha duvidhaṃ avisamvādanaṃ vācāya, payogena cāti taṃ duvidhampi dassetuṃ “**idampi**” ti-ādi vuttaṃ. “**Dānenā**” ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ itarasaṅgahavatthuvasenapi avisamvādetvā saṅgaṇhanassa labbhanato, icchitabbato ca. Aparā pacchimā pajā **aparapajā**, aparāparaṃ uppānā vā pajā **aparapajā**. **Paṭipūjanā** nāma mamāyanā, sakkārakiriyā cāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**kelāyanti**” ti-ādi vuttaṃ. **Mamāyanti** mamattaṃ karonti.

271. **Yathābalaṃ kammantasamvidhānenāti** dāsakammakarānaṃ yathābalaṃ balānurūpaṃ tesam tesam kammantānaṃ saṃvidahanena vicāraṇena, kārāpanenāti attho. Tenāha “**daharehi**” ti-ādi. **Bhattavetanānuppādānenā** Ti tassa tassa dāsakammakarassa anurūpaṃ bhattassa, vetanassa ca padānena (3.0144). Tenevāha “**ayaṃ khuddakaputto**” ti-ādi. **Bhesajjādīnīti ādi-saddena** sappāyāhāravasanaṭṭhānādiṃ saṅgaṇhāti. Sātabhāvo eva rasānaṃ **acchariyatāti** āha “**acchariye madhurarase**” ti. **Tesanti** dāsakammakarānaṃ. **Vossajjanenāti** kammakaraṇato vissajjanena. **Velaṃ ṇatvāti** “pahārāvaseso, upaḍḍhapahārāvaseso vā divaso” ti velaṃ jānitvā. Yo koci mahussavo **chaṇo** nāma. Kattikussavo, phagguṇussavoti evaṃ nakkhattasallakkhito mahussavo **nakkhattaṃ**. **Pubbuṭṭhāyitā, pacchānipātitā** ca mahāsudassane vuttā evāti idha anāmaṭṭhā.

Dinnādāyinoti pubbapadāvadhāraṇavasena sāvadhāraṇavacananti avadhāraṇena nivattitaṃ dassetuṃ “**corikāya kiñci aggahetvā**” ti vuttaṃ. Tenāha “**sāmikehi dinnasseva ādāyino**” ti. **Na mayaṃ kiñci labhāmāti anujjhāyitvāti** paṭisedhadvayena tehi laddhabbassa lābhaṃ dasseti. “**Kiṃ etassa kammena katenāti anujjhāyitvā**” ti idaṃ tuṭṭhahadayatāya kāraṇadassanaṃ paṭipakkhadūrībhāvato. **Tuṭṭhaha-**

dayatādassanampi kammaṣṣa sukatakāritāya kāraṇadassanaṃ. Kitti eva vaṇṇo **kittivaṇṇo**, taṃ kittivaṇṇaṃ guṇakathaṃ haranti, taṃ taṃ disaṃ upāharantīti **kittivaṇṇaharā**. Tathā tathā kittetabbato hi **kitti**, guṇo, tesāṃ vaṇṇanaṃ kathanaṃ **vaṇṇo**. Tenāha “**guṇakathāhārakā**” ti.

272. Kāraṇabhūtā mettā etesaṃ atthīti **mettāni**, kāyakammādīni. Yāni pana tāni yathā yathā ca sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**tatthā**” ti-ādi vuttaṃ. “**Vihāragamanan**” ti-ādīsu “mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā” ti padaṃ āharitvā yojetabbaṃ. **Anāvaṭadvāratāyā**ti ettha **dvāraṃ** nāma alobhajjhāsayatā dānassa mukhabhāvato. Tassa sato deyyadhammassa dātukāmatā **anāvaṭatā** evañhi gharamāvasanto kulaputto gehadvāre pihitepi anāvaṭadvāro eva, aññathā apihitepi gharadvāre āvaṭadvāro evāti. Tena vuttaṃ “**tatthā**” ti-ādi. Vivarivāpi vasantoti vacanaseso. **Pidahitvāpī**ti etthāpi eseva nayo. “**Sīlavantesū**” ti idaṃ paṭiggāhakato dakkhiṇavisuddhidassanattaṃ vuttaṃ. Karuṇākhettepi (3.0145) dānena anāvaṭadvāratā eva. “**Santaññevā**” ti iminā asantaṃ natthivacanaṃ pucchitapaṭivacanaṃ viya icchitabbaṃ evāti dasseti viññūnaṃ atthikānaṃ cittaṃ maddavakaraṇato. “**Purebhattaṃ paribhuñjita-bbakan**” ti idaṃ yāvakālike eva āmisabhāvassa niruḥatāya vuttaṃ.

pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. **“Sabbe sattā”** ti idaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ajjhāsayasampattidassanaṃ pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. Yāya kusalābhivaḍḍhi-ākaṅkhāya tesam upaṭṭhākānaṃ, tathā nesaṃ gehapavisaṇaṃ, taṃ sandhāyāha **“pavisantāpi kalyāṇena cetasā anukampanti nāmā”** ti. **Sutassa pariyodāpanaṃ** nāma tassa yāthāvato atthaṃ vibhāvetvā vicikicchātama-vidhamanena visodhananti āha **“atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vinodenti”** ti. Savanaṃ nāma dhammassa yāvadeva sammāpaṭipajjanāya asati tasmim̐ tassa niratthakabhāvato, tasmā sutassa pariyodāpanaṃ nāma sammāpaṭipajjāpananti āha **“tathattāya vā paṭipajjāpentī”** ti.

273. Alamattoti samatthasabhāvo, so ca atthato samattho evāti **“agāraṃ ajjhāvasanasamattho”** ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhāne**ti yathāvuttadisānaṃ paccupaṭṭhānasaññite namassanakāraṇe. Paṇḍito hutvā kusalo cheko labhate yasanti yojanā. Saṇhaguṇayogato **saṇho, saṇhaguṇoti** panettha sukhumanipuṇapaññā, muduvācāti dassento **“sukhuma ...pe... bhaṇanena vā”** ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhāne**nāti yena ñāṇena yathāvuttā cha disā vuttanayena paṭipajjanto namassati nāma, taṃ ñāṇaṃ disānamassanaṭṭhānaṃ, tena **paṭibhānavā**. Tena hi taṃtaṃkiccayuttapattavasena paṭipajjanto idha **“paṭibhānavā”** ti vutto. **Nivātavuttī**ti paṇipātasīlo. **Atthaddhoti** na thaddho **thambharahitoti** cittassa uddhumātalakkaṇena thambhitabhāvena virahito. **Uṭṭhānavīriyasampannoti** kāyikena vīriyena samannāgato. **Nirantarakaraṇavasenāti** āraddhassa kammaṃ satatakāritāvasena. **Ṭhānuppattiyā paññāyāti** tasmim̐ tasmim̐ atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanakapaññāya.

Saṅgahakaroti yathārahaṃ sattānaṃ saṅgaṇhanako. **Mittakaroti** mittabhāvakaro, so pana atthato mitte pariyesanako nāma hotīti (3.0146) vuttaṃ **“mittagavesano”** ti. Yathāvuttaṃ vadaṃ vacanaṃ jānātīti **vadaññūti** āha **“pubbakārinā vuttavacanaṃ jānāti”** ti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vitthāravasena dassetuṃ **“sahāyakassā”** ti-ādi vuttaṃ. Pubbe yathāpavattāya vācāya jānane vadaññutaṃ dassetvā idāni ākārasallakkaṇena appavattāya vācāya jānanepi vadaññutaṃ dassetuṃ **“apicā”** ti-ādi vuttaṃ. **“Yena yena vā panā”** ti-ādinā vacanīyatthataṃ **vadaññū**-saddassa dasseti. **Netāti** yathādhippetamatthaṃ paccakkhato pāpetā. Tenāha **“taṃ tamatthaṃ dassento paññāya netā”** ti. Neti taṃ tamatthanti ānetvā sambandho. **Punappunaṃ netīti** anu anu neti, taṃ tamatthanti ānetvā yojanā.

Tasmim̐ tasminti tasmim̐ tasmim̐ dānādīhi saṅgahehi saṅgahetabbe **puggale**. **Āṇiyāti** akkhasīsatatāya āṇiyā. **Yāyatoti** gacchato. **Puttakāraṇāti** puttanimittaṃ. Puttahetukañhi puttana kattabbaṃ mānaṃ vā pūjaṃ vā.

Upayogavacaneti upayogatthe. Vuccatīti **vacanaṃ**, attho. Upayogavacane vā vattabbe. **Paccattanti** paccattavacanaṃ. **Sammā pekkhantīti** sammadeva kātabbe pekkhanti. **Pasaṃsanīyāti** pasaṃsitabbā. **Bhavanti** ete saṅgahetabbe tattha puggale yathārahaṃ pavattentāti adhippāyo.

274. “Iti bhagavā” ti-ādi nigamaṃ. **Yā disāti** yā mātāpitu-ādilakkaṇā puratthi-

mādidisā. **Namassāti** namasseyyāsīti attho “yathā katham panā”ti-ādikāya gahapatiputtassa pucchāya vasena desanāya āradhattā “**pucchāya thatvā**”ti vuttam. **Akathitam natthi** gihīhi kattabbakamme appamādapaṭipattiyā anavasesato kathitattā. Mātāpitu-ādīsu hi tehi ca paṭipajjitabbapaṭipattiyā niravasesato kathaneneva rājādīsipi paṭipajjitabbavidhi atthato kathito eva hotīti. Gihino vinīyanti, vinayaṃ upenti etenāti **gihivinayo**. **Yathānusiṭṭhanti** yathā idha satthārā anusīṭṭham gihicārittam, tathā tena pakārena tam avirādheta. **Paṭipajjamānassa vuddhiyeva pāṭika-ñkhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi vuddhiyeva icchitabbā avassambhāvinīti.

Singālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Ātānāṭiyasuttavaṇṇanā

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā

275. “Catuddisaṃ (3.0147) rakkham ṭhapetvā”ti idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsū disāsū ṭhapitaṃ rakkham sandhāya vuttanti tadubhayaṃ dassetuṃ “**asurasenāyā**”ti-ādi vuttam. Attano hi adhikāre, attano rakkhāya ca appamajjanena tesam idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsū disāsū ārakkhaṭṭhapanam. Yañhi tam asurasenāya paṭisedhanattham devapure catūsū disāsū sakkassa devānamindassa ārakkhaṭṭhapanam, tam attano **adhikāre appamajjanam**. Yam pana nesam bhagavato santikam upasaṅkamane catūsū disāsū ārakkhaṭṭhapanam, tam attano katā **rakkhāya appamajjanam**. Tena vuttam “**asurasenāya nivāraṇatthan**”ti-ādi. Pāḷiyam **catuddisanti** bhummatthe upayogavacananti bhummasena tadattham dassento “**catūsū disāsū**”ti āha. **Ārakkham ṭhapetvāti** vessavaṇṇādayo cattāro mahārājāno attanā attanā rakkhitabbadisāsū ārakkham ṭhapetvā guttiṃ sammadeva vidahitvā. **Balagumbaṃ ṭhapetvāti** yakkhasenādisenābalasamūham ṭhapetvā. **Ovaraṇam ṭhapetvāti** paṭipakkhanisedhanasamattham āvaraṇam ṭhapetvā. Iti tīhi padehi yathākkamaṃ paccekam devanagaradvārassa anto, dvārasamīpe, dvārato bahi, disārakkhāvasanoti tividhāya rakkhāya ṭhapitabhāvo vā dīpito. Tenāha “**evam sakkassa ...pe... katvā**”ti. **Satta buddhe ārabbhāti** ettha satteva buddhe ārabbha paribandhanakāraṇam **mahāpadānaṭīkāyam** (dī. ni. ṭī. 2.12) vuttanayeneva vedītabbam. **Dhamma-āṇanti** dhammamayaṃ āṇam, satthu dhammacakkanti attho. “Parisato bāhirabhāvo, asambhogo”ti evamādiṃ **idañcidañca** vivajjanakaraṇam **karissāmāti**. **Sāvananti** catunnampi parisānam tikkhattuṃ parivārena anusāvanam, yathā sakko devānamindo asurasenāya nivāraṇattham catūsū disāsū ārakkham ṭhapāpeti, evam mahārājānopi tādise kiccavisese attano ārakkham ṭhapenti. Imesampi hi tato sāsāṅkam sappaṭibhayanti. Tena vuttam “**attanopi**”ti-ādi.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Teneva hi

“nikkhanto paṭhamo yāmo”ti anantaraṃ vuttaṃ. **Abhikkantataroti** (3.0148) ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**” ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānī** Ti pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. “**Yasasā**” ti iminā edisena parivārena, paricchena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti** sampahaṃsane. **Idha panāti** “abhikkantāya rattiyā” ti etasmim̐ pade. **Tenāti** khayapariyāyattā.

Rūpāyatanādīsūti ādi-Saddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇoti** suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha “**chaviyan**” ti. Tathā hi vuttaṃ “kañcana-sannibhattaco” ti (dī. ni. 2.35; 3.200, 218; ma. ni. 2.386) **saññūḷhāti** saṅganthitā. **Vaṇṇāti** guṇavaṇṇanāti āha “**thutiyān**” ti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyā-dikulakoṭṭhāse. Tattha “accho vippasanno” ti-ādinā vaṇṇitabbaṭṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanaṭṭhena **vaṇṇo**, Thuti. Abhitthavanaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti, añña-maññaṃ asaṅkarato vaṇṇitabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇiyati ñāpiyati etenāti **vaṇṇo**, ñāpakaṃ kāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṅghānaṃ. “Mahantaṃ khuddakaṃ, majjhimaṃ” ti vaṇṇetabbato pamāṇetabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇiyati cakkhunā vivariyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmim̐ tasmim̐ atthe **vaṇṇa**-saddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo. **Chaviyaṃ daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassa chavimukheneva gahetabbato. “Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva suvaṇṇavaṇṇoti ettha vaṇṇagga-haṇena gahitā” ti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha “**anavasesatā attho**” ti. **Kevalakappāti** kappa-saddo nipāto pada-pūraṇamattaṃ, kevalaṃ icceva attho (3.0149). **Kevala**-saddo bahulavācīti āha “**yebhuyyatā attho**” ti. Keci pana “īsakaṃ asamattā kevalakappā” ti vadanti. Evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddattho siyā, anattantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ kevalameva kevalakappanti. Atha vā kappaniyatā, paññāpetabbatā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkarā suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Kevalaṃ** vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Taṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī**, Sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo, anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappaniyasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayakkamasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattīti** nāmañhetam̐ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassūti** kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatā-vikappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**” ti.

Yasmā devatānaṃ sarīrappabhā dvādasayojanamattaṃ ṭhānaṃ, tato bhiyyopi pharivā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīhi samuṭṭhitā pabhā, tasmā vuttaṃ “**candimā viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekaṃ pajjotaṃ karivā**” ti. Kasmā ete mahārājāno bhagavato santike nisīdiṃsu? Nanu yebhuyyena devatā bhagavato santikaṃ upagatā ṭhatvāva kathetabbaṃ kathentā gacchantīti? Saccametaṃ, idha pana nisīdane kāraṇaṃ atthi, taṃ dassetuṃ “**devatānaṃ**” ti-ādi vuttaṃ. “Idaṃ parittaṃ nāma sattabuddhapaṭisaṃyuttaṃ garu, tasmā na amhehi ṭhatvā gahetabban” ti cintetvā **parittagāravavasena nisīdiṃsu**.

276. Kasmā panettha vessavaṇo eva kathesi, na itaresu yo kocīti? Tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**kiñcāpī**” ti-ādi vuttaṃ. **Vissāsiko** (3.0150) abhiṇhaṃ upasaṅkamanena. **Byattoti** visārado, tañcassa veyyattiyaṃ suṭṭhu sikkhitabhāvenāti āha “**susikkhito**” ti. Manussesu viya hi devesupi kocideva purimajātiparicayena susikkhito hoti, tatrāpi kocideva yathādhippetamatthaṃ vattuṃ samattho paripuṇṇapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. “Mahesakkhā” ti imassa atthavacanaṃ “ānubhāvasampannā” ti, **mahesakkhāti** vā mahāparivārāti attho. Pāṇātipāte ādīnavadassaneneva taṃ vipariyāyato tato veramaṇiyaṃ ānisaṃso pākaṭo hotīti “**ādīnavāṃ dassetvā**” icceva vuttaṃ. **Tesu senāsanesu** ti yāni “araññavanappatthāni” ti-ādinā (ma. ni. 1.34-45) vuttāni bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānabhūtāni araññāyatanāni, tesu bhikkhūhi sayitabbato, āsitabbato ca senāsanasaññitesu. **Nibaddhavāsīnoti** rukkhapabbatapaṭibaddhesu vimānesu niccavāsītāya nibaddhavāsīno. **Baddhattāti** gāthābhāvena ganthitattā sambandhitattā.

“Uggaṇhātu bhante bhagavā” ti attanā vuccamānaṃ parittaṃ bhagavantaṃ uggaṇhāpetukāmo vessavaṇo avocāti adhippāyena codako “**kiṃ**

pana bhagavato appaccakkhadhammo nāma atthī”ti codesi. Ācariyo sabbattha appaṭihatañāṇacārassa bhagavato na kiñci appaccakkhanti dassento “natthī”ti vatvā “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti vadato vessavaṇassa adhippāyaṃ vivaranto “**okāsakaraṇatthan**”ti-ādimāha. Yathā hi pañcasikho gandhabbadevaputto devānaṃ tāvatiṃsānaṃ, brahmuno ca sanaṅkumārassa sammukhā attano yathā-sutaṃ dhammaṃ bhagavato santikaṃ upagantvā pavedeti, evamayampi mahā-rājā itarehi saddhiṃ āṭṭānāṇagare gāthāvasena bandhitaṃ parittaṃ bhagavato pavedetuṃ **okāsaṃ kārento** “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti **āha**, na naṃ tassa pariyāpuṇane niyojento. Tasmā **uggaṇhātū**ti yathidaṃ parittaṃ mayā paveditama-ttameva hutvā catunnaṃ parisānaṃ cirakālaṃ hitāvahaṃ hoti, evaṃ uddhaṃ āra-kkhāya gaṇhātu, sampaṭicchātūti attho. **Satthu kathiteti** satthu ārocite, catunnaṃ parisānaṃ satthu kathane vāti attho. **Sukhavihārāyā**ti yakkhādīhi avihimsāya laddhabbasukhavihārāya.

277. Sattapi (3.0151) **buddhā cakkhumanto** pañcahi cakkhūhi cakkhumabhāve visesābhāvato. **Tasmāti** yasmā cakkhumabhāvo viya sabbabhūtānukampitādayo sabbepi visesā sattannampi buddhānaṃ sādharmaṇā, tasmā, guṇanemittakāneva vā yasmā buddhānaṃ nāmāni nāma, na līngikāvattikayādicchakāni, tasmā buddhānaṃ guṇavisesadīpanāni “cakkhumantassā”ti-ādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **etāni ekekassa satta satta nāmāni honti**. Tesāṃ nāmānaṃ sādharmaṇabhāvaṃ atthavasena yojetabbāti dassetuṃ “**sabbepī**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbabhūtānukampi-noti** anaññasādhāraṇamahākaraṇāya sabbasattānaṃ anukampikā. **Nhātakilesa-ttāti** aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena sapaṇasāntānesu niravasesato dhotakilesa-malattā. **Mārasenāpamaddinoti** sapaṇavāre pañcapi māre pamadditavanto. **Vusita-vantoti** maggabrahmacariyavāsaṃ, dasavidhaṃ ariyavāsaṃca vusitavanto. Vusita-vantatāya eva bāhitapāpatā vuttā hotīti “brāhmaṇassā”ti padaṃ anāmaṭṭhaṃ. **Vimuttā**ti anaññasādhāraṇānaṃ pañcannampi vimuttīnaṃ vasena niravasesato muttā. **Aṅgatoti** sarīraṅgato, ñāṇaṅgato ca, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.33; 3. 200; ma. ni. 2.385) asīti-anubyañjanehi nikkhamanappabhā, byāmapabhā, ketu-mālā-uṇhisappabhā ca sarīraṅgato nikkhamanakarasmiyo, yamakamahāpāṭihāri-yādīsu uppajjanakappabhā ñāṇaṅgato nikkhamanakarasmiyo. **Na etāneva** “cakkhumā”ti-ādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **satta nāmāni**, atha kho aññānīpi bahūni aparimitāni nāmāni. Kathanti āha “**asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vuttan**”ti (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. aṭṭha. 76). Kena vuttaṃ? Dhammasenāpatinā.

Yadi evaṃ kasmā vessavaṇo etāneva gaṇhīti āha “**attano pākaṭanāmavase-nā**”ti. **Khīṇāsavā janāti adhippetā**. Te hi kammakilesehi jātāpi evaṃ na puna jāyī-ssantīti iminā atthena **janā**. Yathāha “yo ca kālaghaso bhūto”ti (jā. 1.2.190) **desanā-sīsamattanti** nidassanamattanti attho, avayavena vā samudāyupalakkhaṇametāṃ. Sati ca piṣuṇavācappahāne (3.0152) pharusavācā pahīnāva hoti, pageva ca musā-vādoti “**apisuṇā**” icceva vuttā. **Mahattāti** mahā attā sabhāvo etesanti mahattā. Tenāha “**mahantabhāvaṃ pattā**”ti. **Mahantāti** vā mahā antā, parinibbānapariyosā-nāti vuttaṃ hoti. Mahantehi vā sīlādīhi samannāgatā. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāyaṃ

āgatanayena attho. Itaresaṃ pana matena buddhādīhi ariyehi mahanīyato pūjanīyato **mahaṃ** nāma nibbānaṃ, mahamanto etesanti **mahantā**, nibbānadiṭṭhāti attho. **Nissāradāti** sārājjarahitā, nibbhayāti attho. Tenāha “**vigatalomahaṃsā**” ti.

Hitanti hitacittaṃ, sattānaṃ hitesīti attho. **Yathābhūtaṃ vipassisunti** pañcupādānakkhandhesu samudayādito yāthāvato vividhenākārena passiṃsu. “Ye cāpī” ti pubbe paccatabahuvacanena aniyamato vutte **tesampīti** atthaṃ sampadānabahuvacanavasena niyamevā “namatthū” ti ca padaṃ ānetvā yojeti yaṃ taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhabhāvato. Vipassiṃsu namassantīti vā yojanā. **Paṭhamagāthāyāti** “ye cāpi nibbutā loke” ti evaṃ vuttagāthāya. **Dutiyagāthāyāti** tadantaragāthāya. Tatha **desanāmukhamattanti** itaresampi buddhānaṃ nāmaggaḥaṇe patte imasseva bhagavato nāmaggaḥaṇaṃ tathā desanāya mukhamattaṃ, tasmā tepi atthato gahitā evāti adhippāyo. Tenāha “**ayampi hī**” ti-ādi. Tatha **ayanti** ayaṃ gāthā. Purimayojanāyaṃ tassāti visesitabbatāya abhāvato “yanti nipātamattan” ti vuttaṃ, idha pana “tassa namatthū” ti evaṃ sambandhassa ca icchitattā “yan” ti nāmapadaṃ upayogekavacananti dassento “**yaṃ namassanti gotaman**” ti āha.

278. “Yato uggacchati sūriyo” ti-ādikaṃ kasmā āraddhaṃ? Yaṃ ye yakkhādayo satthu dhamma-āṇaṃ, attano ca rājāṇaṃ nādiyanti, tesam “idañcidañca niggahaṃ karissāmā” ti sāvanaṃ kātukāmā tatha tatha dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu attano āṇāya vattānaṃ attano puttānaṃ, aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpati-ādīnañca satthari pasādagāravabahumānañca pavedetvā niggahārahānaṃ santajjanatthaṃ āraddhaṃ. Tatha (3.0153) “yato uggacchati” ti-ādīsu “**yato ṭhānato udetī**” ti vuccati, kuto pana ṭhānato udetīti vuccati? Pubbavidehavāsīnaṃ tāva majjhanhikaṭṭhāne ṭhito jambudīpavāsīnaṃ udetīti vuccati, uttarakurukānaṃ pana oggacchati iminā nayena sesadīpesupi sūriyassa uggacchanoggacchanapariyāyo veditabbo. Ayañca attho heṭṭhā **aggaññasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.121) pakāsito eva. **Aditiyā puttoti** lokasamudācāravasena vuttaṃ. Lokiyā hi deve aditiyā puttā, asure atithiyā puttāti vadanti. Ādippanato pana **ādicco**, Ekappahāreneva tisu dīpesu ālokavidamaṃsanena samujjalanatoti attho. **Maṇḍalīti** ettha **kāro bhusatthoti āha** “**mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti maṇḍalī**” ti. Mahantaṃ hissa vimānamaṇḍalaṃ paññāsayojanāyāmavitthārato. “**Samvarīpi nirujjhati**” ti imināva divasopi jāyatīti ayampi attho vuttoti veditabbo. **Ratti antaradhāyatīti** sinerupacchāyālakkhaṇassa andhakārassa vigacchanato.

Udakarhadoti jaladhi. “**Tasmim ṭhāne**” ti idaṃ puratthimasamuddassa uparibhāgena sūriyassa gamanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi jambudīpe ṭhitānaṃ puratthimasamuddato sūriyo uggacchanto viya upaṭṭhāti. Tenāha “**yato uggacchati sūriyo**” ti. Samuddanaṭṭhena attani patitassa sammadeva, sabbaso ca undanaṭṭhena kiledanaṭṭhena **samuddo**. Samuddo hi kiledanaṭṭho rahado. **Sāritodakoti** anekāni yojanasahassāni vitthiṇṇodako, saritā nadiyo udake etassāti vā **saritodako**.

Sinerupabbatarājā cakkavāḷassa vemajjhe ṭhito, taṃ padhānaṃ katvā vattaḥbanti adhippāyena “itoti sineruto” ti vatvā tathā pana disāvavatthānaṃ anavaṭṭhitanti “**tesam nisinnaṭṭhānato vā**” ti vuttaṃ. **Tesanti** catunnaṃ mahārājānaṃ. **Nisinna-**

ṭṭhānaṃ āṭānāṭānagaram. Tattha hi nisinnā te imaṃ parittaṃ bandhiṃsu. **Tesaṃ nisinnaṭṭhānatoti** vā satthu santike tesaṃ nisinnaṭṭhānato. Ubhayathāpi sūriyassa udayaṭṭhānā puratthimā disā nāma hoti. Purimapakkhamyevettha vaṇṇenti. Tena vuttaṃ “ito sā purimā disā”ti. Sūriyo, pana candanakkhattādayo ca sineruṃ dakkhiṇato, cakkavāḷapabbatañca vāmato katvā parivattenti. Yattha ca nesaṃ uggamaṇaṃ paññāyati, sā puratthimā (3.0154) disā. Yattha okkamaṇaṃ paññāyati, sā pacchimā disā. Dakkhiṇapasse uttarā disā, vāmapasse dakkhiṇā disāti catumahādīpavāsīnaṃ paccekaṃ sineru uttarādisāyameva, tasmā anavaṭṭhitā disāvavattḥāti āha “iti naṃ ācikkhati jano”ti. **Yaṃ disanti** yaṃ puratthimadisāṃ **yasassīti** mahāparivāro. Koṭisatasahassaparimāṇā hi devatā abhiṇhaṃ parivārenti. Candananāgarukkhādīsu osadhitiṇavanappatisugandhānaṃ abbanato, tehi dittabhāvūpagamanato “gandhabbā”ti laddhanāmānaṃ cātumahārājikadevānaṃ adhipati bhāvato. **Me sutanti** ettha **meti** nipātamattaṃ. **Sutanti** vissutanti attho. Ayañhettha yojanā- tassa dhataratṭhamahārājassa puttāpi bahavo. Kittakā? Asīti, dasa eko ca. Ekanāmā. Kathaṃ? Indanāmā. “Mahapphalā”ti ca suttaṃ vissutametaṃ loketi.

Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, ādiccena samānagottatāya ādicco bandhu etassātipi ādiccabandhu, ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, taṃ **ādiccabandhunaṃ**. **Anavajjenāti** avajjapaṭipakkhena brahmavihārena. **Samekkhasi** odhiso, anodhiso ca pharaṇena olokesi-āsayānusayacariyādhimutti-ādivi-bhāgāvabodhavasena. **Vatvā vandantīti** “lokassa anukampako”ti kittetvā vandanti. **Suttaṃ netanti** suttaṃ nanūti etasmiṃ atthe **nu-saddo**. Aṭṭhakathāyaṃ pana nokāroyanti adhippāyena **amhehīti** attho vutto. **Etanti** etaṃ tathā parikittetvā amanussānaṃ devatānaṃ vandanaṃ. **Vadanti** dhataratṭhamahārājassa puttā.

279. Yena petā pavuccantīti ettha vacanasesena attho veditabbo, na yathārutavasenevāti dassento “**yena disābhāgena nīhariyantūti vuccantī**”ti āha. **Ḍayhantu vāti** pete sandhāya vadati. **Chijjantu vā** hatthapādādike pisuṇā piṭṭhimaṃsikā. **Haññantu** pāṇātipātinoti-ādikā. **Pavuccantīti** vā samuccanti, “alaṃ tesaṃ”ti samācinīyantīti attho. Evañhi vacanasesena vinā eva attho siddho hoti. **Rahassaṅganti** bījaṃ sandhāya vadati.

280. Yasmiṃ disābhāge sūriyo atthaṃ gacchatīti ettha “yato ṭhānato udeti”ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo.

281. Yena (3.0155) disābhāgena uttarakuru rammo avaṭṭhito, ito sā uttarā disāti yojanā. **Mahānerūti** mahanto, mahaniyo ca nerusaṅkhāto pabbato. Tenāha “**mahāsineru pabbatarājā**”ti. **Rajatamayaṃ**. Tathā hi tassa pabhāya ajjhotthataṃ tassaṃ disāyaṃ samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. **Maṇimayanti** indanīlamayaṃ. Tathā hi dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. **Manussā jāyanti**. Kathaṃ jāyanti? Amamā apariggahāti yojanā. **Mamattavirahitāti** “idaṃ mama idaṃ mamā”ti mamaṅkāravirahitāti adhippāyo. Yadi tesaṃ “ayaṃ mayhaṃ bhariyā”ti pariggaho natthi, “ayaṃ me mātā, ayaṃ bhaginī”ti evarūpā idha viya mariyādāpi na siyā mātu-ādibhāvassa ajānana-toti codanaṃ sandhāyāha “**mātaraṃ vā**”ti-ādi. **Chandarāgo nuppajjatīti** ettha

“dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātu thanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesam mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitā”ti keci.

Naṅgalāti liṅgavipallāsenā vuttanti āha “**naṅgalānipī**”ti. **Akatṭheti** akasite akatakasikamme.

Taṇḍulāva tassa phalanti sattānaṃ puññānubhāvahetukā thusādi-abhāvena taṇḍulā eva tassa sālissa phalaṃ. **Tuṇḍikiranti** pacanabhājanassa nāmanti vuttaṃ “**ukkhaliyan**”ti. **Ākiritvāti** taṇḍulāni pakkhipitvā. **Niddhūmaṅgārenāti** dhūmaṅgārahitena kevalena **agginā**. Jotikapāsāṇato aggimhi uṭṭhahante kuto dhūmaṅgārānaṃ sambhavo. **Bhojananti** odanamevādhippetanti “**bhojanamevā**”ti avadhāraṇaṃ katvā tena nivattetabbaṃ dassento “**añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hotī**”ti āha. Yadi evaṃ rasavisesayutto tesam āhāro na hotīti? Noti dassento “**bhuñjantānaṃ ...pe... raso hotī**”ti āha. **Macchariyacittaṃ nāma na hotīti** dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena. Tathā hi te katthacipi amamā pariggahāva hutvā vasanti.

Apica (3.0156) tattha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo- tattha kira tesu tesu padesesu ghanacitapattasañchannasākhāpa-sākhā kūṭāgārūpamā manoramā rukkhā tesam manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti, yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi

tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggaṃ tiṭṭhanti, jalāsayāpi vikasitakamalaku-
valayapuṇḍarikasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhaṃ
samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesam atidīghatādidosarahitaṃ āroha-
paṇḍāhasampannaṃ jarāya anabhībhūtattā valipalitādidosarahitaṃ yāvatāyukaṃ
aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvi-
tāya na ca nesam kasivāṇijjādivasena, āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato
eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasa-
vātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime
māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇha-utu hoti, evameva sabbakālaṃ samasītu-
ṇhova utu hoti, na ca tesam koci upaghāto, vihesā vā uppajjati. Akatṭhapākima-
meva sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ paribhuñjantānaṃ
nesam kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso, sāso, apamāro, jaroti evamādiko na
koci rogo uppajjati. Na te khujjā vā vāmanakā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā
pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti. Itthiyopi tattha nātidīghā nāti-
rassā nātikisā nātitūlā nātikāḷā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi
dīghaṅgulī tambanakhī lambatthanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī
mudugattā saṃhitūrū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī
puthulasusoṇī nātilomānālomā subhagā utusukhasamphassā saṅhā sakhilasa-
mbhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti. Sabbadā hi soḷasavassuddesikā viya
honti. Purisā ca pañcavīsativassuddesikā viya, na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ
tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā yathā-
sakaṃ gacchanti. Na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ, gabbhapariharaṇa-
mūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti. Rattakañcukato kañcanapaṭimā (3.015)
viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti,
ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesam vicaraṇappadese ṭhapetvā
anapekkhā yathārucci gacchati. Tesam tattha sayitānaṃ ye passanti purisā, itthiyo
vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesam kammabalena tato khīraṃ pavattati,
tena dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā
dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise. Kapparukkhato eva ca tesam tattha
tattha vatthābharaṇāni nippajjanti. Nānāvīrāgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudu-
sukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni iṭṭhanti.
Nānāvidharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālāka-
mmalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭūpagapādū-
pagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudi-
ṅgapaṇavasammaṭṭāsaṅkhavaṃsavetāḷaparivānivallakīpabhutikā tūriyabha-
ṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni
phalanti madhurarāsāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhi-
yanti. Najjopi tattha suvisuddhajālaṃ supatitthā ramaṇiyā akaddamā vālukatalā nāti-
sītā nāccuṇhā surabhiḡandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhiṃ
vāyantiyo sandanti. Na tattha kaṇṭakatiṇakakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā

pupphaphalasangampannā eva honti. Candananāgarukkhā sayameva rasam paggharanti. Nhāyitukāmā ca nadītitthe ekajjham vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadim ota-ritvā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimam vatthābharaṇam gaṇhanti, na tesam evam hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti, tato eva na tesam koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesam kāmaratikilā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanam upalabhanti. Mate ca satte disvā na rodanti, na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesam tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaram nenti. Tasmā susānam vā asuciṭṭhānam vā tattha natthi. Na ca tato matā nirayam vā tiracchānayanim vā pettivisayam vā upapajjanti. “Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te (3.0158) devaloke nibbattanti”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesam sabbakālam āyuppamāṇam. Sabbametam tesam pañcasīlam viya dhammatāsiddham evāti veditabham. **Tatthāti** tasmim uttarakurudīpe.

Ekakhuram katvāti anekasaphampi ekasapham viya katvā, assam viya katvāti attho. “Gāvin”ti vatvā puna “pasun”ti vuttatā gāvito itaro sabbo catuppado idha “**pasū**”ti adhippetoti āha “**ṭhapetvā gāvin**”ti.

Tassāti gabbhinithiyā. **Piṭṭhi onamitum sahatīti** kucchiyā garubhāratāya tesam āruḥhakāle piṭṭhi onamati, tesam nisajjam sahati pallaṅke nisinnā viya honti. **Sammādiṭṭhiketi** kamma pathasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhike. **Etthāti** jambudīpe. Ettha hi janapadavohāro, na uttarakurumhi. Tathā hi “**paccantimamilakkhuvāsi-ke**”ti ca vuttam.

Tassa rañṇoti vessavaṇamahārājassa. Iti so attānameva param viya katvā vadati. Eseva nayo paratopi. **Bahuvidham** nānāratanaviccitam nānāsaṅghānam rathādi **dibbayānam upaṭṭhitameva hoti** sudantavāhanayuttam, na nesam yānānam upaṭṭhāpane ussukkam āpajjitabham atthi. **Etānīti** hatthiyānādīni. **Nesanti** vessavaṇaparicārikānam. Kappitāni hutvā utṭhitāni āruhitum **upakappanayānāni**. **Nipannāpi nisinnāpi vicaranti** candimasūriyā viya yathāsakam vimānesu.

Nagarā ahūti līṅgavipallāsena vuttanti āha “**nagarāni bhaviṃsūti attho**”ti. **Āṭānātā nāmāti** itthilīṅgavasena laddhanāmam **nagaram āsi**.

Tasmim ṭhatvāti tasmim padese parakusiṭṭanāṭānāmake nagare ṭhatvā. Tato **ujum uttaradisāyam**. **Etassāti** kasivantanagarassa. **Aparabhāge** aparakoṭṭhāse, parato icceva attho.

Kuveroti tassa purimajātisamudāgataṃ nāmanti teneva pasāṅgena yenāyam sampatti adhigatā, tadassa pubbakammaṃ ācikkhitum “**ayam kirā**”ti-ādi vuttam. **Ucchuvappanti** ucchusassam. **Avasesasālāhīti** avasesayantasālāhi, nissakkavacanañcetam. **Tatthevāti** puñṇattham dinnasālāyameva.

Paṭi-esantoti (3.0159) pati pati atthe esanto vīmaṃsanto. Na kevalam te vīmaṃsanti eva, atha kho tamattham patiṭṭhāpentīti āha “**visum visum atthe upaparikkhamānā anusāsamānā**”ti. **Yakkharatṭhikāti** yakkharatṭhādhipatino. Yakkhā ca vessavaṇassa rañṇo nivesanadvāre niyuttā cāti yakkhadovārikā, tesam **yakkhadovārikānam**.

Yasmā dharaṇīporakkhaṇito purāṇodakam bhassayantam heṭṭhā vuṭṭhi hutvā

nikkhamati, tasmā taṃ tato gahetvā meghehi pavuṭṭhaṃ viya hotīti vuttaṃ “**yato pokkharāṇito udakaṃ gahetvā meghā pavassanti**” ti. Yatoti yato dharaṇīpokkharāṇito. **Sabhā**ti yakkhānaṃ upaṭṭhānasabhā.

Tasmim̐ thāneti tassā pokkharāṇiyā tīre yakkhānaṃ vasanavane. **Sadā phalitā**ti niccakālaṃ sañjātaphalā. **Niccapupphitā**ti niccaṃ sañjātapupphā. **Nānādi jagāṇāyutā**ti nānāvidhehi dijagaṇehi yuttā. Tehi pana sakuṇasaṅghehi ito cito ca sampatantehi paribbhamantehi yasmā sā pokkharāṇī ākulā viya hoti, tasmā vuttaṃ “**vividhapakkhisāṅghasamākulā**” ti. **Koṇcasakuṇehī**ti sārasasakuntehi.

“**Evaṃ viravantāna**” ti iminā tathā vassitavasena “jīvañjīvakā” ti ayaṃ tesam̐ samaññāti dasseti. **Uṭṭhavacittakā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha “**evaṃ vassamānā**” ti. **Pokkharasātakā**ti pokkharasaṅṭhānatāya “pokkharasātakā” ti evaṃ laddhanāmā.

Sabbakālaṃ sobhatīti sabba-utūsu sobhati, na tassā hemantādivasena sobhāvirato atthi. Evaṃbhūtā ca niccaṃ pupphitajalajathalajapupphatāya, phalabhārabharitarukkharivāritatāya, aṭṭhaṅgasamannāgatasalilatāya ca **nirantaraṃ sobhati**.

282. Parikammanti pubbupacāraṃ. **Parisodhetvā**ti ekakkharassāpi avirādhanavasena ācariyasantike sabbaṃ sodhetvā. **Suṭṭhu uggahitā**ti parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya vissatṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpaniyā sammadeva uggahitā. Tathā hi “**atthañca byañjanañca parisodhetvā**” ti vuttaṃ. Atthaṃ jānato eva hi byañjanaṃ parisujjhati, no ajānato. **Padabyañjanānī**ti padañceva byañjanañca **ahāpetvā**. Evañhi paripuṇṇā nāma (3.0160) hotīti. **Visaṃvādetvā**ti aññathā katvā. **Tejavantaṃ na hoti** virajjhanato ceva vimhayatthabhāvato ca. **Sabbasoti** anavasesato ādimajjhapariyosānato. **Tejavantaṃ hotīti** sabhāvaniruttiṃ avirādhetvā suppavattibhāvena sādhanato. Evaṃ payogavipattiṃ pahāya payogasaṃpattiyā sati paritassa atthasādhakataṃ dassetvā idāni ajjhāsaya vipattiṃ pahāya ajjhāsayasampattiyā atthasādhakataṃ dassetuṃ “**lābhahetū**” ti-ādi vuttaṃ. Idaṃ parittabhaṇanaṃ sattānaṃ anattapaṭibāhanahetūti tassa ñāṇakaruṇāpubbakatā **nissaraṇapakkho**. **Mettaṃ purecārikaṃ katvā**ti mettāmanasikārena sattesu hitapharaṇaṃ purakkhatvā.

“**Vatthum vā**” ti-ādi pubbe catuparisamajjhe katāya sādhanāya bhagavato pavēdanaṃ. **Gharavatthunti** vasanagehaṃ. **Nibaddhavāsanti** paragehepi nevāsikabhāvena vāsaṃ na labheyya, yaṃ pana mahārājānaṃ, yakkhasenāpatīnañca ajānantānaṃyeva kadāci vasitvā gamanaṃ, taṃ appamāṇanti adhippāyo. **Samitinti** yakkhādisamāgamaṃ. Kāmaṃ pāḷiyaṃ “na me so” ti āgataṃ, itaresampi pana mahārājānamattānā ekajjhāsayatāya tesampi ajjhāsayaṃ hadaye ṭhapetvā vessavaṇo tathā avoca. Kaññaṃ anu anu vahituṃ ayutto anāvayho, sabbakālaṃ kaññaṃ laddhuṃ ayuttoti attho, taṃ **anāvayhaṃ**. Tenāha “**na āvāhayutta**” ti. Na vivayhanti **avivayhaṃ**, kaññaṃ gahetumayuttanti attho. Tenāha “**na vivāhayu**n” ti. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvo. Attā visayabhūto etāsaṃ atthīti **attā**, paribhāsā, tāhi. Pariyattaṃ katvā vacanena **paripuṇṇāhi**. Yathā yakkhā akkositabbā, evaṃ pavattā akkosā **yakkha-akkosā** nāma, tehi. Te pana “kaḷārakkhi kaḷā-

radantā kālavaṇṇā”ti evaṃ ādayo.

Viruddhāti virujjhanakā parehi virodhino. **Rabhasā**ti sārambhakāti adhippāyo. Tenāha “**karaṇuttariyā**”ti. **Rabhasā**ti vā sāhasikā. Sāmino manaso assavāti **manassā**, kiṅkarā. Ye hi “kiṃ karomi bhaddante”ti sāmikassa vase vattanti, te evaṃ vuccanti. Tena vuttaṃ “**yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā, tesan**”ti. Āṇāya avarodhitupacārā **avaruddhā**, te pana āṇāvato paccatthikā nāma hotīti “**paccāmittā verino**”ti vuttaṃ. **Ujjhāpetabbanti** heṭṭhā katvā cintāpetabbaṃ, taṃ (3.0161) pana **ujjhāpanaṃ** tesam nīcakiriyāya jānāpanaṃ hotīti āha “**jānāpetabbā**”ti.

Parittaparikkammakathāvaṇṇanā

Parittassa parikkammaṃ kathetabbanti āṭānāṭiyaparittassa parikkammaṃ pubbupacāraṭṭhāniyaṃ mettassuttādi kathetabbaṃ. Evañhi taṃ laddhāsevanaṃ hutvā tejavantaṃ hoti. Tenāha “**paṭhamameva hī**”ti-ādi. **Piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vāti saddo aniyamattho, tena macchaghata-sūpādiṃ saṅgaṇhāti. Otāraṃ labhanti** attanā piyāyitabba-āhārasena piyāyitabbaṭṭhānavasena ca. “**Paritta ...pe... nisīditabban**”ti imināva parittakārakassa bhikkhuno parisuddhipi icchitabbāti dasseti. “**Parittakārako ...pe... samparivāritenā**”ti idaṃ parittakaraṇe bāhirarakkhāsaṃvidhānaṃ. “**Mettacittaṃ ...pe... kātabban**”ti idaṃ abhantararakkhā ubhayato rakkhāsaṃvidhānaṃ. Evañhi amanussā parittakaraṇassa antarāyaṃ kātuṃ na visahanti.

Maṅgalakathā vattabbā pubbupacāravasena. **Sabbasannipātoti** tasmim vihare, tasmim vā gāmakhette sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto. **Ghoseṭabbo**, “cetiyaṅgaṇe sabbehi sannipatitabban”ti. **Anāgantum nāma na labbhati** amanussena buddhāṅabhayena, rājāṅabhayena ca. Gahitakāpadesena amanussova pucchito hotīti āha “**amanussaggahitako ‘tvam ko nāmā’ti pucchitabbo**”ti. **Mālāgandhādīsu** pūjanatthaṃ viniyuññiyamānesu. **Pattīti** tuyhaṃ pattidānaṃ. **Piṇḍapāte pattīti** piṇḍapāte diyyamāne pattidānaṃ. **Devatānanti** yakkhasenāpatīnaṃ. **Parittaṃ bhaṇitabbanti** etthāpi “mettacittaṃ purecārikaṃ katvā”ti ca “maṅgalakathā vattabbā”ti ca “vihārassa upavane”ti evamādi ca sabbam gihīnaṃ parittakaraṇe vuttaṃ parikkammaṃ kātābameva.

Sarīre adhimuccatīti sarīraṃ anupavisitvā viya āvisanto yathā gahitakassa vasena na vattati, attano eva vasena vattati, evaṃ adhimuccati adhiṭṭhahitvā tiṭṭhati. Tenāha “**āvisatīti tasseva vevacanan**”ti. **Laggatīti** tattheva laggo allīno hoti. Tenāha “**na apeti**”ti. **Rogaṃ** (3.0162) **vaḍḍhentoti** dhātūnaṃ samabhāvena vattitum appadānavasena uppannaṃ rogaṃ vaḍḍhento. Dhātūnaṃ visamabhāvāpattiyā ca āhārassa ca aruccanena gahitakassa sarīre lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati, taṃ panassa yakkho dhātukkubhanimittatāya karonto viya hotīti vuttaṃ “**appamaṃsalohitaṃ karonto**”ti.

283. Tesam nāmāni indādināmabhāvena voharitabbato. **Tatoti** tato ārocanato paraṃ. **Teti** yakkhasenāpatayo. **Okāso na bhavissatīti** bhikkhubhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo viheṭhetum avasaro na bhavissati sammadeva ārakkhāya vihitattāti.

Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. Dasasahassacakkavāḷeti (3.0163) buddhakhettabhūte dasasahassapari-māṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmim cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ “**dasasahassacakkavāḷe ñāṇajālam pattharivā**”ti. **Ñāṇajālapattharaṇanti** ca tesam tesam sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena ñāṇassa pavattanameva. Tenāha “**lokaṃ volokayamāno**”ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimutti-ādike visesato ogāhetvā passantoti attho. **Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti** “taṃ tesam āyatim visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissā”ti. **Tīhi piṭakehi sammāsivāti** tipīṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammāsivā vīmaṃsitvā. **Ñātum icchitā atthā pañhā**, te pana imasmim sutte ekakādivasena āgatā sahasaṃ, cuddasa cāti āha “**cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā**”ti. Evamidha sampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne “ekakavasena dve pañhā kathitā”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 3.349) vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā

297. Uccādhiṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti “**ubbhatakan**”ti nāmaṃ labhati. Tenāha “**uccattā vā evaṃ vuttan**”ti. **Sandhāgārasālā**ti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “**ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā**”ti-ādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “**sandhāgāran**”ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **sandhāgāraṃ**, Tesam rājūnaṃ saha atthānūsā-sana-agārantipi **sandhāgāranti**. Yasmā vā te tattha sannipatitvā “**imasmim kāle kasitum vaṭṭati, imasmim kālevapitun**”ti-ādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ (3.0164) tattha sandharantītipi **sandhāgāraṃ**, sā eva sālāti **sandhāgārasālā**. **Devatā**ti gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvu-tthattā “**kenaci vā manussabhūtenā**”ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. “**Sayameva pana satthu idhāgamaṃ amhākaṃ puññavaseneva, aho mayaṃ puññavanto**”ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento “**amhehi**”ti-ādimāha.

298. **Aṭṭakā**ti cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. **Muttamattā**ti tāvadeva sandhāgāre navakammassa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena “**acirakāritan**”ti-ādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ āramo āramitabbaṭṭhānaṃ etesanti **araññā-rāmā**. Santharaṇaṃ **santhari**, sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasanthari**, bhāvanapūmsakaniddesoyaṃ. Tenāha “**yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, evan**”ti.

299. **Samantapāsādikoti** samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso. “**Asīhatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti**”ti idaṃ buddhānaṃ kāyappabhāya pakatiyā asīhatthe ṭhāne abhibyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantaṃ aparimāṇaṃ ṭhānaṃ vijjotateva. Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā**. **Sabbe disābhāgā**ti sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭhaṃ suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkhaṃ tāsamaṃ pabhāhi samantato vijjotamaṇaṃ virocatīti āha “**samuggatatāraṃ viya gaganatalan**”ti. **Sabbapāliphulloti** mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḅgā phullo. “**Paṭipāṭiyāṭhapitānan**”ti-ādi parikappūpamā. Tathā hi **viya**-saddaggaṇaṃ kataṃ. **Siriya siriṃ abhibhavamaṇaṃ viyāti** attano sobhāya tesamaṃ sobhanti attho. “**Bhikkhūpi sabbevā**”ti idaṃ nesaṃ “**appicchā**”ti-ādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇaṃ vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ “**suttantaṃ āvajjetvā ...pe... arahattaṃ pāpuṇissanti**”ti (dī. ni. aṭṭha. 3.296). Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇadīpakehi padehīti na tathā heṭṭhā (3.0165) “**asīmahātherā**”ti-ādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asīti-anubyañjana-paṭimaṇḍita-dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva (dī. ni. 2.33; 3.200; ma. ni. 2.385) **buddhaveso**. Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa ālokitavilokitādīsu paramukkamsagato buddhāveṇiko accantupasamo **buddhaviḷāso**.

Assanti tassaṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti”ti-ādinā (cūḷava. 295, 315) nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisamsa-
bhāvinī. **Pakiṇṇakakathā**ti saṅgīti-anāruḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayānurūpatāya vivi-
dhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānāyavicittā vitthārakathā. Tenāha “**tadā
hī**”ti-ādi. **Ākāsagaṅgaṃ otārento viya** nirupakkilesatāya suvisuddhena, vipulodāra-
tāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ kāyacittapariḷāhavūpasamanato. **Patha-
vojaṃ ākaḍḍhanto viya** aññesaṃ sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. **Mahā-
jambuṃ matthake gahetvā cāleno viya** Cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenā-
paraṃ anusandhānato. **Yojaniya ...pe... pāyamāno viya** desanaṃ catusacca-
yante pakkhipitvā atthavedadhammavedasseva labhāpanena sātamadhuradha-
mmāmatarasūpasamaḥaraṇato. **Madhugaṇḍanti** madhupaṭalaṃ.

300. “Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ”ti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmedītavacananti
dassetuṃ “**yaṃ yandisaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Anuviloketvā**ti ettha **anu-saddo** “pari”ti
iminā samānattho, **vilokanañcetta** satthu cakkhudvayenapi icchitabbanti “maṃsa-
cakkhunā ...pe... tato tato viloketvā”ti saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato
dassetuṃ “**maṃsacakkhunā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ **hatthaku-
kkuccaṃ** kukatameva kukkuccanti katvā. Evaṃ **pādakukkuccaṃ** datṭhabbaṃ.
Niccalā nisīdimṣu attano suvinītabhāvena, buddhagāravena ca. “**Ālokaṃ pana
vaḍḍhayitvā**”ti-ādi kadāci bhagavā evampi karotīti (3.0166) adhippāyena vuttaṃ.
Na hi satthu sāvakānaṃ viya evaṃ payogasampādanīyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohita-
vidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. **Ara-
hattupagaṃ** arahattapadaṭṭhānaṃ. **Cakkhutaḷesu nimittaṃ ṭhapetvā**ti bhāvanānu-
yogasampattiyā sabbesaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ cakkhutaḷesu labbhamānaṃ santi-
ndriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātaṃ nimittaṃ attano hadaye ṭhapetvā salla-
kkhetvā. **Kasmā āgilāyati** koṭisatasahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti
codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye
pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkhasabhā-
vesu tesu satthu kāye dukkhuppattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ “**bhagavato
hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji**, so ca kho pubbe katakammappaccayā. Svāya-
mattho paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. Heṭṭhā vuttameva Pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.164).

302. Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmoti svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathe-
tukāmo, sathārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayāṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo.
Sathārā desitadhammameva hi tato tato gahetvā sāvakā sabrahmacārīnaṃ
kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. Samaggehi bhāsitabbanti aññamaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitabbaṃ, sajjhāyitabbañceva vaṇṇetabbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ “ekavacanehi” ti-ādi vuttaṃ. Ekavacanehīti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha “aviruddhavacanehi” ti-ādi. Sāmaggirasam dassetukāmoti yasmiṃ dhamme saṅgāyane sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanāku-salatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasam dassetukāmo. Sabbe sattāTi anavasesā sattā (3.0167), te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento “kāmahavādīsū” ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhirattha-samāso hoti yathā “urasilomo” ti āha “āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā” ti. Tiṭṭhati etenāti ṭhiti, āhāro ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikāti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikāti** paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhāra-saddo “ayaṃ āhāro anuppanna vā kāmacchanda-ssa-uppādāyā” ti-ādīsū (saṃ. ni. 5.183, 232) viya. Evañhi “sabbe sattā” ti iminā asa-ññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāra-dhammo, na sattadhammo. Tenevāhu **aṭṭhakathācariyā** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo” ti (visuddhi. 1.136; pārā. aṭṭha. verañja-kaṇḍavaṇṇanā; udā. aṭṭha. 30; cūḷani. aṭṭha. 65; udā. aṭṭha. 186) yadi evaṃ “sabbe sattā” ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā” ti (a. ni. 10.27) **eko dhammo** Ti “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā” ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesam saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmāññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. **Yāthāvato ñatvāti** yathāsabhāvato abhisambujjhitvā. **Sammadakkhātoti** teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte t̄hatvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhīppetamatthaṃ pavedento “na virujjhatī”ti vatvā “**tesañhi jhānaṃ āhāro hoti**”ti āha. **Jhānanti** ekavokārabhavāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāliyaṃ pana “anāhārā”ti vacanaṃ asaññabhava catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayāhārassa abhāvato. “**Evaṃ santepī**”ti idaṃ sāsane yesu dhammesu vise-sato (3.0168) āhāra-saddo niruḷho, “āhāraṭṭhitikā”ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpitadoso āpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāliyā virodho āpannoti dassetuṃ āradhamaṃ. “Na virujjhatī”ti yenādhīppāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto “**etasmiñhi sutte**”ti-ādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojadīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. **Idhā**ti imasmiṃ saṅgītisutte. **Pariyāyena paccayo āhāroti vutto** sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha “**sabbadhammānañhi**”ti-ādi. Tattha **sabbadhammānanti** sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena (a. ni. 10.61) samatthetuṃ “**tenevāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvataṃ sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbaṃ labhatīti. **Tatthā**ti pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhava yadipi nippariyāyāhāro na labhati, **paccayāhāro** pana **labhati** pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**anuppanne hi buddhe**”ti-ādi vuttaṃ. Uppanne buddhe tiṭṭhakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato “**anuppanne buddhe**”ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattenti “**tiṭṭhāyatane pabbajitā**”ti vuttaṃ. Tiṭṭhiyā hi upattivise vimuttisaññino, aññāviraḅāvirāḅesū ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenāha “**catutthajjhānaṃ nibbattetvā**”ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha vattabbaṃ (3.0169), taṃ **brahmajālaṭṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭi. 1.41) vitthāritameva. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhī cittanti** cittaṃ jigucchāmīti attho. **Dhibbatetaṃ cittanti** etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane, tena jigucchaṃ sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetuṃ “**cittañhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvā**ti “cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū”ti imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa t̄hitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnajjhānassa tiṭṭhāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “**manussaloke**”ti. **Paṇihito**

ahosīti maraṇassa āsannakāle ṭhapito ahosi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bheda tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha “**so tena iriyāpathenā**”-ti-ādi.

Eva rūpānampīti evaṃ acetanānampi. **Pi-saddena** pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento “**yathā**”-ti-ādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñci-
deva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino**. Ye pana attano puññapha-
lameva upajīventi, te **puññaphalūpajīvino**. Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriya-
vasena jīvikākappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṃ “**ye pana te
nerayikā ...pe... na puññaphalūpajīvīti vuttā**” ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena
manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena “**kiṃ pañca
āhārā atthī**” ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyāva-
saro, sā pana ettha anavasaraṇīti dassetuṃ “pañca na pañcāti idaṃ na vatta-
n” ti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento “**nanu paccayo
āhāroti vuttametān**” ti āha. **Tasmāti** yassa kassaci paccayassa “āhāro” ti icchitattā.
Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento “**yaṃ sandhāyā**” ti-ādimāha.

Mukhyāhāravasenapi (3.0170) nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ “**kabāḷi-
kāraṃ āhāraṃ ...pe... sādheti**” ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedī-
nopi hontīti? Noti dassetuṃ “**kheḷopi hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Tayoti** tayo arūpāhārā kaba-
ḷikārāhārassa abhāvato. **Avasesānanti** asaññasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavā-
dīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharmaṇoti. **Etaṃ pañhanti**
“katamo eko dhammo” ti evaṃ coditametaṃ pañhaṃ. **Kathetvāti** vissajjetvā.

“**Tattha tattha ...pe... dukkhaṃ hoti**” ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa
niyyātanaṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, evaṃ iminā eva adhippāyena ito
paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyāta-
nāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**,
kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti **saṅkhāroti** āha “**imasmimpi ...pe...
saṅkhāroti vutto**” ti. **Āhārapaccayoti** āharaṇaṭṭhavisitṭho paccayo. **Āharaṇañcetha**
uppādakattappadhānaṃ, **saṅkharaṇaṃ** upatthambhakattappadhānanti ayame-
tesaṃ viseso. Tenāha “**ayamettha heṭṭhimato viseso**” ti. Nippariyāyāhāre gahite
“sabbe sattā” ti vuttepi asaññasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo
sabba-saddo hoti yathā “sabbe tasantidaṇḍassā” ti-ādīsu (dha. pa. 130). Na hettha
khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. **Pākaṭo bhaveyya** visesasāmaññassa visayattā
pañhānaṃ. **No ca gaṇhiṃsu** aṭṭhakathācariyā. **Dhammo nāma natthi** saṅkhatoti
adhippāyo. **Idha** dutiyapañhe “**saṅkhāro**” ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeyyaṃ sacchikataṃ
jātanti āha “**mahābodhimaṇḍe nisīditvā**” ti. **Sayanti** sāmaṃyeva. **Addhaniyanti**
addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha “**ekena hī**” ti-ādi.
Paramparakathāniyamenati paramparakathākathananiyamena, niyamatatthabya-
ñjanānupubbīyā kathāyāti attho. **Ekakavasena**ti ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti
ekako, pañho. Tassa ekakassa vasena. **Ekakaṃ niṭṭhitaṃ** vissajjananti adhippā-

yoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. Cattāro (3.0171) **khandhāti** tesam tāva nāmanatṭhena nāmabhāvaṃ paṭhamam vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmabhāvaṃ parato vakkhati. “Nāmaṃ karoti nāmayati”ti ettha yaṃ nāmakaraṇam, taṃ nāmanti āha “**nāmanatṭhenāti nāmakaraṇatṭhenā**”ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisayamidaṃ tesam nāmakaraṇam hoti. Tenāha “attano nāmaṃ karontāva uppajjanti”ti-ādi. Idāni tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Yassa nāmassa karaṇeneva te “nāman”ti vuccanti, taṃ sāmāññānāmaṃ, kittimanāmaṃ, guṇanāmaṃ vā na hoti, atha kho opapātikanāmanti purimāni tiṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā “na evaṃ vedanādīnan”ti te paṭikkhipitvā itaranāmameva nāmakaraṇatṭhena nāmanti dassento “**vedanādayo hī**”ti-ādimāha. “Mahāpathavi-ādayo”ti kasmā vuttaṃ, nanu pathavi-āpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnaṃ viya pana pathavi-ādīnaṃ opapātikanāmatāsāmaññena “pathavi-ādayo viyā”ti nidassanaṃ kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānaṃ nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnañhi arūpadhammānaṃ sabbadāpi phassādināmakattā, pathavi-ādīnaṃ kesakumbhādīnāmantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇatṭhena nāmaṃ. Atha vā adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānaṃ gahaṇam na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā **nāmaṃ**. Rūpaṃ pana vināpi nāmasādhanam attano ruppanasabhāvena gahaṇam upayātiti **rūpaṃ**. Tenāha “**tesu uppannesū**”ti-ādi. Idhāpi “yathāpathaviyā”ti-ādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. “**Atitepi**”ti-ādīnā vedanādīsu nāmasaññā niruḥhā, anādikalikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāgavantānampi vedanādīnaṃ nāmakaraṇatṭhena nāmabhāvo ekantiko, tabbibhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento “**nibbānaṃ pana ...pe... nāmanatṭhena nāman**”ti āha. **Nāmanatṭhenāti** nāmakaraṇatṭhena. **Namantīti** ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. **Sabbanti** khandhacatukkaṃ, nibbānañca (3.0172). Yasmiṃ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsūpīti vuttaṃ “**ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti**”ti. **Anavajjadhamme** Maggaphalādike. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesūpi ārammaṇādhipatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa accantasantapaṇītatākappa bhāvatoti tadeva ārammaṇādhipatipaccayatāya “**attani nāmeti**”ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabha vītināmentāpi tittiṃ na gacchanti.

“**Ruppanaṭṭhenā**” ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccaya-sannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccaya-samāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccaṃ labbhati, na pana vibhūtataṃ. Vibhūtataṃhettha ruppanaṃ adhippettaṃ sītādiggaṇato. Vuttañhettaṃ “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ ti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati” ti-ādi (saṃ. ni. 3.79). Yadi evaṃ kathaṃ brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānativattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhaka-paccaya-vasena vā visadisapaccayasannipātetīti evamattho veditabbo. “Yo attano santāne vijjānānāyeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ **ruppanan**” ti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti **rūpaṃ**. “Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyā **ruppana**-saddo niruḷho” ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. “Paṭighato **ruppanan**” ti apare. “**Tassā**ti rūpassā” ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttaṃ. Yathā hi rūpassa, evaṃ nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā **visuddhi-magge** (visuddhi. 2.456) vuttā evāti. Iti ayaṃ duko kusalattikena saṅgahite sabhā-vadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyāṃ “attā, jīvo, itthī, puriso” ti evamādikāṃ vindatīti **avijjā**. Vindiyāṃ “dukkhaṃ, samudayo” ti evamādikāṃ na vindatīti **avijjā**. Sabbampi dhammajātaṃ aviditakaraṇaṭṭhena **avijjā**. Antarahite saṃsāre satte javāpetīti **avijjā**. Atthato pana sā dukkhādīnaṃ catunnaṃ saccānaṃ sabhāvacchādako sammoho hotīti āha “**dukkhādīsu aññāṇan**” ti (3.0173). **Bhavapattana** nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṃhā. Tenāha “**yo bhavesu bhavacchando**” ti-ādi. Iti “ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācāradassanattaṃ gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakaṃ “attā ca loko cā” ti gāhetvā taṃ “bhavissati” ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhīti

attho. Tenāha “**bhavo vuccati**” ti-ādi. Bhavissatīti **bhavo**, tiṭṭhati sabbakālaṃ atthīti attho. **Sassatanti** sassatabhāvo. **Vibhavadiṭṭhī** Ti khandhapañcakameva “attā” ti ca “loko” ti ca gahetvā taṃ “na bhavissati” ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha “**vibhavo vuccati**” ti-ādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti **vibhavo**, ucchedo.

Yaṃ na hiriyatīti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hiriyati na lajjati, līṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. **Hiriyita-bbenāti** upayogatthe karaṇavacanaṃ, hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādi-dhammaṃ na jigucchatīti attho. **Nillajjatāti** pāpassa ajigucchanā. **Yaṃ na ottappa-tīti** etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Ottappitabbenāti** pana hetu-atthe kara-ṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. **Hiriyitabbenāti** etthāpi vā evameva attho veditabbo. **Abhāyanaka-ākāro**ti pāpato anuttāsanākāro.

“**Yaṃ hiriyati**” ti-ādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhataṃ jāti-ādīsamuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā**. Niyakajjhataṃ bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhā samuṭṭhānā**. Attā eva adhipati **attādhipati**, ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato **attādhipateyyā**. **Lokādhipateyyanti** etthāpi eseva nayo. **Lajjāsabhāvasaṅghitā** Ti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. **Bhayasabhāvasaṅghitanti** tato uttāsanarūpena avaṭṭhitā. Ajjhattasamuṭṭhānādītā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana tesāṃ kadācīpi aññamaññavippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpa-bhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkhanti kicchaṃ, anīṭṭhanti vā attho. **Vippaṭikūlagāhimhīti** dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkaṃ duppaṭipatti sātāṃ iṭṭhaṃ etassāti (3.0174) vipaccanīkasāto, tasmīṃ **vipaccanīkasāte**. Evaṃbhūto ca ovāda-bhūte sāsana-kame ovādake ca ādarabhāvarahito hotīti āha “**anādare**” ti. **Tassa kammani** tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattacetanā **dovacassaṃ**. **Tassa bhāvoti** tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo **dovacassatā**, atthato dovacassameva. Tenevāha “**sā atthato saṅkhārakkhandho hoti**” ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evaṃ vuttaṃ. **Etenākārenāti** appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādīpāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ “**ye te puggalā assaddhā**” ti-ādi vuttaṃ. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā **pāpamittatā**, Cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatāti** dassento “**sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā**” ti āha.

“Sukhaṃ vaco etasmīṃ padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbacoti-ādinā**, “kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto**” ti-ādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha **sovacassatā ...pe... vuttapaṭipakkha-nayena veditabbā**” ti. **Ubhoti** sovacassatā, kalyāṇamittatā ca. Tesāṃ khandhānaṃ pavatti-ākāravisesā “sovacassatā, kalyāṇamittatā” ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha “**lokiyalokuttaramissakā kathitā**” ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnā taṃtaṃjātivaseṇa ekajjhaṃ katvā rāsito

gayhamānā āpattiyova āpattikkhandhā. Tā pana antarāpattinaṃ aggahaṇe pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, tāsam pana gahaṇe **sattapi āpattikkhandhā āpattiyo**. “Imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tesam āpajjanaṃ hoti” ti jānanapaññā āpattikusalatāTi āha “**yā tāsā**” ti-ādi. **Tāsam āpattinanti** tāsū āpattisu. Tattha yaṃ sambhinnavatthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattisu asaṅkarato vavatthāna, ayaṃ visesato āpattikusalatāti dassetuṃ dutiyaṃ āpattiggahaṇaṃ kataṃ. **Saha** (3.0175) **kammavācāyā**ti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpana-payogatāya kammabhūtā vācā **kammavācā**, tathābhūtā anusāvanavācā ceva “passissāmī” ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhiṃ samakāla-meva “imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontaṅca paṭhame vā tatiye vā anusāvaneyyakārappatte, ‘saṃvarissāmī’ ti vā pade pariyosite hoti” ti evaṃ taṃ taṃ **āpattihi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā** āpattivuṭṭhānakusalatā. **Vuṭṭhānanti** ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanam, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

“Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅga majjhe samāpatti” ti evaṃ samāpattinaṃ **appanāparicchedajānanapaññā** samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**, pageva vuṭṭhāna paricchedakaraṃ ṇāṇaṃ. Tenāha “**yathāparicchinnasamayavasenevā**” ti-ādi. **Vuṭṭhānasamatthāti** vuṭṭhā-pane samatthā.

“Dhātukusalatā” ti ettha pathavīdhātu-ādayo, sukhadhātu-ādayo, kāmadhātu-ādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsūpi kosallaṃ dassitameva hotīti “aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu ...pe... manoviññāṇadhātū” ti vatvā “**aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā**” ti vuttaṃ. Tattha **sabhāvaparicchedakāti** yathābhūtasabhāvāvabodhinī. “Savanapaññā dhāraṇapaññā” ti-ādinā paccekam paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā **sutamāyā**, itarā **bhāvanāmāyā**. Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ **manasikāro**, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**. Taṃ pana ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento “**sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā**” ti āha. **Sammasanapaññā** hi tassā ādi, **paṭivedhapaññā** majjhe, **paccavekkhaṇapaññā** pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesam dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā **uggahajānanapaññā**. Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā **manasikārajānanapaññā**. Yasmā āyatanānipi atthato dhātuyova manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesameva manasikāravidhi (3.0176), tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadese katvā dassetuṃ “**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānipi parittaṅṅakattukānīti āha “**savana uggaṇhapaccavekkhaṇā lokiyā**” ti. Ariyamaggakkaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesam lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ “**sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā**” ti. Paccayadhammaṃ hetu-ādināṃ attano paccayuppannaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo **paccayākāro**, so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena

dvādasavidhoti āha “**dvādasannaṃ paccayākārānaṃ**” ti. **Uggahādivasenā**ti ugga-
hamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **kāraṇaṅca** hetupaccayabhā-
vena karaṇato nipphādanato. **Tesaṃ** sotaviññāṇādīnaṃ. Etasmiṃ duke attho
veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato **ṭhānaṃ**,
teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato **aṭṭhānanti** paṭhama-
naye phalabhedena tasseva dhammassa **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitā; dutiyanaye pana
abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesaṃ **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitāti ayame-
tesaṃ viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, aki-
riyatā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo **ajjavaṃ**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamatthaṃ anajjava-
paṭikkhepamukhena dassetuṃ “**gomuttavaṅkatā**” ti-ādi vuttaṃ. Svāyaṃ anajjavo
bhikkhūnaṃ yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha “**ekacco hi
...pe... carati**” ti. **Ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma** ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā
paṭipattiyā vaṅkabhāvato. **Purimasadisoti** paṭhamaṃ vuttabhikkhusadiso. **Candava-
ṅkatā nāma** paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. **Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma**
Pariyoṣāne vaṅkabhāvāpattito. **Idaṃ ajjavaṃ nāma** sabbatthakameva ujubhāvasi-
ddhito. **Ajjavatāti** ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāranidde-
soti attho. Lajjatīti **lajjī**, hirimā, tassa bhāvo **lajjavaṃ**, hirīti attho. Lajjā etassa (3.0177)
atthīti **lajjī** yathā “mālī, māyī” ti ca, tassa bhāvo **lajjībhāvo**, sā eva lajjā.

Parāparādhādīnaṃ adhivāsanakkhamaṃ **adhivāsanakhanti**. Sucisilatā **soraccaṃ**.
Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā **soraccaṃ**.
Tenāha “**suratabhāvo**” ti.

“**Nāmaṅca rūpaṅcā**” ti-ādīsu ayaṃ aparo nayo- **nāmakaraṇaṭṭhenāti** aññaṃ ana-
pekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmaṃ
karoti, tassa ca tadapekkhattā aññāpekkhaṃ nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhā-
vatā na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnaṃ, guṇānaṅca sāmāññanāmādikārakānaṃ
nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmaṃ kariyati, tassa ca nāmakaraṇasa-
bhāvatā natthīti, natthiyeva nāmabhāvo. Vedanādīnaṃ pana sabhāvasiddhattā
vedanādināmassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavī-ādi nidassanena
nāmassa sabhāvasiddhataṃyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmaññaṃ, niruḥhattā
pana nāma-saddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavī-ādīsūti na tesaṃ nāma-
bhāvo. Na hi pathavī-ādināmaṃ vijahitvā kesādināmehi rūpadhammānaṃ viya
vedanādināmaṃ vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānaṃ voharitabbena
piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo rūpādayo ca, tesaṃ pakāsakapakāsitabba-
bhāvato vināpi nāmena pākaṭā honti, na evaṃ arūpadhammāti te adhivacanasa-
mphasso viya nāmāyattaggahaṇiyabhāvena “nāman” ti vuttā. Paṭighasamphasso
ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākaṭoti “nāman” ti vutto, arūpatāya vā aññanā-
masabhāgattā saṅgahitoyaṃ, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayā-
tīti **rūpaṃ**, nāmāyatīti **nāmanti** idha pacchimapurimānaṃ sambhavati. **Rūpayatīti**
vināpi nāmena attānaṃ pakāsetīti attho. **Nāmāyatīti** nāmena vinā apākaṭabhāvato

attano pakāsakaṃ nāmaṃ karotīti attho. **Ārammaṇādhipatipaccayatāyā**ti satipi rūpassa ārammaṇādhipatipaccayabhāve na taṃ paramassāsabhūtaṃ nibbānaṃ viya sātisayaṃ nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva “nāman”ti vuttaṃ.

“**Avijjā** (3.0178) **ca bhavataṇhā cā**”ti ayaṃ duko sattānaṃ vaṭṭamūlasamudācāradassanatto. Samudācaratīti hi **samudācāro**, vaṭṭamūlameva samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānaṃ pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānaṃ samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, taṃdassanatthoti attho.

Ekekaṃ “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya “attā ca loko cā”ti vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ “attā”ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ “loko”ti gaṇhantassa, attano attānaṃ “attā”ti gahetvā parassa attānaṃ “loko”ti gaṇhantassa vā vasena “attā ca loko cā”ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo **sahadhammo**, tatha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmim **sahadhammike**. Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññattaṃ katvā “**dovacassāyan**”ti vuttaṃ, dovacassassa vā ayaṃ pavatti **dovacassāyaṃ**. Āsevanta-ssāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha “**sevanā ...pe... bhajanā**”ti. Sabbatobhāgena bhatti **sambhatti**.

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavattārahakammavācāya, “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajjin”ti-ādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānañca paricchijjati, “paññattilakkhaṇāya āpattiyā vā kāraṇaṃ vītikkamalakkaṇaṃ

kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā”ti kāraṇena saha phalassa jānanavasena “saha kammavācāyā”ti vuttaṃ. “Saha kammavācāyā”ti. Iminā nayena **saha parikammenā**ti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi paññā **dhātukusalatā**. Tadekadesā **manasikārakusalatā**ti adhippāyena purimapadepi sammasanapaṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanādipaññā eva manasikārakosallaṃ, tasmā “**tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā**”ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi paññā **āyatanakusalatā**ti dassento “dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārajānanapaññā”ti vatvā puna “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Dvīsupi vā padesu vācuggatāya āyatanapāḷiyā, dhātupāḷiyā ca manasikaraṇaṃ **manasikāro**. Tathā uggaṇhantī, manasi karontī (3.0179), tadatthaṃ suṇantī, ganthato ca atthato ca dhārentī, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā”ti-ādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānantī ca paññā **uggahapaññādikā** vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro “uggahamanasikāro”ti vutto. Tassa jānanaṃ pavattanameva, “yathā pavattaṃ vā uggahaṃ, evameva pavatto uggaho”ti jānanaṃ **uggahajānanaṃ**. “Manasikāro evaṃ pavattetabbo, evañca pavatto”ti jānanaṃ **manasikārajānanaṃ**. Tadubhayampi “manasikārakosallaṃ”ti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhuṃ arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikaraṇūpāyo, sabbo so “manasikāro”ti vattaṃ vaṭṭati, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**ti. **Sammāsanaṃ** paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammāsana-kiccaṃ sādheti niccasaññādipajahanato. **Manasikāro** sammāsanasampayutto, so tattheva aniccādimanasikārikiccaṃ maggasampayutto sādhetiti āha “**sammāsana-manasikārā lokiyalokuttaramissakā**”ti. “Iminā paccayenidaṃ hoti”ti evaṃ avijjādīnaṃ saṅkhārādipaccayuppannassa paccayabhāvajānanaṃ **paṭiccasamuppāda-kusalatā**.

Adhivāsaṇaṃ khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsaṇaṃ “adhivāsaṇaṃ”ti vuccati. **Acaṇḍikkanti** akujjanaṃ. Domanassavasena paresaṃ akkhīsu assūnaṃ anuppādanā **anassuro**. **Attamanatā**ti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo **attamanatā**. Cittanti vā cittappabandhaṃ ekattena gahetvā tassa antarā uppannena pītisahagatamanena **sakamanatā**. Attamano vā puggalo, tassa bhāvo **attamanatā**, sā na sattassāti puggaladiṭṭhinivāraṇatthaṃ “**cittassā**”ti vuttaṃ. Adhivāsanalakkhaṇā khanti **adhivāsanakhanti**. Sucisīlatā **soraccaṃ**. Sā hi sobhanakammaratā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccaṃ. Tenāha “**suratabhāvo**”ti.

Sakhilo vuccati saṅhavāco, tassa bhāvo **sākhalyaṃ**, saṅhavācatā. Taṃ pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, taṃ dassento “**tattha katamaṃ sākhalyan**”ti-ādimāha. Tattha **aṇḍakā**ti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchakkādīni vā uṭṭhitāni “aṇḍakāni”ti vadanti (3.0180). Pheggurukkhasa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā **aṇḍakā**. Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā “**aṇḍakā**”ti vuttā. Padumanāḷaṃ viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisantī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā

tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā**. Pure saṃvaddhanārī **porī**, sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti **porī**. **Tatthāti** “bhāsītā hoti”ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, **tattha** vācāyāti vā. “**Saṅhavācatā**”ti-ādinā taṃ vācaṃ pavattaya-mānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ **sammodakamudukabhāvo**. **Āmisena** alabbhamānena, tathā **dhammena cāti dvīhi chiddo**. Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhava-ntassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidhanaṃ saṅga-ṇhanaṃ **paṭisanthāro**. Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhā- vetuṃ “**abhidhammepī**”ti-ādimāha. **Aggaṃ aggahevāti** aggaṃ attano aggahevā. **Uddesadānanti** pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. **Pāḷivaṇṇanāti** pāḷiyā atthava- ṇṇanā. **Dhammakathākathananti** sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammaka- thanaṃ.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgoti** tassa pubbabhāga-u- pacārajjhānaṃ vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, **karuṇācetovi- muttīti** pana appanāppattāva. **Mettāyapi** eseva nayo. Suci-saddato bhāve kāraṃ, i-kārassa ca e-kārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “**soceyyanti sucibhāvo**” ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha “**vuttampi cetan**”ti-ādi.

Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati**, tassa bhāvo **muṭṭhassaccaṃ**, satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativi- gatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**sativippavāso**”ti. “**Assatī**”ti-ādīsu **kāro paṭipakkhe datṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udake lābu viya yena cittaṃ āra- mmaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā pilāpanatā**. Yena gahitampi āra- mmaṇaṃ sammussati na (3.0181) sarati, sā **sammussanatā**. Yathā vijjāpaṭi- pakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññapaṭipakkhaṃ **asampajaññaṃ**, avijjāyeva.

Indriyaṃvarabhedoti indriyaṃvaravināso. **Appaṭisaṅkhāti** apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādinavānisamaṃse avīmaṃsitvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññāṇaṃ appa- ṭisaṅkhāta nimittaṃ. **Akampanañānanti** tāya anabhibhavanīyaṃ ñāṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇāññāṇaṃ paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttarañā- ṇaṅca. Nippariyāyato maggabhāvanā **bhāvanā** nāma, yā ca tadatthā, tadubha- yaṅca bhāventasseva icchitabbaṃ, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ “**bhāventassa uppannaṃ balan**”ti. Tenāha “**yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahu- līkamman**”ti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyatā sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**assatiyā akampanavasenā**”ti. Pacca- nīkadhammasamanato **samatho samādhi**. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā paññā**. **Taṃ ākāraṃ gahetvāti** samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. **Nimittavasenāti** kāraṇavasena. “**Eseva nayo**”ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa

paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamattham atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. **Paggāho vīriyam** kosajjapakkhato cittassa patitum adatvā paggaṇhanato. **Avikkhepo ekaggatā** vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinnaṃ sīlassa bhedakaro **vītikamo**. Sīlavināsako **asaṃvaro**. **Sammādiṭṭhivināsikā**ti “atthi dinnan”ti-ādi (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) naya-ppavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā.

Sīlassa (3.0182) **sampādanam** nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha “**sampādanato paripūraṇato**”ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. **Mānasika-sīlam** nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādiṭṭhānaṃ. **Diṭṭhipāripūribhūtam** **ñāṇanti** atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattam ṇāṇam.

Visuddhiṃ pāpetum samatthanti cittavisuddhi-ādi-uparivissuddhiyā paccayo bhavitum samattham. Suvisuddhameva hi sīlam tassā padaṭṭhānaṃ hotīti. **Visuddhiṃ pāpetum samattham dassananti** ṇāṇadassanavisuddhiṃ, paramatthavisuddhinibbānaṃca pāpetum upanetum samattham kammassakatāñāṇādisammādasanaṃ. Tenāha “**abhidhamme**”ti-ādi. Ettha ca “idaṃ akusalam kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakaṃ”ti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatājānanañāṇam **kammassakatāñāṇam**. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. “**Parena katampī**”ti idaṃ nidassanavasena vuttam yathā parena katam, evaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hotīti. Attanā vā ussāhitena parena katampīti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena katam, tampi sakakammaṃ nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. **Atthabhañjanatoti** diṭṭhadhammikādisabba-atthavināsanato. **Atthajananatoti** idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ uppādanato. Ārabbhakāle “aniccam dukkham anattā”ti pavattampi **vacīsaccaṅca** lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ **vipassanāñāṇam anulometi** tattheva paṭivijjhanato. **Paramatthasaccaṅca** nibbānaṃ **na vilometi** na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñāṇadassananti ṇāṇabhūtam dassanaṃ, tena maggaṃ vadati. **Taṃsāmpayutta-meva vīriyanti** paṭhamamaggasāmpayuttaṃ vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivissuddhiyevāti dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā (dha. sa. 550) sametīti dassento “**abhidhamme panā**”ti ādiṃ avoca.

Yasmā saṃvego nāma saṃvegaṃ nāma saṃvegaṃ, tasmā saṃvegavattum bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇam. Tenāha “**jātibhayan**”ti-ādi. Bhāyanti etasmāti **bhayaṃ**, jāti eva bhayaṃ **jātibhayaṃ**. **Saṃvejanīyanti** saṃvijjitaṃ bhāyitabbam uttāsitaṃ. **Ṭhānanti** kāraṇam, vatthūti attho (3.0183). **Saṃvegajātassāti** uppannasāṃvegassa. **Upāyapadhānanti** upāyena pavattetaṃ vīriyam.

Kusalānaṃ dhammānanti sīlādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. **Bhāvanāyāti** uppādanena vadḍhanena ca. **Asantuṭṭhassāti** “alam ettāvatā, katham ettāvatā”ti saṅko-cāpattivasena na santuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatāti** bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. **Vosānanti** saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi **santuṭṭhi**, natthi etassa santu-

ṭṭhīti **asantuṭṭhi**, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattaṇaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ tassa atthīti **paṭivānī**, na paṭivānī **appaṭivānī**, tassa bhāvo **appaṭivānitā**. **Sakkaccakiriyatā**ti kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. **Sātaccakiriyatā**ti satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatā**ti antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitā**ti na līnappavattitā. **Anikkhitchandatā**ti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratā**ti kusalakarāṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. **Āsevanā**ti ādarena sevanā. **Bhāvanā**ti vaḍḍhanā brūhanā. **Bahulīkamanti** punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā. Paṭipakkhavigghanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena visiṭṭhā muttīti **vimutti**. Svāyaṃ viseso paṭipakkhaviggamaṇena, paṭiyogivigamaṇena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ettha cā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha yena visesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ visesaṃ upādāya tā adhikaṃ mucchanato, ārammaṇe adhimucchanato ca **adhimuttiyo nāmāti** vuttaṃ “**cittassa ca adhimutti**” ti. **Muttattā**ti sabbasaṅkhārehi visesena nissaṭṭattā **vimutti**.

yāpannaṃ ñāṇaṃ khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenāti kilesānaṃ taṃtaṃ maggava-
Khaye ñāṇanti samucchavedavasena kilese khepetīti **khayo**, ariyamaggo, tappari-
yāpannaṃ ñāṇaṃ **khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenāti** kilesānaṃ taṃtaṃ maggava-
jjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. **Anuppādabhū-**
teti taṃtaṃphale. **Anuppādapariyosāneti** anuppādakaro maggo **anuppādo**, tassa
pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato (3.0184) añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanavasena
“**lubbhatīti lobho**”ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasā-
dhanavasenapi attho yujjateva. **Dussati muyhatīti** etthāpi eseva nayo. **Akusalañca**
taṃ akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato **mūlañca** attanā sampayutta-
dhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato, na akusalabhāvasādhanato. Na hi
mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati
momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. **Tesanti** lobhādīnaṃ. “Na
lubbhatīti alobho”ti-ādinā **paṭipakkhanayena**.

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavatti-ākārato ca na suṭṭhu
asammā pavattitāni. **Virūpānīti** bībhacchāni sampati, āyatiñca aniṭṭharūpattā. **Kāye-**
nāti kāyadvārena karaṇabhūtena. **Kāyatoti** kāyadvārato. “**Suṭṭhu caritānī**”ti-ādīsu
vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamu-
ṭṭhānā āpatti hoti, taṃ **kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. Avītikkamo kāyasucari-**
tanti vārittasilassa vasena vadati, cārittasilassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti.
Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Ubhayattha**
paññattassāti kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. **Sikkhāpadassa vītikkamova**
manoduccaritaṃ manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ
dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. **Avītikkamoti** yathā-
vuttāya āpattiyā avītikkamo **manosucaritaṃ**. “Sabbassāpi sikkhāpadassa avīti-
kkamo **manosucaritan**”ti keci. Tadubhayañhi cārittasilāṃ uddissapaññattaṃ
sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīduccaritanti.

Pāṇo atipātiyati etāyāti **pāṇātipāto**, tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayo-
pīti āha “**pāṇātipātādayo pana tisso cetanā**”ti. **Vacīdvārepi uppannā kāyaducca-**
ritaṃ (3.0185) dvārantare uppannassāpi kammassa sanāmāpariccāgato yebhu-
yyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā-**

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;

tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti. (dha. sa. aṭṭha. kāmāva-
carakusaladvārakathā);

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Cetanāsampayuttadhammāti manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃ taṃ pakkhikā vā honti abbohārikā vāti. **Cetanāsampayuttadhammā** manosucaritanti etthāpi eseva nayo. Tividhassa duccharitassa akaraṇavasena pavattā **tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ** kāyikassa vitikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabba-meva natthi. Eseva nayo **vacīsucarite**.

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti yojettabbaṃ. **“Byāpādapaṭisaṃyutto”**ti-ādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi **byāpādapaṭisaṃyuttoti** gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. **Vihimsāpaṭisaṃyuttoti** etthāpi eseva nayo. Vihimsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā esā sattānanti **vihiṃsā**, tāya paṭisaṃyutto **vihiṃsāpaṭisaṃyuttoti** evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabha byāpādavitak-kappavatti atthānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhīṃ dassetuṃ **“yāva vināsanā”**ti vuttaṃ. **Vināsanā** pana pāṇātipāto evāti. **“Saṅkhāro”** hi dukkhāpetabbo nāma natthī”ti kasmā vuttaṃ, nanu ye **“dukkhāpetabbā”**ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvita-kkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti (3.0186) vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya **“vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”**ti vuttaṃ. Yatha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassetuṃ **“ime sattā”**ti-ādi vuttaṃ.

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasa-ṅkhatehi pana nikkhantattā, nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇa-karaṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti **nekkhammapaṭisaṃyutto**. **Nekkhamma-vitakko** sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ **“so”**ti-ādi vuttaṃ. **Asubhapubbabhāgeti** asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇaṅcetha kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanattaṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena sapubbabhāgāni mettākaraṇājhānādīni uddhaṭāni. **Asubhajjhāneti** asubhāra-mmaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā **“rukkhe sākha”**ti. **Jhānaṃ pādakaṃ katvāti** nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammasitvā uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñcīpi na byāpādeti etenāti vā **abyāpādo**, mettā, tāya paṭisaṃyutto **abyāpādapaṭi-saṃyutto**. **Mettājhāneti** mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. **Karuṇājhā-neti** etthāpi eseva nayo. Vihimsāya paṭipakkho, na vihiṃsanti vā etāya satteti **avi-himsā**, karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesāṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? Noti dassetuṃ **“yadā”**ti-ādi āraddhaṃ. **Alobho sīsaṃ hotīti** alobho padhāno

hoti. Niyamitapariṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati. Taṃsāmpayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te **itare dve. Tadanvayikāti** tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato “tasmim sati honti (3.0187), asati na hontī”ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Vuttanayenevāti** “kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo **kāmasaṅkappo**”ti-ādinā **vitakkattike** vuttanayeneva (dī. ni. 3.288) **veditabbo** atthato abhinattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmettamevetam.

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo “tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti”ti-ādinā. Tattha kāraṇamāha “**taṃsāmpayuttāyeva hi etā**”ti. **Tathevāti** yathā nekkhammavitakkādīnaṃ “**asubhapubbabhāge kāmāvacaro hoti**”ti-ādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva **tāsampi** Nekkhammasaññādīnampi **kāmāvacarādibhāvo veditabbo**.

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena **takko**. Visesto takkanavasena **vitakko**. Saṅkappanaparikkappanavasena **saṅkappo**. Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttessesu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḥho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu**ādīsu. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū** Hīnajjhāsāyehi kāmitabbadhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. **Viheṭṭhētīti** vibādhati. **Tatthāti** tasmim yathāvutte kāmādhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā **dve** saṅgahetvā kathanāṃ **sabbasaṅgāhikā kathā**. Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Itarā dve gahitāva hontīti** itarā dve dhātuyo gahitā eva hontī sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū”ti vuttattā sāmāññajotanāya savisayassa atibyāpanena. **Tatoti** itaradhātudvayasaṅgāhikāya kāmādhātuyā. **Nīharitvāti** niddhāretvā. **Dassetīti** evaṃ bhagavā dassetīti vattum vaṭṭati. **Byāpādadhātum ...pe... katesi**. Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato paraṃ ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavādavisayaṃ taṃ pariharantova ussaggo pavattatīti, ñāyo hesa loke niruḥhoti.

Dve (3.0188) **kathāti** “sabbasaṅgāhikā, asamhinnā cā”ti (dī. ni. aṭṭha. 3.305) anantarattike vuttā dve kathā. Tattha **vuttanayena** ānetvā kathanavasena **veditabbā**. Tasmā tattha vutta-attho idhāpi āharitvā veditabbo “nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī”ti-ādinā.

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti **kāmādhātu**. **Brahmalokanti** paṭhamajjhānabhūmisaññitaṃ brahmalokaṃ. **Dhātuyā āgataṭṭhānamhīti** “kāmādhātu rūpadhātū”ti-ādinā dhātuggahaṇe kate. **Bhavana paricchinditabbāti** “kāmabhavo rūpabhavo”ti-ādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavana paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo bhavavasena dhātuyā paricchiñanato. Niru-

jjhati kilesavaṭṭametthāti **nirodho**, sā eva suññataṭṭhena **dhātūti nirodhadhātu**, nibbānaṃ. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva honti.

Hīnadhātuttiko **abhidhamme** (dha. sa. tikamātikā 14) hīnattikena paricchindita-bboti vuttaṃ “**hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā**” ti. Te hi lāmakatṭhena **hīnadhātu**. Hīnapañitānaṃ majjhe bhavāti **majjhimadhātu**, avasesā tebhūmakadhammā. Uttamaṭṭhena atappakatṭhena ca **pañītadhātu**, navalokuttaradhammā.

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti **pañcakāmaguṇiko**, kāmarāgo. **Rūpārūpabhavesūti** rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma na hotīti **bhavavasena patthanāti** imināva gahito. **Jhānanikantīti** rūpārūpajjhānesu nikanti. **Bhavavasena patthanāti** bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā “**bhavataṇhā**” ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā **vibhava-taṇhā**. Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā **kāmataṇhāti** paṭhamanayo, “sabbepi (3.0189) tebhūmakadhammā kāmāniyaṭṭhena kāmā” ti (mahāni. 1) vacanato te ārabha pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā **kāmataṇhāti** duttiyanayoti ayametesam viseso.

Abhidhamme panāti pana-Saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho **abhidhamme** (vibha. 915) “kāmataṇhā” ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ “vāro” ti vattabbataṃ arahatīti “**iminā vārenā**” ti vuttaṃ. **Iminā vārenāti** iminā pariyāyenāti attho. **Rajaniyaṭṭhenāti** kāmāniyaṭṭhena. **Pariyādiyitvāti** pariggahetvā. **Tatoti** kāmataṇhāya. **Nīharitvāti** niddhāretvā. **Itarā dve taṇhāti** rūpataṇhaṃ, arūpataṇhañca **dasseti**. Etena “kāmataṇhā” ti

sādhāraṇavacanamaṃ sabbassapi lobhassa, tassa pana “rūpaṇhā arūpaṇhā”ti visesavacanamaṃ yathā kāmagaṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. **Nirodhaṇhā**ti bhavanirodhe bhavasamucchede ṭaṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manu-ssattabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacara-arūpāvacarattabhāve ṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodhaṃ ārabha pavattati, tasmā taṃsahagatāpi ṭaṇhā tameva ārabha pavattatīti.

Vatṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā te hi nissarituṃ appadānavasena kammavipā-kavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesamaṃ parāparuppattiyā paccayabhāvena **saṃyojenti**, evamaṃ kilesavaṭṭepīti. **Satīti** paramatthato vijjamāne. **Rūpādibhedeti** rūpavedanādi-vibhāge. **Kāyēti** khandhasamūhe. **Vijjamānāti** satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayaṃ atthevāti. **Vicīnāntoti** dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatīti** kilamati. **Parāmasatīti** parato āmasati. “Sīlena suddhi, vatena suddhī”ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. **Vīsativatthukā diṭṭhīti** rūpādi-dhamme, paccekaṃ te vā nissitaṃ, tesamaṃ vā nissayabhūtaṃ, sāmibhūtaṃ vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsati. **Vimatīti** dhammesu (3.0190) sammā, micchā vā mananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. **Vipariyā-saggāhoti** asuddhimagge “suddhimaggo”ti viparītaggāho.

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. **Āsavanaṭṭhenāti** sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. **Savatīti** pavattati. Avadhi-attho ā-kāro, **avadhi** ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha **mariyādo** kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. **Abhividhi** kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto”ti. Abhividhi-attho ayaṃ ā-kāro vedi-tabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷiṃ (pārā. 39) sandhāyāha. Tattha hi “diṭṭha-dhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39) dvidhā āsavā āgatāti. **Katthacīti** tikanipāte āsavasutte, (itivu. 56; saṃ. ni. 5.163) aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu (saṃ. ni. 4.321). Saḷāyatanasutte-supi hi “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattaniyabhāvena āsavā āgatā. **Imasmiṃ saṅgītisutte tayo** āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhi-byāpanamadakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo niruḷho daṭṭhabbo. Na cettha “diṭṭhāsavo nāgato”ti cinte-tabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Kāmā-savo nāma** kāmanaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. **Vuttāyeva atthato ninnānākaraṇato**.

Kāme esati gavesati etāyāti **kāmesanā**, kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariye-ṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. **Bhavesanā** pana bhavapatthanā, bhavābhīratibhavajjhosānavasena pavattarāgo. **Diṭṭhigatikasammatassāti** aññati-tthiyehi parikappitassa, sambhāvitassa (3.0191) ca. **Brahmacariyassāti** tapopakka-

massa. **Tadekaṭṭhanti** tāhi rāgadiṭṭhīhi sahaḥajekaṭṭhaṃ. **Kammanti** akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādikē nibbattanādhīṭṭhānādivasena pavattaṃ “esatī”ti vuccati. **Anta-ggāhikā diṭṭhī**ti nidassanamattametaṃ. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkahe-tukā **brahmacariyesanā** eva.

Ākārasaṅṭhānanti visiṭṭhākārāvaṭṭhānaṃ **kathaṃvidhanti** hi kena pakārena saṅṭhitaṃ, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanaṃ visiṭṭhākārena ava-ṭṭhānaṃ **vidhā**, vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā**, koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā**, mānova. **Seyyasadi-sahīnānaṃ vasenā**ti seyyasadisahīnabhāvānaṃ yāthāvā’ yāthāvabhūtānaṃ vasena. **Tayo mānā vuttā** seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisahīnesupī. Tenāha “**ayañhi māno**”ti-ādi. Idāni yathā-uddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhā-gena dassetuṃ “**tathā**”ti-ādi vuttaṃ. **Rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati** kasmā? Te visesato attānaṃ seyyato dahantīti. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento “**rājā hi**”ti-ādimāha. **Ko mayā sadiso atthīti ko**-Saddo paṭikkhepattho, añño sadiso natthīti adhippāyo. **Etesaṃyevā**ti rājūnaṃ, pabbajitānañca. **Uppajjati** Seṭṭhavatthukattā tassa. “Hīnohamasmi”ti mānepi eseva nayo.

“**Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī**”ti vā “**mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ**”ti vā “**amacco ti nāmāmeva ...pe... nāmāhan**”ti vāti sadisassa seyyamānādīnaṃ tiṇṇaṃ pavatti-ākāradassanaṃ.

Dāsādīnanti ādi-saddena bhatika kammakarādīnaṃ parādīnavuttikānaṃ gahaṇaṃ. **Ādi**-saddena vā gahite eva “pukkusacaṇḍālādayopī”ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyaṃ saṃpaggaharaso, so kathaṃ omāne sambhava-tīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “kiṃ dāso nāma ahanti ete māne karotī”ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

Yāthāvamānā (3.0192) bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā, tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavattukattāya hi te yāthāvamānā. “**Araha-ttamaggavajjhā**”ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ. Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā, oḷārikatamā ca. Māno hi “ahaṃ asmi”ti pavattiyā uparimaggesu sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. **Ayā-thāvamānā nāma** ayathābhūtavattukattāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena **paṭha-mamaggavajjhā** vuttā.

Atati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha “**tayo addhāti tayo kālā**”ti. **Suttantapariyāyenā** Ti bhaddekarattasuttādīsu (ma. ni. 3.283) āgatanayena. Tatha hi “yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmīṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhī-ratī”ti (ma. ni. 3.284) addhāpaccuppannaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**paṭisa-ndhito pubbe**”ti-ādi. **Tadantaranti** tesam cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ **paccu-ppanno addhā**, yo pubbantāparantānaṃ vemajjhatāya “pubbantāparante kaṅkhati, (dha. sa. 1123) pubbantāparante aññāṇaṃ”ti (dha. sa. 1067, 1106, 1128) evamādīsu “pubbantāparanto”ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena saṅgahi-

toti āha “**bhaṅgato uddham atīto addhā nāmā**” ti. Tathā anuppanno dhammo anā-gataṃsena saṅgahitoti āha “**uppādato pubbe anāgato addhā nāmā**” ti. **Khaṇatta-ye**ti uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi dhammo hetupaccayassa sama-vāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ **udayo**, viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ **vayo**, tadubhayavemajjhaṃ **ṭhiti**. Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva āpa-nnoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke kālasa-maññāti dassetuṃ “**atītādibhedo ca nāma ayan**” ti-ādi vuttaṃ. **Idhā** Ti imasmiṃ loke. **Teneva vohārenā**ti taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya dhammo “atīto anā-gato paccuppanno” ti yena vohārena (3.0193) voharīyati, dhammappavattimatta-tāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvi-sesaṃ upādāya teneva vohārena “atīto addhā” ti-ādinā vutto.

Anta-saddo loke pariyosāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento “**antoyeva anto**” ti āha, koṭi antoti attho. **Parabhāgoti** pārimanto. Amati gacchati bhavappa-bandho niṭṭhānaṃ etthāti **anto**, koṭi. Amanāṃ niṭṭhānagamananti **anto**, osānaṃ. So pana “esevanto dukkhassā” ti (ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 2.51) vuttattā dukkhaṇṇa-vassa pārimantoti āha “**parabhāgo**” ti. Ammati paribhuyyati hīḷiyatīti **anto**, lāmako. Ammati bhāgaso ñāyatīti **anto**, aṃsoti āha “**koṭṭhāso anto**” ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttaṃ “**pañcupādānakkhandhā**” ti. **Purimatanḥhāti** yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā. **Appavattibhūtanti** nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesāṃ appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi “sakkāyo anto” ti-ādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha “**maggo panā**” ti-ādi. Tattha **upāyattāti** upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggaha-ṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhata-duko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā- idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena ariyantā ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano nicca-tāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, ariyanto ca. Iti imāni tīni saccāni mahā-thero imāya sabhāgatāya “tayo antā” ti tikaṃ katvā dasseti (3.0194). Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomati.

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhaṃyeva vā yathā devo eva devatā. Du-saddo cāyaṃ adukkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci aniṭṭhatāvisesaṃ upā-dāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena vise-setvā “**dukkhadukkhatā**” ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā “rūparūpaṃ tilatelan” ti (vibha. aṭṭha. pakiṇṇakathā) ca. **Saṅkhārabhāvenāti**

saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkharīyantīti **saṅkhārā**, adukkhamasukhavedanā. Saṅkharīyamānattā eva hi asāraikatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādhappattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha “**saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīlitā**”ti. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato. **Aññadukkhasabhāvavirahato**ti dukkhadukkhatāvipariṇāmadukkhatāsaṅkhātassa aññassa dukkhasabhāvassa abhāvato. **Vipariṇāmeti** pariṇāme, vigameti attho. Tenāha **papañcasūdaniyaṃ** “vipariṇāmadukkhatī natthibhāvo dukkhan”ti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhatō upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha “**sukhassa hī**”ti-ādi. Pubbe vuttanayo padesaṇissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhatā dassetuṃ “**apicā**”ti dutiyanayo vutto. Nanu ca “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti (dha. pa. 278) vacanato sukhadukkavedanānampi saṅkhāradukkhatā āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmāññajotanā-apavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “**ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā**”ti.

Micchāsabhāvoti “hitasukhāvaho me bhavissati”ti evaṃ āsisitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva “subhan”ti-ādiviparītapavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsū pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattantīti te (3.0195) dhammā “hitasukhāvahā me bhavissanti”ti āsisitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesū subhādivipariyāsadaḷhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsū pavatti hotīti te dhammā asubhādīsū subhādiviparītapavattikā honti. Vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato **niyato**, micchatto ca so

niyato cāti **micchattaniyato**. Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti “**vipākadāne sati**” ti vuttaṃ. **Khandhabhedānantaranti** cuti-anantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese “khandhānaṃ bhedo” ti (dī. ni. 2.390; ma. ni. 1.123; 3.373; vibha. 193) vuttā, etena vacanena sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamena niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedaniyānaṃ, diṭṭhadhammavedaniyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesam pavattīti sampañcchitabbameṭaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaram ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedaniyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cuti-anantarameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakkattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato silavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesameva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni (3.0196) ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cuti-anantaram pana phalaṃ **anantaram** nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni anantarapayojanāni cāti sabhāvato **ānantariyāneva** ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakkicca teneva katattā na dutiyaṃ tatiyañca paṭisandhiṃ karonti, na samatthatāvi-ghātattāti natthi tesam niyatānantariyatānivattīti. Na hi samānasabhāvāṃ samānasabhāvassa samatthataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānīpi upatthambhākāni hontīti daṭṭhabbānīti. **Sammāsabhāveti** saccasabhāve. Niyato ekantiko anantarameva phaladānenāti **sammattaniyamato**. **Na niyatoti** ubhayathāpi na niyato. **Avasesānaṃ dhammānanti** kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānaṃ.

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. **Avijjā tamo nāma** ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha “tamo vihato, āloko uppanno (ma. ni. 1.385; pārā. 12), tamokkhandho padālito” ti (saṃ. ni. 1.164) ca ādi. **Avijjāsīsena vicikicchā vuttā** mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujanato. **Āgammā** Ti patvā. **Kaṅkhatīti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ” ti-ādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayam āpajjati. **Adhimuccituṃ na sakkoti** Ti pasādādhimokkhasena adhimuccituṃ na sakkoti. Tenāha “**na sampasīdati**” ti. Yāvattakañhi

yasmim vatthusmim vicikicchā na vigacchati, tāva tатtha saddhādhimokkho anava-sarova. Na kevalam saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tатtha na patiṭṭha-hati eva.

Na rakkhitabbānīti “imāni mayā rakkhitabbānī”ti evam katthaci rakkhākiccam natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. **Satiyā eva rakkhitānīti** muṭṭhassa-cassa bodhimūle eva savāsanaṃ samucchinnattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. **Natthi tathāgatassa kāyaduccaritanti** tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. **No aparisuddhā**, parisuddhā eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena siyā (3.0197) tesam apārisuddhilesa, na bhagavatoti dassetuṃ “**na panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tатtha **vihārakāraṃ** āpattinti ekavacanavasena “āpattiyo”ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Esa nayo sesesupi. “**Manodvāre**”ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. **Sa-upārambhavase-nāti** savattabbatāvasena, na pana duc-caritalakkhaṇāpattivase-na, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati. Yathā āyasmato mahākappinassāpi “gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṅghakammaṃ, na vā gaccheyyaṃ”ti (mahāva. 137) parivitakkitaṃ. **Manoduccaritanti** manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duc-caritaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamaṇo accantavivekajjhāsaya-tāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto “na kho te ...pe... uppādetabban”ti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsaṃsoti katvā **manoduccaritaṃ** nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhoti āha “**tasmim manoduccarite upārambhaṃ āropento**”ti. **Bhagavato pana ettakampi natthi**, yato pavāraṇāsutte “handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti (saṃ. ni. 1.215) vutto bhikkhusaṅgho “na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampaṭicchi. Ayañhi lokanāthassa duc-caritābhāvo bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato aho-si, pageva buddhabhūmiyanti dassento “**anacchariyañcetan**”ti-ādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti **buddhadhammā**. Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tатtha “**natthi tathāgatassa kāyaduccaritan**”ti-ādinā kāyavacīmanoduccaritābhāvavacanāṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantarada-ssanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini kuto kāyaduccaritā-dīnaṃ sambhavo. “**Buddhassa appaṭihatañāṇan**”ti-ādinā vuttāni sabbaññutaññā-ṇato visuṃyeva (3.0198) tīṇi ñāṇāni catuyonipaṅcagatiparicchedakañāṇāni viyā”ti vadanti. Ekamyeva hutvā tisu kālesu appaṭihatañāṇaṃ nāma sabbaññuta-ññāṇameva. **Natthi chandassa hānīti** sattesu hitachandassa hāni natthi. **Natthi vīri-yassa hānīti** khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. “**Natthi davāti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. Natthi ravāti sahasā kiriyā natthi**”ti vadanti,

sahasā pana kiriyā **davā** “aññaṃ karissāmi”ti aññakaraṇaṃ **ravā**. **Khalitanti** vira-
jjhanaṃ ñāṇena apphuṭaṃ. **Sahasāti** vegāyitattaṃ turitakiriyā. **Abyāvaṭo manoti**
niratthako cittasamudācāro. **Akusalacittanti** aññāṇupekkhamāha, ayañca dīgha-
bhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayam pana pāṭho anākulo-

Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataññaṃ, anāgataṃse, paccuppa-
nnaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ
kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ,
sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa
bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa,
natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi
dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā,
natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭaṃmano, natthi appaṭisaṅkhā-
nupekkhāti.

Tattha **appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññāṇupekkhā. Sesam vuttanayameva. Ettha
ca tathāgatassa ājīvapārisuddhiṃ kāyavacīmanosamācārapārisuddhiyāva saṅga-
hetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito.

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti
kiñcanā. Tenāha “**kiñcanāti palibodhā**”ti.

Anudhanaṭṭhenāti anu anu dahanatṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittara-
kkhaṇā kathaṃ anudahantīti āsaṅkaṃ nivattetuṃ “**tattha vatthūnī**”ti vuttaṃ, daṭṭha-
bbānīti vacanaseso. **Tatthāti** tasmīṃ rāgādīnaṃ anudhanaṭṭhe. **Vatthūnīti** sāsane,
loke ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni. **Rāgo** (3.0199) **uppanno** tikhiṇakaro
huvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā
sahajātadhammehi hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sani-
ssayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha “**teneva**
jhāyitvā kālamakāsī”ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ
dassetuṃ “**mohavasena hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ativattitvāti** atikkamitvā.

Kāmaṃ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi
icchitamattā, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā,
te dassetuṃ “**āhunaṃ vuccatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ **āhu-**
nanti sakkāro “āhunan”ti vuccati, taṃ **āhunaṃ arahanti**. Tenāha bhagavā “āhune-
yyāti bhikkhave mātāpitūnametaṃ adhivacanan”ti (itivu. 106). Yadaggena ca te
puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā,
tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “**tesu ...pe... nibbatta-**
ntī”ti. **Svāyamatthoti** yo mātāpitūnaṃ attano upari vipaṭipannānaṃ puttānaṃ anu-
dahanassa paccayabhāvena anudhanaṭṭho, so ayamattho. **Mittavindakavatthu-**
nāti mittavindakassa nāma mātari vipaṭipannassa purisassa tāya eva vipaṭipa-
ttiyā cirataraṃ kālaṃ āpāyikadukkhānubhavanadīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ “**mittavi-**
ndako hī”ti-ādi vuttaṃ. **Dhanalobhena**, na dhammacchandenāti adhippāyo. **Akuto-**
bhayaṃ kenaci anuṭṭhāpaniyatāya. **Nivāresi** samuddapayātā nāma bahvantarā-
yāti adhippāyena. **Antaraṃ katvāti** atikkamanavasena dvinnaṃ pādānaṃ antare

katvā.

Nāvā aṭṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasam rakkhita-uposathakammānubhāvena **sampattiṃ anubhavanto**. Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evam aparāparāhipīti āha “**tāhi ‘parato parato mā agamāsī’ti vuccamāno**” ti. **Khuracakkadharanti** khuradhārūpamacakkadharam **ekaṃ** purisam. **Upaṭṭhāsi** Pāpakamma balena.

Catubbhīti (3.0200) catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattiṃ anubhavitvāti vacanaseso. **Aṭṭhajjhagamāti** rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. **Atricchanti** atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. **Cakkanti** khuracakkaṃ. **Āsadoti** anathāvahabhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevāti** anudahanassa paccayatāya.

Aticārinīti sāmikaṃ atikkamitvā cārinī micchācārinī. **Rattiṃ dukkhanti** attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkhaṃ. **Vañce tvāti** taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paṭapaṭantīti** paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetam. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantarahānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ. Tena vuttaṃ “**so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyimsū**” ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo**, bhikkhusaṅgho. **Revatīvatthu** vimānavatthupeta-vatthūsu (vi. va.

861 ādayo) tesam aṭṭhakathāyañca (vi. va. 977-980; pe. va. aṭṭha. 714-736) āgatanayena veditabbaṃ.

“Tividhena rūpasaṅgaho”ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? “Saṅgaho”ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. “Tividhena rūpasaṅgaho”ti-ādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) padesu saṅgasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbataṃ patto “tividhena rūpasaṅgaho”ti-ādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) “saṅgaho”ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. “**Jātisaṅgaho**”ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamatto viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā “mātāpitu upaṭṭhānan”ti (3.0201) (khu. pā. 5.6; su. ni. 265). Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippetamatthaṃ aparipuṇṇaṃ katvā dassetuṃ “**jātisaṅgaho**” icceva vuttaṃ. Samānajātikānaṃ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajjātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti **sañjāti**, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho**, Sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriyāya evarūpāya saṅgaho **kiriyāsaṅgaho**. **Rūpakkhandha- gaṇananti** “rūpakkhandho”ti gaṇanaṃ saṅkhyam **gacchati** ruppanasabhāvattā. **Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti** vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanaṃ nipassati paccakkhato vijānātīti **nidassanaṃ**, cakkhuvīññāṇaṃ, nidassatīti vā **nidassanaṃ**, daṭṭhabbabhāvo, cakkhuvīññāṇassa gocarabhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā “**saha nidassanenāti sanidassanaṃ**”ti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmāññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti. **Cakkhupaṭṭihananasamatthatoti** cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāya. Ghaṭṭanaṃ viya ca **ghaṭṭanaṃ** daṭṭhabbaṃ. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabhāvasaṅkhātaṃ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Ettha ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayam, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānañca paṭimukhabhāvo aññaṃaññapatanaṃ **paṭihananaṃ**, yena byāpārādivikārapaccayantarasa- nnidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha **byāpāro** cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ iṭṭhāniṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādisaddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto **vikāro**. Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. **Vuttappakāranti** “cakkhuvīññāṇasaṅkhātan”ti vuttappakāraṃ. **Nāssa paṭighoti** etthāpi “vuttappakāran”ti ānetvā sambandho. **Avasesam** soḷasaividhaṃ **sukhumarūpaṃ**.

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayutta- dhamme yathāsakaṃ kicesu saṃvidahantī viya abhisandahantī vattamānā (3.0202) teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha “**sahajāta ...pe... rāsī karontī**”ti. **Abhisāṅkharontīti** abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkharoti. Puññābhisaṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti

paccayato, sabhāvato, pavatti-ākārato ca sayam itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi. Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca puñño.

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimahānubhāvatāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. **Aṭṭheva cetanā honti**, yā kāmāvacarā kusalā. “Terasapī”ti kasmā vuttaṃ, nanu “navā”ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ñāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “**yathā hī**”ti-ādi. **Kasiṇaparikkammaṃ karontassāti** kasiṇesu jhānaparikkammaṃ karontassa. “Pathavī pathavī”ti-ādi bhāvanā hi kasiṇaparikkammaṃ. Tassa hi parikkammaṃ supaguṇabhāvato anuyuttassa tathā ādarākaṇaṇa siyā ñāṇarahitacittaṃ. Jhānapaccavekkhaṇāyapi eseva nayo. Keci maṇḍalakraṇāṃpi bhāvanaṃ bhajāpentī.

Dānavasena pavattacittacetāsikkadhammā **dānaṃ**, tathā byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabba, dānañca adhikicca uppajjati vuttā. Evaṃ itaresupī. **Ayaṃ saṅkhepadesaṇāti** ayaṃ puññābhisaṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthaṇṇanāti attho.

Somanassacittēnāti anumodanāpavattidassanamattametam daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlāpi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ “**sīlapūraṇatthāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā “niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmi”ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā samādinnaṃ ca tasmīṃ, “sādhu suṭṭhū”ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe (3.0203) samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammasanana yena taṃ dassetuṃ “**paṭisambhidāyaṃ vuttenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tathā **aniccatoti** aniccabhāvato. **Dukkhato, anattatoti** etthāpi eseva nayo.

Tathā ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhiniveso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanattaṃ dasa kasiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlākārasena dvattiṃsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nātsaṅkhepavittāranayena ca manasi kātābbāti dassanattaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānīriha-abyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanattaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tivadhāva hontīti dassanattaṃ tisso dhātuyo gahitā. Ettāvattā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Etake abhiññeyyavisese pavattamanasikāraṃkosallena saṅhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattatābboti dassanattaṃ jhāna-appamaññārūpāni gahitāni. Tathā jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni rūpāvaca-

rajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasi-kātabbāti dassanattamaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāramanasi-kāro hi sukkena, suṭṭhutarāṅca lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evaṃ ete sammasaniyabhāvena gahitā khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atitādibhedaṃ anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idaṃ tāvettha pālīvavattānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva vedittabbaṃ.

Na (3.0204) puññoti **apuñño**. Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho vedittabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpaṇhāsaṅkhātassa iñjitassa abhāvato **aniñjaṃ**, aniñjameva “**āneñjan**”ti vuttaṃ. Tathā hi rūpāramaṇaṃ rūpanimittāramaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nipariyāyena “āneñjan”ti vuccati.

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ **sattavidho**. **Tisso sikkhāti** adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā **sekkho**, ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyāṃ. Sikkhanasīloti vā **sekkho**. Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhāpariyāyena vuttā. **Asekkhoti** ca yattha sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭise-dhoti lokiyanibbānesu asekkhabhāvanāpatti daṭṭhabbā. Silasamādhīpaññāsa-ṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilēsevivipamuttā parisuddhā upakkilēsaṃ āramaṇabhāvampi anupagamanato etā “sikkhā”ti vattuṃ yuttā aṭṭhasupi magga-phalesu vijjanti, tasmā catummaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattapha-lasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca “sekkho”ti vattabbo siyāti tannivattanattamaṃ **asekkhoti** yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāvene va pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhāvacaṇaṃ, na ca “sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto”ti ca vattab-bataṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti, taṃsama-ṅgino ca sekkhāvacaṇaṃ, “sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā”ti ca vattabataṃ arahanti.

“Sikkhatīti sekkho”ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantameva “khīṇāsa-vo”ti ādiṃ vatvā “na sikkhatīti asekkho”ti vuttattā pariyo-sitasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti etasmiṃ (3.0205) atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpa-nnoti? Na taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādīkiccakaraṇaṃ, vipākabhāvaṅca, tasmā te eva sekkhadhammā “aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā”ti sakkā vattuṃ, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītatanti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī “asekkho”ti vuccatīti.

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayo-anuppatto. So hi rattaññu-tāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvāriyappattiyā **jātithero nāma**. **Therakaraṇā dhammā**ti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimadanakā. **Theroti** vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. **Sīlavā**ti pāsaṃsena sātisa-yena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutam etenāti **bahussuto**, etenāssa sutavirahasāṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca paṭiṭṭhita-bhāvaṃ vadati. “**Catunnaṃ jhānānaṃ lābhi**”ti iminā nīvaraṇādisāṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṃ katheti. “**Āsavānaṃ khayā**”ti-ādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavatthera-bhāvena paṭiṭṭhitabhāvañcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisaṃmāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisaṃmāpananti dassento “**evaṃ vuttesu dhammesū**”ti-ādimāha. **Theranāmako vā** “Thero”ti evaṃ nāmako vā.

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti **dānaṃ**, pariccāgacetanā. Dānameva **dānamayaṃ**. Padapūraṇamattaṃ maya-saddo. Puññañca taṃ yathāvuttenatthena kiriyā ca kammabhāvatoti **puññakiriyā**. Paresaṃ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṃ **ānisaṃsānaṃ**. **Pubbe ...pe... vasenevā**ti saṅkhārattike (dī. ni. 3.305; dī. ni. aṭṭha. 3.305) vuttadānamayasīlamayabhāva-nāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. **Etthāti** etesu puññakiri-yavatthūsu. **Kāyena karontassāti** attano kāyena pariccāgapayogaṃ (3.0206) pavat-tentassa. **Tadatthanti** dānatthaṃ. “Imaṃ deyyadhammaṃ dehi”ti **vācaṃ nicchāre-ntassa**. **Dānapāramiṃ āvajjetvā vāti** yathā kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dāna-kāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ “imaṃ dānamayaṃ sammāsa-mbodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramiṃ āvajjetvā **dānakālepi** dānasīseneva pavat-titattā. **Vattasīse ṭhatvāti** “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapa-veṇī kulacārittā”ti cārittasīle ṭhatvā **dadato cārittasīlamayaṃ**. Yathā deyyadha-mmapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīla-mayaṃ puññakiriyavatthu hoti

pubbābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyya-dhamme **khayato, vayato sammasanam patthapetvā dadato bhāvanāmayam puññakiriyavatthu hoti** pubbabhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīticetanā **apacitisahagataṃ** apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitīyā sahaḡataṃ sahapavattanti **apacitisahagataṃ**. Apacāyanavasena pavattaṃ **puññakiriyavatthu**. Vayasā guṇehi ca vuḡḡhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā **veyyāvaccam**, veyyāvaccameva **veyyāvaccasahagataṃ**. Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattīyā samuṭṭhāpanavaseneva sahaḡataṃ pavattanti **veyyāvaccasahagataṃ**, tathāpavattaṃ puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadiyati etenāti **pattānuppadānaṃ**. Tathā parena anuppadinnaṭāya pattaṃ abbhanumodati etenāti **pattabbhanumodanaṃ**. Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodiyati etenāti **abbhanumodanaṃ**. Dhammaṃ deseti etāyāti **desanā**, desanāva **desanāmayam**. Suṇāti etenāti **savanaṃ**, savanameva **savanamayam**. Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamaṃ **diṭṭhijugataṃ**. Sabbattha “puññakiriyavatthū”ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcikiriyā apacāyanaṃ **apaciti**. Vayasā guṇehi ca jeṭṭhānaṃ gilānānaṅca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ **veyyāvaccam**. Ayametesam visesoti āha “**tathā**”-ti-ādi. **Cattāro paccaye datvā sabbasattānanti** ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiṅci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā “katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū”ti pariṇāmanaṃpi pattānuppadānameva. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmatṭhattā. Paresaṃ deseti (3.0207) hitapharaṇena muducittenti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Evanti** evaṃ imaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti **hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti**. Evañhissa savanaṃ attano, paresaṅca sammāpaṭipattīyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. **Sabbesanti** sabbesampi dasannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ. **Niyamalakkhaṇanti** mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. **Diṭṭhiyā ujubhāvenevāti** “atthi, natthi”ti antadvayassa durasamussāritatāya “atthi dinnan”-ti-ādi (ma. ni. 2.94; 3.136; vibha. 793) nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiṅci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājūtikaṃ mahāvippahāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāliyaṃ āgateheva tīhi. **Sīlamaye** puññakiriyavatthumhi **saṅghaṃ gacchanti** cārittasīlabhāvato. **Dānamaye** saṅghaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅghaṃ gacchatīti vattuṃ yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse ṭhatvā pavattitā viya savanena saddhiṃ **bhāvanāmaye** saṅghaṃ gacchantīti vuttaṃ. “Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye”ti keci. **Diṭṭhijugate** eva ca attanā katassa puññassa anussaraṇaṃ, tassa ca paresaṃ atthāya pariṇāmanaṃ, guṇapasaṃsā, aññehi kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattīyā ca anumodanaṃ saraṇagamaṃanti evaṃ ādayo puññavisesā saṅghaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesam ijjhanato.

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo **codanā**, sā yāni nissāya pavattati, tāni **codanāvattūni** diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha “**codanākāraṇāni**” ti. **Diṭṭhe-nāti** ca hetumhi karaṇavacanam, diṭṭhena hetunāti attho. Kiṃ pana taṃ diṭṭhanti āha “**vītikkaman**” ti. **Disvāti** ca dassanahetūti ayamettha attho yathā “paññāya cassa disvā” ti. “**Sutenā**” ti-ādīsipi iminā nayena attho veditabbo. **Parassāti** parato, **parassa** vā vacanam **sutvā**. **Diṭṭhaparisaṅkitenāti** diṭṭhānugatena parisaṅkitena, tathā parisaṅkitena vā vītikkamena. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Codeti** vatthusandassanena vā saṃvāsappaṭikkhepena (3.0208) vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmiṃ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotiti āha “**ayamettha saṅkhepo**” ti. Vitthāram pana icchantānam tassa adhigamupāyam dassento “**vitthāro pana ...pe... veditabbo**” ti āha.

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatatāti attho. Samannāgamo ca tesam paṭisevanam, samadhigamo cāti āha “**kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā**” ti. **Paccupaṭṭhitakāmāti** dutiyatatiyarāsīnam viya sayam, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti **paccupaṭṭhitakāmā**. Te pana tesam yebhuyyena nibaddhāni hontiti “**nibaddhakāmā**” ti vuttam. **Catudevalokavāsīnoti** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. **Vinipātikāti** āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti **paranimmitakāmā**.

Pakatisēvanavasēnāti anumānato jānanam vadati, na paccakkhato. **Vasam vatte-nṭīti** yathārucci pātabyataṃ āpajjanti. “**Methunam paṭisevanti**” ti idaṃ pana kecivāda-paṭisedhanattham vuttam. Tenāha “**keci panā**” ti-ādi. Te “yāmānam aññamaññaṃ **āliṅgitamattena**, tusitānam hatthāmasanamattena, nimmānaratīnam **hasitamattena**, paranimmitavasavattīnam **olokitamattena kāmakkiccam ijjhati**” ti vadanti. “Itaresam dvinnam dvayamdvayasamāpattiyā vā” ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmānañca uttaruttari paṇitapaṇitatarapaṇitatomabhāvato. Kevalam pana nissandābhāvo tesam vattabbo. **Kāmakkicanti** taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvaham phassasukham. **Kāmāti** kāmūpabhogā. **Pākatikā evāti** heṭṭhimehi ekasadisā eva. **Ekasaṅkhātanti** ekarūpaṃ samānarūpanti, samaññātam samānabhāvanti vā attho.

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. **Heṭṭhāti** paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. **Paṭhamajjhānasukhanti** kusala-paṭhamajjhānam. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusala-jjhānam nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpattīnam vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva paṭhamajjhānasukhūpatti (3.0209) vuttā. **Tintāti** temitā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapaṇitarūpaphuṭṭhakāyena ca paṇitā vittāti attho. Tenevāha “**samantato tintā**” ti-ādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukham santataratāya paṇitataram bahulañca pavattati, tasmā vuttam “**idampi vipākajjhānasukham eva sandhāya vuttan**” ti. **Tesanti** ābhasarānam. Sappītikassa sukhasa ativiya uḷārabhāvato tena ajjhotthatacittānam **bhavalobho mahā uppajjati**. **Santamevāti** vitakkavicārasaṅkhobhapīti-ubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāvene va hi taṃ attano paccayehi

padhānabhāvaṃ nītatāya “paṇītan”ti vuccati. Tenāha “**paṇītamevā**”ti. Atappakena sukhapāramippattena sukkena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti **tusitā**. Yasmā te tato uttari sukhasa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ “**tato ...pe... santuṭṭhā hutvā**”ti. **Tatīyajjhānasukhanti** tatīyajjhānavipākasukhaṃ.

Satta ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesaṃ tesaṃ āveṇīkapaññā. Ṭhapetvā lokuttaraṃ paññaṃ **avasesā paññā** nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā “sekkhā”tipi na vattabbā, “asekkhā”tipi na vattabbāti **nevasekkhānā-sekkhā**, puthujjanapaññā.

Yogavīhitesūti paññāvīhitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ**, kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā **kammāyatanaṃ**. Esa nayo **sippāyatanesu**pi. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ**, taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisam veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā bodhisattasadisā manuṣṣānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhaṇṭā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānīpi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisāneva honti. **Kammassakatanti** “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakaṃ”ti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikanti** vipassanāñāṇaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato “saccānulomikaṃ”ti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ “**rūpaṃ aniccanti vā**”ti-ādi (3.0210) vuttaṃ. Tattha **vā**-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānīpi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānanta-riyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti [(sijjhānato) adhipapāṭho viya dissati]. **Yaṃ evarūpanti** yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. “**Anulomikaṃ khantiṃ**”ti-ādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca **anulomikā**. Sabbānīpi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti**. Passatīti **diṭṭhi**. Rocetīti **ruci**. Munātīti **muti**. Pekkhātīti **pekkhā**. Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakkhanti**. **Parato asutvā paṭilabhatīti** aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnameva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike ugga-
hetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. **Samāpanna-
ssāti** samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggaṇā hi idha “bhāvanāpaññā”ti visesato icchitāti.

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhavimathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭi-

pakkho natthi, tassa ca vimathanam buddhavacanamevāti “sutameva āvudhan”ti vatvā “**taṃ atthato teṭṭakam buddhavacanan**”ti āha. Idāni tamattham vivaranto “taṃ hī”ti ādiṃ vatvā “**sutāvudho**”ti-ādinā (a. ni. 7.67) suttapadena samattheti. Tattha **akusalam pajahatīti** tadaṅgādivasena akusalam pariccajati. **Kusalam bhāve-
tīti** samathavipassanādikusalam dhammam uppādeti vaḍḍheti ca. **Suddham
attānam pariharatīti** tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃ-
kilesato visuddham attabhāvam pavatteti.

Vivekaṭṭhakāyānanti (3.0211) gaṇasaṅgaṇikam vajjetvā tato apakaḍḍhitakā-
yānam. Svāyam kāyaviveko na kevalam ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi
nekkhammayogatoti āha “**nekkhammābhiratānan**”ti. **Cittavivekoti** kilesasaṅga-
ṇikam pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnam vasena hotīti
āha “**parisuddhacittānam paramavodānappattānan**”ti. **Upadhivivekoti** nibbānam.
Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha “**nirupadhīnam puggalā-
n**”ti, visaṅkhāragatānam adhigatanibbānānam, phalasaṃpattisamaṅgīnañcāti
attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudham vuttanti āha “**ayampī**”ti. Tathā hi
vuttam “tañhi nissāyā”ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathādhi-
ppeta-āvudhattasādhakā, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhā-
dhippeta-āvudhattasādhanīti tato paññā sāmattiyadassanattam visum āvudha-
bhāvena vuttā. Tenāha “**yassa sā atthi, so na kutoci**”ti-ādi.

Nāññātam aviditam dhammanti anamatagge saṃsāravatṭe na aññātam aviditam
amatadhammam, catusaccadhammameva vā **jānissāmīti paṭipannassa** iminā
pubbābhogena **uppannam indriyam**. Yam pāḷiyam saṅgahavāre “nava indriyāni
hontī”ti vuttam, tam pubbābhogasiddham pavatti-ākāravisesam dīpetum vuttam,
atthato pana maggasammādiṭṭhi eva sāti āha “**sotāpattimaggañāṇassetam adhiva-
canan**”ti.

Aññindriyanti ājānanaka-indriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikka-mitvā tesamyeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanaka-indri-yanti vuttaṃ hoti. Tenāha “**aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriyaṃ**” ti. Ājānātiti **añño**, aññassa bhūtaṃ, ājānavasena vā bhūtanti **aññābhūtaṃ**. **Aññātāvīsūti** jāni-tabbāṃ catu-ariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha “**jānanakiccāpariyosānappatte-sū**” ti, pariññādibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu.

Maṃsacakkhu cakkhupasādo Ti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṅṭhānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupa-sādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapiṇḍo.

Kasiṇālokaṃ (3.0212) vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato “**dibbacakkhu ālokani-ssitaṃ ñānaṃ**” ti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvinimuttā eva lokiyapaññā **paññāca-kkhū** Ti ayamatto avuttasiddho dibbacakkhussa viṣuṃ gahitattāti vuttaṃ “**paññā-cakkhu lokiyalokuttapaññā**” ti.

Adhikaṃ viṣiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ**. **Sikkhitabbato** ti āsevitabbato. **Adhisīlaṃ** nāma anavasesakāyikavācasikasamvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhā-vato ca. **Adhicittaṃ** maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. **Adhipaññā** maggapa-ññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ “**anuppannepi hī**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anuppanneti** appavatte. **Adhisīlameva** nibbā-nādhigamassa paccayabhāvato. **Samāpannā** Ti ettha “nibbānaṃ patthayantenā” ti padaṃ ānetvā sambandhitabbāṃ.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;

anubhoti dvayampetuṃ, anubandhañhi kāraṇaṃ” ti. (saṃ. ni. 1.256);

Evaṃ atite, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkaṇavasena saṃvegavattu-tāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā” ti vadanti. Lokiyasilādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nipariyāyameva taṃ dassetuṃ “**sabbaṃ vā**” ti-ādi vuttaṃ.

Pañcadvārikakāyo ti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti **kāyabhāvanā nāma**. Yasmā khīṇāsavānaṃ aggama-ggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āseva-nābhāvato natthi tesam bhāvinīyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāḷakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ “**khīṇāsavassa hi ...pe... subhāvito hoti**” ti. **Na aññesaṃ viya dubbalā** dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā.

Vipassanā dassanānuttariyaṃ Aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. **Maggo paṭipadānuttariyaṃ** taduttaripaṭipadāya abhāvato. **Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ** akuppabhāvato. **Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ** diva-sampi nibbānaṃ (3.0213) paccakkhato disvā pavattanato. **Nibbānaṃ vimuttānutta-riyaṃ** sabbasaṅkhatavinissaṭṭā. Dassana-saddaṃ kammāsādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento “**tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthi**” ti āha. Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ**, anuttarameva **anuttariyanti** āha “**uttamaṃ jeṭṭhakaṃ**” ti.

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhi, iminā

eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.38) vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamaṇaṃ, tato **āgamanato. Saguṇatoti** sarasato. **Ārammaṇatoti** ārammaṇadhammato. **Anattato abhinivisitvāti** “sabbe saṅkhārā anattā”ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Anattato disvāti** paṭṭhamam saṅkhārānaṃ “anattā”ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhivā. **Anattato vuṭṭhātīti** vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. **Asuññatattakāraṇaṃ kilesānaṃ abhāvāti** attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nippariyāyato natthīti? Saccametaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttanta-kathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhīyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā “**aparo**”ti-ādi vuttaṃ. **Nimittakāraṇakilesābhāvāti** niccanimittādiggāhakapaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati, saṅkhāranimittassa pana avissajjanato na nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭaṃ. Sutte ca-

“Animittañca (3.0214) bhāvehi, mānānusayamujjaha;

tato mānābhīsamayā, upasanto carissasī”ti. (su. ni. 344; saṃ. ni. 1.212);

Animittapariyāyo āgato. **Paṇidhikāraṇakilesābhāvā**ti sukhapaṇidhi-ādipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchēdavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā. Rāgādayo eva **rāganimittādīni**. Purimuppannā hi rāgādayo parato uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa paccayabhāvato **rāgapañidhi-ādayo**. Nibbānaṃ visaṅkhārabhāveṇeva sabbasaṅkhāravinissaṭattā rāgādīhi suññaṃ, rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupēkkhā sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī “suññatā”ti vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato “appaṇihitā”ti. Sā maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭhāne ṭhatvā maggassa “suññataṃ animittaṃ appaṇihitaṃ”-ti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, “saguṇārammaṇehi sabbesampi nāmattayayogo, na āgamanato”ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ “tividhā kathā”ti-ādinā ayaṃ vicāro katoti daṭṭhabbaṃ.

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo. Tenāha “**tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditabbo**”ti.

Munino etānīti **moneyyāni**. Yehi dhammehi ubhayahitamunanato **muni** nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha “**munibhāvakarā moneyyapaṭipadā dhammā**” ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, “atthi imasmiṃ kāye kesā” ti-ādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.153; a. ni. 6.29; 10.60; vibha. 356; khu. pā. 3.1; netti. 47) kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato pari jānanaṃ, tathā (3.0215) pari jānana vasena pavatto vipassanā maggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyapaṭipadā dhammā kāyamoneyyaṃ nāma. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**tividhakāyaduccaritassa pahānan**” ti-ādinā pāḷi āgatā. Sesadvayepi ese va nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassa vācāya samudayādito pari jānanaṃ **vācāpariññā**. Ekāsītividhaṃ lokiyacittaṃ ārabha pavattañāṇaṃ **manārammaṇe ñāṇaṃ**. Tassa samudayādito pari jānanaṃ **manopariññāti** ayameva viseso.

Ayanti ito sampattiyoti **āyo**, kusalānaṃ dhammānaṃ abhibuddhīti āha “**āyoti vuḍḍhi**” ti. Apenti sampattiyo etenāti **apāyo**, kusalānaṃ dhammānaṃ hānīti āha “**apāyoti avuḍḍhi**” ti. **Tassa tassāti** āyassa ca apāyassa ca. **Kāraṇaṃ upāyo** upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anattahānito, atthuppattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anattuppattito ca. **Tesaṃ pajānānāti** tesaṃ āyāpāyasaññitānaṃ yathāvuttappabhedānaṃ vuḍḍhi-avuḍḍhīnaṃ yāthāvato pajānānā. **Kosallaṃ** kusalatā nipuṇatā. Tadubhayampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**vuttañhetan**” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **idaṃ vuccatīti** yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattinirodhesu, kusala dhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **āyakosallaṃ** nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**tattha kataman**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ vuccatīti** yā imesaṃ kusala dhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **apāyakosallaṃ** nāma vuccatīti. Etthāha-āyakosallaṃ tāva paññā hotu, apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti evaṃ maññati “apāyuppādanasamatthatā apāyakosallaṃ nāmā” ti, taṃ pana tassa matimattaṃ. Paññavā eva hi “mayhaṃ evaṃ manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhanti” ti pajānāti, so evaṃ ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā (3.0216) evāti. **Sabbāpīti** āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi. **Tatrupāyāti** tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇatthaṃ **ṭhānuppattiyakāraṇajānana vasenevāti** ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikaṃ, ṭhānaso uppajjanakakāraṇaṃ, tassa jānana vaseneva.

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madaniyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. **Nirogoti** arogo. **Mānakaraṇanti** mānassa uppā-

danam. **Yobbane t̥hatvāti** yobbane patiṭṭhāya, yobbanam apassāyāti attho. Sabbe-sampi jīvitam nāma maraṇapabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhatañca nissāya uppajjanakamado **jīvitama-doti** dassetuṃ “**ciraṃ jīvin**” ti-ādi vuttam.

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṃ **ādhipateyyaṃ**. Kiṃ taṃ? Pāpassa akaraṇam. Tenāha “**ettakomhī**” ti-ādi. Tattha sīlādayo lokiyā eva daṭṭhabbā, tasmā **vimuttiyāti** lokiyavimuttiyā. **Jeṭṭhakanti** issaram, garunti attho. Ettha ca attānam, dhammañca adhipatiṃ katvā pāpassa akaraṇam hiriyā vasena veditabbam. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇam ottappassa vasena.

Kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā “**kathākāraṇānī**” ti vuttam. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattam. **Dhammā** cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesam gati natthīti āha “**atītam dhammam, atītakkhandheti attho**” ti. Ayañca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattiṃ upādāya paññattimattam, na upādā na bhūtaḍḍhammoti tamattham dassetuṃ “**apicā**” ti-ādi vuttam.

“Tamavijjhanaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhenā” ti saṅkhepato vuttamattham

vivaritum “pubbenivāsā” ti-ādi vuttam. Pubbenivāsanti pubbe nivutthakkhandhe. Tamanti mohatamaṃ. Vijjatīti vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca paṭicchādakata mavijjanena (3.0217) pubbenivāsañca viditam pākaṭam karotīti vijjāti. Tanti cutūpapātam.

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā **dibbo vihāro**. Nanu evaṃ aññamaññānampi dibbavīhārabhāvo āpajjatīti? Na tāsam sattesu hitūpasamhārādivasena pavattiyā savisesam niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavīhārasamaññāya niruḥabhāvato. Suvisuddhito paṭipakkhasamucchindanavasena araṇiyato patta-bbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaram **ariyo**. Ariyānaṃ ayanti vā **ariyo** vihāro. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. Pubbeti heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ.

Yo chandoti yo chandiyanavasena chando. **Chandikatāti** chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. **Kattukamyatāti** kattukāmatā. **Kusaloti** cheko kosallasambhūto. **Dhammacchandoti** sabhāvachando. Ayañhi **chando** nāma taṇhāchando, diṭṭhi-chando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusala-dhammacchando adhippeto. **Chandaṃ janetīti** taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotīti** payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetavīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ upatthambhetīti** teneva saha-jātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkamma-sātaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto “**ayamettha saṅkhepo**” ti-ādimāha.

Chandaṃ nissāyāti “chandavato cetosamādhi hoti, mayhaṃ evaṃ hoti” ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā **pavatto samādhi chandasamādhi**. **Padhānabhūtāti** padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. **Saṅkhārāti** catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. **Tehi dhamme-hīti** (3.0218) yathāvuttasamādhivīriyehi **upetaṃ** sampayuttam. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijjanaṭṭhena, ijhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhi” ti saṅkhyam gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pāda-bhūtam. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “**iddhibhūtam vā pādan**” ti ca vuttam. **Sesesupīti** dutiya-iddhipādādīsu. Kāmañcetha **janavasabhasuttepi** iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha “**vitthāro pana ...pe... dīpito**” ti.

307. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha “**imasmimyeva attabhāve**” ti. **Sukhavīhāratthāyāti** nikkilesatāya nirāmisena sukkena viharaṇatthāya. **Phalasaṃpattijhānānīti** cattāripi phalasaṃpattijhānāni. **Aparabhāgeti** āsava-

kkhayādhigamato aparabhāge. **Nibbattitajjhānānī**ti adhigatarūpārūpajjhānāni.

Sūriyacandapajjotamaṇi-ādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. **Ādi**-saddena ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. **Ālokoti manasi karotīti** sūriyacandālokādiṃ divā, rattiṅca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā ran**”ti. **Yathā rattiṃ āloko diṭṭhoti** yathā rattiyā candālokādi-āloko diṭṭho upaladdho. **Evameva divā manasi karotīti** rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. **Apihitenāti** thinamiddhapidhānena na pihitena. **Anaddhenāti** asaṅchādītēna. **Sa-obhāsanti** saññaṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodana-ālokopi vā hotu kasiṇālokopi vā parikammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhāno vāti. **Ñāṇadassanapaṭilābhathāyāti** dibbacakkhuññaṇapaṭilābhathāya. Dibbacakkhuññaṇaṅhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñāṇadassanan”ti adhippetāṃ. “Ālokasaññaṃ manasi karotīti” (3.0219) ettha vutta-āloko **thinamiddhavinodana-āloko**. **Parikamma-ālokoti** dibbacakkhuññaṇāya parikammakaraṇavasena pavattita-āloko. Tattha purimassa vasena “**khīṇāsavassā**”ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyaṃ vasena “**tasmiṃ vā āgatepī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tasminti** dibbacakkhuññaṇe. **Āgatepīti** paṭiladdhepi. **Anāgatepīti** appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikamma-ālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātātādiguṇavisesupasaṃhitāṃ, tasmā āha “**pādaka ...pe... bhāvetīti vuttan**”ti.

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādīnā (dī. ni. 1.214; 2.69; ma. ni. 1.102) vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ “**khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hoti**”ti-ādi. **Vatthārammaṇaviditatāyā**Ti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha “**evaṃ vedanā uppajjanti**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avijjāsamudayāti** avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhava vedanāya (3.0220) uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesāṃ sahakāraṇabhūtāni uppādādīnipi gahitānevāti veditabbaṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhā-

vato so eva gahito “**phassasamudayā**” ti. Tasmim̄ pana gahite pavattipaccayatāsā-
maññaena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavase-
sato paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. “**Nibbattilakkhaṇan**” ti-ā-
dinā khaṇavasena udayadassanaṃ māha. Uppajjati etasmāti **uppādo**, uppajjanaṃ
uppādoti paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇaṃ ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha
“**evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti**” ti.

Aniccato manasi karoto Ti vedanā nāmāyaṃ anaccantikātāya ādi-antavatī udayabbayaparicchinnā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā “aniccā” ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti**. **Dukkhatō manasi karototi** aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya, dukkhavatthutāya ca “dukkhā” ti manasi karoto **bhayato** bhāyitabbato tassā **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti** ti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ **anattato manasi karoto suññato** rittato asāmikato **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti**. “**Khayato-**” ti-ādi vuttasseva atthassa nigamaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānāti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. **Avijjānirodhā vedanānirodhoti** aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Sesam̄ samudayavāre vuttanayānusārena veditabbaṃ. Idha **samādhībhāvanā** ti sikhāpattā ariyānaṃ vipassanāsamādhībhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā.

Vuttanayameva mahāpadāne (dī. ni. 2.62).

308. Pamāṇaṃ aggahetvāti asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Eka-smimpi satte pamāṇāggahaṇena **anavasesapharaṇena**. Natthi etāsaṃ (3.0221) gahetabbaṃ pamāṇanti hi **appamāṇā**, appamāṇā eva **appamañña**.

Apassayitabbaṭṭhena **apassenāni**, idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesameva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevītā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanaṃ. Tenāha “saṅkhāyekaṃ adhivāseti” ti-ādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti **saṅkhā**, ñāṇanti āha “**saṅkhāyāti ñāṇenā**” ti. Saṅkhāya sevītā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevānāti āha “**sevitabbayuttakameva sevati**” ti. **Adhivāsanā** disupi eseva nayo. **Anto pavisitunti** abbhantare attano citte pavattituṃ **na deti**.

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. Vaṃsa-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdati” ti-ādīsu dvinnaṃ dvinnaṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālova yathā visatto,

puttesu dāresu ca yā apekkhā;

vaṃse kaḷīrova asajjamāno,

eko care khaggavisāṇakappo” ti-ādīsu. (apa. 1.1.94);

Akaṇḍake. “Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatālasaddo” ti-ādīsu

tūriyavisese, yo “veṇū” tipi vuccati. “Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthi” ti-ādīsu hatthi-ādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi” ti-ādīsu (dī. ni. 3. 267) kulavaṃse. “Vaṃsānurakkhako paveṇīpālako” ti-ādīsu (visuddhi. 1.42) guṇā-nupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhā-vanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulānvayaṃ, guṇānvayañca nidassanavasena dassetuṃ “yathā hī” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃsoti** khattiyakulanvayo. Eseva nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīnanti ādi**-saddena yathā sāragandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho (3.0222) daṭṭhabbo. Dutiyena pana **ādi**-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. **Ari-saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanaṭṭhānaṃ “ariyaṃ āyatanaṃ” ti vuccati.** Yathāha “yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatanaṃ” ti (dī. ni. 2.152; udā. 76) lokiyasādhujaṇesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā ...pe... tesam ahaṃ aññataro” ti-ādīsu (ma. ni. 1.35). Idha pana ye “ārakā kilesehī” ti-ādīnā laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “ke pana te ariyā” ti puccham katvā “ariyā vuccanti” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare

uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsa-
mbuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye
dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva
satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ, ye cetarahi buddhasāvakā, te
ca sandhāya **paccuppannaggahaṇaṃ**. Tasmim̐ tasmim̐ vā kāle te te paccuppa-
nnāti ce, **atitānāgataggahaṇaṃ** na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā
“dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosāna-
kalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ
pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkāni”ti chakkadesanāya (ma. ni. 3.420) aṭṭhahi
padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahā-ariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ
“cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃ-
kiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkiyanti na saṅkiyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi
brāhmaṇehi viññūhi”ti (a. ni. 4.28) yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva
ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **“te kho panete”**ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā**
sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanato ca. **Dīgharattaṃ pavattāti**
jānitabbā rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbā**
buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunuppatti-**
kāti na adhunātanā. **Asaṃkiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **“anapanitā”**ti. **Na**
apanitapubbāti na (3.0223) chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāya-
bhāvato na paricattapubbā. Tato eva **idānipi na apaniyanti, anāgatepi na apaniyi-**
ssanti. Ye dhammasabhāvassa vijānaneva **viññū** samitapāpasamaṇā ceva bāhita-
pāpabrāhmaṇā ca, **tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te ani-
nditabbā agarahitabbā. Apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontiti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento **“paccayasantosavasena**
santuṭṭho”ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti.
Itarītareṇāti itarena itarena. Itara-saddoyaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vucca-
māno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ **“yena kenaci”**ti. Svāyaṃ aniya-
mavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi
aññataravacanoti tattha dutiyapakhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento **“atha**
kho”ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ,
tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so **yathālābhasantoso**
Eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabala-
sāruppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo
catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhātīti
daṭṭhabbaṃ. **“Ime tayo santose”**ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi
parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte panna-
rasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathā-
rahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaraṃ kappiyan”ti jātito cīvaraṃ jānitabbaṃ.
Cīvarakkhettanti cīvarassa uppattikkhettaṃ. **Paṃsukūlanti** paṃsukūlacīvaraṃ,
paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ **jānitabbanti** attho. **Cīvarasantosoti** cīvare
labbhamāno sabbo santoso **jānitabbo**. **Cīvarapaṭisamyuttāni dhutaṅgāni jānita-**

bbāni, yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsi-kakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomaṃ** nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā (3.0224) sesānīpi. **Sāṇanti** sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaraṃ. “Bhaṅgampi vākamayamevā”ti keci. **Chāti** gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “**dukūlādīni**”ti-ādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena paṭṭuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha **dukūlaṃ** sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadesa sañjātavatthaṃ **paṭṭuṇṇaṃ**. “Paṭṭuṇṇaṃ koseyyavisse”ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni**. **Paṭṭuṇṇādīni** tiṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesameva anulomañca. Devatāhi dinnaṃ cīvaraṃ **devadinnaṃ**, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadiṣaṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Imānīti** antogadhā-vadhāraṇavacanaṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayogyatāya **kappiyacīvarāni**.

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “**kusacīraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṃ**. Potakīvākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṃ**. Catukkoṇehi, tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṃ**. Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ**. Cāmarīvāla-assavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ**. Makacitantūhi vāyito **potthako**. **Cammanti** migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṃ**. Bhujatacādimayaṃ **rukkhadussaṃ**, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitaṃ **latādussaṃ**. Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ**. Tathā **kadalidussaṃ**. Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷudussaṃ**. **Ādi**-Saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannañca mātikānaṃ vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”ti-ādinā (mahāva. 379) āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhettadassanattañhi (3.0225) bhagavatā “aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā”ti-ādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikāti** hi mātaro cīvaruppattijanikāti. **Sosānikanti** susāne patitakaṃ. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitakaṃ. **Rathiyanti** puññatthikehi vātapānanta-rena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkārakūṭakanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sinānanti** nhānacoḷaṃ, yaṃ bhūtavejjehehi sīsaṃ nhāpetvā “kāḷakaṇṇicoḷakan”ti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti** titthacoḷakaṃ sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaddhanti** agginā daddhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitakādīni** pākaṭāneva. Tānīpi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohantehehi vā yuddhaṃ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā tattha baddhaṃ pārutacīvaraṃ, tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. **Ekamāsamattanti** cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ. **Vitakketuṃ vaṭṭati**, na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane paṭipattīti. **Pamsukūliko addha-**

māseneva karotīti aparapaṭibaddhattā paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattam anuññātam. **Iti māsaddha ...pe... vitakkasantoso** vitakkantassa parimitakālikattā.

Mahātheram tattha attano sahāyam icchantopi garugāravena gāmadvāram **“bhante gamissāmi”** iccevamāha. Mahātheropissa ajjhāsayam ñatvā **“aham pāvuso gamissāmi”** ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū” ti **pañham pucchamāno gāmam pāvisi. Uccārapalibuddhoti** uccārena piḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannapītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānam vikkhambhitattā **tasmimyeva ...pe... tīṇi phalāni patto.**

“Kattha labhissāmi” ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā **“acintetvā”** ti vuttam, “sundaram labhissāmi, manāpam labhissāmi” ti evamādicintanāya kā nāma kathā. Katham pana vattabbanti āha **“kammaṭṭhānasīeneva gamanan”** ti, tena cīvaram paṭicca kiñcīpi na cintetabbam evāti dasseti.

Apesalo (3.0226) appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhavyeyyāti **“pesalam bhikkhum gahetvā”** ti vuttam.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakam vattham “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanam caranti” ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānam.

Evam laddham gaṇhantassāpīti evam paṭilābhasantosaṃ akopetvāva laddham gaṇhantassāpi. **Attano pahonakamattenevāti** yathā laddhānam paṃsukūlavatthānam ekapaṭṭadupaṭṭānam atthāya attano pahonakapamāṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsam nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇam **loluppavivajjanam** nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvam pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanihārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathā laddham thūlasukhumādiṃ gahetvā **karaṇam.**

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti “nivāsanam ce nābhimaṇḍalam; jāṇumaṇḍalam, itaram ce galavāṭamaṇḍalam, jāṇumaṇḍalan” ti evam timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva **karaṇam;** tam pana atthato tiṇṇam cīvarānam heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāreti** sattasibbanavāre.

Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇam **kappasantoso.**

Sītaṭṭhādi atthāpattito sijhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanam dassetuṃ **“hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā”** ti vuttam. Tenāha bhagavā “yāva deva hirikopīnapaṭicchādanatthan” ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.68; mahāni. 162).

Vattati (3.0227), na tāvatā santoso kuppāti sambhāraṇam, dakkhiṇeyyānaṅca

alābhato.

Sāraṇiyadhamme ṭhatvāti silavantehi bhikkhūhi sādharmaṇato paribhoge ṭhatvā.

“**Iti**”ti-ādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesaṅca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññaṃaññaṃ samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

“Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī”ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tathā catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nālako (suttanipāte nālaka-sutte vitthāro) **eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī** seyyathāpi upanando sakyaputto (pārā. 515, 527, 532, 537 vākyakhandhesu vitthāro). **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti.** Seyyathāpi thero lāḷudāyī (theragā. aṭṭha. 2.udāyittheragāthāvaṇṇanā) **eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “**appatirūpan**”ti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asārappaṃ

ayogyam. **Kohaññaṃ karontoti** cīvaruppādanimittam paresam kuhanam vimhāpanam karonto. **Uttasatīti** taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. **Paritasatīti** parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. **Gadhitam** vuccati gaddho, so cettha abhijjhālakkaṇo adhippeto. Gadhitam etassa natthīti **agadhitoti** āha “**agadhito ...pe... lobhagiddho**” ti. **Mucchanti** taṇhāvasena muyhanam, tassa vā samussayam adhigatam. **Anāpanno** anupagato. **Anotthatotīti** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṇhāchadanena acchādito. **Ādīnavam passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca dosam passanto. Gadhitapari-bhogato nissarati etenāti **nissaraṇam**, idamatthikatā, tam pajānātīti **nissaraṇapañño**. Tenāha “**yāvadeva ...pe... pajānanto**” ti.

Nevattānukkamsetīti (3.0228) attānam neva ukkamseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. “**Ahan**” ti-ādi ukkaṃsanākāradassanam. **Na vambhetīti** na hīlayati nihīnato na dahati. **Tasmiṃ cīvarasantoseti** tasmiṃ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkamṣanā paravambhanāni pana gahitāni na hontīti “**vaṇṇavāditādisu vā**” ti vikappo vutto. Ettha ca “**dakkho**” ti-ādi yesam dhammānam vasenassa yathāvuttasantosādi ijhāti, tam dassanam. Tattha “**dakkho**” ti iminā tesam samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, “**analaso**” ti iminā paggaṇhanavīriyam, “**sampajāno**” ti iminā pāṭi-hāriyapaññaṃ “**paṭissato**” ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettanti** piṇḍapātassa uppattiṭṭhānam. **Piṇḍapātasantoso jānitabbo** Ti piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappi-ādīnampi gahaṇam kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānam. Khettaṃ viya **khettaṃ**. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānam**. Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbam bhattam **saṅghabhattam**. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbam bhattam **uddesabhattam**. Nimantetvā dātabbam bhattam **nimantanam**. Salākadānavasena dātabbam bhattam **salākabhattam**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasam dātabbam bhattam **pakkhikaṃ**. Uposathe dātabbam bhattam **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbam bhattam **pāṭipadikaṃ**. Āgantukānam dātabbam bhattam **āgantukabhattam**. Dhura-gehe eva ṭhapetvā dātabbam bhattam **dhurabhattam**. Kuṭiṃ uddissa dātabbam bhattam **kuṭibhattam**. Gāmavāsī-ādīhi vārena dātabbam bhattam **vārabhattam**. Vihāram uddissa dātabbam bhattam **vihārabhattam**. Sesāni pākaṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho aham ajja piṇḍāya carissāmī” ti. “Kattha piṇḍāya carissāmī” ti therena vutte “asukagāme bhante” ti kāmametaṃ paṭivacanadānam (3.0229), yena pana cittena “cintetvā” ti vuttaṃ, tam sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**” ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamāḷake ṭhatvā vitakkitaḷato paṭṭhāya. “**Tato param vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti**” ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānam vasena gahetabbam, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato param. **Paribāhīroti** ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyam vitakkasantoso

kammaṭṭhānāmanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīsena gantabban**” ti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto **eva-saddo**. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātapaṭiggahaṇe. **Appanti** attano yāpanapamāṇatopi appaṃ. **Gahetabbaṃ** dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevāti** attano yāpanapamāṇeneva appaṃ **gahetabbaṃ**. “Pamāṇena gahetabban” ti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭiggahaṇasmiñhi**” ti-ādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetīti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthu sāsaṇaṃ anusitṭhiṃ. **Na karoti** nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha “**dvārapaṭipāṭiyā gantabban**” ti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**. Jighacchāya paṭivinodanattaṃ kathā, kāyassaṭṭhi-ādipayojanaṃ pana atthāpattito āgataṃ evāti āha “**jighacchāya ...pe... santoso nāmā**” ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itarathā pana sikkhāpadeveva vāritaṃ. **Sāraṇiyadhamme ṭhitenāti** silavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike, vihārādike ca seti, taṃ **senam**. Yattha yattha piṭhādike āsati, taṃ **āsanam**. Tadubhayaṃ ekato katvā “senāsanam” ti vuttaṃ. Tenāha “**mañco**” ti-ādi. Tattha **mañco** masārakādi, tathā **piṭham**. Mañcabhisi, piṭhabhisi (3.0230) duvidhā **bhisi**. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso. “Dīghamukhapāsādo” ti keci. **Aḍḍhayogoti** dīghapāsādo. “Ekapassacchadanakasenāsanam” ti keci. **Pāsādoti** caturassapāsādo. “Āyatacaturassapāsādo” ti keci. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhā** Ti kevalā pabbataguhā. **Leṇam** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. “Aṭṭalakākārena kariyatī” tipi vadanti. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso “vaṭṭākārena katasenāsanam” ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ ti vitakketī” ti-ādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena **veditabbā**, “tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro” ti, “senāsaṇaṃ gavesantenāpi’kuhiṃ labhissāmī’ ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban” ti ca evamādi sabbaṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantaṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantaṃ na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “**gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho**” ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantaṃ dayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “**tatthā**” ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “**nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsam bhajati**” ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti

dassento “**vuttampi cetan**” ti-ādimāha.

“**Pathaviṃ pattharamāno viyā**” ti-ādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvada-ssanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppāda-kaṇḍe, ayañca bhāvanārāma-ariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ “**sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ ...pe... desanaṃ ārabhī**” ti. Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena (3.0231) ramaṇaṃ **āra- maṇaṃ ārāmoti** āha “**abhiratīti attho**” ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha “**pahāne ārāmo assāti pahānārāmo**” ti. Āramitabbaṭṭhena vā **ārāmo**, pahānaṃ ārāmo assāti **pahānā- rāmoti** evamettha samāsayojanā veditabbā. “**Pajahanto ramati**” ti etena pahānārā- masaddānaṃ kattusādhanataṃ, kammadhārayasamāsañca dasseti. “Bhāvento ramati” ti vuttattā **bhāvanārāmoti** etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati” ti vuttaṃ bhāvanā- nuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno eka- ccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “terasannaṃ dhutaṅgānaṃ” ti vatvā “vinayaṃ patvā garuke ṭhātabban” ti icchitattā sallekhassa apariccajanava- sena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha “**terasannaṃ ...pe... kathitaṃ hoti**” ti. Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi (dī. ni. 1.7.194; vibha. 508) tattha tattha sīla- kathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīla- kathābāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ sutta- ntapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakañca catutthena ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ “**bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hoti**” ti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramati” ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakam- paṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho “**nekkhammapāḷi**” ti vuccatīti āha “**nekkhammapāḷiyā kathetabbo**” ti. Tenāha aṭṭha- kathāyaṃ “sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare” ti (itivu. aṭṭha. 109). **Dasuttarasuttanta pariyāyenāti** dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante (dī. ni. 3.350) āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. Nekkhammanti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. “So abhijjhaṃ loke pahāyā” ti-ā- dinā (vibha. 508, 538) āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti idhādhi- ppetā (3.0232), tasmā “**abyāpādan**” ti-ādīsipi evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭikāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. Sa-upāyā- sānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti.

“**Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati**” ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana “eko dhammo bhāve- tabbo, eko dhammo pahātabbo” ti (dī. ni. 3.351) ca desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.24, 3.41) āgatanīhāreneva “ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ

dhammaṃ pajahanto ramatī”ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahā-ariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamanaṃ dassento “**evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī**”ti āha. Eseva nayo ito paresu **satipaṭṭhānapariyāya-abhidhammaniddesapariyāyesupi**. Kāmañcetha kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. “Aniccato” (visuddhi. ṭī. 2.698) ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** vuttanayena veditabbaṃ.

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca **padhānāni. Uttamavīriyānīti** seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Samvarantassa uppannavīriyanti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassāti** vinodentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriyanti** etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhivivekassa kāraṇaṃ hotīti “samādhinimittan”ti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittattā vinissaṭṭattā. **Taṃ āgammā** Ti taṃ nibbānaṃ maggena adhigamaheṭu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti (3.0233) vā **virāgo**. Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojhaṅgā missakavasena

icchitā, tasmā “**ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā**” ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasenā**ti taṃninnatāvasena. **Vossaggapariṇāminti** vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha “**dve vossaggā**” ti-ādi. **Khandhānaṃ pariccajanaṃ** nāma tappaṭibaddhakilappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca “pajahati” ti vattabbataṃ arahatīti āha “**vipassanā ...pe... pariccajati**” ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇanti ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṃsato nibbānaṃ “pakkhandati” ti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchavedavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggaṇaṃ vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Vossaggatthāyā**ti pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamaṭṭi**ti paripaccati. Taṃ **pariṇamaṇaṃ** vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvañceva maggabhāvañca pāpuṇāti**” ti. **Sesapadesūti** “dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti” ti-ādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādipāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhataṃ ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatīti** ettha **anurakkhanā** nāma adhigatasamādhito yathā na pariḥāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenāti āha “**samādhī**” ti-ādi. **Aṭṭhikasaññādikā**ti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsenā hi jhānaṃ vadati.

Ekapaṭivedhavasena catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu ekābhisa-mayavasena pavattaññaṃ, maggaññaṇanti attho. Catusaccantogadhataṃ **catusaccabbhantare nirodhadhamme** nibbāne ñāṇaṃ, tena phalaññaṇaṃ vadati. Yasmā maggaṇantarassa phalassa maggaṇaṇaṃ pavatti, yato taṃsamudaya-pakkhiyesu dhammesu paṭippassaddhippahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggaṇaṃ sacchikiriyābhisa-mayo, tadanugaṇaṃ pavattīti phalaññaṇasseva dhamme ñāṇatā vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa ñāṇassa (3.0234). Tena vuttaṃ “**yathāhā**” ti-ādi. Ettha ca maggapaññaṃ tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeññaṇaṃ nāma hotu, phalapaññaṃ pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabha pavattanato. Duvidhāpi hi paññaṃ aparappaccaya-tāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā “dhammeññaṇaṃ” ti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesaṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññaṃ taṃsahagatā dhammeññaṇaṃ.

Anvayeññaṇanti anugamanaññaṇaṃ. **Paccakkhato disvā**ti cattāri saccāni maggaññaṇena paccakkhato paṭivijjhitvā. **Yathā idānīti** yathā etarahi pañcupādāna-kkhandhā dukkhasaccaṃ, **evaṃ atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevā**ti ca sarikkhatṭhena vuttaṃ. Esa nayo **samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevā**ti avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhatṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. **Evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇanti** tassa dhammeññaṇassa “evaṃ atītepi” ti-ādīnā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idaṃ

anvaye ñāṇanti yojanā. “**Tenāhā**”ti-ādinā yathāvuttamattham pāḷiyā vibhāveti. **Soti** dhammañāṇam patvā ṭhito bhikkhu. **Iminā dhammenāti** dhammagocarattā gocaravohārena “dhammo”ti vuttenamaggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, **iminā dhammena ñātenāti** imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti attho. **Diṭṭhenāti** dassanena saccadhammaṃ passivā ṭhitena. **Pattenāti** saccānaṃ patvā ṭhitena. **Viditenāti** saccāni viditvā ṭhitena. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhammaṃ pariyoḡāhetvā ṭhitenāti evaṃ tāvettha abhidhammaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 796) attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇam dhammeñāṇam. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṅca nayanayana-ssāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjatīti. **Atītānāgate nayaṃ netī**Ti atīte, anāgate ca nayaṃ neti harati (3.0235) peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇaṅñāṇakiccaṃ, satthārā pana maggañāṇam atītānāgate nayanayana-sadisam kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanaṃ, ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso parito ayanam paricchindanam pariyo, tasmim **pariye**. Tenāha “**paresaṃ cittaparicchede**”ti. **Avasesaṃ sammutimhiñāṇam nāma** “ñāṇan”ti sammatattā. Vacanathato pana sammutimhi ñāṇanti **sammutimhiñāṇam**. Dhammeñāṇādīnaṃ viya hi sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsana-saṅkhātajānanasāmaññaena “ñāṇan”ti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ **sammutimhiñāṇam** sammutidvārena atthassa gahaṇato. **Avasesaṃ** vā itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇam tabbisabhāgasāmaññaena sammutimhiñāṇamhi pavitṭhattā **sammutimhiñāṇam nāma** hotīti.

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva, ukkaṭṭhaniddesena panevamāha “**arahattaṃ pāpetvā**”ti. Vaṭṭato niggacchati etenāti **niggamanaṃ**, catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni **dve saccāni vaṭṭam** pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana **dve vivaṭṭam** nivattinivattihetubhāvato. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso **hoti** lokiyassa ñāṇassa visabhāgūpagamanato. **No vivaṭṭeti** vivaṭṭe abhiniveso no hoti avisayabhāvato. **Pariyattīti** kammaṭṭhānatanti. **Uggahetvāti** vācuggataṃ katvā. **Uggahetvāti** vā pāḷito, atthato ca yathārahaṃ savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena cittaena uddham uddham gaṇhitvā. **Kammaṃ karotīti** nāmarūpapariggahādikkamena yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi, kathamidaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha “**dvīsū**”ti-ādi. Kāmaṃ pacchimānīpi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā accantapaṇītabhāvato **iṭṭham**, ātappakanirāmisapītisañjananato **kantaṃ**, uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato **manāpanti** manasikāraṃ pavatteti. Tenāha “**nirodhasaccaṃ nāmā**”ti-ādi. **Dvīsu saccesūti** dvīsu saccesu visayabhūtesu (3.0236), tāni ca uddissa asammoḡapaṭivedhavasena pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. **Tīni** dukkha-

samudayamaggasaccāni. **Kiccavasenā**ti asammuyhanavasena. **Ekanti** nirodhasaccam. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasenapi asammuyhanakiccavase-napi tattha paṭivedho labbhateva. **Dve saccāni**ti dukkhasamudayasaccāni. **Dudda-sattā**ti datṭhum asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatā-nampi dukkham, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Piḷanādi-āyūhanādivasenapi “idaṃ dukkham, idaṃ assa kāraṇan”ti yāthāvato ñāṇena ogāhitum asakkuṇeyyattā tāni **gambhīrāni**. **Dveti** nirodhamaggasaccāni. Tāni saṅhasukhumabhāvato sabhāve-neva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā “**duddasāni**”ti.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. Soto nāma ariyasoto purimapadalopena, tassa ādito sabbapaṭhamam pajjanam **sotāpatti**, paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni **sotāpattiyaṅgāni**. Tenāha “**sotā ...pe... attho**”ti. Santakāyakammā-ditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo puri-sāti **sappurisā**. Tattha yesam vasena catusaccasampaṭivedhāvaham saddhamma-ssavanam labbhati, te eva dassento “**buddhādīnam sappurisānan**”ti āha. Santo satam vā dhammoti **saddhammo**. So hi yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāya-dukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādi guṇātisayayogavasena **santo** saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, satam vā ariyānam dhammo, tesam vā tabbhāvasādhako dhammoti **saddhammo**, “idha bhikkhu dhammam pariyaṇṇāti”ti-ādinā (a. ni. 5.73) vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha “**sappā-yassa tepiṭakadhammassa savanan**”ti. **Yonisomanasikāro** heṭṭhā vutto eva. **Pubba-bhāgapaṭipattiyāti** vipassanānuyogassa.

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnam guṇe ñatvā uppa-nnappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya niccaloti (3.0237) āha “**acalappasādenā**”ti. **Etthāti** etasmim catukkattaye āhāracatukke. **Lūkhapaṇīta-vatthuvasenāti** odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā panāyam āhārassa oḷārikasukhumatā “kumbhilānam āhāram upā-dāya morānam āhāro sukhumo”ti-ādinā (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.11) aṭṭhakathāyam vitthārato āgatā eva.

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti **ṭhiti**, Ārammaṇameva ṭhiti **ārammaṇaṭṭhiti**. Tenevāha “rūpā-rammaṇan”ti-ādi. **Ārammaṇattho** cettha upatthambhanattho veditabbo, na visaya-lakkhaṇova. Upatthambhanabhūtam rūpam upetīti rūpūpāyam. Tenāha “**rūpam upagatam hutvā**”ti-ādi. **Rūpakkhandham nissāya tiṭṭhati** Tena vinā appavattanato. **Tanti** rūpakkhandham nissāya ṭhānappavattanam. **Etanti** “rūpūpāyan”ti etam vacanam. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānam paccayo etassāti **rūpakkhandha-gocaram** rūpam sahakārīkāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti **rūpappatiṭṭham**. Iti tīhi padehi abhisāṅkhāraviññānam pati rūpakkhandhassa sahakārīkāraṇabhāvoye-veṭṭha vutto. Upasittam viya **upasittam**, yathā byañjanehi upasittam sinehitam

odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyañca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kamma-
viññāṇaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyaṃ hotīti. **Itaranti** dosasahagatādi-aku-
salaṃ, kusalañca **upanissayakoṭiyā** upasittaṃ hutvāti yojanā. **Evaṃ pavattamā-**
nanti evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ. Vipākadhammatāya
vuddhiṃ ...pe... āpajjati. Tatthāpi nipariyāyaphalanibbattanavasena **vuddhiṃ**,
pariyāyaphalanibbattanavasena **viruḥhiṃ**, nissandaphalanibbattanavasena
vepullaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā **vuddhiṃ**, upapajjaveda-
nīyaphalanibbattanavasena **viruḥhiṃ**, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena
vepullaṃ āpajjatiti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhava
yevāti āha “**imehi panā**”ti-ādi. Evañca katvā pāliyaṃ kataṃ **vā**-saddaggaṇaṇca
samatthitaṃ hoti. “Rūpūpāyan”ti-ādinā yathā abhisāṅkhāraviññāṇassa upanissa-
yabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena
“**catukkavasena ...pe... na vuttan**”ti āha. Vipākopi hi dhammo (3.0238) vipākadha-
mmaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittatā. Tenāha “nandūpa-
secanan”ti. **Vitthāritāneva** siṅgālasutte.

Bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo**.
Vuddhi-attho hi ayaṃ akāro yathā “saṃvarāsaṃvaro, (pārā. paṭhamamahāsaṅgīti-
kathā; dī. ni. aṭṭha. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. nidāna-
kathā) phalāphalaṃ”ti ca. **Telamadhuphāṇitādīnīti ādi**-saddena sappinavanītānaṃ
gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇaṇcetta nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapacca-
yassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā **bhavābhavoti** khuddako ceva mahanto ca upa-
pattibhavo veditabbo. Evañca sati “imesaṃ panā”ti-ādivacanaṃ samatthitaṃ hoti.
Bhavūpapattipahānattho hi visesato catuttha-ariyavaṃso. **Taṇhuppādānanti** taṇhu-
ppattīnaṃ, cīvarādihetu uppajjanakataṇhānanti attho. **Padhānakaraṇakāleti** bhāva-
nānuyogakkhaṇe. **Sītādīni na khamatīti** bhāvanāya pubbabhāgakālaṃ sandhāya
vuttaṃ.

Khamatīti sahati abhibhavati. **Vitakkasamananti** nidassanamattam. Sabbesampi kilesānam samanavasena pavattā paṭipadā.

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti **dhammapadam**. Anabhijjhāva dhammapadam **anabhijjhādhmapadam**. Ayam tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakotthāso **anabhijjhādhmapadam**. **Akopoti** adoso, mettāti attho. **Suppaṭṭhitasatī** Ti kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. **Satisīsenāti** satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānam **“samāpatti vā”** ti vuttam. Kāmam saviññāṇaka-asubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchana, paṭikkūlakāraggaṇavasena ca pavattanato, sattavidha-uggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva nam saṅgaṇhitukāmo **“dasa asubhavasena vā”** ti āha. Hitūpasamhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī abyāpādappadhānāti āha **“catubrahma ...pe... dhammapadan”** ti. Tattha adhigatāni jhānādīni ti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkaṇam saññāya thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre paṭikkūlasaññāpi (3.0239) tatiyadhammapade eva saṅgaham gatā. Āruppasamādhi-abhiññānam adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā, sattavidhabojjhaṅgavijjāvimmuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhama-ānāpānabhāvanā visesato samādhipadhānāti sā catutthadhammapadena saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānīpi ettheva saṅgaheta-bbāni siyum, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni.

Dhammasamādānesu paṭhamam acelakapaṭipadā etarahi ca dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavaṭṭadukkhāvahato. **Acelakapaṭipadāti** ca nidassanamattam daṭṭhabbam channaparibbājakānampi ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato. **Dutiyam ...pe... brahmacariyacaraṇam** etarahi satipi dukkhe āyatim sukhāvahattā. **Kāmesu pātabyatā** yathākāmam kāmaparibhogo. **Alabhamānassāpīti** pi-saddena ko pana vādo labhamānassāti dasseti.

Dussilyādipāpadhammānam khambhanam paṭibandhanam **khandhaṭṭho**, so pana silādi evāti āha **“guṇaṭṭho khandhaṭṭho”** ti. Guṇavisayatāya **kandha-saddassa** guṇatthātā veditabbā. **Vimuttikkhandhoti** paṭipakkhato suṭṭhu vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha desanam āruḥhā silakkhandhādayopi tayoti āha **“phalasīlam adhippetam, catūsipi ṭhānesu phalameva vuttan”** ti ca. Eteneva cettha **vimuttikkhandhoti** phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbam.

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānam tattha thirabhāvena pavattanato, eteneva ahirika-anottappānampi savisaye balaṭṭho siddho veditabbo. Na hi tesam paṭipakkhehi akampiyatṭho ekantiko. Hirottappānañhi akampiyatṭho sātīsayo kusaladhammānam mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā **“abalā nam baliyanti, maddante nam parissayā”** ti (su. ni. 776; mahāni. 5; netti. paṭiniddesavāre 5) bodhipakkhiyadhammavasenāyam desanāti **“samathavipassanāmaggasenā”** ti vuttam.

Adhīti upasaggamattam, na **“adhicittan”** ti-ādīsu (dha. pa. 185) viya adhikārādi-attham. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhanavasena adhiṭṭhāna-saddassa attham

dassento “**tena** (3.0240) **vā**” ti-ādimāha. **Tena** adhiṭṭhānena **tiṭṭhanti** Attano sammāpaṭipattiyam guṇādhikā purisā, te eva **tattha** adhiṭṭhāne **tiṭṭhanti** sammāpattiyā, **ṭhānameva** adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. **Paṭhamena** adhiṭṭhānena. **Aggaphalapaññā**ti ukkaṭṭhaniddesoyam. **Kilesūpasamoti** kilesānam accanta-vūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetum “**paṭhamena cā**” ti-ādi vuttam. “**Ādiṃ katvā**” ti etena jhānābhīññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. **Vacīsaccam ādiṃ katvāti ādi**-saddena viratisaccam saṅgaṇhāti. Tatiyena **ādi**-saddena kilesānam vītikkamapariccāgam, pariyuṭṭhānapariccāgam, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. “**Vikkhambhite kilese**” ti etena samāpattīhi kilesānam vikkhambhanavasena vūpasamam vatvā **ādi**-saddena heṭṭhimamaggehi kātabbam tesam samucchadavasena vūpasamam saṅgaṇhāti. **Arahattaphalapaññā kathitā** ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇam siyā. Nibbānañca asammosadhammatāya uttamaṭṭhena **saccam**, sabbasamkilesapariccāganimittatāya **cāgo**, sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **upasamoti** ca visesato vattabbatam arahatī therassa adhippāyo. Pakatṭhajānanaphalatāya **paññā**, anavasesato kilesānañcajante ca vūpasante ca uppannattā **cāgo**, **upasamoti** ca visesato aggaphalaññaṇam vuccatī thero āha “**sesehi arahattaphalapaññā kathitā**” ti.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. Kāḷakanti malīnam, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Tam panettha kammappathappattameva adhippetanti āha “**dasa-akusalakammappathakammam**” ti. Kaṇhābhijāti hetuto vā **kaṇham**. Tenāha “kaṇhavipākan” ti. Apāyūpatti, manussesu ca dobhaggiyam **kaṇhavipāko**. Ayam tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanatoti** nibbattāpanato. **Paṇḍaranti** odātam, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho. Sukkābhijāti hetuto vā **sukkam**. Tenāha “sukkavipākan” ti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca **sukkavipāko**. Ayam tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**” ti vuttam, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammanti** kālena kaṇham, kālena sukkanti evam missakavasena (3.0241) katakammaṃ. “**Sukhadukkhavipākan**” ti vatvā tattha sukhadukkhānam pavatti-ākāram dassetum “**missakakammañhi**” ti-ādi vuttam. Kammasa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijāti hetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddham sakassa kammakkhayakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha “**ubhaya ...pe... ayamettha attho**” ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha “sukkavipāko” ti adhippeto, na accanta-parisuddho ariyaphalavipāko.

Pubbenivāso sattānam cutūpapāto ca **paccakkhakarāṇena sacchikātabbā**; itare **paṭilābhena** asammoḥapaṭivedhavasena **paccakkhakarāṇena** ca **sacchikātabbā**. Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatī? Saccam paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakarāṇavasena pavattati paccakkhakarīnam piṭṭhivattanato. Tenāha “**kāyenā**” ti-ādi.

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha “**osīdāpentī**” ti. Kāmanatṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ “**rūpārūpabhavesū**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanatṭhena “ogho” ti vutto.

Yojentīti kammaṃ vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti **yogā**. **Oghā viya veditabbā** atthato kāmayogādibhāvato.

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ **yogo**, ganthikaraṇaṃ (ganthakaraṇaṃ dha. sa. mūlaṭī. 20-25), saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayaṃ etesaṃ viseso. **Palibundhatīti** nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. **Idamevāti** attano yathā-upaṭṭhitaṃ sassatavādādikaṃ vadati. **Saccanti** bhūtāṃ.

Bhusaṃ (3.0242), daḷhañca ārammaṇaṃ ādiyati etehīti **upādānāni**. Yaṃ pana tesāṃ tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha “**upādānānīti ādānaggahaṇānī**” ti. **Gahaṇatṭhenāti** kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇatṭhena. Puna **gahaṇatṭhenāti** micchābhinivisanavasena daḷhaṃ gahaṇatṭhena. **Imināti** iminā sīlavatādinā. **Suddhīti** saṃsārasuddhi. **Etenāti** etena diṭṭhigāhena. “**Attā**” ti paññāpento **vadati ceva** abhinivesanavasena **upādiyati ca**.

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yonīyo**, tā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesāti āha “**yoniyoti koṭṭhāsā**” ti. **Sayanasminti** pupphasantharādisayanasmim. Tattha vā te sayitā jāyantīti **sayanaggahaṇaṃ**. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbaṃ. Pūtimacchādīsu kimayo nibbattanti. **Upapatitā viyāti** upapajjasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhuḥkāriṇo **opapātino**, te eva idha “**opapātikā**” ti vuttā. **Devamanussesū** Ti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento “**bhummadevesū**” ti āha.

Attano satisammosena āhārappayogena maraṇato “**paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā**” ti vuttaṃ. Attano parassa ca manopadosavasena maraṇato “**tatiyo manopadosikavasenā**” ti vuttaṃ. **Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya** kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā **catuttho ...pe... veditabbo**.

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā **dakkhiṇā**, na deyyadhammasaṅkhātā. **Visujjanā** mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya veditabbāti āha “**mahapphalā hontī**” ti.

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha “**lāmakānan**” ti. **Vohārāti** sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha “**ettha cā**” ti-ādi.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu (3.0243) **acelakoti** nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attaki-

lamatham anuyuttānaṃ labbhanato.

Na silādisampannoti silādīhi guṇehi aparipuṇṇo.

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha “**andhakārabhūto**” ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakārattaṃ vā pattoti attho. **Tamamevāti** vuttalakkhaṇaṃ tamameva. **Param** parato **ayanaṃ gati** Niṭṭhāti attho. “**Nīce ...pe ... nibbattivā**” ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, “**tīṇi duccharitāni paripūreti**” ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. **Tathāvidho hutvāti** nīce ...pe... nibbattetvā. “**Tīṇi sucharitāni paripūreti**” ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo.

Ma-kāro padasandhimattaṃ “Aññamaññan” ti-ādīsu (su. ni. 605) viya. **Catūhi vātehīti** catūhi disāhi utṭhitavātehi. **Parappavādehīti** paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. “Akampiyo” ti vatvā tattha kāraṇamāha “**acalasaddhāyā**” ti, maggenāgata-saddhāya. **Patanubhūtattāti** ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccupattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavantā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena **sakadāgāmī samaṇapadumo nāma. Rāgado-sānaṃ abhāvāti** guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. **Khippameva pupphissatīti** aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā

pupphissati. Tasmā **anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma**. “**Puṇḍarīkan**” ti hi rattakamalam vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. ‘**Paduman**’ ti setakamalam, taṃ cirena pupphissati” ti vadanti. **Ganthakāra** kilesānanti cittassa baddhabhāvaka-rānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso **abhāvā samaṇasukhumālo** (3.0244) **nāma** samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāraṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiyalokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato “**upādānakkhandhā lokiyā vā**” ti āha.

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho “taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena kato” ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni “katāni” ti vuccanti, tehi “gantabbā” ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatiti **ayo**, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva assādetabbamettha natthīti “**nirassādo**” ti āha. Avīci-ā-di-okāsepi nirayasaddo niruḷhoti āha “**sahokāse**na khandhā kathitā” ti. Sūriyavimānādi okāsavisesepi loke deva-saddo niruḷhoti āha “**catutthe okāso**” ti.

Āvāseti visaye bhummaṃ. **Peto vā ajagara vā hutvā nibbattati** laggacittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā **yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti** attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇama-cchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo “kiṃ vaṇṇo eso” ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha “**pariyattidhamme**” - ti-ādi. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessati” ti **dhammānuggahena na deti**. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato (3.0245) unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissati” ti **puggalānuggahena na deti. Na taṃ adānaṃ macchariyaṃ** macchariyalakkhaṇasseva abhāvato.

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjituṃ na denti. **Nīvaraṇappattoti** nīvaraṇāvatto. “**Arahattamaggava-jjho**” ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? “Āruppe kāmacchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ” ti (paṭṭhā. 3.nīvaraṇagocchake 8) ādivacanato na yidaṃ “pariyāyena vuttan” ti sakkā vattuṃ, sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmanīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmacchandabhāvassa icchitattā. Tasmā “kāma-

cchando nīvaraṇappatto”ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. “Yā tasmim̐ samaye cittassa akalyatā”ti (dha. sa. 1162) ādivacanato **thinam̐ cittage-laññaṃ**. Tathā “yā tasmim̐ samaye vedanākkhandhassā”ti (dha. sa. 44) ādivacanato **middham̐ khandhattayagelaññaṃ**. Ettha ca cittagelaññaena cittasseva akalyatā, khandhattayagelaññaena pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. **Tathā uddhaccanti** uddhaccassa arahattamaggavajjhataṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādīsī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti “puthujjanasantānavutti sekkhasantānavutti”ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā.

Tehīti saṃyojanehi. “Orambhāgiyāni uddhambhāgiyāni”ti visesaṃ anāmasitvā “saṃyojanāni”ti sādharmaṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinnabandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddhā bahisayitā nāma**. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ vuttaṃ (3.0246). Tenāha “**tesaṃhi kāmabhava bandhanan**”ti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasaṃyojanīyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasaṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭattā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭā.

Sikkhākoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti **sikkhāpadaṃ**, sikkhāya adhigamupāyoti. **Āgatāyeva**, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo.

Abhabbatṭhānādipañcakavaṇṇanā

316. DesanāsīsamevāTi desanāpadeso eva, tasmā **sotāpannādayopi abhabbā**. Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha “**puthujjanakhīṇāsavānan**”ti-ādi.

Ñātībyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesam̐ hitasukham̐ viddham̐seti, tasmā **byasatīti byasanaṃ**. Bhogabyasanepi eseva nayo. Rogabyasanādīsū pana “yassa rogo”ti-ādinā yojetabbaṃ. **Neva akusalāni** asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. **Na tilakkhaṇāhatāni** abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato **akusalaṃ, tilakkhaṇāhatañca**.

Guṇehi samiddhabhāvā **sampadā**.

Vatthusandassanāti yasmim̐ vatthusmim̐ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. **Āpattisandassanāti** yaṃ āpattim̐ so āpanno, tassā dassanā. **Samvāsapaṭikkhepo**ti uposathapavāraṇādīsaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmīcipaṭikkhepo** abhivādanādisāmīcikiriyāya akaraṇaṃ. **Codayamānenāti** codentena. **Cuditakassa kāloti** cuditakassa puggalassa codetabbakālo. **Puggalanti** codetabbaṃ puggalaṃ.

Upaparikkhitvāti “ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati” ti vīmaṃsitvā. **Ayasaṃ āropeti** “ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādeti” ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti.

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. Padahatīti (3.0247) **padahano**; bhāvanaṃ anuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānaṃ assa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “**padhāniyo**” ti vuttaṃ. “Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā” ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “**sabbaññubodhisattānan**” ti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi **adhigamanasaddhā nāma**, yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenāti** paṭipakkhena ana-bhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappananti** okkantivā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. **Pasāduppatti** pasādaniye vatthusmiṃ pasādanameva. **Suppaṭividdhanti** suṭṭhu paṭividdhaṃ, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahoṣi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅhasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo, bhikkhave, buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅhe so pasanno” ti-ādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** “addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī” ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appa-saddassa ...pe... kho panā” ti-ādīsu viyāti āha “**arogo**” ti. **Samavepākiniyāti** yathābhuttaṃ āhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḷhaṃ katvā paccantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “**nātisītāya nāccuṇhāyā**” ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha “**atisītagahaṇiko**” ti-ādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha “**yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā**” ti. **Udayatthagāmini-yāti** saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “**udaya-ñcā**” ti-ādi. **Parisuddhāyāti** nirupakkilesāya. **Nibbijhituṃ samatthāyāti** tadaṅgava-sena avasesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa tassa dukkhassa khayagāminiyāti** yaṃ dukkhaṃ imasmimṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro “cūḷasotāpanno” ti vuccati.

Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā

318. “**Suddhā** (3.0248) **āvasiṃsū**” ti-ādinā addhattayepi tesaṃ suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. **Kilesamalarahitāti** nāmakāyaparisuddhiṃ vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpī atthato dasseti. Tenāha “**anāgāmikhīṇāsavā**” ti.

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjhaṃ **anatikkamivā**. **Antarā vāti** tassa antarāva orameva. **Majjhaṃ upahaccāti** āyuno majjhaṃ aticca. Tenāha “**atikkamivā**” ti. **Appayogenāti** anussahanena. **Akilama-**

ntoti akilanto. **Sukhenā**ti akicchena. Uddham vāhibhāvena uddham assa taṇhā-sotaṃ, vaṭṭasotañcāti **uddhamṣoto**; uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddham assa maggasotanti **uddhamṣoto**. **Akaniṭṭham gacchatīti akaniṭṭhagāmī**. **Sodhetvā**ti tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttaṃ “**cattāro devaloke sodhetvā**”ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāve-
neva tatopi gacchanto devūpapattibhavasāññite attano khandhaloke bhavarāga-
malaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto ara-
hattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni
vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappa-
sahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatthāpi
aṭṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭham
gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati.

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. Cetokhilā nāma atthato vicikicchā kodho ca, te pana yasmiṃ santāne uppa-
jjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampa-
yuttacittassāti āha “**cittassa thaddhabhāvo**”ti. Yathā lakkhaṇapāriṇāyā gahitāya
sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā
dhammakāyasirī” gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkham
dassento “**sarīre kaṅkhamāno**”ti-ādimāha. Ātapati kileseti **ātappaṃ** (3.0249),
sammāvāyāmoti āha “**ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā**”ti. **Punappunaṃ yogāyāti**
bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyaṃ**ti bhāvanāya nirantarappayo-
gāya. “Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno”ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā
pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parika-
ppitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha “**vipassanā ...pe... vadanti, taṃ atthi nu**
kho natthīti kaṅkhatī”ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. “Kāma-
ñcetta visesuppattiyā mahāsāvajjātāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhi-
ṇhuppattikatāya ca ‘sabrahmācārīsū’ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato añña-
tthāpi pana kopo ‘na cetokhilo’ti na sakkā viññātun”ti keci. Yadi evaṃ

vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ.

Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā

320. Pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetasovinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha “**cittaṃ bandhitvā**”-ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāme pi assādeti abhinandatīti vuttaṃ “**vatthukāme pi kilesakāme pi**” ti. **Attano kāyeti** attano karajakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe** Ti paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca. Udaraṃ avadihati upacinoti paripūretīti **udarāvadehakaṃ**. **Seyyasukhanti** seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Samparivattakanti** samparivattetvā. **Paṇidhāyāti** taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti vedītabbo.

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā. **Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni** parittabhūmakattā. **Tatīyapañcamāni** kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca. **Lokiyalokuttarāni** Kathitānīti ānetvā yojanā. “Samathavipassanāmaggaḥlavasenā”ti vattabbaṃ. “**Samathavipassanāmaggavasenā**”ti vuttaṃ.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti (3.0250) **nissaraṇiyāti** vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “**nissaṭā**”ti. Kuto pana nissaṭāti? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjivaṭṭhena **dhātuyoti** āha “**attasuññasabhāvā**”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññādhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha “**vīmaṃsanatthan**”ti. “Nekkhammanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjati”ti vīmaṃsantaṃssāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha “**na pavīsati**”ti. **Pasādaṃ** nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbhaṃ pakkhipanto vadati “**pasādaṃ nāpajjati**”ti-ādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha “**yathā panā**”ti-ādi. **Tanti** paṭhamajjhānaṃ. **Assāti** bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatīti** parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. **Gocare gatattā**ti attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattā**ti ṭhitibhāgiyattā, viśesabhāgiyattā vā. **Suṭṭhu vimuttanti** vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa kāyassa ca hananato **vighāto**, dukkhaṃ. Paridahanato **pariḷāho**, kāmadaratho. **Na vedayati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā **kāmānanti** kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato “nissaṭā”ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato “nissaṭan”ti vattabbaṃ labhatīti vuttaṃ “**kāme hi nissaṭattā**”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchadavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana viśesoti viśesaṃ vadantena “taṃ

jhānaṃ pādakaṃ katvā”ti-ādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṅṅho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “**accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabban**” ti vuttaṃ.

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte t̥hitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasaṃpattito vuṭṭhāya (3.0251) vīmaṃsanatthaṃ rūpābhikṣaṃ cittaṃ pesentassa idama-kkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha “**suddhasaṅkhāre**” ti-ādi. **Puna sakkāyo natthīti uppannanti** idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānīti** āha “**vimuccanakāraṇāni**” ti. **Pāḷi-atthaṃ jānantassāti** “idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā” ti-ādinā taṃ taṃ pāḷi-atthaṃ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṃ jānantassāti** tadatthajotanaṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapīṭīti** sañjātamattā mudukā pīṭī jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitadhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosaṃcāraṃ pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭīti** purimuppannāya pīṭiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavituṃ samatthā bala-pattā pīṭī jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā “**nāmakāyo paṭipassambhati**” icceva vuttaṃ. **Sukhaṃ paṭilabhatīti** vakkhamānassa cittasaṃvādanassa paccayo bhavituṃ samatthaṃ cetasaṃ nirāmisāṃ sukhaṃ paṭilabhati vindati. “Samādhiyati” ti ettha na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento “**arahatta phalasaṃvādanā samādhiyati**” ti āha. “**Ayañhī**” ti-ādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasaṃvādanā-paṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ. Tassa vimuttāyatanabhāvo. **Osakkīti**ti nayituṃ. **Samādhiyeva samādhinimittanti** kammaṭṭhānapāḷi-āruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsaṃvādanassa kāraṇabhāvato samādhinimittaṃ. Tenāha “**ācariyasantike**” ti-ādi.

Vimutti vuccati arahattaṃ sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. **Paripācentīti** sādheti nipphādentī. **Aniccānupassanāññāṇe** nissayapaccayabhūte **uppannasaññā**, tena ñāṇena sahaṅgāti attho. Sesesupi (3.0252) eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.37, 306) vuttanāyena vedītabbaṃ.

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi **ajjhattā**, adhi-saddo samāsavisaye adhi-kāratthaṃ, pavatti-atthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ adhikicca uddissa pavattā **ajjhattā**; ajjhattesu bhavāni **ajjhattikānī**ti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhattabhāvena “ajjhattikānī”ti vuccanti, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento “**ajjhattikānī**”ti āha. Saddatthato pana ajjhattajjhattāniyeva **ajjhattajjhattikānī** yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8) daṭṭhabbaṃ. **Tato ajjhattatoti** tato ajjhattajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhattadhammānaṃ viya bahiddhādhammā. “Ajjhattikānī”ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni “bāhirānī”ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. “Viññāṇasamūhā”ti ettha yadipi tesam viññāṇānaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittena pana ekajjhaṃ abhisam̐yūhanavasena samūhatā vuttā yathā “vedanākkhandho”ti. **Cakkhupasādanissitanti** cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuvīññāṇatāsāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Cakkhusannissito samphasso**, na cakkhudvāriko. **Ime dasa samphasseti** ime pasādavatthuke dasa vipākasamphasse **ṭhapetvā**. **Eteneva nayanāti** etena phasse vutteneva nayena. Taṇhāchakke taṇhaṃ ārabba pavattāpi taṇhā **dhammataṇhāti** veditabbā.

Appaṭṭissayoti appaṭṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ **paṭissavo**, paṭissavabhūtaṃ, taṃsa-bhāgañca yaṃ kiñci gāraṃ, natthi etasmim̐ paṭissavoti **appaṭṭissavo**, gāravarahito. Tenāha “**anicavutti**”ti. Yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ satthu (3.0253) katasadisam̐, evaṃ cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisam̐ evāti āha “**parinibbute panā**”ti-ādi. **Sakkaccaṃ na gacchatīti** ādaraṃ gāraṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadesa kopite, agārave ca kate sabbā sikkhā kuppati, sabbattha ca agāraṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamā-dānaṃ avayavato bhedoti. Evaṃ **ekabhikkhusmim̐pi ...pe... agāravo katova hoti**. Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha “**apūrayamānova sikkhāya agāravo nāmā**”ti. **Appamādalakkaṇaṃ** sammāpaṭipatti. **Duvidhanti** dhammāmisavasena duvidhaṃ.

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha “**somanassasampayuttā vicārā**”ti. Tathā hissa abhidhamme (dha. sa. 8) “cāro vicāro ...pe... upavicāro”ti niddeso pavatto. **Somanassakāraṇabhūtanti** sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedato pana paṭhamābhini-pātātāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya “vitakketvā”ti pubbakālakiriyāvasena vatvā “**vicārena paricchindati**”ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi “vicāro vicikicchāya paṭipakko”ti peṭake vuttaṃ. “**Diṭṭhisāmaññagato**”ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha “**kosambakasutte paṭhamamaggo kathito**”ti. **Idhāti** imasmim̐ sutte. Catūsipi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha “**cattāropi maggā kathitā**”ti.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. Kodhanoti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā “**kodhena samannāgato**” ti āha. Upanāho etassa atthi, upanāyhanasīloti vā **upanāhī. Vivādo** nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnaṃ vasena uppajjatīti (3.0254) vuttaṃ “**dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo**” ti. So pana yathā bahūnaṃ anathāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena dassento “**kathan**”-ti-ādimāha. **Abbhantaraparisāyāti** parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kāraṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti **makkho**, so etassa atthīti **makkhī**. Palāsati palāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apānetīti attho, so etassa atthīti **palāsī**. Palāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha “**yugaggāhalakkhānena palāsena samannāgato**” ti. “**Issukī**” ti-ādīnaṃ padānamattho heṭṭhā vuttanāyattā suviññeyyova. Kammaṭṭhappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha “**natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī**” ti.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. Hāpetvāti kusalacittaṃ parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. **Abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti** “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā” ti-ādīnā (a. ni. 6.13) attani avijjamānaṃ guṇabyāhāraṃ byāharati. Cetovimutti-saddaṃ apekkhitvā “**nissatā**” ti vuttaṃ. **Puna byāpādo natthīti** idāni mama byāpādo nāma natthi sabbaso natthīti ñatvā.

“**Animittā**” ti vatvā yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalāsamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ “**sā hī**” ti-ādī vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā

nimittanti **rāganimittam**. **Ādi**-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpa-vedanādisaṅkhāranimittam **rūpanimittādi**. Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi**. Tayidaṃ nimittam yasmā sabbena sabbaṃ arahattaphale natthi, tasmā vuttam **“sā hi ...pe... animittāti vuttā”** ti. **Nimittam anusaratīti** taṃ nimittam anugacchati ārabha pavattati.

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. **Ayam nāma aham asmīti** rūpala-kkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayam nāma attā (3.0255) aham asmī. “Asmī”ti māno samugghāṭiyati etenāti **asmimānasamugghāto**, arahattamaggo. **Puna asmimāno natthīti** tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghāta-tameva vibhāveti.

Anuttariyādichakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti **anuttarāni**, anuttarāni eva **anuttariyāni** yathā anantameva ānantariyanti āha **“anuttariyānīti anuttarāni”** ti. **Dassanānuttariyam nāma** anuttaraphalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidha-ariyadha-nalābho** Ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhattayapūraṇanti** adhisīla-sikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇam. Tattha paripūraṇam nippariyā-yato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādi hitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni**. **Evaṃ anussaratoti** yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”ti-ādīnā (dī. ni. 1.157, 255) buddha-guṇe anussarantassa. **Upacārakammaṭṭhānanti** paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ, paramparāya pana yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ.

Satativihārachakkavaṇṇanā

328. **Niccavihārāti** sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelam, bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālam viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** nissayavohārena vuttam. Sasambhārakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti. Tasmā nissayasīsenā nissitassa gahaṇam daṭṭhabbanti āha **“cakkhuviññāṇena disvā”** ti. **Iṭṭhe arajjantoti** iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō maggena samucchinnattā. **Neva sumano hoti** gehasitapemavasenapi. **Na dummano** pasādaññathattavasenapi. **Asamapekkhaneti** iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ (3.0256) na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ **anuppādentō** maggeneva tassa samugghāṭitattā. **Ñāṇupekkhāvaseneva upekkhako viharati majjhatto**. Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha **“satiyā”**ti-ādi. **Chaḷaṅgupekkhāti** chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānīti** aṭṭhapi

mahākiriya-cittāni **labbhanti**. **Satata-vihārā**ti ñāṇupattipaccaya-rahita-kālepi pavatti-bhedanato. **Dasa citta**nīti aṭṭha mahākiriya-cittāni hasituppādavotṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittaⁿⁱ **labbhanti**. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharāṇāti. “Upekkhako viharati”ti vacanato chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satata-vihārānaṃ “somanassaṃ kathaṃ labbhati”ti codetvā “**āsevanato labbhati**”ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha “āsevanato labbhati”ti.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. “Abhijātiyo”ti ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “**jātiyo**”ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi eseva nayo. **Jāyatī**ti ca antogadhahetu-atthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃ nibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyātāya yaṃ vattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato **nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhavye**ya yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlakammaṃ. **Sace sukkaṃ** bhavye ya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. **Dvinnampi** kaṇhasukkavipākānaṃ. **Arahattaṃ adhippettaṃ** “abhijāyatī”ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā **nibbānaṃ** yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho (3.0257) **vuccati nibbānaṃ** maggañāṇena nibbijhitabbaṭṭhena, paṭivijhitabbaṭṭhenāti attho. **Nirodhānupassanāñāṇeti** nirodhānupassanāñāṇe nissaya-paccayabhūte uppannā **saññā**, tena sahagatāti attho.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. **Sampatti-paṭilābhaṭṭhenā**ti sīlasampatti-ādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho **sampatti-paṭilābho**, tassa kāraṇaṃ sampatti-paṭilābhaṭṭho, tena **sampatti-paṭilābhaṭṭhena**. Tenevāha “sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato”ti. **Saddhāva** ubhayahitathikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanam **saddhādhanam**. **Etthā**ti etesu dhanesu. **Sabbasetthaṃ** Sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesañca saṃkilesavisodhanena mahājutika-mahāvippahārabhāvāpādanato. Tenāha “**paññāya hī**”ti-ādi. Tattha **paññāya**

ṭhatvāti kammassakatāpaññāya paṭiṭṭhāya **sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti.** Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭhatvā **sāvaka-pāramiññādīni paṭivijjhanti.**

Samādhiṃ parikkharonti abhisankharontīti **samādhiparikkhārā,** samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhi-ādayo. Idha pana sahakārikāraṇabhūtā adhippetāti āha “**samādhiparivārā**” ti.

Asataṃ asādhūnaṃ **dhammā** tesam asādhubhāvasāadhanato. **Asantā**ti asu-ndarā gārayhā. Tenāha “**lāmakā**” ti. “Vipassakasseva kathitā” ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ “**tesupī**” ti-ādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ vise-sena dassanato maggapaññā sātisayaṃ “vipassanā” ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti.

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññu-ādibhāvo, na pāḷidhammapa-ṭhanādimmattena. **Bhāsitassā**ti suttageyyādibhāsitassa ceva tadaññassa ca attatthaparattabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena **atthaṃ jānātīti atthaññū** (30)

Attānaṃ jānātīti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggaha-ṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “**paṭiggahaṇaparibhogesu**” icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. **Yogassa adhigamāyā**ti bhāvanāya anuyuñjanassa. **Atisambādhanti** atikhuddakaṃ atikkha-paññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. **Aṭṭhavidhaṃ parisanti** khattiyapa-risādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisam. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ khattiyaparisā-dikaṃ manussaparisamāyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhi-vaḍḍhanti, tasmā sevitabbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo” ti evaṃ **sevitabbāse-vitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū.** Evaṃ tesam puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā **jānāti** Nāma.

331. “Niddasavatthūnī” ti. “Ādi-saddalopenāyaṃ niddeso” ti āha “**niddasādivatthū-nī**” ti. Natthi dāni imassa dasāti niddaso. **Pañhoti** ñātuṃ icchito attho. **Puna dasa-vasso na hotīti** tesam matimattanti dassetuṃ “**so kirā**” ti kirasaddaggahaṇaṃ. “Niddaso” ti cetam desanāmatam, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhā-vassa ca icchitattāti dassetuṃ “**na kevalañcā**” ti-ādi vuttaṃ. **Gāme vicarantoti** gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkha-ssāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ “**khīṇāsavassetan**” ti-ādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāḷiyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha “**sikkhattayapūraṇe**” ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Bahalacchandoti** daḷha-cchando. **Āyatinti** anantarānāgatadivasādikālo adhippeto (3.0259), na anāgatabha-voti āha “**anāgate punadivasādīsopī**” ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nivṭṭha-a-

tthitā **avigatapematā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanā**ti āha “**vipassanāyetam adhivacanan**” ti. **Tañhāvinayane**ti virāgānupassanādivipassanāññānubhāvasiddhe tañhāvikkhambhane. **Ekībhāveti** gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. **Vīriyārambheti** sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha “**kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe**” ti. **Satiyañceva nepakabhāve cāti** satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedheti** sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “**maggadassane**” ti. Saccasampaṭivedhe hi ijhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti.

Asubhānupassanāññāneti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayaññāṇaṃ. **Ādīnāvānupassanāññā**neti saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsaṃsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. **Appahīnaṭṭhenāti** maggena asamucchinabhāvena. **Anusentīti** santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā “anusayā” ti vuccanti. **Thāmagatoti** thāmappatto. **Thāmagamanañca** aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme “thāmagatānusayaṃ pajahatī” ti. Kāmarāgo eva anusayo **kāmarāgānusayo**. Ye pana “kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo” ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi “tassa bijan” ti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikariyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikariyanti? Samathā. Kathaṃ adhikariyantīti? Samanavasena, tasmā te tesam samanavasena pavattantīti āha (3.0260) “adhikaraṇāni samentī” ti-ādi. **Uppannānaṃ uppannānanti** utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanattaṃ.

“**Aṭṭhārasahi vatthūhī**” ti lakkhaṇavacanametam yathā “yadi

me byādhi dāheyyuṃ dātabbamidamosadhan”ti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā “aṭṭhārasahi vatthūhi vivadanti”ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā**. **Ayanti** ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā **sammukhāvinayo nāma**.

Saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārapuggalānaṃ sammukhatā. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha **dhamma-saddo** “dhammavādī”ti-ādīsu (dī. ni. 1.9, 194) viya. Vineti etenāti **vinayo**, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Tenāha “**yathā taṃ ...pe... sammukhatā**”ti. **Yenāti** yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā**. **Saṅghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchati”ti-ādinā vuttaṃ **pañcaṅgasa-mannāgataṃ**. **Guḷhakā**dīsu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādīno bahutarā, sā **yebhuyyasikā**ti āha “**dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā**”ti-ādi.

“**Catūhi samathehi sammatī**”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamaṃ daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ vinicchitanti** sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasārappaṃ **assāmaṇakaṃ**, samaṇehi akattabbaṃ, tasmim. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

Paṭicaratoti (3.0261) paṭicchādentassa. Pāpussannatāya **pāpiyo**, puggalo, tassa kattabbakammaṃ **tassa pāpiyasikaṃ**. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi** paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādikē karaṇaṃ kiriyā “āyatim saṃvareyyāsī”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātaka-raṇaṃ**.

Yathānurūpanti “dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthāti** imasmim sutte, imasmim vā samathavicāre. **Vinicchayanayoti** vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “**vitthāro panā**”ti-ādi. **Samantapāsādikāyaṃ** vinaya-ṭṭhakathāya (cūḷava. aṭṭha. 184-187) **vutto**, tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāraṇṇanā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. Ayāthāvāti na yāthāvā. Aniyyānikatāya micchāsabhāvā. Viparītavuttika-tāya yāthāvā. Niyyānikatāya sammāsabhāvā aviparītavuttikā.

334. Kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusītabhāvo idha kusīta-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti, tasmā kusītabhāvavatthūnīti attho. Tenāha “kosajjakāraṇānīti attho”ti. Kammaṃ nāma samaṇasārappaṃ īdisanti āha “cīvaravicāraṇādi”ti. Vīriyanti padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyikan”tipi vattabbaṃ labhatīti āha “duvidhampi”ti. Pattiyāti pāpuṇanattaṃ. Osīdananti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācittaṃ nicittaṃ viyāti māsācittaṃ, taṃ maññe. Yasmā (3.0262) māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā “yathā tintamāso”ti-ādi vuttaṃ. Vuṭṭhito hoti gilānabhāvāti adhippāyo.

335. Tesanti ārambhavatthūnaṃ. Imināva nāyena iminā kusītavatthūsu vutte-
neva nāyena. “Duvidhampi vīriyaṃ ārabhati”ti-ādinā, “idaṃ paṭhamanti idaṃ
handāhaṃ vīriyaṃ ārabhamīti evaṃ bhāvanāya abhussahanaṃ paṭhamaṃ āra-
mbhavatthū”ti-ādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamaṃ pavattaṃ abhu-
ssahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahi-
tāni hi abhussahanaṇi, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhava-
tthūni veditabbāni.

336. Āsajjāti yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittaṃ. Tenāha
“ettha āsādanaṃ dānakāraṇaṃ nāmā”ti. Bhayāti bhayaṃ. Nanu bhayaṃ nāma
laddhukāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahi-
tanti? Na idaṃ tādisaṃ corabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetaṃ “tattā”ti-ādi
vuttaṃ. Adāsi meti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā diyaṃ, taṃ sandhāya
vuttaṃ. Dassati meti paccupakārāsīsāya yaṃ diyaṃ, taṃ sandhāya vadati. Sāhu
dānanti “dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññattaṃ”ti sādhusamācāre ṭhatvā deti. Alaṅkā-
ratthanti upasobhanattaṃ. Parivāratthanti parikkhāratthattaṃ. Dānañhi datvā taṃ
paccavekkhantassa pāmojjapīṭṭhānāssādayo uppajjanti, lobhadosa-issāma-
ccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena, pacca-
nīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhā-
rāya ca hotīti “alaṅkāratthattaṃ, parivāratthattaṃ deti”ti vuttaṃ. Tenāha “dānañhi
cittaṃ mudukaṃ karoti”ti-ādi. Muducitto hoti laddhā dāyake “iminā mayhaṃ
saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ “ubhinnaṃpi cittaṃ mudukaṃ karo-
tī”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase
vattanti. Adānaṃ dantadūsakanti adānaṃ pana pubbe dantānaṃ assavānampi
vighātuppādanena cittaṃ dūseti. Unnamanti dāyakaṃ, piyaṃvadā ca paresaṃ garu-
cittikāraṭṭhānatāya (3.0263). Namanti paṭiggāhakā dānena, piyavācāya laddhasa-
ṅgahā saṅgāhakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkilīṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavi-

sesapaccayatāya ca.

337. Dānapaccayāti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacittatī attho. **Upapattiyoti** manussesu, devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppa-jjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva casa **adhiṭṭhā-**nanti āha “**tasseva vevacanan**”ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti, na hāpeti. **Vimuttanti** adhi-muttam, ninnam poṇam pabbhāranti attho. **Vimuttanti** vā viṣiṭṭham. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇītam majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttam “**uttari abhāvitanti tato upari maggaphalattāya abhāvitan**”ti. **Samvattati** Tathā paṇihitam dānamayacittam. Yam pana pāḷiyam “tañca kho”ti-ādi vuttam, tam tatrūpapattiyā vibandhakāradussilyābhāvadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamayassa puññassa kevalassa tam samvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam.

Samucchinnarāgassāti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. **Vītarāgaggahaṇena** cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “**dānamattenevā**”ti-ādi. Yadi evaṃ dānam tattha kiṃ atthiyanti āha “**dānam panā**”ti-ādi. **Dānena muduci-**ttoti baddhāghāte verīpuggalepi attano dānasampañicchanena mudubhūtacitto.

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti **parisā**, samūho.

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha “**etehi mutto nāma natthi**”ti-ādi. Yasmā te lokadhammā aparāparam kadāci lokam anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha attham dassento “aṭṭhime”ti suttapadam (a. ni. 8.6) āhari. Ghāsacchādanādīnam laddhi **lābho**, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tada-bhāvo **alābho**. **Lābhaggahaṇena** (3.0264) cettha tabbisayo anurodho gahito, **alā-**bhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttam “**lābhe āgate alābho āgato evā**”ti. Esa nayo yasādīsupi.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalam tannimittakatāya pavattatīti **vatthu**, kāraṇanti vuttovā-yamattho. Tenāha “**āghātavatthūnīti āghātakāraṇānī**”ti. Kopo nāmāyam yasmiṃ vatthusmiṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjate-vāti vuttam “**bandhati**”ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savi-saye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, tam sandhāyāha “**āghātam bandhati**”ti. Tam panassa paccayavasena nibbattanam uppādanamevāti vuttam “**karoti uppādeti**”ti.

Tam kutettha labbhāti ettha tanti kiriyāparāmasanam, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento “**tam anattacaraṇam mā ahoṣi**”ti-ādīmāha. **Kena kāraṇena laddhabbam** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalam tasmim mayham kujjhanamattam evāti adhi-

ppāyo. **Atha vā taṃ kopakaraṇamettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhita-
bbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetam, yadidaṃ khandhapa-
ñcakaṃ. Yaṃ “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti
attho. **Lābhā nāma ke siyuṃ** aññatra anuppattito.

341. Sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā**. Nānattakāyā nānattasaññī ādibhedā satta-
nikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyā-
pannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa
yathā “rukkhe sākhā”ti (3.0265), tasmā “**sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti**
attho”ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** “na so, bhikkhave, sattāvāso sulabha-
rūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi
devehi”ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha “**asabba-**
kālikattā”ti-ādi. Vehapphalo pana catutthaṃyeva sattāvāsaṃ bhajatīti daṭṭhabbaṃ.

342. **Opasamikoti** vaṭṭadukkhasa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhaṃ kile-
sesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā “**kilesūpasamakaro**”ti vuttaṃ.
Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti **sambodhagāmī**.

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so
pāḷiyaṃ “dīghāyuko devanikāyo”ti adhippetoti āha “**asaññabhavaṃ vā arūpa-**
bhavaṃ vā”ti.

343. Anupubbato viharitabbāti **anupubbavihārā**. **Anupaṭipāṭiyāti** anukkamena.
Samāpajjitabbavihārāti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā.

344. Anupubbanirodhā Ti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “**anupaṭipāṭiyā nirodhā**” ti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti **nāthoti** vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā “**nāthakaraṇā**” ti vuttāti āha “**sanāthā ...pe... paṭiṭṭhākarā dhammā**” ti. Tattha **attano paṭiṭṭhākarā**ti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano paṭiṭṭhāvidhāyino. Appaṭiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti paṭiṭṭhattho nāthattho.

Kalyāṇaguṇayogato (3.0266) **kalyāṇāti** dassento “**sīlādiguṇasampannā**” ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti **mitto**, so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “**kalyāṇasahāyo**” ti vuttanti āha “**tevassā**” ti-ādi. **Tevassāti** te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. **Saha ayanatoti** saha vattanato. Asamodhāne **cittena**, samodhāne pana **cittena ceva kāyena ca sampavaṅko**.

Sukhaṃ vaco etasmim̐ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco**. Tenāha “**sukhena vattabbo**” ti-ādi. **Khamoti** khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “**gāḷhenā**” ti-ādi vuttaṃ. **Vāmatoti** micchā, ayoniso vā **gaṇhāti**. **Paṭippharātīti** paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṃ gaṇhātīti** sammā yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamanīyāti** tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammaṃ nippādanena samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyāti** vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānaṃpi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato **kāmo**, dhammo; dhammo kāmo assāti **dhammakāmo**. **Dhammoti** pariyattidhammo adhippetoti āha “**tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho**” ti. Samudāharaṇaṃ kathaṇaṃ **samudāhāro**, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro**. **Sayañcāti** ettha **ca**-saddena “**sakkān**” ti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo sattappakaraṇāni** adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** vīsato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivāseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūri. **Dhammo eva** piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. **Kilesavūpasamakāraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭani-ssito (3.0267) samatho vipassanā ca. **Bahulapāmojjoti** balavapāmojjo.

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa vīriyārambho. Tenāha “**tesaṃ adhigamatthāyā**” ti. **Kusalesu dhammesūti** vā nippādetabbe bhuttaṃ

yathā “cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānan”ti.

346. Sakalatṭhenāti nissesatṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalatṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammānanti** taṃ kaṣiṇaṃ ārabba pavattanaka-dhammānaṃ. **Khettaṭṭhenā**ti uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti pavattiṭṭhāna-bhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evametamaṃ jhānaṃ taṃsampayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. “**Paricchinditvā**” ti idaṃ **uddhaṃ adhoti** etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kaṣiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇenā**ti tena tena upari-ādīsu kaṣiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva rūpadassanakāmo**”-ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti; evamayaṃ kaṣiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkaṣiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññaka-ṣiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kaṣiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na hi aññena pasāritakaṣiṇaṃ tato aññena pasāritakaṣiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakaṣiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavī-ādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kaṣiṇasambhedoti** āpokasiṇādīnaṃ saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakaṣiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kaṣiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhī**”-ti-ādi. **Cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kaṣiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kaṣiṇugghāṭimākāse (3.0268) **pavattaviññānaṃ** pharaṇa-appamāṇavasena “**viññāṇakaṣiṇaṃ**”ti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “**viññāṇaṇcaṇ**”ti vuccati. **Kaṣiṇavasena**ti yathā-ugghāṭitakaṣiṇavasena. **Kaṣiṇugghāṭimākāse uddhaṃ-adhotiriyatā veditabbā**. Yattakañhi ṭhānaṃ kaṣiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsa-bhāvanāvasena ākāso hotīti; evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharivā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakaṣiṇepi uddhaṃ-adhotiriyatā vuttāti āha “kaṣiṇugghāṭiṃ ākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃ-adhotiriyatā veditabbā”ti.

Akusalakamma-pathadasakavaṇṇanā

347. Pathabhūtattāti tesamaṃ pavattanupāyattā maggabhūtattā. **Methunasamācāresūti** sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmetabbato kāmā nāma. **Methunavatthūsūti** methunassa vatthūsūtesu sattesu. **Micchācāroti** gārayhācāro. **Gārayhatā** cassa ekantanihīnatāya evāti āha “**ekantanindito lāmakācāro**”ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā **gottarakkhitā**. Sahadhammikehi rakkhitā **dhammarakkhitā**. Sassāmikā **sārakkhā**. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhari-

yābhāvattam dhanena kitā **dhanakkītā**. Chandena vasanti **chandavāsini**. Bhogattam vasanti **bhogavāsini**. Paṭattam vasanti **paṭavāsini**. Udakapattam āmasitvā gahitā **odapattakini**. Cumbaṭam apanetvā gahitā **obhatacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhaṭā**. Tañkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnam samānacchandatāya. “Abhibhavitvā vīttikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppānasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā”ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇam yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmim asati puretaram sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa (3.0269) vasena tayo balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepe aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttam.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti “**abhijjhāyati**”ti padassa “**para-bhaṇḍābhimukhi**”ti-ādinā attho vutto. Tattha **tanninnatāyā**ti tasmim parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Abhipubbo** vā **jhā**saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā **brahmajālavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. cūlasilavaṇṇanā) vuttāti āha “**adinnādānam viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā**”ti. Tasmā “yassa bhaṇḍam abhijjhāyati, tassa appaṇatāya appasāvajjatā, mahāṇatāya mahāsāvajjatā”ti-ādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. **Attano pariṇāmanam** cittenevāti veditabbaṃ.

Hitasukham byāpādayatiti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukham vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavaṇṇanāyaṃ vibhāvitāti āha “**pharusavācā viyā**”ti-ādi. Tasmā “yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaṇatāya appasāvajjo, mahāṇatāya mahāsāvajjo”ti-ādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. “**Aho vatā**”ti iminā parassa accantāya vināsacintanam dīpeti. Evañhi ssa dāruṇappavattiyā kamma-pathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitatham passati. “**Samhappalāpo viyā**”ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjatam, mahantatāya mahāsāvajjatam dasseti. **Gahitākāraviparītatāti** micchādīṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. **Vatthunoti** tassa ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenāti** gahitākāreneva viparītakāreneva. **Tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānam**, “evametam na ito aññathā”ti.

Dhammatoti (3.0270) sabhāvato. **Koṭṭhāsati**ti phassapañcamakādīsu cittaṅga-koṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādharmāti cetanāsabhāvā.

“Paṭipāṭiyā sattā”ti ettha nanu cetanā abhidhamme kamma-pathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kamma-pathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akamma-pathappattatā (dha. sa. mūlaṭi. akusalakamma-pathakathāvaṇṇanā) kamma-patharāsīmhi avacanaṃ, kadāci pana kamma-

patho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisāṅgaho na nivārito.

Etthāha- yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati kammapathatātamaṃsabhāgatā hi tesamaṃ tattha vuttattā. Yadi evamaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539), tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti (kathā. 539) vacanato kammabhāvo pākaṭo; kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ “kammapatho”ti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena [cetanājanitataṃbandhatibhāvena (dha. sa. anuṭī. akusalakammapathāvaṇṇanā)] sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammapathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

“**Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ**”ti idaṃ “pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā”-ti imāya pañhapucchakapāḷiyā (vibha. 715)

virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ (3.0271), tadeva taṃvera-
maṇiyā ārammaṇaṃ. Vitikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇanti** vā
sattasaṅkhātasāṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho.
Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇā-
nī’ ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karo-
ntī” ti. (vibha. aṭṭha. 714) esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno “itthī puriso” ti
gahetabbato **“sattārammaṇo” ti eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā” ti-ādinā samphappalā-
pena **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhāti** ettha **tathā**-saddo “diṭṭhasuta-
mutaviññātavasenā” tidampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatameva
dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā” ti (dī. ni. 1.171) pavatta-
mānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārāra-
mmaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā āra-
mmaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ
vipāko” ti (dī. ni. 1.171; ma. ni. 2.94) pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradha-
mmāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “ghātethā” ti vadanti, hāso pana nesam
attavūpasamādi-aññavisayoti āha **“sanniṭṭhāpaka ...pe... hotī”** ti. **Majjhattavedano**
na hoti, sukhavedanova ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhave-
dano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo**
tivedano. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa
hi mūlaṭṭhena upakārakabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne “lobhamohavase-
napī” ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha- “lobho
nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā” ti-ādi (a. ni. 3.34). Sesesupi eseva nayo.

Kusalakammaphadadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā (3.0272) **...pe... veditabbāni** lokiyalokuttaramissakavasesanettha
kusalakammaphadānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpa-
dhammaṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasi” ti tajjantī viya nīharatīti
veramaṇī, viramati etāyāti vā “viramaṇī” ti vattabbe niruttinayena **“veramaṇī”** ti
vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. Asamādinnaśilassa
sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Kilesānaṃ
samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. Kāma-
ñcettha pāḷiyaṃ viratiyeva āgatā, **sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) pana ceta-
nāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto **“cetanāpi vattanti viratiyopi”** ti āha.
Anabhijjhā hi mūlaṃ patvāti kammaphadakoṭṭhāse “anabhijjhā” ti vuttadhammo
mūlato **alobho kusalamūlaṃ hotīti** evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi
eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussīlyāni paja-
hantīti taṃ dassetuṃ **“yathā panā”** ti-ādi vuttaṃ. **Pajahantīti veditabbā** pāṇātipātā-
dīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni paja-

hati. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭabhāvato.

Anabhijjhā ...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādiheva tappahānasiddhito.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānameva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādīsānaṃ asambhavato. **Ariyāti** cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “**ariyā eva vaṣiṃsu vaṣanti vaṣissanti**” ti. Tattha **vaṣiṃsūti** nissāya vaṣiṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanāsamavayavissajjanāni (3.0 “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodeti” ti vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti.

Ñāṇādayoti ñāṇaṅceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha “**ñāṇanti vutte-**” ti-ādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Ārakkhakkiccam sādheti sativepullappattatā. “**Carato**” ti-ādinā nikkasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādino** Ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānīti** tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva saccan” ti (ma. ni. 2.187, 203, 427; 3.27; udā. 55; netti. 59) abhinivīṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānīpi hi “idameva saccan” ti (ma. ni. 2.187, 202, 427; 3.27, 29; netti. 59) gahaṇaṃ upādāya “saccānī” ti vohariyanti. Tenāha “**idamevā**” ti-ādi. **Nihaṭānīti** attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassāti** ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhigāhassa. **Vissatṭhabhāvavevacanānīti** ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti **avayāti** āha “**anūnā**” ti, anavasesāti attho. **Esa-** nāti heṭṭhā vuttakāmesanādayo.

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato.

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadharmataṃ pajānāti, tañca pajānaṃ paccavekkhaṇaṅṅanti.

Asekkhadhammadasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti **phalasampayuttadhammā**, ariyaphalasa- bhāvā sampayuttā dhammāti attho. **Phalasampayuttadhammāti** phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo. **Dvīsupi ṭhānesu paññāva kathitā** sammā dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi**, sammā jānanaṭṭhena **sammā-** ñāṇanti ca. Atthi hi dassana-jānanānaṃ savisaye pavatti-ākāraviseso, svāyaṃ (3.027 heṭṭhā dassito eva. **Phalasaṃpattidhammāti** phalasaṃpattiyaṃ dhammā, phala- saṃpattisahagatadhammāti attho. Ariyaphalasaṃpayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya “vimutti” ti vattabbaṃ labhanti. Kenaci pana

yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya “sammādiṭṭhi”ti vuttā, jānana-kiccaṃ upādāya “sammāñāṇan”tipi vuttā eva; evaṃ ariyaphalasangāmiyaṃ samādānaṭṭhaṃ upādāya “sammāsamaṃ”ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya “sammāvimutti” tipī vutto. Evañca katvā “anāsavaṃ cetovimuttin”ti dutiyavimuttiggahaṇaṃca samatthitaṃ hotīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavāṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. Okappanāti balavasaddhā. Āyatīṃ bhikkhūnaṃ avivādaheṭubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ **saṅgīti**, tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ “**saṅgītipariyāyanti sāmaggīyā kāraṇaṃ**”ti. **Samanuñño sathā ahoṣi** “paṭibhātu taṃ sārīputta, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā”ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanuññatā “sādhu, sādhu”ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ “**anumodanena samanuñño ahoṣi**”ti. **Jinabhāsito nāma jāto**, na sāvakaḥāsito. Yathā hi rājāyuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva “rājapaṇṇaṃ”ti saṅkhyāṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evameva “sādhu, sādhu sārīputtā”ti-ādi anumodanavacanasaṃsūcitāya samanuññasaṅkhātāya jīvanavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanta jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Dasuttarasuttavaṇṇanā

350. Āvuso (3.0275) **bhikkhavi sāvakaṇaṃ ālapananti** sāvakaṇaṃ āmantana-vasena ālapanasamudācāro, na kevalaṃ “bhikkhave”ti, so pana buddhānaṃ ālapanānaṃ. Tenāha “**buddhā hī**”ti-ādi. Sathusamudācāravasena asamudācāro evettha satthu uccaṭṭhāne ṭhapanānaṃ. Sampati āgatattā katthaci na nibaddho vāso etesanti **anibaddhavāsā**, antevāsikā. Kammatṭhānaṃ gahetvā sappāyasaṇṇānaṃ gavesantā yaṃ kiñci disaṃ gacchantīti **disāgamanīyā**. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**buddhakāle**”ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti ekādasavidhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ. Tatthāpi puggalavemattataṃ ṇatvā tadanurūpaṃ tadanurūpameva deti. Mohacaritassa pi kāmaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammatṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamaṃ uddesaparipucchādhammasavanadhammasākacchāsu niyojetabboti vuttaṃ “**mohacaritassa ...pe... ācikkha-**

tī”ti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsam pana anu-
yuñjane ayam pubbabhāgapaṭipattīti dassetum **“pasādaniyasuttante”** ti-ādi vuttaṃ.
Ñāṇacaritassāti buddhacaritassa, tassa pana maraṇassati, upasamānussati, catu-
dhātuvavatthānaṃ, āhārepaṭikūlasaññā visesato sappāyā, tesam pana upakāra-
dhammadassanattaṃ **“aniccatādi ...pe... katheti”**ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti satthu
santike eva. **Temāsikaṃ paṭipadanti** tīhi māsehi sannitṭhāpetabbaṃ paṭipadaṃ.

Ime bhikkhūti imissā dhammadesanāya bhājanabhūtā bhikkhū. **“Evaṃ āgantvā
gacchante Pana bhikkhū”**ti idaṃ “buddhakāle”ti-ādinā taduddesikavasena vutta-
bhikkhū sandhāya vuttaṃ, na “ime bhikkhū”ti anantaraṃ vuttabhikkhū. Tenāha
“peseti”ti. **Apalokethā**ti āpucchatha. **“Paṇḍitā”**ti-ādi sevanabhajanesu kāraṇava-
canaṃ. **“Sotāpattiphale vineti”**ti-ādi yebhuyyavasena vuttaṃ. Āyasmā hi dhamma-
senāpati bhikkhū yebhuyyena sotāpattiphalaṃ pāpetvā vissajjeti “evamete niyatā
sambodhiparāyaṇā”ti. Āyasmā pana mahāmoggallāno “sabbāpi bhavūpapatti jigū-
cchitabbāvā”ti bhikkhū yebhuyyena uttamattaṃyeva pāpeti.

Sāvakehi (3.0276) vinetuṃ sakkuṇeyyā sāvakaveneyyā nāma na sāvakeheva
vinetabbāti dassento āha **“sāvakaveneyyā nāmā”**ti-ādi. **Dasadhā mātikaṃ ṭhape-
tvā**ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasadhā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā **vibha-
ttoti dasuttaro. Dasuttaro gatotipi dasuttaroti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā
dasahi uttaro adhiko hutvā gato pavattotipi dasuttaro. **Ekekasmim pabbeti** ekakato
paṭṭhāya yāva dasakā dasasu pabbesu ekekasmim pabbe. **Dasa dasa pañhāti**
“katamo dhammo bahukāro appamādo kusalesu dhammesū”ti-ādinā dasa dasa
pañhā. **Visesitāti** vissajjitā. **Dasuttaram pavakkhāmīti** desiyamānaṃ desanaṃ
nāmakittanamukhena paṭijānāti vaṇṇabhaṇanattaṃ. **Pavakkhāmīti** pakārehi
vakkhāmi.

Tathā hettha paññāsādhikānaṃ pañcannaṃ pañhasatānaṃ vasena desanā pavattā. **Dhammanti** idha **dhamma**-saddo pariyattipariyāyo “idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”ti-ādīsu (a. ni. 5.73) viya. Suttalakkhaṇo cāyaṃ **dhammoti** āha “**dhammanti suttan**”ti. Svāyaṃ dhammo yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa nibbānāvaho. Tato eva vaṭṭadukkhasamucchedāya hoti, sa cāyamassa ānubhāvo sabbesaṃ khandhānaṃ pamocanupāyabhāvatoti dassento “nibbānappattiyā”ti-ādīmāha. Tena vuttaṃ “**nibbānappattiyā**”ti-ādi.

Uccaṃ karontoti udaggaṃ uḷāraṃ paṇītaṃ katvā dassento, paggaṇhantoti attho. **Pemaṃ janentoti** bhattiṃ uppādentoti. Idañca desanāya paggaṇhanaṃ buddhānampi āciṇṇaṃ evāti dassento “**ekāyano**”ti-ādīmāha.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (ka) **kāra**-saddo upa-saddena vināpi upakāratthaṃ vadati, “bahukārā, bhikkhave, mātāpitaro puttānaṃ”ti-ādīsu (a. ni. 2.34) viyāti āha “**bahukāroti bahūpakāro**”ti.

(kha) vaḍḍhane vutte nānantariyatāya uppādanaṃ vuttameva hotīti “**bhāvetabboti vaḍḍhetabbo**”ti vutto. Uppādanapubbikā hi vaḍḍhanāti. Nanu (3.0277) ca “**eko dhammo uppādetabbo**”ti uppādanaṃ pettha visuṃ gahitaṃ evāti? Aññavisa-yattā tassa nāyaṃ virodho. Tathā hi “**eko dhammo pariññeyyo**”ti tīhipi pariññāhi pariññeyyataṃ vatvāpi “**eko dhammo pahātabbo**”ti pahātabbatā vuttā.

(ga) **tīhi pariññāhīti** ñātātiraṇapahānapariññāhi.

(gha) **pahānānupassanāyā** Ti pajahanavasena pavattāya anupassanāya. Missa-kavasena cetāṃ anupassanāgahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

(ṅa) silasampadādīnaṃ parihānāvaho **parihānāya samvattanako**.

(ca) jhānādivisesaṃ gametīti **visesagāmī**.

(cha) **duppacakkhakaroti** anupacitaññasambhārehi paccakkhaṃ kātuṃ asakkuṇeyyo.

(jha) **abhijānitabboti** abhimukhaṃ ñāṇena jānitabbo.

Sabbattha mātikāsūti dukādivasena vuttāsu sabbāsu mātikāsu. Ettha ca āyasmā dhammasenāpati te bhikkhū bhāvanāya niyojetvā uttamatthe patiṭṭhāpetukāmo paṭhamaṃ tāva bhāvanāya upakāradhammaṃ uddesavasena dassento “eko dhammo bahukāro”ti vatvā tena upakārakena upakattabbaṃ dassento “eko dhammo bhāvetabbo”ti āha. Ayañca bhāvanā vipassanāvasena icchitāti āha “eko dhammo pariññeyyo”ti. Pariññā ca nāma yāvadeva pahātabbapajahanatthāti āha “eko dhammo pahātabbo”ti. Pajahantena ca hānabhāgiyaṃ nīharitvā visesabhāgiye avaṭṭhātabbanti āha “eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo”ti. Visesabhāgiye avaṭṭhānañca duppaṭivijjanena, duppaṭivijjhapaṭivijjhanañce ijjhati, nipphādetabbanipphādanaṃ siddhameva hotīti āha “eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo”ti. Tayidaṃ dvayaṃ abhiññeyyādijānanena hotīti āha “eko dhammo abhiññeyyo”ti. Abhiññeyyañce abhiññātaṃ, sacchikātabbaṃ sacchikatameva hotīti. Ettāvata ca niṭṭhitakiccova hoti, nāssa uttari kiñci

karaṇiyanti evaṃ tāva mahāthero ekakavasena tesam bhikkhūnaṃ paṭipattividhiṃ uddisanto imāni dasa padāni iminā anukkamena uddisi.

(ka) evaṃ (3.0278) aniyamato uddiṭṭhadhamme sarūpato niyametvā dassetuṃ “katamo eko dhammo”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ “**iti āyasmā sārīputto**”-ti-ādi. Esa nayo dukādīsu. **Veḷukāro**ti veno. So hi veḷuvikārehi kilañjādikaraṇena “veḷukāro”ti vutto. Anto, bahi ca sabbagatagaṇṭhiṃ nīharaṇena **niggaṇṭhiṃ katvā**. **Ekekakoṭṭhāseti** ekakādīsu dasasu koṭṭhāsesu ekekasmim koṭṭhāse.

Sabbatthakaṃ upakārakanti sabbatthakameva sammā paṭipattiyā upakāravantaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**ayañhī**”ti-ādi vuttaṃ. **Vipassanā-gabbhaṃ gaṇhāpaneti** yathā upari vipassanā paripaccati tikkhā visadā hutvā maggena ghaṭeti, evaṃ pubbabhāgavipassanāvaḍḍhane. **Atthapaṭisambhidādīsūti** atthapaṭisambhidādīsu nipphādetabbesu, tesam sambhārasambharaṇanti attho. Esa nayo ito paresupi. **Ṭhānāṭṭhānesūti** ṭhāne, aṭṭhāne ca jānitabbe. **Mahāvīhārasamāpattiyanti** mahatiyaṃ jhānādivihārasamāpattiyaṃ. **Vipassanāñāṇādīsūti ādi-saddena** manomayiddhi ādikāni saṅgaṇhāti. **Aṭṭhasu vijjāsūti ambaṭṭhasutte** (dī. ni. 1.279) āgatanayāsu aṭṭhasu vijjāsu.

Teneva bhagavā thometīti yojanā. **Nanti** appamādaṃ.

Thāmasampannenāti ñāṇabalasamannāgatena. **Dīpetvā**ti “evampi appamādo kusalānaṃ dhammānaṃ sampādane bahupakāro”ti pakāsetvā. Yaṃ kiñci anava-jjapakkhikamatthaṃ appamāde pakkhipitvā kathetuṃ yuttanti dassetuṃ “**yaṃ kiñci**”ti-ādi vuttaṃ.

(kha) **kāyagatāsātīti** rassaṃ akatvā niddeso, niddesena vā etaṃ samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ. “Aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni ...pe... pūtīni cuṇṇikajātāni”ti (dī. ni. 2.379) evaṃ pavattamanasikāro “**cuṇṇikamanasikāro**”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “cuṇṇika-iriyāpathesu pavattamanasikāro”ti. **Ettha uppannasatiyāti** etasmim yathāvutte ekūnatimsavidhe ṭhāne uppannāya satiyā. **Sukhasampayuttāti** nippariyāyato sukhasampayuttā, pariyāyato pana catutthajjhāne upekkhāpi “sukhan”ti vattabbaṃ labhati santasabhāvattā.

(ga) paccayabhūto (3.0279) ārammaṇādivisayopi ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave paggharati, so sampayogasambhavābhāvepi saha āsavehīti **sāsavo**. Tathā upādānānaṃ hitoti **upādāniyo**. Itarathā pana paccayabhāvena vidhi paṭikkhepo.

(gha) **asmīti mānoti** “asmī”ti pavatto māno.

(ca) **vipariyāyenāti** “anicce aniccan”ti-ādinā nayena pavatto pathamanasikāro.

(cha) **idha pana vipassanānantaro maggo “ānantariko cetosamādhi”ti adhippeto**. Kasmā? **Vipassanāya anantarattā, attano vā** pavattiyā **anantaram phaladāyakattā**. Saddatthato pana anantaram phalaṃ **anantaram**, tasmim anantare niyuttā, taṃ vā arahati, anantarapayojanoti vā **ānantariko**.

(ja) **phalanti phalapaññā**. **Paccavekkaṇapaññā adhippetā** akuppārammaṇatāya.

(jha) attano phalaṃ āharatīti **āhāro**, paccayoti āha “**āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā**”ti. **Ayaṃ eko dhammoti** ayaṃ paccayasāṅkhāto eko dhammoti paccayatāsamaññena ekaṃ katvā vadati. **Ñātapariññāya abhiññāyāti** ñātapariññāsāṅkhātāya

abhiññāya.

(ñā) **akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti** akuppabhāvena ukkaṃsagatatā. Aññathā sabbāpi phalasaṃpattiyo akuppā eva paṭipakkhehi akopaniyattā.

Abhiññāyāti “abhiññeyyo”ti ettha laddha-abhiññāya. **Pariññāyāti** etthāpi eseva nayo. **Pahātabbasacchikātabbehīti** pahātabbasacchikātabbapadehi. **Pahānapariññāva** kathitā pahānasacchikiriyānaṃ ekāvāratāya pariññāya saheva ijjhanato. **Sacchikātabboti** visesato **phalaṃ kathitaṃ**. **Ekasmimyeva** sattame eva **pade labbhati**. **Phalaṃ pana anekesupi padesu labbhati** paṭhamatṭhamanavamadasamesu labbhanato. Yasmā (3.0280) taṃ nippariyāyato dasame eva labbhati, itaresu pariyaṃyato tasmā “**labbhati evā**”ti sāsāṅkaṃ vadati.

Sabhāvato vijjānāti yena bahukārādisabhāvena desitā, tena sabhāvena paramatthato upalabbhamānā. **Yāthāvāti** aviparītā. **Tathāsabhāvāti** taṃsabhāvā. **Na tathā na hontīti** avitathattā tathāva hontī. Tato eva **vuttappakārato aññathā na hontīti** pañcahi padehi tesāṃ dhammānaṃ yathābhūtameva vadati. **Sammāti** ñāyena. Yaṃ pana ñātaṃ, taṃ hetuyuttaṃ kāraṇayuttameva hotīti āha “**hetunā kāraṇenā**”ti. **Okappanaṃ janesīti** jinavacanabhāvena abhippasādaṃ uppādesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (ka) “sabbatthā” ti idaṃ “sīlapūraṇādīsū”ti etena saddhiṃ sambandhitabbaṃ. “**Sīlapūraṇādīsū sabbattha appamādo viya upakārakā**”ti etena satisampajaññānampi appamādassa viya sabbattha upakārakatā pakāsitā hoti atthato nāti-vilakkhaṇattā tato tesāṃ. Sati-avippavāso hi appamādo, so ca atthato sabbattha avijahitā sati eva, sā ca kho ñāṇasampayuttā eva daṭṭhabbā, itarāya tathārūpasamatthatābhāvato.

(kha) tesāṃ pañcasatamattānaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgapaṭipattivasena desitattā **pubbabhāgā kathitā**.

(cha) **ayonisomanasikāro** saṃkilesassa mūlakāraṇabhāvena pavatto **hetu**, paribrūhanabhāvena pavatto **paccayo**. **Yonisomanasikārepi** eseva nayo. Yathā ca sattānaṃ saṃkilesāya, visuddhiyā ca paccayabhūtā ayonisomanasikāro, yonisomanasikāroti “ime dve dhammā duppaṭivijjhā”ti ettha nīharitvā vuttā, evaṃ imehi dhammā nīharitvā vattabbāti dassento “**tathā**”ti-ādimāha. Tattha asubhajjhānādayo cattāro **visaṃyogā** nāma kāmayogādipaṭipakkhabhāvato (3.0281). “**Evaṃ pabhedā**”ti iminā “avijjābhāgino dhammā, vijjābhāgino dhammā, kaṇhā dhammā, sukkā dhammā”ti (dha. sa. 101, 104) evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

(jha) paccayehi samecca sambhuyya katattā pañcakkhandhā **saṅkhatā dhātu**. Kenaci anabhisaṅkhatattā nibbānaṃ **asaṅkhatā dhātu**.

(ñā) tisso vijjā vijjanatṭhena, viditakaraṇatṭhena ca **vijjā**. **Vimuttīti arahattaphalaṃ** paṭipakkhato sabbaso vimuttattā.

Abhiññādīnī abhiññāpaññādīni. **Ekakasadisāneva** purimavāre viya vibhajja kathetabbato. **Maggo kathitoti** ettha “maggova kathito”ti evamatthaṃ aggahetvā “maggo kathitovā”ti evamattho gahetabbo “anuppāde ñāṇa”ti iminā phalassa gahitattā. **Sacchikātabbapade phalaṃ kathitanti** etthāpi “phalameva kathita”ti aggahetvā “phalaṃ kathitamevā”ti attho gahetabbo vijjāggahaṇena tadaññassa saṅgahitattā. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (cha) **soti anāgā**mimaggo. **Sabbaso**

kāmānaṃ nissaraṇaṃ samucchadavasena pajahanato. **Āruppe arahattamaggo** nāma arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppanno aggamaggo. **Puna uppattinivāraṇato** Ti rūpānaṃ uppattiyā sabbaso nivāraṇato. Nirujjhanti saṅkhārā etenāti **nirodho**, aggamaggo. Tena hi kilesavaṭṭe nirodhite itarampi vaṭṭadvayaṃ nirodhitameva hoti. Tassa pana nirodhassa pariyosānattā aggaphalaṃ “nirodho”ti vattabbaṃ labbhatīti āha **“arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetan”**ti. **“Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe”** ti idaṃ arahattamaggena nibbānadassanassāyaṃ nibbattīti katvā vuttaṃ. Evañca katvā “arahattasaṅkhātanirodhassa paccayattā” ti idampi vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

(ja) **atītaṃ** (3.0282) **sārammaṇanti** atītakoṭṭhāsārammaṇaṃ ñāṇaṃ, atītā khandhāyatanadhātuyo ārabba pavattanakaññāṇanti attho. “Maggo kathitovā”ti avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā “sacchikātabbe phalaṃ kathitamevā”ti.

(ñā) **āsavānaṃ khaye ñāṇanti** ca āsavānaṃ khayante ñāṇanti adhippāyo, aññathā maggo kathito siyā.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhammavaṇṇanā

354. (ka) dārumayaṃ cakkamaṃ **dārucakkaṃ**, tathā **ratanacakkaṃ**. Āṇaṭṭhena dhammo eva **dhammacakkaṃ**. Iriyāpathānaṃ aparāparappavattito **iriyāpathacakkaṃ**, tathā **sampatticakkaṃ** veditabbaṃ.

Anucchavike deseti puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanaṃ** kālena kālaṃ upasaṅkamaṃ. **Bhjanaṃ** bhattivaseṇa payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānassa yoniso ṭhapanāṃ saddhādīsu nivesananti āha **“sace”**ti-ādi. **Idamevettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ sampatticakkamettha etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha **“yena hī”**ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo** attānaṃ **sammā ṭhabeti** akatapuññassa tadabhāvato. **Paṭhamo lokiyova**, tatthāpi kāmāvacarova. **Idhāti** imasmiṃ dasuttarasutte. **Pubbhāge lokiyāvāti** maggassa pubbhāge pavattanakā lokiyā eva. Tattha kāraṇaṃ vuttameva.

(ca) kāmāyogavisaṃyogo anāgāmi maggo, diṭṭhiyogavisaṃyogo sotāpattimaggo, itare dve arahattamaggoti evaṃ **anāgāmi maggādivasena veditabbā**.

(cha) **paṭhamassa jhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato vuṭṭhitaṃ (3.0283) ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti codenti tudenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā **“hānabhāgiyo samādhi”**ti vutto. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvo. **“Sati santiṭṭhati”**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā apekkhamānā abhinandamānā

nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhī neva hāyati, na vaḍḍhati, tṭhikoṭṭhāsiko hoti, tena vuttaṃ “**tṭhībhāgiyo samādhī**” ti.

Avitakkasahagatāti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena avitakkasahagatā **saññāmanasikārā**. **Samudācarantī**ti paṇāpapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudenti, tassa upari dutiyajjhānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhī visesabhūtaṃ dutiyajjhānaṃ uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāgiyo samādhī**” ti vutto. **Nibbidāsahagatā**ti tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena saḥagatā. Vipassanāñāṇaṃ jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṅṭhati, tasmā “**nibbidā**” ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikaraṇatthāya codenti tudenti. **Virāgūpasañhito**ti virāgasāṅkhātena nibbānena upasañhito. Vipassanāñāṇaṃ “sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātun” ti pavattito “**virāgūpasañhitan**” ti vuccati, taṃsāmpayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhī ariyamaggapaṭive-dhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāgiyo samādhī**” ti vutto. **Sabbasamāpattiyoti** dutiyajjhānādikā sabbā samāpattiyoti. **Attho veditabboti** hānabhāgiyādi-attho tāva vitthāretvā veditabbo.

Maggo kathito catunnaṃ ariyasaccānaṃ uddhaṭṭatā. **Phalaṃ** kathitaṃ sarūpe-neva.

Catudhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (kha) “**pañcaṅgiko** (3.0284) **sammāsamādhī**” ti samādhī-aṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati. Tenāha “**pītiṃ pharamānā uppajjati**” ti-ādi. “So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti” ti-ādinā (ma. ni. 1.427) nayena pītiyā, sukhasa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sarāgavirāgatādivibhāgadassanavasena **paresaṃ ceto pharamānā**. **Ālokapharaṇeti** kasiṅālokassa pharaṇe sati teneva ālokena pharitappadese. Tassa samādhissa rūpadassanapaccayattā **paccavekkhaṇaṇānaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ**.

Pītipharaṇatā sukhapharaṇatāti ārammaṇe tṭhātvā catutthajjhānaṃ uppādanato tā “**pādā viyā**” ti vuttā. **Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā**ti taṃtaṃkiccasādhānato tā “**hatthā viyā**” ti vuttā. **Abhiññāpādakajjhānaṃ** samādhānaṃ sarīrabhāvato “**majjhimakāyo viyā**” ti vuttaṃ. **Paccavekkhaṇanimittaṃ** uttamaṅgabhāvato “**sīsaṃ viyā**” ti vuttaṃ.

(ja) sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṃ vigatattā lokiyasamādhissa sātīsayamettha sukhanti vuttaṃ “**appitappitakkaṇe sukhattā paccuppannasukho**” ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santataraṇītataraḥāvappatti hotīti āha “**purimo purimo ...pe... sukhavipāko**” ti.

Kilesapaṭippassaddhiyāti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesapaṭi-ppassaddhibhāvanti** kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccaṇikāni nīvaraṇapaṭhamajjhānani-kanti-ādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṃ, vāretabbañca atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā, ṭhapitattā ca aparīhānavasena vā ṭhapitattā **nasaṅkhāraniggayhavārīvāvaṭo**. “**Sativepullappatta-ttā**”ti etena appavattamānāyapi satiyā (3.0285) satibahulatāya **sato eva** nāmāti dasseti, “**yathāparicchinnakālavasenā**”ti etena paricchindanasatīyā **satoti** dasseti. **Sesesu** ñāṇaṅgesu. **Pañcañāṇikoti** ettha vuttasamādhimukhena pañca ñāṇāneva uddiṭṭhāni, niddiṭṭhāni ca.

Maggo kathito Indriyasīsenā sammāvāyāmādīnaṃ kathitattā. **Phalaṃ** kathitaṃ asekkhānaṃ silakkhandhādīnaṃ kathitattā.

Pañcadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chadhammavaṇṇanā

356. Maggo kathitoti ettha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (ña) **hetunā**ti ādi-antavantato, anaccantikato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepa-toti evaṃ ādinā hetunā. **Nayenā**ti “yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṃ atīte, anā-gate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāga-dhammā nirodhadhammā”ti atītānāgatesu nayanāyena. Kāmaṃ khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatādi sudiṭṭhā suppaṭividdhā, taṃ pana asammo-hanasena kiccato, vipassanāya pana āramaṇakaraṇavasenāti dassento āha “**vipassanāñāṇena sudiṭṭhā hontī**”ti. Kilesavasena uppajjamāno pariḷāho vatthukā-masannissayo, vatthukāmāvassayo cāti vuttaṃ “**dvepi sapaṭiḷāhaṭṭhena aṅgāra-kāsu viyā**”ti. **Ninnassevā**ti [ninnassa (aṭṭhakathāyaṃ)] ninnabhāvasseva. **Anto** vuccati lāmakatṭhena taṇhā. Byantaṃ vigatantaṃ bhūtaṃ **byantībhūtaṃ** āha “**nira-tībhūtaṃ**, [niyatībhūtaṃ (aṭṭhakathāyaṃ) vigatantībhūtaṃ (?)] **Nittaṇhanti attho**”ti. **Idha** sattake. **Bhāvetabbapade maggo kathito** bojjhaṅgānaṃ vuttattā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (ka) **ādibrahmacariyikāyā**ti (3.0286) ādibrahmacariyā eva ādibrahmacari-

yikā yathā “vinayo eva venayiko”ti, tassā ādibrahmacariyikāya. Kā pana sāti āha “**paññāyā**”ti. **Sikkhattayasaṅgahassāti** adhisilasikkhādisikkhattayasaṅgahassa. Upacārājñānasahagatā taruṇasamathapaññāva udayabbayānupassanāvasena pavattā **taruṇavipassanāpaññā** [taruṇasamathavipassanāpaññā (aṭṭhakathāyaṃ)]. **Ādibhūtāyāti** paṭhamāvayavabhūtāya, desanāvasena cetaṃ vuttaṃ. Uppattikāle pana natthi maggadhammānaṃ ādimajjhapariyosānatā ekacittuppadapariyāpannattā ekajjhaṃyeva uppajjanato. **Pemanti** daḷhabhatti, taṃ pana vallabhavasena pavattamānaṃ gehasitasadisaṃ hotīti “**gehasitapeman**”ti vuttaṃ. Garukaraṇavasena pavattiyā garu cittaṃ etassāti **garucitto**, tassa bhāvo **garucittabhāvo**, garumhi garukāro. “Kilesā na uppajjanti”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**ovādānusāsaniṃ labhati**”ti. Garūnañhi santike ovādānusāsaniṃ labhitvā yathānusitṭhaṃ paṭipajjantassa kilesā na uppajjanti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

(cha) **petāti** petamahiddhikā. **Asurānanti** devāsuraṇaṃ. Petāsurā pana petā evāti tesāṃ petehi saṅgaho avuttasiddhova. **Āvāhanaṃ gacchantīti** sambhogasaṃsaggamukhena peteheva asuraṇaṃ saṅgahaṇe kāraṇaṃ dasseti.

(ja) **appicchassāti** ni-icchassa. Abhāvattho hettha appa-saddo “appaḍaṃsamasavātātapā”ti-ādīsu (a. ni. 10.11) viya. Paccayesu appiccho **paccaya-appiccho**, cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigama-appiccho**ti jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appiccho**ti pariyattiyāṃ bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅga-appiccho**ti dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgavibhāvena icchārahito. **Santaḡuṇanigūhanenāti** attani saṃvijjamānānaṃ jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa ca dhutaṅgaguṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjati**ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassāti** mahatiyā icchāya samannāgatassa, icchaṃ vā mahantassa no sampajjati anudhammassāpi anicchanato.

Pavivittassāti (3.0287) pakārehi vivittassa. Tenāha “**kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā**”ti. “**Aṭṭha-ārambhavatthuvasenā**”ti etena bhāvanābhīyogavasena ekībhāvova idha “kāyaviveko”ti adhippeto, na

gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kammanti** yogakammaṃ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ **saṅgaṇikā**, sā āramitabbatṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo**, tassa. Tenāha “**gaṇasaṅgaṇikāya cevā**” ti-ādi. **Āra-ddhavīriyassāti** paggaḥitavīriyassa, tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena “ayaṃ dhammo” ti vacanato. Esa nayo ito paresupi. Vivaṭṭasannissitaṃyeva hi samādhānaṃ idhādhippetam, tathā paññāpi. Kammassakatāpaññāya hi patiṭṭhato kammavasena “bhavesu nānappakāro anatto” ti jānanto kammakkhayakaraññaṃ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṃ karoti. Mānādayo sattasantānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārenti **papañcāti** āha “**nippapañcassāti vigatamānata-ṇhādiṭṭhipapañcassā**” ti.

Maggo kathito sarūpeneva.

Navadhammavaṇṇanā

359. (kha) **visuddhinti** ñāṇadassanavisuddhiṃ, accantavisuddhimeva vā. **Catupā-risuddhisīlanti** pātimokkhasaṃvarādinirupakkiliṭṭhatāya catubbidhapaṇisuddhivantaṃ sīlaṃ. **Pārisuddhipadhāniyaṅanti** puggalassa paṇisuddhiyā padhāna-bhūtaṃ aṅgaṃ. Tenāha “**paṇisuddhabhāvassa padhānaṅgaṃ**” ti. Samathassa visuddhibhāvo vodānaṃ paṇaḥabhāvena paricchinnanti āha “**aṭṭha paṇaḥasamāpattiyō**” ti. Vigatupakkilesaṅhi “paṇaḥaṅ” ti vattabbataṃ labbhati, na sa-upakkilesaṃ hānabhāgiyādibhāvappattito. Sattadiṭṭhimalavisuddhito nāmarūpaparicchedo **diṭṭhivisuddhi**. Paccayapariggaho addhattayakaṅkhāmalavidhamanato **kaṅkhāvitaraṇa-visuddhi**. Yasmā **nāmarūpaṃ** nāma sappaccayameva, tasmā taṃ pariggaṇhantena atthato tassa sappaccayatāpi pariggahitā eva hotīti vuttaṃ “**diṭṭhivisuddhīti sappaccayaṃ nāmarūpadassanaṃ**” ti. Yasmā pana nāmarūpassa paccayaṃ pariggaṇhantena tīsu addhāsu kaṅkhāmalavitaraṇapaccayākārāvabodhavaseneva hoti, tasmā “**paccayākāraññaṅgaṃ**” ti-ādi vuttaṃ yathā kaṅkhāvitaraṇavisuddhi “dhammaṭṭhitiññaṅgaṃ” ti vuccati. **Maggāmagge ñāṇanti** maggāmagge vavatthapetvā ṭhitaññaṅgaṃ. **Ñāṇanti** (3.0288) idha taruṇavipassanā kathitā tesam bhikkhūnaṃ ajjhāsayavasena “ñāṇadassanavisuddhī” ti vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya vuccamānattā. Yadi “ñāṇadassanavisuddhī” ti vuṭṭhānagāminivipassanā adhippetā, “paññā” ti ca arahattaphalapaññā, maggo pana kathanti? Maggo bahukārapade virāgaggahaṇena gahito. Vakkhati hi “idha bahukārapade maggo kathito” ti (dī. ni. aṭṭha. 3.359).

(cha) **cakkhādidhātunānattanti** cakkhādirūpādicakkhuvīññāṇādidhātūnaṃ vema-ttataṃ nissāya. **Cakkhūsamphassādinānattanti** cakkhūsamphassasotasamphas-saghānasamphassādisamphassavibhāgaṃ. **Saññānānattanti** ettha rūpasaññādi-saññānānattampi labbhateva, taṃ pana kāmasaññādiggaḥaṇeneva gayhati. **Kāma-saññādīti ādi**-saddena byāpādasaññādīnaṃ gahaṇaṃ. Saññānidānattā papañca-saṅkhānaṃ “saññānānattaṃ paṭicca saṅkappanānattaṃ” ti vuttaṃ, “yaṃ saṅka-ppeti, taṃ papañceti” ti vacanato “saṅkappanānattaṃ paṭicca chandanānattaṃ” ti vuttaṃ. **Chandanānattanti** ca taṇhāchandassa nānattaṃ. **Rūpapariḷāhoti** rūpavi-

sayo rūpābhipatthanāvasena pavatto kilesapariḷāho. **Saddapariḷāhoti** etthāpi eseva nayo. Kilesa hi uppajjamāno appattepi ārammaṇe patto viya pariḷāhova uppajjati. Tathābhūtassa pana kilesachandassa vasena rūpādipariyesanā hotīti āha “**pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattam uppajjati**” ti. Tathā pariyesantassa sace taṃ rūpādi labbheyya, taṃ sandhāyāha “**pariyesanādinānattatāya rūpapaṭilābhādinānattam uppajjati**” ti.

(ja) **maraṇānupassanāññā**neti maraṇassa anupassanāvasena pavattaññāṇe, maraṇānussatisahagatapaññāyāti attho. **Āhāraṃ pariggaṇhantassāti** gamanādivasena āhāraṃ paṭikkūlato pariggaṇhantassa. **Ukkaṇṭhantassāti** nibbindantassa katthacipi asajjantassa.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (jha) **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ **abhiññāpade** maggo kathiyatīti katvā “**ayam heṭṭhā..pe... puna gahitā**” ti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati “idha abhiññāpade maggo kathito” (dī. ni. aṭṭha. 3.360) kiñcāpi nijjiṇṇā micchādiṭṭhīti (3.028) ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhī vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchināti samucchedappahānadassanattaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappaṭṭhāyopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamatto “micchāsaṅkappo” ti-ādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti “**evaṃ sabbapadesu nayo netabbo**” ti iminā.

Ettha cāti “sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī” ti etasmiṃ pālipade. Ettha ca samucchedavasena, paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammā sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti**, tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānīpi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanā pāripūri nāmāti. **Abhinandanatṭhenāti** ativiya sinehanatṭhenidañhi. Somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvaṃ sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyatṭhenāti** vipākasantānassa jīvane adhipati-bhāvena. “**Evan**” ti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ.

Addhena saha chaṭṭhāni pañhasatāni, paññāsādhikāni saha pañhasatānīti attho. Ettha ca āyasmā dhammasenāpati “dasasu nāthakaraṇadhammesu patiṭṭhāya dasakasiṇāyatanāni bhāvento dasa-āyatanamukhena pariññaṃ paṭṭhapetvā pariññeyyadhamme parijānanto dasamicchatte, dasa-akusalakammapathe ca pahāya dasakusalakammapatthesu ca avaṭṭhito dasasu ariyāvāsesu āvasitukāmo dasasaññā uppādentō dasanijjaravatthūni abhiññāya dasa-asekkhadhamme adhigacchatī” ti tesam bhikkhūnaṃ ovādaṃ matthakaṃ pāpento desanaṃ niṭṭhapesi. Pamodavasena paṭiggaṇhanaṃ **abhinandananti** āha “**sādhū sādhiṭi abhinandantā sirasā sampaṭicchimsū**” ti. **Tāya attamanatāyāti** tāya yathādesitadesanāgatāya pahaṭṭhacittatāya, tattha yathāladdha-atthavedadhammavedehīti attho. **Imameva suttaṃ āvajjamānāti** imasmiṃ sutte tattha tattha āgate abhiññeyyādibhede dhamme abhijānanādivasena samannāharantā. **Saha paṭisambhidāhi ...pe...**

patiṭṭhahiṃsūti attano upanissayasampannatāya, therassa ca desanānubhāvena yathāraddhaṃ (3.0290) vipassanaṃ ussukketvā paṭisambhidāparivārāya abhiññāya saṅṭhahiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Pāthikavaggaṭṭhikā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Therānaṃ (3.0291) mahākassapādīnaṃ vaṃso paveṇī anvayo etassāti **theravaṃsanvayo**, tena; catumahānikāyesu theriyenāti attho.

Dasabalassa sammāsambuddhassa guṇagaṇānaṃ paridīpanato **dasabalaguṇagaṇaparidīpanassa**. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu, mahāpadānādīsu, sampasādānīyādīsu ca tattha tattha viśesato buddhaguṇānaṃ pakāsanavasena pavattoti. Tathā hi vuttaṃ ādito “saddhāvahaguṇassā” ti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā).

Mahāṭṭhakathāya sāranti dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ.

Ekūnasaṭṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggaṇaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāranti pubbe vuttaṃ dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāsārameva puna nigamanavasena vadati. Atha vā **mūlakaṭṭhakathāsāranti** porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ, tenetaṃ dasseti “dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ ādāya imaṃ sumaṅgalavilāsiniṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlakaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāyayeva akāsin” ti.

“**Mahāvihāravāsīnan**” ti [mahāvihāre nivāsinaṃ (aṭṭhakathāyaṃ)] ca idaṃ puri-mapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ “mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ, mahāvihāravāsīnaṃ mūlakaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā” ti ca. **Tena** puññaena. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmāvacarādivibhāgo sabbopi sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhiḡamanavasena sampattena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantasukhādhiḡamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Parimāṇato sādhiḡaṭṭhavīśasahassanavutibhāṇavārā niṭṭhitāti. Parimāṇato sādhiḡaṭṭhavīśasahassamattagathena dīghanikāyaṭṭhikā racitācariyadhammapālena.

Micchādiṭṭhādicorehi (3.0292), silādidhanasañcayā;

rakkhaṇatthāya sakkaccaṃ, mañjūsaṃ viya kārīnti. (etthantare pāṭho

pacchā likhito)

Niṭṭhitā sumāṅgalavilāsinīyā dīghanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Dīghanikāyaṭṭhikā niṭṭhitā.